

PHD-értekezés

Dr. Kisteleki Károly:

**Az állampolgárság fogalmának és
jogi szabályozásának történeti
fejlődése - koncepciók és
alapmodellek Európában s
Magyarországon**

Témavezető: Dr. Fürész Klára

ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

Alkotmányjogi Tanszék -

Egyetemes Állam- és Jegtörténet Tanszék

Budapest, 2009.

Tartalom

Bevezetés	6
I. Az állampolgárság fogalmi meghatározása	9
- Az állampolgárság főbb tartalmi elemei s szabályozási elvei	11
- Állampolgárság és nemzetközi jog	14
- Az állampolgárság keletkezésének jogcímei	18
- A hontalanság állampolgársági szabályai	21
- Az állampolgárság magánjogi és jogon kívüli elemei	23
II. Az állampolgársághoz vezető egyik út: a nemzetfogalom aspektusai	26
- A népek eredetkutatásának tudományos megközelítései	28
- A francia forradalom előtti „nemzetfelfogás”	32
- A nemzetek eredetére vonatkozó tudományos elméletek	38
- A nemzet, mint képzelt közösség	38
- A nemzet kialakulásának modernista felfogása	44
- A nemzet primordialista, azaz ősiségi elmélete	47
- A nemzet etnoszimbolista felfogása	48
- A nemzetépítés homeosztatis és tranzakcionalista útja	54
III. Az állampolgársághoz vezető másik út: az állam modern fogalmának és alkotóelemeinek (terület, főhatalom, népesség) történeti fejlődése	59
- A hatalommal kapcsolatos középkori felfogások	62
- A nép, mint a hatalom forrása – a világi szférában	66
- A nép, mint a hatalom forrása – az egyházi szférában	69
- Az állam és a társadalom szerveződésének ideája a corporatios eszme mentén	73
- A dinasztikus államok jellemzői	79
- Az abszolutista államtípus jellegzetességei	84
- Az abszolutizmus elméletéhez kapcsolódó teóriák: szerződéselméletek, alaptörvények és elidegeníthetetlen jogok	86
- A hatalomnak történő engedelmességi köteletség határai	90
- A szuverenitás elméleti megközelítései	92
- A társadalmi szerződés újkori megfogalmazásai	96

IV. Az állampolgárság jogintézményének három európai alapformája:	
a francia, a német és a brit modell	101
1.) A francia modell – állampolgárság a politikai nemzet keretei közt	101
- A francia államiság kezdetei	101
- Az uralkodói hatalom és a társadalmi rétegek változásai	104
- A francia rendiség intézményei és az abszolutista állam kiépülése	107
- A francia nemzettudat és az államhoz tartozás jogi kifejeződésének kezdetei	111
- A társadalmi forradalom és a modern állampolgárság megszületése	114
- A XIX. század republikánus unifikációja	117
- Állampolgárság a II. világháború után	121
- Republikánus hagyomány az ezredfordulón és a legújabb állampolgársági szabályozás	124
2.) A német modell – a „tisztá” etnikai-elv kísérlete	127
- Az államhoz tartozás a középkori német területeken	127
- A „német közösség” a Deutscher Bund időszakában	132
- Az 1842-es porosz állampolgársági törvény és a frankfurti alkotmányozás állampolgári felfogása	135
- Az egységes Németország állampolgársági szabályozása	138
- Az állampolgárság Weimar után	141
- A nácizmus zsákutcás kísérlete	144
- A II. Világháború utáni szabályozás	146
- Állampolgárság és az új – 1990-es – német egyesítés	150
- A ius soli első megjelenése a német állampolgársági jogban	155
3.) Állampolgárság egy világbirodalom keretei közt: Nagy-Britannia példája	158
- A korai brit szabályozás	161
- A honosítással kapcsolatos rendelkezések	164
- A forradalomtól a Honosítási törvényig („Naturalization Act”, 1870)	166
- A brit állampolgárságról és az idegenek jogállásáról szóló törvény (British Nationality and Status of Aliens Act, 1914)	169
- A Brit állampolgársági törvény (British Nationality Act, 1948)	171
- Függetlenségi törvények (Independence Acts) és állampolgársági novellák az 50-es és a 60-as években	174
- Nemzetközösségi bevándorlási törvények (Commonwealth Immigrants Acts)	175

- Az 1981-es Brit állampolgársági törvény (British Nationality Act 1981) új kategóriái	176
- Brit alattvaló és brit védnökség alatt álló személy (British Subject and British Protected Person)	178
- A (Tengerentúli) Brit Nemzetiségű Polgárok („British National (Overseas)”)/	179
- A Brit tengerentúli területekről szóló törvény (British Overseas Territories Act 2002)	180
- A 2002-es állampolgársági, bevándorlási és menekültügyi törvény (Nationality, Immigration & Asylum Act 2002)	181
- A 2006-os Bevándorlási, menedékjogi és állampolgársági törvény (Immigration, Asylum and Nationality Act 2006)	182
V. Állampolgári státusz egy birodalom felbomlása után:	
Észtország példája	185
- Az államutódlás jogi szabályozása	185
- A Szovjetunió felbomlásából adódó állampolgársági problémák	189
- Az észti államiság történeti fejlődése	191
- Demográfiai helyzet	194
- Az állampolgárság első rendezése	197
- Az 1995-ös állampolgársági törvény	199
VI. A magyar állampolgárság fejlődéstörténete	205
- A hun-magyar nemzetkonceptió és a Szent Korona tagság	205
- A honosítás, azaz „indigenátus” a középkori Magyarországon	207
- A magyar honosságra vonatkozó első törvényjavaslatok	211
- Az első magyar állampolgársági törvény: az 1879. évi L. törvénycikk	216
- A községi illetőség problematikája	220
- A jogintézmény nemzetközi fejlődéstörténete	220
- A jogintézmény megjelenése Magyarországon	224
- A második községi törvényünk	226
Magyar állampolgárság a XX. Században	229
A.) Diszkriminatív jellegű szabályozások	229
- Az állampolgárság hatósági határozattal és távolléttel való elvesztése	229
- A megfosztás jogcímének megjelenése a magyar állampolgársági jogban	232
- A „népi demokratikus rendszer” diszkriminációs állampolgársági szabályai	235
- A Benes-dekrétumok és a csehszlovák-magyar lakosságcsere egyezmény	238

- A „rendszeridegen” személyekkel szembeni jogszabályok	242
- Második állampolgársági törvényünk: az 1948. évi LX. Tv	245
- Az 1957. évi V. tv. - harmadik egységes állampolgársági törvényünk	247
B.) Jóvátételi jellegű szabályozások	249
- A Trianon-sokk állampolgársági vonatkozásai	249
- Községi illetőség és állampolgárság a trianoni békeszerződést követően	252
- A területi revízióból fakadó állampolgársági kérdések	256
- A második világháború utáni időszak jóvátételi rendelkezései	257
- A megfosztás hátrányos jogkövetkezményeit orvosló jóvátételi szabályok	260
Hatályos állampolgársági törvényünk főbb rendelkezései	263
A magyar állampolgárok státuszjogai	270
A magyar állampolgárok kötelezettségei	273
A magyar nemzetfogalom és az állam vagy politikai nemzet, illetve a kulturnemzet megnyilvánulásai	275
VII.) Az Európai Unió polgárság tartalma	281
- Az uniós polgársággal és az európai identitás megteremtésével kapcsolatos dilemmák	288
Összegzés	295
Felhasznált irodalom	302

Bevezetés

Az alábbi munkában arra teszünk kísérletet, hogy az államhoz tartozás jogi kategóriájaként szolgáló állampolgárság európai és magyar jogintézményének elméleti, fogalmi háttérét és általunk legfőbbnek ítélt intézményi megoldásait *alapvetően a történeti elemzés eszközrendszerét felhasználva* mutassuk be.

Hangsúlyozottan *a jogintézmény mögött álló összetevők felfejtését tűzzük célul*, amely a téma szerteágazó mivolta miatt nem *vezethet teljes körű számbavételhez*. Így *nem foglalkozunk* részletesen az állampolgársági jog minden vetületével, többek között ezért maradt ki *a kettős vagy többes állampolgárság* részletes elemzése, s csak a rövid számbavétel szintjén foglalkozunk az állampolgárságnak napjainkban konkurenciát jelentő összes többi jogállással, ami az állampolgárság jövőbeli sorsának alakulására nagymértékben ki fog hatni. Ugyancsak a fő csomópontok megjelölésére szorítkoztunk az Európai Unió létrehozásával megcélzott európai egység biztosításának egyik eszközeül szolgáló *uniós polgárság* bemutatásánál.

Elemzésünket *az állampolgárság jogi fogalmának behatárolásával* kezdjük. Ennek keretében a jogági besorolások felvázolása után az állampolgárság főbb tartalmi elemeit és fő szabályozási elveit vesszük számba, majd a jogintézmény keletkezési címeit, végül magánjogi és jogon kívüli elemeit vizsgáljuk.

A jogi keretek felvázolását követően a *nemzetfelfogások* bemutatására koncentrálnak, mivel a nemzet fogalma jelenleg a közjogban szükségszerűen használt kategória, s ha komolyan az állampolgárság „mélyére” kívánunk tekinteni, akkor *álláspontunk szerint az elemzés során nem hagyhatjuk figyelmen kívül a nemzetfogalom vizsgálatát*, annál is inkább, mivel a nemzet fogalma intézményesül az államok gyakorlatában és az államszervezet működésében. Véleményünk szerint szoros összefüggés fedezhető fel a politikai döntéssel elhatározott nemzetkoncepció, valamint azt az adott állam jogrendszerébe beillesztő állampolgársági jog között. *Álláspontunk az, hogy a nemzetfelfogás leképeződése, „jogi nyelvre való lefordítása” az adott állam állampolgársági joga, vagyis a sorrendiség alapján a nemzetfelfogása legtöbb esetben megelőzi az állampolgársági jogalkotást: az út a nemzetfelfogáson keresztül vezet az állampolgársághoz.*

A szakirodalom különböző meghatározó nemzetfelfogásai közül mi *alapvető fogalmi keretnek Benedict Anderson megállapítását tartjuk*, miszerint a nemzet *képzelt közösség*, s a nemzet- és nacionalizmuskoncepciók közül a magunk részéről a történeti, szerves fejlődést elismerő és azt bemutató *etnoszimbolista* álláspontot osztjuk, melynek kiemelkedő képviselője *Anthony D. Smith*, akinek elméletét ezért mutatjuk be részletesebben.

Az állampolgársághoz vezető másik út *az állam modern fogalmának és alkotóelemeinek (terület, főhatalom, népesség) történeti kifejlődése*. Az állampolgárság nemcsak alapjog, hanem a szuverenitás klasszikus alkotmányjogi intézménye, amely történetileg nem feltétlenül azonos az adott személy etnikai származásával. Ebből következően vizsgálatunkat az állam modern fogalma történeti kifejlődésének részletes bemutatásával folytatjuk, ahol elemezzük a *szuverenitás megjelenésének formáit*. Az egyházi „*népszuverenitás*” részletes vizsgálatával azt kívánjuk bizonyítani, hogy *Európa – a Római Birodalmat követő - egységét a kereszténység teremtette meg, s szükségszerűen az univerzalista igényekkel fellépő egyház kebeléből tudtak kibújni először a népszuverenitás első elméleti csírái*, s a későbbiekben ismét az egyház megújítási mozgalma, a *reformáció* lendítette előre az állam modern felfogása elméleti megalapozásának irányába a fejlődést.

A középkorban jogilag az állam „*polgárainak*” csupán a kiváltságos rendű személyek számítottak, s csak *a francia forradalom jogalkotása teremtette meg a társadalom, mint minden ember kategóriáját, s alkotta meg a modern állampolgárság jogi kereteit is – elvi egyenlőséget téve az országlakosok közt*. Ez a tény magyarázza, hogy *elsőként a francia állampolgárság modelljét elemezzük*, mivel ehhez viszonyulva alakult ki a többi kontinentális európai megoldás is és ennek nyomán alakult ki a *politikai nemzet* koncepciója.

A német fejlődés sajátosságai következtében *német területen a kultúrnemzeti koncepció fejlődött ki*, melynek állampolgársági leképeződése a *ius sanguinis*, a *vérségi elv* szinte korlátlan alkalmazása. A német minta alapvető fontosságúnak számít főként a kelet- és közép-európai állampolgársági megoldások értelmezésénél, ezért fejtjük ki a német modellt bővebben.

A *ius soli*, mint a másik fundamentális állampolgárság-szerző jogcím főként az angolszász államokat jellemzi, ezért értelemszerűen szerepeltetjük a *brit állampolgárság* elemzését munkánkban. A területi elv alkalmazása a kialakuló Brit Birodalom sok meghódított területének összefogására is alkalmas eszközként szolgált, ezért *a brit állampolgársági jog fejlődése arra is kiváló példa, hogy egy rendkívül tarka etnikumú világbirodalom milyen módon próbál egységes identitást adni polgárainak*.

Azonban egy birodalom megszűnése számos problémával jár, ami az *államutódlás* esetén felvet állampolgársági kérdéseket is. Ezért egy birodalom felbomlásának másik oldalán, az „anyaterületből” kiváló ország állampolgársági jogában fellelhető nehézségek szemszögét igyekezzük megvilágítani röviden, az *észt példán* keresztül.

Elemzésünkben külön blokkot alkot *a magyar állampolgárság fejlődéstörténete*. A kezdetektől az első állampolgársági törvényen át vezetjük fejtegetésünket a XX. századig, ahol két domináns szempont, a *diszkrimináció* és a *jóvátétel* szempontjából folytatjuk le normatív elemzésünket, mivel ezen szempontok nézetünk szerint alkalmasak arra, hogy köröztük kikristályosíthatóak legyenek az állampolgárság jogszabályi változásai. A magyar részt a hatályos állampolgársági törvény, valamint a magyar nemzetiségű személyek kedvezményes honosítása mögötti elméleti indokok és gyakorlati megoldások bemutatásával, illetve a magyar állampolgárok státuszjogainak és kötelezettségeinek számbavételével zárjuk le.

A disszertáció utolsó nagyobb fejezete a jelen nagy kérdésével, az „uniós állampolgársággal” foglalkozik. Az „*uniós állampolgárság*” azonban valóságosan is idézőjeles kategória, mivel az EU nem szuverén állam, nem tényleges föderáció, így az „*uniós állampolgárság*” *nem rendelkezik az állampolgárság tartalmi teljességével, maximum másodlagos állampolgárságnak tekinthető, amelynek előfeltétele egy tagállami állampolgárság megléte*. Ebből fakadóan manapság számos dilemma és vita övezi az uniós polgárság létét és az általa megteremteni kívánt egységes európai identitást, s ezen viták és elképzelések fellillantásszerű számbavételével próbáljuk keretbe zárni az állampolgárság jogintézményének európai és magyar történeti fejlődéseivel kapcsolatos fejtegetéseinket.

I. Az állampolgárság fogalmi meghatározása

Az állampolgárság fogalmának tartalma nem határozható meg egyetlen szempontrendszer alapján. Ezt jelzi az a tény is, hogy az állampolgárság az állam- és jogtudományokon kívül a szociológiát, a demográfiát, a közgazdaságtan és a történettudomány számos ágát is érinti, így kijelenthetjük, hogy *interdiszciplináris*, bizonyos értelemben multidiszciplináris *téma*.¹

Az állam- és jogtudományi megközelítés is sokrétű, sokszempontú. Ennek a plurális kezelésnek a bizonyítéka, *hogy az állampolgársági jogot a különböző államokban különböző jogágakban tárgyalják*, jelesen a *magánjog*, a *nemzetközi magánjog*, a *nemzetközi jog* és a *közjog* keretein belül.

Az állampolgárság jogági besorolása hosszabb jogtörténeti fejlődés eredménye. A legkorábbi elméletek a *magánjog* körébe sorolták, mivel az állampolgárság modern jogintézménye a francia forradalom törvényhozása körében alakult ki, s *Napóleon 1804-es polgári jogi törvénykönyvében*, a „Code Civil”-ben a *személyekről szóló fejezetben kapott helyet*. A „Code Civil” a napóleoni háborúk időtálló hatásaként az európai magánjogi fejlődés hajtóerejévé vált, így az állampolgárság ebből fakadóan Európa legtöbb államában a magánjog keretében tárgyalták.

A jogintézmény elméleti megalapozása is értelemszerűen ennek alátámasztását szolgálta. Az egyén és az állam vagy az azt megjelenítő uralkodó közötti kapcsolatot a természetjogon alapuló felfogás a felek szabad akaratával és az annak fundamentumán létrejövő társadalmi szerződéssel magyarázta. Ennek a nézetnek kiemelkedő képviselője volt *Weiss*, akinek elmélete a rousseau-i, az ember természetes jogait interpretáló koncepción nyugodott. Weiss feltételezett egy „*ősi*”, *általános értelmű állampolgársági szerződést*, amelynek két alanya egy adott állam és polgárainak összessége. Ez az „*ősi*” általános szerződés az alapja a *különös állampolgársági szerződéseknek*, amely a szerződő felek megegyezésével jön létre.²

Ezzel a szerződéssel létrejön az állampolgár *státusa*, amely egy olyan állapot, amit aztán a polgár általában haláláig megtart és ebből a státusból egyéb polgári jogi következmények is származhatnak. Ez a *korai státuselmélet* – amely elsősorban a német

¹ Bajáki Veronika: Magyar állampolgárság – kettős állampolgárság. Budapest, 1973. 10. p.

² Weiss, Andre: Traité Théorique et pratique de Droit international privé. Paris, 1907. 8-9. p. Ibid. 11. p.

nyelvű irodalomban terjedt el – az állampolgárság önálló jogintézményi jellegét emelte ki és nem helyezett hangsúlyt sem a belőle származó jogokra és kötelezettségekre, sem pedig az állami akarattal szembeni garanciák megteremtésére.

A másik domináns irányzat a – főleg a francia nyelvű szakirodalomban elterjedt - *jogviszonyelmélet* volt, amely szerint az állampolgárság egy nevesített állam és egy nevesített természetes személy közti kölcsönös jogokat és kötelezettségeket magába foglaló jogviszony.³

A korai státuselmélet és a jogviszonyelmélet konvergenciája napjaink nyugat-európai szakirodalmában elvezetett a *modern státuselmélet* megalkotásáig. Ennek alapján az állampolgárság egy olyan önálló közjogi intézmény, amelyben az egyén jogi helyzete, státusa határozza meg a nevezett egyén és az állam közti jogi viszonyt. Ehhez az állampolgári státushoz kapcsolódnak a *státusjogok*, amelyek érvényesülési feltételeinek biztosítása az állammal szemben támasztott követelmény. Az állami és egyéni kötelezettségek teljesítésének garanciái elsősorban az adott állam belső jogrendje, valamint a nemzetközi - ezen belül főként az emberi jogi – egyezmények előírásai.⁴

A magyar megközelítés hagyományosan a közjog körébe sorolja az állampolgárságot, amely évszázados hagyományokra vezethető vissza. Az államhoz tartozást jelentő középkori „Szent Korona-tagság”,⁵ valamint a honosítással keletkező „indigenátus” közjogi törvényeken alapult, s ez a jogi hagyomány átnyúlt a modern állampolgárság hazai megteremtésének időszakába. Szalay László⁶ foglalkozott tudományelméletileg először - már a közjogba sorolva - a jogintézménnyel, majd Concha Győző⁷, Királyfi Árpád,⁸ Polner Ödön⁹ munkái

³ Fűrész Klára: Az állampolgárság és a státusjogok. Az állampolgárság tudományelméleti megközelítése. In.: Alkotmánytan I. Kukorelli István szerk. Budapest, 2007. 247-248. p.; Randzelhoffer, A.: Nationality. In. Bernhardt, R. (ed): Encyclopedia of Public International Law. Amsterdam-New York- North-Holland, 1992. 417. p.

⁴ Fűrész Klára: Állampolgárság. In. Jogi lexikon. Budapest, 1999. 38. p.

⁵ „...a szent korona személyisége vagy mysteriuma és azzal kapcsolatban a totum corpus sacrae regni coronae fogalma, mint a királyt és a népet egybe foglaló organikus egység, mely a főhatalom tulajdonképpeni birtokosa, korántsem egyházi eredetű fogalom, nem e középkori mysterium Christi utánzata, azzal közvetlen genetikus kapcsolatba nem hozható, hanem *valóságos államjogi konstrukció, mely a magyar nép alkotmányfejlődésének legsajátosabb alkotása.*” Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története. Budapest, 1941. 326. p.

⁶ Szalay László: Publicistai dolgozatok, I-II. Pest, 1847-48.

⁷ Concha Győző: Közjog és magyar közjog. Magyar Igazságügyi Közlöny. 35. kötet, 1891.; továbbá Politika, közigazgatástan. Budapest, 1905.

⁸ Királyfi Árpád: A magyar állampolgárság kizárólagossága. Budapest, 1913. Királyfi szerint az államot létrehozó két fő alkotórész a terület és a népesség, amely fő alkotórészek jellege miatt csak a közjog tárgyalhatja az állampolgárság szabályait.

⁹ Polner Ödön: Észrevételek állampolgársági törvényünkre. Győr, 1939. Polner ebben a művében kifejti, hogy az állam szubsztanciája az állampolgárság, ahol az egyének az állam miatt lesznek állampolgárok, az állam viszont nem más, mint polgárainak összessége. Ennek alapján az állampolgárság csakis a közjogba sorolható.

következtek, akik szintén az állami szuverenitás részeként a közjog keretébe sorolva tárgyalták munkáikban az állampolgársági kérdéseket.

A mai szerzők közül többen¹⁰ úgy érvelnek, hogy *az állampolgárság* – amelynek fogalmi meghatározását a tételes szabályok kerülik – olyan jogintézmény, amely a polgárnak az államhoz, a hazához tartozását testesíti meg, így *egyszerre státus és jogviszony*. Kifejezi, hogy a polgár része az államalkotó népességnek, jogok és kötelezettségek alanya, viszonya az állammal ezekben manifesztálódó jogviszony és egyben része a haza iránti kötődés és elkötelezettség, ami a jogi mellett az állampolgárság erkölcsi tartalmát domborítja ki.¹¹ Mindezek alapján mi is arra az álláspontra helyezkedünk, hogy *az állampolgársági jog a közjog, az alkotmányjog részét képezi*.

Az állampolgárság főbb tartalmi elemei s szabályozási elvei

A hagyományos magyar közjogi megközelítés okán mi is az alkotmányjogi *értékelés szemszögéből* kezdjük az állampolgársági jog főbb elemeinek bemutatását, s közben kitérünk annak *nemzetközi jogi s magánjogi* jellegére is.

Az alkotmányjogi megközelítések közül a magunk részéről azt a felosztást használjuk kiindulópontul, amelyik az állampolgárság *általános érvényű, illetve jogintézményi jellegű* megközelítésével operál.¹²

Az állampolgárság általános érvényű fogalmi elemeit az *államfogalom* keretezi egységbe. A klasszikus megfogalmazás szerint *az állami szuverenitás „háromlábú széke” a terület, a lakosság és az ezek fölött megnyilvánuló, ezeket uraló főhatalom*.¹³

¹⁰ Ide tartozik Parragi Mária és Ugróczy Mária. Madari Edit – Parragi Mária: A magyar állampolgárságról szóló új törvény. Magyar Közigazgatás. 1993/6.; Ugróczy Mária: Az állampolgárság szabályozása Európában. Acta Humana. 1999/37-38.

¹¹ Tóth Judit: Státuszjogok. Budapest, 2004. 33. p.

¹² Op. Cit. Fűrész (2007). 243. p.

¹³ Az 1933-as, „Az államok jogairól és kötelezettségeiről szóló montevideói egyezmény” 1. cikkének meghatározása szerint az államnak a nemzetközi jog szempontjából az alábbi tulajdonságokkal kell rendelkeznie: „a) állandó lakosság, b) meghatározott terület. c) kormányzat, d) más államokkal való kapcsolattartás képessége”.

A nemzetközi Jugoszlávia-konferencia által 1991 szeptemberében létrehozott ún. *Badinter-bizottság* 1. számú véleményében megállapította, hogy „az államot általában véve olyan közösségként határozzák meg, amelynek területe és szervezett politikai hatalomnak alávetett lakossága van” és „az ilyen államot a szuverenitás jellemzi”. A bizottság mindehhez hozzátette, hogy a belső politikai szervezet és az alkotmány rendelkezései „puszta tények”, ám azokat számításba kell venni a kormányzatnak a lakosság és a terület feletti főhatalmának megállapításához. Shaw, Malcolm N.: Nemzetközi jog. Budapest, 2009. 179-180. p.

Az elemeket számba véve elsőként a *területet vizsgálva* látható, hogy egyrészt azt meghatározhatjuk kizárólag *földrajzi* paraméterekkel- szárazföldi, vízi, légi szempontokat használva -, másrészt *jogilag* megközelítve azt államhatárok közé ékelt földrajzi területként definiálhatjuk, amit más államok nemzetközi szerződésekkel ismernek el és garantálnak.

A *lakosság* meghatározása három különféle szempontból lehetséges:

- *nemzetközi jogi,*
- *népszámláláshoz kötött és*
- *alkotmányjogi értékelés szerint.*

A *nemzetközi jog* a lakosságot az adott állam területén tartózkodó természetes személyek összességéként definiálja, ahol az összekötő kapocs a lakosok között az *egyazon területen való tartózkodás ténye*. Ebben az esetben (is) a lakosok kötelesek a főhatalom által alkotott jogszabályokat jóhiszeműen betartani, amíg el nem hagyják az adott állam területét.

A *népszámlálás* is az adott állam területén való tartózkodásra koncentrál, de ez a megközelítés főszempontként az *életvitelszerűség* meglétét kívánja meg. Az életvitelszerűség elfogadott „bizonyítéka” az adott területen való három hónapot meghaladó tartózkodás.

Az *alkotmányjogi* megközelítés középpontjában az *adott személy jogállása* áll. Ennek alapján egy állam lakossága felosztható:

- *állampolgárookra, akik az adott állam polgárai,*
- *idegenekre, akik más államhoz tartozó polgárok, valamint*
- *hontalanokra, akik nem polgárai egyetlen államnak sem.*

A *lakosság* alkotmányjogi meghatározása – *szűkebb értelemben* - a saját állam polgáira, az állampolgárookra koncentrál, akik az adott állam szuverenitásának személyi hatálya alatt állnak, míg *tágabb értelemben* a lakosság körébe tartoznak a bevándorló, letelepedési engedéllyel bíró és a menekült státusú külföldi személyek. Ennek a szempontnak nem lényegi eleme a területen való tartózkodás, hanem az állampolgár fölött megvalósuló főhatalom az az alapvető aspektus, mely szerint az állampolgár saját állama hatalma alá

tartozik abban az esetben is, ha elhagyja országa területét. *A jogállás így független a helyváltoztatástól.*¹⁴

A főhatalom vonatkozásában megállapítható, hogy az állampolgár alávetett az adott állam hatalmának, ebből fakadóan állama felé kötelezettségek terhelik, de egyúttal az állampolgár az állami főhatalom létrehozója is, így jogokkal is bír az állami élet tekintetében. Az állampolgárság tehát egyben állampolgári jogok és kötelezettségek bázisa is, ami az ún. státuszjogokban és a közjogi kötelezettségekben jelenítődik meg, melyeket a későbbiekben mutatunk be bővebben.¹⁵

Ez az okfejtés viszont már átvezet az állampolgárság jogintézményi jellegének szempontjához, mivel a fentiekben felvetettek kapcsolódnak a népszuverenitáshoz, mint az állami főhatalmat biztosító legitimációs forráshoz, ahol az állampolgárok összessége egyszerre alanya és tárgya is az állami hatalomnak. A népszuverenitási legitimáció szükséges kelléke az állam létrejöttének és fennállásának.

Az állampolgárság jogintézménye ezen túl még feltételezi a két fél, azaz a valós állam és nevesített polgárának meglétét, ahol az adott állam belső joga szabályozza az állampolgárság keletkezésének, megszerzésének és megszűnésének szabályrendszerét, valamint sok esetben különbséget tesz az állam területi főhatalma alatt álló személyek között – előnyben részesítve vagy hátránnyal sújtva a saját állampolgárokat a külföldiekkel szemben. Amit az állam belső jogrendje saját polgárai számára tart fenn, kizárva ezek köréből az idegen állampolgárt, azt az állam esszenciájához, identitása középpontjához tartozónak tekinthetjük.¹⁶ Az, hogy milyen feltételeket határoz meg egy állam állampolgárságának elnyeréséhez, alapvetően tehát a belső jogának körébe, azon belül az alkotmányjog szabályozási keretébe tartozik, de ez nem feltétlenül korlátlan jog. Ugyanis a nemzetközi jognak a kérdéskört szabályozó megállapodásait is figyelembe kell venni a szabályozás kialakításánál.¹⁷

¹⁴ Op. Cit. Fűrész (2007). 243-244. p. Hasonló elvet fogalmaz meg Egyed István is, amikor kijelenti, hogy független az ország területén lakástól az állam és polgárai közti kapcsolat. Egyed István: Közjogi alapismeretek. Budapest, 1927.

¹⁵ Ibid. 244. p.

¹⁶ Kende Tamás – Nagy Boldizsár: Köldökszinór vagy pánya: jogi kötelék az állampolgár (jogi személy) és állama között. In: És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a 20. század végén. Szerk.: Gombár – Hankiss – Lengyel. Budapest, 1997. 178-179. p.

¹⁷ A belső jog és a nemzetközi jog eltérő megközelítését jól demonstrálja az 'állampolgár' megjelölésének angol terminusa: belső jogi kontextusban a „citizen” megjelölést, míg nemzetközi jogi összefüggésekben a „nationality” elnevezést használja sok esetben az angolszász szakirodalom, habár kétségtelenül nem minden esetben következetesen. Gamberale, Carlo.: National Identities and Citizenship in the European Union. European Public Law, vol. 1. 1995. 635. p.

Állampolgárság és nemzetközi jog

A nemzetközi közösség az állampolgársági jog vonatkozásában kezdetben bizonyos általános alapelvek kimondására, valamint az egyes államok állampolgársági szabályozásának összeütközéséből származó problémák rendezésére törekedett. A nemzetközi jog terepén az első szabályozások a dél-amerikai országok közti egyezményekkel születtek meg, mivel a tömeges bevándorlás ezeket az államokat ún. *befogadó állam*má avatta, s az állampolgársági jog által érintett kérdésekben összeütközésre került sor köztük és az ún. *kibocsátó államok* közt.¹⁸

Az állampolgársággal kapcsolatos latin-amerikai regionális nemzetközi egyezmények sorát az 1906. január 13-án Rio de Janeiróban a honosításról elfogadott egyezmény nyitotta meg,¹⁹ amit az 1933. december 26-án Montevideóban elfogadott két egyezmény – az állampolgárságról²⁰, illetve a nők állampolgárságáról²¹ – követett.

A hivatkozott latin-amerikai állampolgársági egyezmények csak a régió joggyakorlatára vonatkoztak, így csupán korlátozott jelentőségűnek értékelhetőek, viszont már az egyetemes fontosság rangjára emelhető a Nemzetek Szövetsége mellett tevékenykedő, ahhoz szorosan kapcsolódó Állandó Nemzetközi Bíróság 1923-as véleménye, amelyet a „Tunéziai és marokkói állampolgársági rendeletek ügyé”-ben alakított ki:

„... a kérdés, hogy egy ügy kizárólag valamely állam belső joghatóságába tartozik-e, alapvetően viszonylagos kérdés, és *a nemzetközi kapcsolatok fejlődésétől függ*. A nemzetközi jog jelenlegi állapotában a bíróság véleménye szerint *az állampolgársággal kapcsolatos kérdések elvben ebbe a 'domain réservée' körbe tartoznak*”.²²

¹⁸ A vitás kérdések közé tartozott az állampolgársági kötelekből való kilépés joga; a honosítás útján való állampolgárság-szerzés eredményezi-e automatikusan az eredeti állampolgárság elvesztését; fennálhat-e egyidejűleg két állampolgárság; a kettős állampolgár melyik állam polgárának tekintendő harmadik állam területén stb. Masenkó-Mavi Viktor: Az állampolgárság intézménye: fejlődés vagy marginalizálódás? Állam- és Jogtudomány, 2006/1. 36. p.

¹⁹ Az egyezményhez vezető tárgyalásokon a nagy kibocsátó államok – pl. Nagy-Britannia, Oroszország – a honosítás esetleges állampolgárság-vesztő jogkövetkezményével szemben az alattvalói minőség örökös voltának álláspontjára helyezkedtek. Ibid. 36. p.

²⁰ Az egyezmény 1. cikke szerint: „Az egyén honosítása bármely Szerződő Fél hatósága révén együtt jár az eredeti állampolgárság elvesztésével”. A honosítás kérdésében a befogadó államoknak e kedvező ponton túl az egyezmény 4. cikke rendelkezik a területváltozások esetén alkalmazható egyéni opció lehetőségéről. Ibid. 37. p.

²¹ Az egyezmény 1. cikke alapján a „Szerződő Felek sem az állampolgárságra vonatkozó törvényhozásukban, sem az azt érintő gyakorlatukban nem tesznek semmiféle nem szerinti különbségtételt”. Ez a kitétel a nemek egyenlőségének elvét érintő egyik első nemzetközi jogi dokumentummá avatja az egyezményt. Ibid. 37. p.

²² Az ügy Franciaország és Nagy-Britannia közti vita volt amiatt, hogy francia rendeletek nyomán francia állampolgárságot kaptak egyes brit állampolgárok gyermekei. Advisory Opinion on the Tunis and Morocco Nationality Decrees. PCIF, Ser. B. No. 4. 23. p. 9. p. In. Op. Cit. Shaw. 532. p.

Ugyanezt erősíti meg az 1930-as az Állampolgársági Jogok Kollíziójával kapcsolatos kérdésekre vonatkozó Hágai Egyezmény 1. cikke:

„Valamennyi állam maga határozza meg nemzeti joga alapján, hogy kiket tekint állampolgárainak. Ezt a belső jogot más államok is tiszteletben tartják, *amennyiben az megfelel az állampolgárságra vonatkozó nemzetközi egyezményeknek, nemzetközi szokásjognak és az általánosan elismert jogelveknek.*”²³

Az állam és polgára közt így keletkező jogviszony alapján az *állampolgárok igényelhetik az állam külső és belső védelmét*, így az állampolgár a nemzetközi jog alanyává is válik.²⁴ Más megfogalmazás szerint az állampolgárságnak nemzetközi jogi értelemben a legfontosabb jelentősége abban nyilvánul meg, hogy az adott állam ezen keresztül érvényesítheti a *diplomáciai és konzuli védelemre való jogát*²⁵, emellett nemzetközi jogi jelentőségű az *útlevél* is, mint a *fennálló állampolgárság igazolásának materiális okmánya*.²⁶

Az állam és polgára közötti *tényleges* kapcsolatnak, azaz az *effektivitás elvének*²⁷ – melyet már az előzőekben hivatkozott 1930. évi, az állampolgársági törvények kollíziójával foglalkozó Hágai Egyezmény fogalmazott meg elsőként²⁸ - az általánossá válása a nemzetközi jog egyik sokat hivatkozott, precedens értékű s ezáltal állampolgársági jogelvé emelkedett esetének következménye.

²³ Hague Convention on Certain Questions Relating to the Conflict of Nationality Laws (179 LNTS 89, 99). In. Ambrus Ágnes: Hontalanság, ENSZ egyezmények és az Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbiztosságának tevékenysége. Acta Humana, 1999/37-38. 9-10. p.; A 2. cikk ehhez hozzászöri: „annak a kérdésnek az eldöntése, hogy az egyén rendelkezik-e egy bizonyos állam állampolgárságával, az adott állam belső joga alapján történik.” A hágai egyezmény az első egyetemes érvényű állampolgársági dokumentum volt, amely a jogintézmény elveinek és szabályainak egységes összegzésére, valamint az addig ismertté vált problémák végleges igényű rendezésére tett kísérletet. Op. Cit. Masenko-Mavi. 37. p.

²⁴ Irk Albert: Az új nemzetközi jog. Budapest, 1922. 18. p.; Op. Cit. Kende-Boldizsár. 181. p.

²⁵ A diplomáciai védelemhez való jogot elsőként az 1919-es német Weimari alkotmány 112. cikkében alkalmazták: „A külfölddel szemben minden birodalmi honosnak a birodalom területén belül és kívül joga van a védelemre.” Ezt erősítették a Birodalmi Bíróság 1927-es és 1937-es ítéletei, melyekben kimondták, hogy „az, amit e tekintetben a kormány tesz vagy nem tesz, kizárólag a kormányzati felségjogok gyakorlásának területére esik és annak sem jogszerűségét, sem célszerűségét a bíróság nem vizsgálhatja felül.” Hargitai József: Az állampolgárság a nemzetközi jogban és az alkotmányjogban (Gondolatok az új alkotmány szabályozási koncepciójáról). Magyar Jog 1996/12. 714. p.

²⁶ Ibid. 706. p.

²⁷ „*nationalité effective ou active*” Nemcsak az effektivitás elve az egyetlen elméleti és gyakorlati eszköz, amelyet kidolgoztak az alkalmazandó állampolgárság megállapítására. Használják például a megszerzés sorrendjét, a *ius sanguinis* primátusát a *ius solival* szemben, a család egységének elvét, a választójog gyakorlásának elvét stb. A konkrét problematika leghatékonyabb feloldását viszont az effektivitás elvével érték el. Ibid. 713 p.

²⁸ Az Egyezmény megfogalmazása szerint vita esetén azon állam polgárának kell a kettős állampolgársággal rendelkező személyt tekinteni, ahol a szokásos, fő lakóhelye van és amelyikhez a leghatékonyabb kapcsolatok fűzöik. *A tartalmi elemek számbavevése dönti el, hogy melyik állammal szemben tanúsít az illető valódi és erős kötődést.* Ibid. 708. p.

A Nemzetközi Bíróság a híres Nottebohm-ügy²⁹ kapcsán kimondta, hogy kétség esetén a csak formálisan fennálló állampolgárság figyelmen kívül hagyható, azaz az állampolgárság „olyan jogi kötelék, amelynek alapja egy kötődés, mint társadalmi tény, a létezés, az érdek és érzelem tényleges kapcsolata, a kölcsönös jogok és kötelezettségek fennállásával együtt.”³⁰

A döntés 1955-ös megszületése óta hivatkoznak erre az elvre a kettős állampolgársággal, valamint az állampolgárságnak a külkapcsolati viszonyokban való megítélése kapcsán.³¹

Az állampolgársághoz való jog jellege is lehet megközelítési szempont, mikoris annak alanyi jogként, illetve emberi jogként való elismertetésének vizsgálatát lehet célkeresztbe állítani.

A nemzetközi jog keretébe tartozó emberi jogi dokumentumok³² az állampolgárság nemzetközi szabályozásának történetében új korszakot nyitottak, mivel a második

²⁹ A Nottebohm-ügy valójában Liechtenstein és Guatemala állam közötti per volt.

1951-ben fordult keresettel Liechtenstein Guatemala ellen a hágai Nemzetközi Bírósághoz egy Nottebohm nevű személy ügyében. Nottebohm eredetileg német állampolgár volt, aki 1905-ben, kereskedelmi tevékenység céljával Guatemalába költözött. Ott élt 1939-ig, mikoris – a közelgő háborúra tekintettel – állampolgársági kérvénnyel Liechtenstein államhoz fordult. A kérvényben a három éves helybenlakás követelménye alóli mentesítésért folyamodott, valamint vállalta, hogy a számára községi illetőséget ígérő M. településnek 25 ezer SFR-ot, az államnak egy összegben 12 ezer SFR-ot, míg éves adóként ezer SFR-ot fizet. Liechtenstein megadta számára az állampolgárságot 1939 októberében, majd Nottebohm ezt követően – immáron liechtensteini állampolgárként – 1940 elején visszament Guatemalába. Guatemala viszont 1941-ben a nációkkal szembeni szövetséges hatalmak oldalán belépett a háborúba, s – eljárásából kitűnően a férfit továbbra is német állampolgárként kezelve - zárta Nottebohm vagyontát sőt, 1943-ban őt le is tartóztatta, majd internálta az Egyesült Államokba, ahol 1946-ig tartották a férfit őrizet alatt. Ekkor kiszabadult, és vissza akart térni Guatemalába, ahol 1949-ben elkobozták ottani vagyontárgyait.

Az igazságát kereső Nottebohm ekkor kérte Liechtenstein állam segítségét, amelyet az az 1951-es perindítással adott meg. A Hercegség a keresetben az elkobzott vagyontárgyak visszaszolgáltatását és megfelelő kártérítést követelt. Guatemala viszont vitatta, hogy Nottebohm szabályosan szerezte meg a liechtensteini állampolgárságot. Ennek kapcsán a Bíróság kifejtette, hogy minden állam belső ügye, hogy milyen módon és szabályok alapján adja meg az állampolgársági státuszát a kérelmezőknek, kivéve annak a diplomáciai védelemmel kapcsolatos aspektusát. Liechtenstein érvelését arra alapozta, hogy Guatemala azzal, hogy Nottebohmnak vízumot adott elfogadta annak új állampolgárságát sőt, mikor az visszatért 1940 elején Guatemalába, felvették a külföldiek nyilvántartásába, helyi okmányait is új státusza szerint módosították - mindezek alapján alaptalannak ítélte a Hercegség Guatemala érvelését. Guatemala viszont erre azt mondta, hogy a hatóságai rövidesen törölték Nottebohmot a külföldiek nyilvántartásából, mivel vitatták állampolgárságát és annak konzuli védelmét.

A Bíróság az eljárásban részletesen megvizsgálta a férfi családi és üzleti kapcsolatait és megállapította, hogy Nottebohm liechtensteinivé honosítása nem gyengítette korábban fennálló kötődéseit. Ennek alapján a Nemzetközi Bíróság 1955. április 6-i ítéletében úgy döntött, hogy Liechtenstein keresete megalapozatlan volt, a Hercegség nem részesíthette volna konzuli védelemben a férfit Guatemalával szemben, mivel *Nottebohm esetében az állampolgárság tartalmát képező tényleges kötődés államához nem állt fenn*, a férfi valódi célja csak egy semleges állam polgárságának megszerzése volt – az ahhoz kapcsolódó konzuli védelemmel együtt. Lamm Vanda: A Nemzetközi Bíróság ítéletei és tanácsadó véleményei, 1945-1993. Budapest, 1995. 74-79. p

³⁰ Op. Cit. Shaw. 533. p.

³¹ Op. Cit. Tóth. 38-39. p.

³² Az 1948-as „Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata” 15. § (1) bek. szerint: „Minden személynek joga van valamely állampolgársághoz.”

Az 1966-os „Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya” 24. § (1) bek. alapján: „Minden gyermeknek joga van arra, hogy állampolgárságot szerezzen.”

Az 1997-es „Az Állampolgárságról szóló Európai Egyezmény” (továbbiakban: ET Egyezmény) 4. cikke kimondja: „Minden személynek joga van valamely állampolgársághoz.” Op. cit. Fűrész (2007). 246. p.

világháborút követően már nem törekedtek az 1930-as hágai állampolgársági konferencia nyomvonalán haladó egységes szabályozás megalkotására, hanem ehelyett az egyes jogterületek részleges kodifikációi felé tettek lépéseket.³³ Ezek az új egyezmények egy általános értelemben vett állampolgársághoz való jog követelményét fogalmazzák meg, viszont az adott állam belső joga ezt az alanyi jogot nem akceptálhatja, hisz az állampolgárság keletkezési, megszerzési szabályainak megalkotása az adott állam szuverenitását képező jog.

A jogintézmény keletkeztetésének tekintetében tehát a nemzetközi emberi jogi szabályozás és a belső jog viszonya *ellentétes irányú*, az általános, elvi elvárást nem követi egyedi, konkrét megvalósítás. Ide sorolhatjuk például a *többes állampolgárság* problematikáját, ahol nemzetközi egyezményekkel lehet az ügyeket kezelni, de a belső jogra kötelező erejű nemzetközi szabályozást nem lehet ráerőltetni, habár számos, a kettős állampolgárság kezelésével kapcsolatos elvárást megfogalmaztak már nemzetközi egyezményekben.³⁴

Más a helyzet viszont *a már létező állampolgárság fenntartásának biztosítása* tekintetében. Itt ugyanis a nemzetközi emberi jogi szabályozás követelése beemelődött az államok belső jogába azzal, hogy egyrészt az *egyenjogúság elve*, másrészt a *hátrányos megkülönböztetés tilalma*³⁵, harmadrészt pedig *az állampolgárságtól való önkényes megfosztás tiltási*³⁶ igénye manifesztálódott a megszerzett állampolgárság fenntartása alanyi jogának biztosításában. Ez utóbbi azonban nem korlátlan jog, hiszen egy adott állam belső joga tartalmazhat olyan szabályt, amely alapján *hivatalból* szűnik meg egy állampolgári státus. Ennek különböző jogcímei nevesíthetők³⁷, de egységes abban a nemzetközi

³³ Op. Cit. Masenkó-Mavi. 40. p.

³⁴ A probléma legutóbbi európai szintű megfogalmazása az ET Egyezmény 14. cikke, amely azt az elvárást fogalmazza meg, mely szerint az állam engedélyezze többes állampolgárság keletkezését törvény erejénél fogva, hogy

- a.) a születéskor automatikusan különböző állampolgárságokat megszerzett gyermekek ezeket az állampolgárságokat megtarthassák;
- b.) állampolgáraik másik állampolgársággal is rendelkezhessenek, amennyiben ezt a másik állampolgárságot automatikusan, házasságkötés révén szerzik meg;

A 17. cikk szerint a másik állampolgársággal rendelkezőt ugyanazon jogok és kötelezettségek illetik meg azon részes állam területén, ahol tartózkodnak, mint a részes állam bármely állampolgárát, kivéve a diplomáciai és a konzuli védelmet, valamint a nemzetközi magánjogi szabályok alkalmazását.

³⁵ Az ET Egyezmény 5. cikke szerint tilos a nemen, valláson, fajon, bőrszínen, nemzeti vagy etnikai származáson alapuló megkülönböztetés, gyakorlat, illetve tilos a diszkrimináció a született és honosított állampolgárok között is.

³⁶ A 4. lbj.-ben hivatkozott nemzetközi okmányok ugyancsak kimondják az önkényes megfosztás tilalmát.

³⁷ Az ET Egyezmény 7. cikke alapján az adott állam megszüntetheti annak az állampolgárságát, aki

- a.) egy másik állampolgárságot önkényesen megszerzett;
- b.) csalás, hamis adatszolgáltatás vagy bármely releváns tény eltitkolása révén szerezte az állampolgárságát;
- c.) önkéntes szolgálatot vállalt egy külföldi katonai erőnél;
- d.) a részes állam alapvető érdekeit súlyosan sértő magatartás tanúsított;

egyezmények szabályozása, hogy a hivatali megszüntetés esetében kizárja az önkényesség, valamint a szankció-jelleg alkalmazását.³⁸

Az állampolgárság keletkezésének jogcímei

Az állampolgárság keletkezésének jogcímei között három fő szerzési módot³⁹ különböztetünk meg:

- 1.) a *leszármazási vagy vérségi elvet*, a *ius sanguinist*,
- 2.) a *területi elvet*, a *ius solit*, illetve
- 3.) az állam diszkrecionális jogkörébe tartozó, kérelmezéshez kötött *honosítást*.

A *vérségi elv* biztosítja az apának (*ius sanguinis a patre*), az anyának (*ius sanguinis a matre*) vagy mindkét szülőnek a jogot ahhoz, hogy gyermeke a születés helyétől függetlenül, a megszületés tényével, automatikusan megszerezze felmenője állampolgárságát. Az így keletkező állampolgárság a vérségi kapcsolat folytán a nemzeti összetartozás erősítéséhez is hozzájárul.⁴⁰

Főként az angolszász jogrendszerekben alkalmazzák a *területi elvet*, a *ius solit*, aminek alapján az adott állam felségterületén születő gyermekek automatikusan, a területen való világra jövetel ténye folytán - függetlenül a felmenők állampolgárságától - szerzik meg az állampolgárságot.⁴¹

A *honosítás* – melynek egyik módozata az egykor volt állampolgár visszahonosítása - szabályozása az adott állam belső jogába tartozik, mindig *kérelemre indul*, megszerzéséhez nincs alanyi joga a kérelmezőnek. A honosítás kérdésében való döntés általában a *legfőbb közjogi méltóság korlátlan mérlegelési joggal bíró diszkrecionális jogköre*⁴² – mely

-
- e.) a részes állammal, szokásosan külföldön tartózkodóként, tényleges kapcsolattal nem rendelkezik;
 - f.) kiskorúsága alatt nem szerzett törvény erejénél fogva állampolgárságot;
 - g.) örökbefogadásakor az örökbefogadó szülők egyikének vagy mindkettőnek a külföldi állampolgárságát megszerzi vagy azzal már rendelkezik.

³⁸ Szamel Lajos: Az állampolgársági jog reformjáról. Magyar Közigazgatás, 1991/3. 208. p.

³⁹ A magyar állampolgárság jelenleg hatályos megszerzési módjai – a *ius soli* kiegészítő alkalmazása melletti *ius sanguinison*, a honosításon és a visszahonosításon túl – a családjogi tényekkel, valamint a nyilatkozattétellel való státusszerzés.

⁴⁰ Op. Cit. Fűrész (2007). 252. p.

⁴¹ A *ius solit* alkalmazó államok a főszabály alól több kivételt is kikötnek, így pl. a diplomáciai testület tagjainak gyermekei nem kapnak automatikusan állampolgárságot, illetve egyes államok az ellenséges megszállás alatt álló területen született, ellenséges állampolgárságú apáktól született gyermekeknek sem adják meg az állampolgárságot stb. Op. Cit. Shaw. 533. p.

⁴² Op. Cit. Fűrész (2007). 258-259. p.

diszkrecionális jogkör gyakorlásában⁴³ megnyilvánul egy másik szabályozási szempont, a *közérdekűség elve*.⁴⁴ A honosítási kérelem esetleges elutasítása ellen jogorvoslatnak legtöbbször nincs helye.⁴⁵

A keletkezési jogcímek kapcsán kell feltétlenül megemlítenünk, hogy *az állampolgársági jogban nem létezik visszamenőleges hatály*. Minden újabb törvény csak a már létező jogi helyzet elismeréséről dönthet, a fennálló állampolgárságot szavatolnia kell, s szabályalkotása körében csupán az állampolgárság jövőbeni keletkezéséről és megszűnéséről rendelkezhet.⁴⁶

Az állampolgárság jogintézménye kialakulásának időszakában jött létre az a megkülönböztetés, amely a szerzési jogcímek területén az *eredeti* – a születés tényével keletkező-, illetve a *származékos* – honosítás útján szerzett – kategóriákat alkotta meg, amely eltérő jogosítványokkal való ellátottságot is eredményezett. Ezen megkülönböztetést a második világháborút követő emberi jogi törvényhozás számolta fel s építette be az egyenjogúság elvét az állampolgársági jogba.⁴⁷

A szerzésmódok területén az *egyenjogúság elve* az állampolgársági státusz azonos tartalmát, az annak részét képező *státuszjogok és közjogi kötelezettségek* egyenrangúságát

⁴³ Az 1993. évi LV. Törvény 6. §.-a alapján a Magyar Köztársaság elnökének diszkrecionális jogkörébe tartozó döntés a magyar állampolgársági kérelem elbírálása.

Az ebben a kérdésben hozott döntését az elnök nem köteles indokolni és határozata azonnal jogerőre emelkedik.

Ellene nem kezdeményezhető

- sem bármilyen jogorvoslat,

- sem fellebbezési lehetőség,

- sem pedig bírósági felülvizsgálat.

Madari Edit: Az állampolgársági kérelmekről. Magyar Közigazgatás. 1993/10. 625. p.

⁴⁴ A magyar szabályozás szerint a honosítás kérdésében – a belügyminiszter előterjesztése alapján - döntő köztársasági elnök a kérelem elbírálásakor szabadon mérlegelheti, hogy

a.) a kérelmező honosítása érinti-e a Magyar Köztársaság érdekeit,

b.) a kérelmező honosítása eredményezhet-e érdeksérelmet, vagy ellenkezőleg,

c.) a kérelmező honosítása kívánatos.

Op. Cit. Fűrész (2007). 254-255. p.

⁴⁵ Az államfő honosítási döntését nem lehet bíróságon megtámadni. Az 1437/B/1990. AB határozat alapján az Alkotmánybíróság kimondta, hogy a magyar Alkotmány csak az alapvető jogok megsértése miatt keletkezett igények esetében garantálja a bírósághoz fordulás lehetőségét. A külföldi kérelmezőnek a magyar állampolgársághoz való jog nem sorolható az alanyi jogai közé, ezért az a tény, hogy a köztársasági elnök döntése ellen nem lehet bírósághoz fordulni, önmagában nem teremt alkotmányos visszasságot.

Haraszi Katalin - az Országgyűlési Biztos Hivatalának a magyar állampolgárság megszerzése iránti kérelmek intézésének gyakorlatát átfogó 1997-es vizsgálata alapján - arra a következtetésre jutott, hogy az állampolgárság iránti kérelmek ügyében a jogorvoslati lehetőség kizárása a jogállamisághoz fűződő alapjoggal összefüggésben keletkezett alkotmányos visszasságot. A köztársasági elnök döntésének alapjául szolgáló belügyminisztériumi előterjesztés előkészítését végző, illetve abban közreműködő közigazgatási szervek törvényes eljárásának nincs meg a jogi garanciája s ezt mielőbb meg kéne teremteni. Haraszi Katalin: A magyar állampolgárság megszerzése; döntéselőkészítés, elnöki diszkréció. Magyar Közigazgatás. 1998/1. 30. p.

⁴⁶ Op. Cit. Fűrész (2007). 256. p. Ahogy a legutóbbi magyar állampolgársági törvény, az 1993. évi LV. Törvény 1.§ (4) bekezdése kimondja: „A törvénynek nincs visszaható hatálya. A magyar állampolgárságra azok a szabályok az irányadók, amelyek az állampolgárságra ható tények vagy események bekövetkezésekor hatályban voltak.”

⁴⁷ Ibid. 252. p.

jelenti. Az egyenjogúság elve tiltja az állampolgárság keletkezésének, illetve megszerzésének a jogcímei – születéssel vagy honosítással – közti különbségtételt.⁴⁸

Az egyenjogúsítás másik területe a *családjogi tényekkel való állampolgárság-szerzés*, azaz a nők és a gyermekek önálló jogalanyként való kezelése, ami a *család egységének* szabályozási elve megvalósulását segíti elő.

A nők és a gyermekek önálló állampolgársági jogalanyként való kezelésének elérése egy hosszú folyamat eredménye. A patriarchátus felfogásának állampolgársági jogi megnyilvánulásaként a jogintézmény megszületése óta hosszú ideig az volt az uralkodó felfogás a világ nagy részén, hogy a feleség a férj, a leszármazó pedig az apa állampolgárságát kapja meg.⁴⁹ Ez egyoldalú állampolgárság-szerzést is eredményezhetett, mert míg a nő a házasságkötéssel megszerezte férje állampolgárságát, addig a férfi a friggyel nem nyerhette el felesége honosságát.⁵⁰ A feleség és a gyermek akkor is osztozott férje sorsában, ha az elvesztette állampolgárságát.⁵¹

A XX. század közepére elvezettek a nők egyenjogúsítási világtörekvései ahhoz a változáshoz, melynek eredményeképpen *a nemzetközi jogban alapelvevé emelkedett a nemi diszkrimináció tilalma, a nemek egyenlőségének az elve*. Megszületett a *férjzett nők saját jogon való állampolgárság-szerzését előíró 1957-es ENSZ egyezmény*.⁵²

A gyermekek tekintetében is létrejött napjainkra a megfelelő szabályozás⁵³, amely egyrészt előírja, hogy *a gyermekeket a születésük jogán megilleti az állampolgárság*⁵⁴,

⁴⁸ Op. Cit. Fűrész (1999). 38. p. Megjegyzendő, hogy a különbségtétel elvi tiltása ellenére a gyakorlatban mégis létezik ezirányú megkülönböztetés, pl. az Amerikai Egyesült Államok elnökének csak ténylegesen az USA területén született személyt lehet választani.

⁴⁹ Az anya állampolgárságát a gyermek csak akkor követte, ha házasságon kívül született.

⁵⁰ A jelzett probléma valós voltának ékes bizonyítéka az *Európa Tanács* 1977. május 27-én elfogadott, „*A különböző állampolgárságú házastársak állampolgárságáról*” szóló (77) 12. sz. Határozata. Ezen kötelező jellegű ajánlás a részes államokat felhívja, hogy „tegyenek lépéseket azoknak a megkülönböztető feltételek kiküszöbölésére, amelyek alapján – a külföldi feleségekhez hasonlóan – *a külföldi férjeknek is lehetővé válik az adott állam kötelékébe tartozó házastársuk állampolgárságának felvétele*.” Benedek Katalin: Az Európa Tanács családjogi tárgyú ajánlásai. Magyar Jog, 1993/10. 629. p.

⁵¹ Op. Cit. Szamel. 201-202. p.

⁵² Ennek az egyezménynek az 1. cikke kimondja, hogy a részes államok polgárainak külföldi állampolgárral történő házasságkötése, vagy az ilyen házasság felbontása, sem a férj állampolgárságának a házasság ideje alatt történő megváltoztatása önmagában nem lehet kihatással a feleség állampolgárságára.

Ezen felül még az *ET Egyezmény 4. cikkének d.) pontja* kimondja is kimondja ugyanezt az elvet.

⁵³ A gyermekek jogainak elismerésének és védelmének első dokumentuma az *1928-as genfi nyilatkozat* volt a *gyermekek jogairól*. Ezt követően az *1959. november 20-i ENSZ Közgyűlés* fogadott el *gyermekjogokkal kapcsolatos Nyilatkozatot*, majd ezt követte az *1966-os Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya*, melyben fontos gyermeki jogokat deklaráltak. A jogfejlődés aztán *1989-ben* vezetett el egy átfogó megállapodáshoz, a *Gyermekek Jogairól szóló ENSZ Egyezményhez*. Kiss Éva: A gyermek jogairól szóló Egyezményből adódó feladatok a Családjogi törvény módosítása kapcsán. Magyar Jog, 1993/8. 521. p.

⁵⁴ Az 1966-os Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmányának 24. cikkének 2. és 3. bekezdése alapján.

másrészt a gyermek megfelelő belátási képessége birtokában véleményt nyilváníthat állampolgárságának kérdésben.⁵⁵

A már hivatkozott hátrányos megkülönböztetés tilalmának duális párja az állampolgársági jogalkotásban megvalósuló *pozitív diszkrimináció*, ami főképpen a szerzési jogcímekhez kapcsolódó *kedvezmények* területén érhető tetten. Ezek a kedvezmények az állampolgári státus megszerzéséhez az államterületen való tartózkodás általában szükséges időtartama megrövidítésének konkrét eseteit tartalmazzák.⁵⁶

A hontalanság állampolgársági szabályai

Az állampolgárság nemzetközi joggal összefüggő vetületében meg kell még említeni a *hontalanság elkerülésével kapcsolatos szabályalkotást*, mint a jogintézmény egy újabb szabályozási elvét.

A hontalanok helyzetéről szóló 1954. évi ENSZ egyezmény 1. cikke a *hontalant olyan személyként* definiálja, *akit egyetlen állam sem tart saját törvényei alapján állampolgárnak*. A témával foglalkozó szakirodalom megkülönbözteti a *de jure* és a *de facto* hontalanok körét. A *de jure* hontalanságot a fentiekben idézett ENSZ dokumentum megfogalmazása határozza meg. A *de facto* hontalanok azok a személyek, akiknek ugyan látszólagosan vagy névlegesen van állampolgársága, de – mivel vagy nem tudják azt bizonyítani, vagy nem képesek gyakorolni az állampolgárságból fakadó jogokat – a valóságban mégsem rendelkeznek állampolgársággal.⁵⁷

⁵⁵ Az ENSZ 1989-es a Gyermek Jogairól szóló egyezményének 7. cikke alapján.

⁵⁶ Ilyen kedvezmény lehet pl.

- külföldi állampolgárral kötött házasság ténye (férfinak és nőnek is!)

- a szülő számára gyermeke állampolgársága

- a gyermek számára örökbefogadójának állampolgársága

- a gyermek számára a *ius soli* alkalmazása

- a hontalanság elkerülését elősegítő szabályok alkalmazása

- a magyar jogban a magukat magyar nemzetiségűnek valló, magyar felmenőkkel rendelkező nem magyar állampolgárok kategóriája stb. Op. Cit. Fűrész (2007). 253-254. p.

⁵⁷ Op. Cit. Ambrus. 7-8. p. A két kör elkülönítésének egyik oka az a téves megítélés, hogy a *de facto* hontalanok menekültek.

A hontalanság kialakulásának leggyakoribb esetei:

- *kisebbségi diszkrimináció:* Ázsia, Közel-Kelet és az egykori Szovjetunió egyes utódállamaiban bizonyos etnikai kisebbségek tagjai nem élvezhetik annak az államnak az állampolgárságát, amelyhez amúgy szorosán kötődnek.
- *államutódlás:* az egyes államszövetségek, szövetségi államok (pl. Szovjetunió, Jugoszlávia, stb.) felbomlását követően az utódállamok egyikének állampolgárságát meg nem szerzők hontalanokká váltak.⁵⁸
- *a ius sanguinis kizárólagos alkalmazása, valamint a ius sanguinist és a ius solit alkalmazó államok jogainak összeütközése* hontalansághoz vezethet.
- *az ország elhagyásával, huzamos külföldi tartózkodással kapcsolatos problémák:* bizonyos államok polgárai automatikusan elvesztik állampolgárságukat az ország elhagyásakor és tartós külföldi tartózkodással.
- *az állampolgárságtól való megfosztás.*
- *az állampolgárságról való lemondás.*
- *közigazgatási, illetve eljárási gyakorlat folytán:* pl. a kérelmező által kifizethetetlen eljárási költségek; teljesíthetetlen határidők megadása; beszerezhetetlen okmányok megkövetelése stb.⁵⁹

A hontalanság nem újkeletű jelenség, újdonságot csak az a nagyságrend jelent, amelyet a probléma a XX. században öltött. A *hontalanság* nem csupán jogi vagy politikai kérdés, hanem *emberi probléma is*, ami olyan, az egyénnek és az államnak gondot okozó *rendezetlen jogi helyzetet teremt*, amelynek megoldása érdekében a nemzetközi szervezetek a nemzetközi jog eszköztárával próbálnak szembeszállni.⁶⁰

⁵⁸ Az államutódlással kapcsolatos állampolgárság-keletkezés problémáit egy későbbi fejezetben fogjuk Észország példáján részletesebben is bemutatni.

⁵⁹ Op. Cit. Ambrus. 11-17. p.

⁶⁰ Az ENSZ két egyezményt adott ki: az 1954. évi egyezményt a hontalanok helyzetéről és az 1961. évi egyezményt a hontalanság csökkentéséről.

Utóbbi egyezmény 11. cikke alapján az ENSZ Közgyűlése 1974 decemberétől kezdődően felhatalmazta az 1951-ben alapított ENSZ Menekültügyi Főbiztosságot, hogy a hontalanok és az egyes államok között közvetítőként járjon el az egyezmény rendelkezéseinek érvényre juttatásában.

Az ENSZ Közgyűlésének 50/152. számú, 1996. február 9-én kelt határozata olyan állampolgársági szabályok megalkotására szólítja fel a tagállamokat, amelyek hozzájárulnak a hontalanság visszaszorításához és összhangban állnak a nemzetközi jog alapvető elveivel.

Az ET Egyezmény 4. cikkének b.) pontja kimondja, hogy a hontalanság kerülendő. Ibid. 5; 9-10. p.

Az állampolgárság magánjogi és jogon kívüli elemei

Az állampolgárság tartalmazhat *magánjogi* elemeket is. A jogintézmény gyökereit Szamel Lajos *a római jogban* fedezte fel, ahol a „*civitas*” – ami a mai állampolgári jogállásnak feleltethető meg – *közjogi és magánjogi elemekből* tevődött össze⁶¹, amelyek ekkor még *egybeforrtak, nem váltak el egymástól*.⁶²

A római jogi „*civitas*” és a modern kori állampolgárság intézménye között *azonosság* az, hogy az állampolgársági jogviszony fennforgása előfeltétele annak, hogy az egyén az állammal egyéb közjogi jogviszonyokba kerülhessen, amelyekben további közjogi jogosultságok és kötelezettségek alanya lesz. A primér közjogi jelleg mindkét, az ókori és a modern jogintézmény esetén ugyanaz.⁶³

Szamel úgy látja, hogy a „*civitas*” és a modern állampolgárság közti *döntő különbség* viszont az, hogy tisztán elvi megközelítésből nem lehet a modern állampolgárságnak magánjogi és közigazgatási jogi kihatása.⁶⁴ A modern állampolgárság kapcsán az ember magánjogi személyisége - ideértve a családjogit is - nem tehető függővé attól, hogy az államhoz való viszonyában állampolgárnak vagy külföldinek minősül-e.

A tisztán elvi megközelítésen túl a gyakorlat által felszínre kerülő konkrét életviszonyok vizsgálata alapján viszont ugyancsak Szamel Lajos jut arra a következtetésre,

⁶¹ A *közjogi* elemet a *ius honorum*, azaz a magisztrátusnak való választhatóság, valamint a *légiókban szolgálás joga* adta. A *magánjogi* részt egyrésztől a *ius commercii*, azaz a civiljogi jogképesség, valamint a *ius conubii*, vagyis a házasságkötésből fakadó családi jogok adták. Op. Cit. Szamel. 194. p.

⁶² A modern jogrendszerek tagozódásának római jogi gyökerei kapcsán Hamza Gábor kimutatta, hogy *nem adekvát* a rómaiak *ius publicumát* a modern jogrendszerek *közjogának*, *ius privatumát* pedig *magánjogának* a fogalmával azonosítani. Ennek főbb okai közé Hamza Gábor a következőket sorolja: egyrészt a két római fogalom egymástól gyökeresen különböző gazdasági, szociális és jogi környezetben született s jelentősen eltért a római életviszonyok területe is a modern korétól. Másrészt, amíg a modern magánjogban az állam szinte korlátlanul lehet magánjogi jogviszonyok alanya, addig a római kor *ius privatum*a – mivel az állam („*res publica*”) polgárával („*civis Romanus*”) csak hierarchikus viszonyban állhatott – az államra hosszú időn át nem vonatkozott. *A római jogban tehát ismeretlen volt a közjog és a magánjog mai értelmű megkülönböztetése*. A középkori glosszátorok – főként Azo – kimutatták, hogy az egységes jogrendszer döntően mesterségesen meghatározott kritériumok alapján való felosztása *hátrányos* lehet a jogértelmezésre és a jogfejlődésre. Hamza Gábor véleménye szerint ez a megközelítést a glosszátoroktól kezdve a Humanista Iskola jogászaian át egészen a modern jogtudomány számos művelőjéig széles körben alkalmazzák az európai és az Európán kívüli jogtudományban is. Hamza Gábor: A modern jogrendszerek tagozódása és a római jogi tradíció. Állam- és Jogtudomány. 2005/1. 27-28. p.

⁶³ Ennek továbbélése bizonyítékeként Szamel Lajos felhossa a Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmányát, ahol a *közügyekben való részvétel joga* úgy jelenik meg, ami az embert egy adott államhoz való különös viszonyában illeti meg, amely nem más, mint az állampolgársági jogviszony. Az Egyezségokmányban megfogalmazott közügyekben való részvételi jog említett összetevői azonosak azokkal, amit a római jogi „*civitas*” tartalmaz, így Szamel arra a következtetésre jut, hogy olyan jogintézménnyel állunk szemben, amelynek tartalma több ezer éves múltira tekinthet vissza s töretlenül nyúlik a jelen viszonyai közé. Ibid. 195. p.

⁶⁴ Természetesen szabályt erősítő közigazgatási jogi kivétel itt is van, hiszen pl. az állam illetékes közigazgatási szervének aktusával szabad mérlegeléssel döntheti el, hogy azt, aki nem állampolgára, beengedi-e utazni, belépni országának területére, s hogy számára meddig és milyen feltételekkel engedi meg az ott tartózkodást. Ibid. 195. p.

hogy az állampolgárság tartalmának magánjogi jellege erősödőben van. A modern állampolgárság megszületése óta tart a vita arról, hogy milyen módon érdemes szabályozni azt, hogy valamely személy magánjogi cselekménye hatással legyen a saját, illetve egy másik személy állampolgárságára akkor, ha fennáll a veszélye a rosszhiszemű szerzésnek (pl. házasságkötéssel való állampolgárság-szerzés esetén hogyan lehet elkerülni a névházasságot? stb.)

Mindenesetre megállapítható, hogy az állampolgári státus magánjogi következményekkel is jár – gondolunk itt a teljesség igénye nélkül az ingatlanszerzésre, öröklésre, munkajogi tényállásokra. Ahogy Szamel megállapítja, az állampolgárság jogintézményének közjogi és magánjogi cselekményekhez való kötése szempontjából a magyar jog egyfajta belső ellentmondással küzdött, ami előkerül az állampolgársági törvény újraszabályozásainál. A szabályozási elvek konfliktusa esetén nem szerencsés a tisztán magánjogi, illetve közjogi megközelítés túlsúlyát erőltetni, a kettő megfelelő aránya lehet a konfliktusok feloldásának egyedül üdvözítő útja.⁶⁵

Az állampolgárság jogintézményéhez tartoznak még olyan ún. *jogon kívüli elemek* is, amelyek feltétlenül szükségesek az állampolgári státus kiteljesítéséhez. Ezek közül kiemelkedik az *állampolgári hűség* kategóriája, amely a jogintézmény morális-érzelmi tartalmát jeleníti meg.⁶⁶ Az állampolgári hűség – amely például az *állampolgári esküben* manifesztálódik – az adott ország polgárainak összetartozás-tudatát demonstrálja, amelynek tartalma bizonyítja az adott állam nemzetkonceptiójának jellegét (lásd a későbbiekben pl. államnemzeti vagy kulturnemzeti koncepció). Az adott állam politikai elitje által választott nemzetkonceptió meghatározza az állampolgársági szabályozás mikéntjét is.

Összefoglalásképpen kijelenthetjük, hogy az állampolgárság az állami létezés bizonyítéka és előfeltétele, jogszabályi megvalósultságában tükröződnek az adott állam politikai elitje által választott nemzetkonceptiónak az elvei. Jogi szerkezetében - Tóth Judit találó megállapítása szerint - döntően *aszimmetrikus*, az állami főhatalomnak való alávetettsége folytán *kógens és kötelezést tartalmazó szabályok összessége*, amely egyúttal tartalmaz az egyén számára annak önrendelkezési joga által gyakorolható *közpolitikai jogokat és szabadságokat* is. A jogintézmény legfőbb elemének, a köteleknek a létrejötte és megszűnése jogilag szabályozott és mindig egy konkrét állam viszonylatában nevesíthető. Ez

⁶⁵ Szamel Lajos: Az állampolgársági jog közjogi (alkotmányjogi és közigazgatási jogi) illetve magánjogi jellegéről. Kovács István emlékkönyv. Szeged, 1991. 333-343. p.

⁶⁶ Op. Cit. Fűrész (2007). 245. p.; Op. Cit. Kende-Boldizsár. 178. p. Ugyanezt Ferenczy Ferenc az állampolgárság tartalmi szempontú összetevőjének tartja, mivel szerinte a polgárt érzelmi, morális és etnikai viszony köti államához, amelyet több nemzedék épített fel s így az államban foglaltatik ezek minden erőfeszítése is. Dr. Ferenczy Ferenc: Magyar állampolgársági jog. Gyoma, 1928. 23. p.

a kötelék olyan *személyhez fűződő jogállást* eredményez, amely független az adott állampolgár helyváltoztatásától, de alapvetően területi jelleggel *a lakáshoz, tartózkodáshoz kötődik*. Elsődleges tartalommal – a nemzetközi jog behatási kísérleti ellenére – alapvetően a *belső jog* tölti meg, de szerkezeti elemeiben vannak morális, kulturális és történeti „töltetű” *jogon kívüli elemek* is, így a teljességét ezen *objektív és szubjektív összetevők összessége* eredményezi.⁶⁷

⁶⁷ Op. Cit. Tóth. 40. p.

II. Az állampolgársághoz vezető egyik út: a nemzetfogalom aspektusai

A nemzettel kapcsolatos különféle elméletek alkotóinak „célkeresztjében” egészen a XX. század közepéig a nemzet mibenlétének meghatározása állt. *Ernest Renan* klasszikus és sokat idézett tanulmányának megállapításai uralták a témáról folytatott diskurzusokat: „Egy olyan kérdéskört szeretnék megvizsgálni önökkel, amely látszólag világos ugyan, de felettébb veszedelmes félreértésekre ad alkalmat...(…)...A nemzet lélek, szellemi alapelv. Ezt a lelket, ezt a szellemi princípiumot két dolog alkotja, mely azonban voltaképpen egy. Az első a múltban gyökeredzik, a másik a jelenben. Az egyik: emlékek gazdag örökségének birtoklása, a másik: a jelenlegi megegyezés, vágy arra, hogy közösen éljünk, annak szándéka, hogy a továbbiakban is kamatoztassuk az osztatlanul kapott örökséget.”⁶⁸ A szakirodalomban dominánssá vált angolszász szerzők közt a nemzettel kapcsolatos elméletek terepén az egyik legkiemelkedőbb és leginkább hivatkozott, az ún. modernista irányzathoz sorolható *Ernest Gellner* arra világított rá, hogy a társadalomtudományi megközelítésnek nem a nemzetre, hanem a nacionalizmusra kell koncentrálnia. Gellner és követői álláspontja szerint – amely persze nem az egyetlen „üdvözítő” tudományos vélemény csupán - *a nacionalizmus teremtette meg a nemzetet, és nem a nemzet a nacionalizmust*. Fellépésük térhódításaként a tudományos diskurzusban a '90-es évektől kezdődően a nemzet mibenlétével foglalkozó elemzések háttérbe szorultak a nacionalizmus-kutatással szemben.⁶⁹

Egyetértünk Kántor Zoltán értékelésével, mely szerint a nemzet által felvetett tudományos kérdések legmegfelelőbb elméleti megközelítése a nacionalizmus és a nemzetépítés politikai koncepciójának elemzése. Mindezt a témakör egyik mértékadó kutatója, Rogers Brubaker is alátámasztja: „Nem azt kell kérdeznünk, hogy 'mi a nemzet', inkább azt, hogy nemzeti mivolt, mint politikai és kulturális forma hogyan intézményesül az államokon belül és az államok között? Hogyan működik a nemzet, mint gyakorlati kategória, mint osztályozási séma, mint kognitív keret? Mi teszi e kategória használatát az állam mellett, vagy éppen vele szemben többé-kevésbé szemléletessé és hatékonyvá? Miért járnak általában

⁶⁸ Renan, Ernest: Mi a nemzet? In. *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Szerk.: Bretter Zoltán-Deák Ágnes. Pécs. 1995. 171.; 185. p.

⁶⁹ Kántor Zoltán: Egy hamis dichotómia: politikai/kulturális nemzet. In.: *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép Európában*. Budapest, 2007. 81-82. p.

sikerrel azok a politikai vállalkozások, amelyek a nemzet megidézéséhez és életre hívásához folyamodnak?”⁷⁰

Mindez azonban nem tudományos, hanem alapvetően politikai kérdésként merült fel a kérdés első megfogalmazása óta – ahogy ezt Kántor Zoltán pontosan megfogalmazza: „*a nemzetmeghatározás nem társadalomtudományi kérdés, hanem csak társadalomtudományi érvekkel zajló politikai vita.*”⁷¹ *A nemzet meghatározása abból a szempontból releváns, hogy az adott állam politikai osztálya milyen nemzetkonceptió mellett teszi le a voksát, s a döntés következményeképpen intézményesíti társadalmát, hozza meg az ehhez kapcsolódó, alapvetően az állampolgársági jog területéhez tartozó jogszabályait.* Ebből fakadóan a két leggyakrabban használt nemzetépítési tipológia - az immár klasszikussá vált Meinecke-i felosztás⁷² - a *politikai*, illetve a *kulturális nemzetfelfogás* eltérő eredményre vezet az állami politikában és az azt leképező állampolgársági jogban.

A *politikai nemzetfelfogás* az adott állam politikai határain belül élőket tekinti a nemzet tagjainak, s ennek jogi következménye, hogy az állam területén élő összes személy–függetlenül etnikai hovatartozásától – az adott állam polgárának minősül, viszont az állam népességének többségi etnikumához tartozó, de az adott állam politikai határain kívüli „rokonokat” nem sorolja a nemzet tagjaihoz, s így állampolgáraihoz sem. Ennek a felfogásnak példájául, *alapmodelljéül* a későbbiekben részletesen bemutatandó *francia politikai nemzetfelfogás*, valamint *állampolgársági koncepció* szolgál.

A *kulturális nemzetfelfogás* a nemzethez való tartozást az *etnikumhoz* való tartozással azonosítja, így ezen koncepció számára egyrészt az állam területén élő kisebbségi nemzetiségek/etnikumok nem tartoznak az adott nemzethez, másrészt a politikai határ – a nemzet szempontjából – nem választóvonal, mivel az adott állam határain kívül élő „nemzettársakat” a többségi nemzethez tartozónak vallja, s állampolgársági jogszabályait is ennek alapján hozza létre. Ennek *alaplíniája* az általunk is vizsgálendő *német modell*.

Véleményünk szerint mindezekből következően szoros az összefüggés a politikai döntéssel elhatározott nemzetkonceptió, valamint azt az állam jogrendszerébe beillesztő állampolgársági jog között. *Álláspontunk az, hogy a nemzetfelfogás leképeződése, „jogi nyelvre való lefordítása” az adott állam állampolgársági joga, vagyis a sorrendiség alapján a nemzetfelfogása legtöbb esetben megelőzi az állampolgársági jogalkotást, az út a*

⁷⁰ Brubaker, Rogers: A nemzet mint intézményesült forma, gyakorlati kategória, esetleges esemény. In. Kántor Zoltán szerk.: Nacionalizmuselméletek: szöveggyűjtemény. Budapest, 2004. 390. p.

⁷¹ Op. cit. Kántor. 91. p.

⁷² Meinecke, Friedrich: Cosmopolitanism and the National State. Princeton, 1970.

nemzetfelfogáson keresztül vezet az állampolgársághoz. A jog tehát ezen a területen is csak „a politika szolgálóleánya” – ahogy a klasszikus mondás tartja...

Mindezek alapján okfejtésünket előljáróban a különböző nemzetfelfogásokra irányítjuk, azon belül elsőként vizsgálatunkat az eredetkutatás aktuális problémáinak bemutatásával kezdjük.

A népek eredetkutatásának tudományos megközelítései

A „*nép*” fogalom tartalmának lényegét a XX. század vége óta a szakirodalom nem a nyelv, népnév, hitvilág, anyagi kultúra, biológiai jegyek stb. valamelyikének kiemelt szerepeként fogja fel, hanem mindezen összetevők *összességében* látja, *amely összesség a tudati és társadalmi tényezők segítségével ragadható meg konkrétan.*⁷³

A „*nép*” fogalmának kutatása során korlátozottak a lehetőségek, e téren nem lehet abszolutizálni egyetlen tudomány kompetenciáját sem, mivel *a „nép” nagyrészt szellemi produktum.*

Amennyiben külön-külön megvizsgáljuk e fogalommal hagyományosan kiemelt fontosságúként kapcsolatba hozott, a fentiekben megjelölt összetevőket, akkor az előbbi alaptétel – *az összesség igazsága* – megerősítést nyer.

A *nyelv*, mint kiemelkedő etnospecifikus meghatározó a német romantika filozófusainak (Herder, Fichte) „szellemi terméke”, s azóta a nemzetek „beazonosításáról” való gondolkodás fő „kódja”. Rengeteg példa⁷⁴ viszont azt mutatja, hogy *a nyelv nem kizárólagos jellemzője egy népnek. A „nép” és a „nyelv” kapcsolata nem állandó.* A nyelvek maguk is *folyamatosan változnak* – többek közt a legrégebbi nyelvek is megőriztek és továbbvittek még régebbi nyelvi elemeket -, *a köztük lévő különbségek történeti folyamatok által meghatározottak.* Végtelen és ismeretlen a *holt nyelvek* száma, amelyek mennyisége még a XX. században is több százszal nőtt. Emellett egy nyelv fennmaradását nem lehet kizárólag ahhoz kötni, hogy azt hányan beszélik. Ráadásul figyelembe kell venni a *nyelvcseré* tényét is, ugyanis alig van nép, amelyik hosszú története során a nyelvét egyszer, de általában többször

⁷³ Bálint Csanád: Genetika és (magyar) őstörténet: a közös kutatás kezdeténél. Magyar Tudomány, 2008/10, 1168. p.

⁷⁴ A „svájci” tudatnak az anyanyelvtől független volta, ugyanez az Egyesült Államok, India, Kína számos népe, valamint Oroszország urali népei esetében; az újkor óta az angolul is beszélő walesiek és írek példája stb. Bálint Csanád: A történeti genetika és az eredetkérdés(ek) (A közös kutatás szükségessége és lehetőségei). Magyar Tudomány, 2008/10, 1171. p.

is ne cserélte volna le anélkül, hogy a közösség eközben genetikailag változott volna. Egynyelvű népek helyett a világ legtöbb népe – számos összetevő következtében – kétnyelvű.⁷⁵

Egy másik abszolutizált összetevőt, a *népnevet* vizsgálva megállapítható, hogy a történetírásban a legtöbb népnevet közhelyesen, adatellenőrzés és eredetvizsgálat nélkül használták.⁷⁶ A *régészeti leletekkel* kapcsolatban térségünkben még ma is elterjedt az a felfogás, amely szerint egy régészeti kultúra vagy jellegzetes tárgytípus egy meghatározott néphez köthető. Hogy ez a nézet korántsem kikezdehetetlen, arra csak egy hazai példa: a X. és XI. századi magyarországi leletanyag oly mértékben különbözik egymástól, hogyha nem ismernénk a történeti tényeket és *csak* a leletekre hagyatkoznánk, akkor azok *két különböző népet mutatnának*, holott a területen *ugyanaz* a magyarság volt jelen a két évszázadban.⁷⁷

Ugyanezen egyértelműség kérdőjeleződik meg a *szellemi kultúra*, a *hitvilág* s a *temetkezési szokások* kapcsán is. A temetkezési szokások tekintetében már egyetlen régészeti korszakon belül is kimutathatók változások s a hitvilággal összefüggő szokások is az *állandó változás* képét mutatják. Ezen összetevők egyes alkotórészei sok esetben megtalálhatóak a szomszéd vagy hasonló életformát űző népeknél is – nem beszélve a folklórnak az egész világon előforduló elemeiről. Bálint Csanád arra figyelmeztet⁷⁸, hogy például a magyar őstörténet-kutatás egyik irányzatában tévútra vitt a „rokon népek”, azaz a finnugorok folklórára való gyakori hivatkozás, mivel *az emberi kultúra egyik megnyilvánulása (pl. nyelv) nem áll szükségszerű összefüggésben egy attól független másikkal (pl. hitvilág)*. Az ősi germán és szláv hitvilágból például nem következik egyenesen a norvégok és a tiroliak, vagy a mazúriai lengyelek és a rodopei bolgárok közti kétségbevonhatatlan nyelvi rokonság, illetve míg a finnugor nyelvű lappok eredetüket tekintve nem rokonok a finnekkel, addig az ősi hitviláguk megegyezik. A nemzetközi kutatás a kulturális jelenségek vizsgálatánál az utóbbi ötven évben ezért már a *területi, övezeti összefüggéseket* tartja alapvető fontosságúnak.⁷⁹

Az eredetkutatásban a XX. század elején új irányzatként alakult ki a *történeti antropológia* és a *vércsoportok* etnikai szempontú kutatása. Az előbbiből többek közt a fajelmélet gyakorlati megvalósításának náci kísérletébe torkolló zsákutca fejlődött ki, míg utóbbinál megállapítást nyert, hogy az egyes vércsoportok területi gyakorisága messze

⁷⁵ Ibid. 1171-1173. p.

⁷⁶ Például a volgai bolgárokat 922-ben követként felkereső Ibn Fadlan „szláv”-nak említi őket, a középkori források sok esetben „finn”-ként szólnak a tőlük alapvetően különböző lappokról, s számos nem szkíta, hun vagy türk sztyepei népet a krónikák „szkíta”-nak, „hun”-nak, „türk”-nek írnak le. Ibid. 1171-1172. p.

⁷⁷ Ibid. 1172. p.

⁷⁸ Ibid. 1172. p.

⁷⁹ Ibid. 1173. p.

túlnyúlik mindenféle etnikai, nyelvi csoportosuláson, és ráadásul azt a földrajzi elszigeteltség és a klimatikus viszonyok is befolyásolhatják.

Napjainkra mindkét kutatási irány elsorvadt, átadva helyét egy reményteljes, de talán túl nagy várakozásokkal terhelt új irányzatnak, az *archeogenetikának*. Ezzel az új diszciplínával igyekeznek a genetikusok választ adni Európa benépesülésének alapvető kérdőjeleire.

A túlzó várakozásokkal szemben óvatosságra int, hogy *egy genetikai tény és annak történeti értékelése nem azonos nemű kategóriák*, miként az egyes emberek testi jegyei, úgy a génjeik sem jellemeznék népeket.⁸⁰ A „*nép*” *történetileg változó társadalmi, nem pedig biológiai jelenség*, s összetétele is történeti koronként ment keresztül folyamatos változásokon. Éppen ezért fontos az archeogenetikai eredmények számbavételekor a téves következtetések elkerülése végett szem előtt tartani, hogy *a genetikusok populáció-fogalma nem azonos a történészek nép-fogalmával*.⁸¹

Az archeogenetika egyik divatos irányzata nagy reményeket táplál a genetika történeti relevanciája kapcsán, mivel perdöntő kapcsolatot feltételez egy nép genetikai jellemzői és a nyelve közt.⁸² Bálint Csanád aggályosnak tartja, hogy ez az archeogenetikai kutatási irány sok esetben *figyelmen kívül hagyja a nyelvészetnek, történettudománynak, néprajznak és régészetnek a számtalan helyen publikált alaptételeit, valamint ezen diszciplínák módszertanát*. Példaként hozza fel a „*genetikai távolság*” mérését. De amíg sok népnél ki lehet mutatni a genetikai közelséget, úgy azok a valóságban akár több ezer kilométerekre is elhelyezkedhetnek egymástól, nem beszélve a rokonság hiányától.⁸³

A népek, népcsoportok folytonos keveredése miatt illúzió a mai nyelvi állapotok és a regionális genetikai sajátosságok közt összefüggéseket keresni. Elég, ha csak a történeti Magyarország sokféle eredetű és nyelvű népeinek sokszínű kavalkádját lajstromozzuk röviden, a teljesség igénye nélkül: Kr.u. I-IV. század: alánok, dákok, jazigok, kvádok, markomannok, szarmaták, Pannónia romanizált lakossága; V. század: hunok, herulok, gepidák, keleti- és vizigótok, szkírek, vandálok; VI. – VIII. század: longobárdok, avarok (és

⁸⁰ Hasonló felfogásként idézhetjük a jog területéről a *büntetőjogi iskolák* közt helyet foglaló ún. *biológiai irányzatot* – melynek *Cesare Lombroso* az emblematisz figurája –, amely az emberek testi jegyei, biológiai jellemzői és bűnözési hajlamuk közt igyekezett ok-okozati összefüggéseket bizonyítani. Eme megközelítés abszolutizáló voltát a mai büntetőjogi tudományosság már nem fogadja el.

⁸¹ *Ibid.* 1174-1175. p.

⁸² Renfrew, Colin – Boyle, Katie (eds.): *Archeogenetics: DNA and the Population Prehistory of Europe*. Cambridge, 2000. 45. p.

⁸³ Ennek alapján – ha genetikailag közel is vannak egymáshoz, de ezen kívül – hogyan kerülhetnek egymás „közelébe” közép-magyarországiak és dél-olaszországiak, portugálok, izlandiak és finnek? *Op. Cit.* Bálint. 1175-1177. p.

betelepített európai foglyaik); IX. század: bajorok, keleti-, nyugati-, és déli-szlávok, morvák; X. század: magyarok (és betelepített európai foglyaik); XI. – XIII. század: besenyők, jászok, kunok, mongolok, uzok, IV. Béla által betelepített nyugat-európaiak. Talán a számbavételnél elég itt megállnunk, hogy lássuk: a mai magyarság sokféle népből tevődött össze, ezért az etnogenetikai vizsgálatok mai eredményeinek az egykori valósággal való összefüggése nehezen mutatható ki, az etnogenezis kérdésében a genetika korlátozott relevanciájának tűnik.⁸⁴

A honfoglaló magyarság genetikai összetételét illető vizsgálatok azt mutatják, hogy *a magyar nyelv finnugor eredete és a mai nép európai jellegű genetikai összetétele eltér egymástól.*⁸⁵ A X. századi Magyarország lakóinak és a XX. századi „magyaroknak” és „székelyeknek” a genetikai összetétele alapvetően különbözik egymástól s *már a honfoglalás-kori Magyarország lakossága is szinte kizárólag biológiailag európai eredetűekből állt*, ami – szemben a közgondolkodásban masszívan jelenlévő sztereotípiával – a magyarság genetikailag európai eredetét jelzi.⁸⁶

Az eredetkutatás különböző tudományos megközelítéseinek fenti, vázlatos bemutatása arra figyelmeztet, hogy *egyes összetevők abszolútizálása elvezethet a történeti prekoncepció gyártásának veszélyéhez*, ami az előzetesen megalkotott saját tétel bizonyítására meggyőző mennyiségű „igazol” példa keresésében nyilvánul meg, ezáltal a tudománytól megkövetelt objektivitás könnyen átadhatja a helyét *célzatos „mítoszgyártásnak”*.

⁸⁴ Bálint Csanád a helyes kutatási irányt és módszert abban látja, hogy a mikroközösségek genetikai struktúráját és annak időbeli változásait kell a vizsgálatok fókuszába állítani, így fel lehet fedezni regionális és/vagy etnikai sajátosságokat, valamint etnogenetikai folyamatokat, de ezt a kutatást is csak az egymást követő idősíkokban szabad lefolytatni, hogy megbízható eredmények születhessenek. Ibid. 1178-1181. p.

⁸⁵ Cavalli-Sforza, Luigi Luca – Menozzi, P. – Piazza, A.: *The History and Geography of Human Genes with a New Preface by the Authors*. Princeton, 1994. 112-134. p.

⁸⁶ A X. századi régészeti embercsont-leletek genetikai vizsgálata azt mutatta, hogy a *vizsgált minta mindössze 16,7 %-a tartozott a mongoloid és az europo-mongoloid rasszhoz!!!* Op. Cit. Bálint. 1185. p.

A francia forradalom előtti „nemzetfelfogás”

A *nemzetfogalom* vizsgálatánál a legfontosabb kérdés annak eldöntése, hogy milyen ismérvek alapján határozható meg valamely nemzetet alkotó közösség. A *”mit is jelent németnek, franciának lenni?”* kérdésre változatos válaszok születtek, habár első látásra magától értetődőnek tűnhet, hogy valaki például német vagy francia. Ha azonban a kérdésre tényleg válaszolni akarunk, akkor az érzés diktálta magabiztosság megszűnik és a válaszadás szekere könnyen kátyúba kerülhet. Szilárd fogalomalkotás helyett - ahogy az előző fejezetben villanásszerűen bemutattuk - ismérvek sokaságával operálhatunk, mivel a kérdésre nem született olyan egyöntetű válasz, amely a témával foglalkozók körében konszenzusosnak számítana. A „nép”, a „nemzet”, a „nemzetiség” fogalmainak meghatározása „kaleidoszkopikus váltakozásokat” mutat, „fogalmak zavaros tömegébe” ütközünk.⁸⁷

A „nemzet” fogalom használatára Szűcs Jenő máig ható érvennyel hívja fel a figyelmet a terminológia pontos helyiértékkel bíró alkalmazásának fontosságára.

A ”nemzet” modern értelmezése a XVIII-XIX. század fordulóján alakult ki Európában, amely terminológia tartalmi jegyei és képzetei nincsenek ugyanúgy jelen a megelőző évszázadokban, ezért *félrevezető lehet a kifejezés alkalmazása a középkori viszonyok közt.* A modern nemzetek ugyanis nemcsak a sok évszázados előzmények folytatásaiként jöttek létre, hanem egyúttal azok *meghaladása* révén is. Ennek eredményeképpen vált a „nemzet” a társadalmi, politikai és a kulturális szféra alapvető elrendezési keretévé, a csoportlojalitás legfőbb tárgyává. A fogalom belső tartalmi elemeinek létrejötte elválaszthatatlan a polgári forradalmak tudatátalakító hatásától, melynek révén a „nemzeti tudatnak” olyan formája jött létre, amely a XVIII. század előtt ilyen értelemben nem létezett. *A középkori viszonyokra a „nemzeti” kategóriát alkalmazni tehát kényszerű, de kikerülhetetlen fogalmi kompromisszum, amely nem egyezik ugyan meg a kifejezés modern tartalmával, de a lényeges fogalmi jegyei alapján mégis rokonítható vele.*⁸⁸

A történeti fejlődést alapul véve azt láthatjuk, hogy Nyugat-Európa *nemzetiségi* szerkezete akként kezdett kialakulni, hogy a kora középkori (VI.-IX. század) barbár etnikai

⁸⁷ Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Budapest, 1912. 86. p.

⁸⁸ Szűcs Jenő: Nemzet és történelem. Budapest, 1984, 330-332. p.

Erre példaként citálható, hogy már a konstanzi időszakban vitatott volt, hogy az egyetemes zsinat milyen feltételek mellett reprezentálja az egész egyházat. Arra törekedtek, hogy a résztvevők megjelenítsék a különféle érdekcsoportokat. Konstanzban ezt úgy oldották meg, hogy - az olasz illetve a kúriai többség visszaszorítására - ún. *nemzeti testületeket* hoztak létre (olasz, német, angol, francia, később spanyol is), és a *”nemzetek”* valamint a bíborosi testület egy-egy szavazattal rendelkezett. Gárdonyi Máté: A Konstanzi és a Bázeli zsinat. Vigília. 2001/2. 98. p. Természetesen ezek a *”nemzetek”* csak a Szűcs Jenő-i fogalmi kompromisszum lencséjén keresztül értelmezhetők.

népcsoportok (pl. frankok, gótok, longobárdok stb.) – amelyeket a korban „*gentes*”-nek, vagy „*nationes*”-nek neveztek – fokozatosan felbomlottak. E népcsoportok részei a romanizált őslakossággal összeolvadva immáron *territoriális alapon* szerveződtek újjá („*nationalités provinciales*”) – pl. bajorok, flandriaiak, aquitánok stb.. Utóbbi integráció hosszú századok alatt ment végbe, hogy aztán a folyamat a polgári korban teljessédjék ki s megszülethessenek a modern nemzetiségek (pl. németek, franciák stb.), melyek – Szücs Jenő szavaival – „*sui generis* a kialakult feudalizmus produktumai.”⁸⁹ A középkori „*tartományi nemzetiségeket*” a századok során az államhatalom alakítja át „*államnemzetiséggé*” s e folyamat végpontján, a XVIII. század végi francia forradalommal megszületik a *polgári politikai nemzet*.

A XVIII. század előtti közösségek elsősorban a vallások, államok, társadalmi rendek alapján határolódtak el egymástól, amelyek *viszonylatában a nemzetiségi hovatartozás vagy irreleváns volt, vagy csupán másodlagosan, áttételesen függött velük össze.*

Ugyanerre a következtetésre jut *Norman Davies* is, aki szerint *a középkori Európában kérdéses nemzeti államokról beszélni.* Az állam elméleti fogalmának XIII. századi első megjelenése idején ha Európában olyan országot kell keresni, ahol valamiféle nemzettudat csíráit lehet felfedezni, akkor csak olyan kis monarchiák jöhetnek számításba, akiknek sikerült lerázniuk egy másik ország rájuk kényszerített „*rabigáját*”, mint pl. Portugália, Dánia, vagy Szerbia és Bulgária. Utóbbiaknál *Davies* arra hívja fel a figyelmet, hogy Szerbia és Bulgária „*bizánci fogságából*” való függetlenedésének kulcsmomentuma a saját *autokefál*⁹⁰, azaz „*nemzeti*” ortodox egyházszervezetük megteremtése volt – Bulgária 1235-ben, míg Szerbia 1346-ban vitte mindezt végbe. Ez a lépés *igen hathatós eszköz volt a külön azonosságtudat kikovácsolásához*, a „*nemzeti*” uralkodóréteg kineveléséhez, a politikai nyilvánosság megteremtéséhez a „*nemzeti*” intézmények szentesítéséhez. *Mindez olyan nagyfontosságú lépésnek bizonyult, amit a latin kereszténységhez tartozó országok egyike sem tett meg egészen a reformációig, illetve ortodox területen a moszkvai Oroszország 1589-ig*⁹¹. Az autokefál

⁸⁹ Op. Cit. Szücs (1984). 334. p.

⁹⁰ Az autokefál egyház jellemzői:

- a.) *saját egyházfővel* rendelkezik (rendszerint az uralkodó)
- b.) *hierarchiája független* minden más egyház hierarchiájától (pl. Bulgária nem függ a konstantinápolyi pátriárkától)
- c.) *független egyházi bírászkodás és törvényhozás*
- d.) *külön helyi szokások és szertartások joga*

Berki Feriz: Az ortodox kánonjog. In: Antalóczy Péter-Bajusz Ferenc-Beke Margit-Berki Feriz-Boleratzky Lóránd-Lőrincz Ernő-Rác Lajos-Szathmáry Béla: Felekezeti egyházjog. Budapest. 2004. 131. p.

⁹¹ 1589-ben a moszkvai metropolita pátriárkai rangot kapott a konstantinápolyi pátriárkától, ekkor lett *de iure autokefál az orosz egyház*. Az 1439-es firenzei zsinaton megkötött nyugati és keleti egyház közötti uniót Moszkva nem ismerte el, s a firenzeből hazatérő Izidor metropolitát II. Vaszilij moszkvai fejedelem bebörtönözte, majd engedte megszökni orosz földről. II. Vaszilij az unió kérdése miatti ellentét miatt úgy oldotta meg Izidor utódlását, hogy – az évszázados hagyománnyal szakítva – a konstantinápolyi pátriárka jóváhagyása

egyház őrizte e két szláv nép összetartozás-tudatának lángját a majd ötszáz éves oszmán uralom alatt s a népek fennmaradásában kulcstényezőnek bizonyult.⁹²

Álláspontunk szerint – Szűcs Jenő kategorizációját elfogadva - a „nemzet” modern fogalmát alkotó ismérvek közül *három* tűnik kiemelkedőnek.

Elsőként az a követelmény, hogy *minden egyes ember egy bizonyos nemzethez tartozzék* és a *nemzetnek az azt alkotó egyének elvileg egyenlő tagjai*.⁹³ A XVIII. század előtt a „natio” különböző koncepciói alapján valaki nyelvi, regionális vagy rendi értelemben *egyidejűleg több „nemzet” tagja lehetett*, emellett a társadalom a *jogegyenlőtlenség* „törvényes alapján” állt. A „társadalom, mint minden ember” koncepciója a francia forradalom jogalkotásában vált kézzelfogható valósággá.

A második ismérv a *modern nemzeti szuverenitás* felfogásának megszületése, mely szerint *kizárólag a nemzeti szuverenitást megtestesítő állam lehet legitim* s ha nem ilyen az állam, akkor át kell ilyenné alakítani.⁹⁴ A XVIII. század előtt a „regnum” és a „natio” kategóriái vagy teljesen függetlenek voltak egymástól, vagy ha mégis létezett köztük összefüggés, akkor a viszony köztük épp fordított volt: *a nemzet függött az államtól*, amennyiben az ugyanazon politikai entitást kifejező főhatalom alattvalóit tekintette azonos „nemzet” tagjainak.

A harmadik „terminus technicus” talán a leglényegesebb, amely szerint *a nemzet par excellence politikai lojalitás tárgya*.⁹⁵ A nemzet a modern nacionalizmus gondolatrendszerében válik *kollektív személyiséggé, önmagában megálló politikai kategóriává* s ezáltal lesz *a csoportlojalitás legfőbb kategóriája*. A korábbi időkben a politikai lojalitásnak vagy nincs köze a politikai hűséghez, vagy alárendelődik annak.

A modern nemzet felfogása akkor kristályosodik ki, amikor a „nemzetiség”, a „politikai társadalom”, valamint a „politikai lojalitás” kategóriái *történeti fúzióra és funkcionális viszonyra lépnek*, és színre lép „a ’nemzet’, ahogy ma értjük”.⁹⁶

A „nemzetiség” Szűcs szerint a történelemben igen régi és általános jelenség. Definíciója szerint egy olyan meghatározott területen lévő embercsoport, amelynek egységét nyelvi és kulturális tényezők határozzák meg. Rendelkeznek egy, a közös eredet hitén alapuló

nélkül állítatott az orosz püspökök zsinatával metropolitát. Így 1448-ban már *de facto* autokefál lett az orosz ortodox egyház. Sashalmi Endre: A Moszkvai Fejedelemség, 1389-1453. In. „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000-1800. Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? Szerk.: Sashalmi Endre. Pécs, 2007. 190-192. p.

⁹² Davies, Norman: Európa története. Budapest, 2002. 362. p.

⁹³ Op. Cit. Szűcs (1984) 208-209. p.

⁹⁴ Ibid. 209. p.

⁹⁵ Ibid. 209. p.

⁹⁶ Ibid. 220-221. p.

„*Mi-tudattal*”, amely a közös történelmi múltból táplálkozik, s ahol a személyes ismeretséget valamiféle közös fikció helyettesíti. Egy ilyen *Mi-tudattal* rendelkező nagycsoport *kialakulásának legfontosabb szubjektív tényezője a közös eredetben való hit*, pedig ez a közösség igazából nem egy valódi vérségi közösség, viszont *a vérközösség képzete* az, ami alkalmassá teszi a nagycsoport vagy társadalom fogalmi megragadását.⁹⁷ A nemzetiség kialakulásában szerepet játszottak különféle társadalmi, politikai és kulturális tényezők, de maga a nemzetiség nem egyértelmű függvénye különböző társadalmi csoportoknak, politikai egységeknek és kulturális vallási közösségeknek.⁹⁸ A nemzetiség középkori elnevezése – „*natio*” – egyfajta természetes adottságot jelentett, vagyis ugyanabba a „*natio*”-ba sorolták magukat azok, akik születésük, természetes eredetük révén azonos népkeret, a „*gens*” kategóriájába tartoztak. A „*gens*” fogalmi tartalmának és keretének változása a kiváltó oka annak, hogy a „nemzetiség” meghatározásának koncepciója a középkor idején *nagymértékben ingadozott* a szűkebb tartományi, regionális, törzsi és tágabb nyelvi vagy állami keretek, népek között.⁹⁹

A „*civilis*” viszonyokon nyugvó *politikai társadalom* első definícióját Cicero adta: „a társadalom nem bármiféle módon társult emberi közösség, hanem a jog és közhaszon alapján társult sokaság szövetsége”.¹⁰⁰ Ez az antik nyomvonal lett felfedezve a már többször hivatkozott glosszátorok által, s erre támaszkodva alakították ki a *politikai társadalom* kategóriáját, melyet a *rendekben* azonosítottak.

Ettől meg kell különböztetni a *politikailag szervezett nép* kategóriáját, ami az isteni jogalappal bíró uralkodónak alávetett *alattvalói* viszonyt tartalmazza, melyet a politikai alárendeltségi viszonyok fogtak össze. A XIII. században a rendi és városi korporációk, valamint a római jog újrafelfedezése átalakította ez utóbbi felfogást politikai társadalommá. Ezt a társadalmat azonban nem szabad modern értelemben minden egyes embert magába fogadó közösségnek („*multitudo hominum*”) tekinteni, hanem csak a rendileg szervezett organizmust („*communitas regni*”) lehet ide sorolni.¹⁰¹ *A társadalom, mint minden ember koncepciója csak a francia forradalommal születik meg, ekkor történt meg az egész „nép” beemelése a politikai közösségbe.*

A „*lojalitás*” kategóriái közt meg kell különböztetni a *nemzetiséghez* fűződő lojalitást, melynek legfőbb tartozékának Szűcs *a közös nyelvet és szokásokat* tartja. A másik ilyen

⁹⁷ Ibid. 210-211. p.

⁹⁸ Ibid. 268-269. p.

⁹⁹ Ibid. 216. p.

¹⁰⁰ Ibid. 217. p.

¹⁰¹ Ibid. 210-214. p.

kategória a *politikai lojalitás*, amely a középkor idején meghatározónak tekinthető.¹⁰² Mindezen domináns pozíció megmutatkozik a lojalítások konfliktusa esetén. Amennyiben pl. az állam nem képes a nemzeti koncepció megjelenítésére, úgy az állampolgári hűség eszmeileg legitim módon megszeghető a nemzethez való hűség alapállásából. A *nemzethez való hűség, nemzeti érzés* a *nemzeti eszme* nélkül nem képzelhető el, de csak az ideológia talaján jöhet létre az érzés, *a nemzeti eszme mindenkor megelőzi a nemzeti érzés létrejöttét*. A XVIII. század előtt valamely nemzetiséghez tartozás önmagában csupán a csoportlojalítások egyik fajtája volt, amely alárendelődött az egyént kötő sokféle minőségű „hűség” („*fidelitas*”) formáinak.¹⁰³

A „hűség” fogalma primitív formában már megvan a barbár államok korában, de csak a IX.-X. századi Európában teljesezik ki, hogy innentől kezdve hosszú ideig csupán ezt a fogalmat használva lehessen kifejezni *bármilyen tartalmú* politikai viszonylatot és függést. Ennek megnyilvánulási „terepei”: hűség *a király személyéhez*, elvontabb formájában *a koronához*, aztán hűség *a hűbérúrhoz, a földesúrhoz* és - természetesen mindezek mellett és túl – *a keresztény egyházhoz*. A felsorolt középkori hűség-típusok különböző minőségűek voltak és fontossági sorrendjük is egész másként állítható fel, mint pl. a XIX. századi csoportlojalításoké. Utóbbiaknál a sor elején a *nemzeti hovatartozás* áll (francia, német stb.), azt követi a *vallás* (katolikus, protestáns stb.), majd a *lakóhely* (bretagne-i, magdeburgi stb.), végül a *különböző kisebb társadalmi egyesülésekhez tartozás formái* (pl. párttagság, szakszervezeti tagság, egyesületi tagság, klubtagság, stb.) következnek.

Ezzel ellentétben egy XIV. századi „kérdőívet” kitöltő nyugat-európai személy elsőnek a *vallás* rovatba írta volna bele hovatartozását, aztán valamely *hűbérúr vazallusaként* határozta volna meg magát, utána *társadalmi státuszát* (nemes, polgár, jobbágy) jelölte volna meg, majd az adott uralkodónak alárendelt *alattvalói státusz* következne, és csak a sor végén említődne meg *nemzetisége* (német, francia stb.), de az is inkább csak territoriális formában (szász, provence-i stb.).¹⁰⁴

1300 táján azonban annyiban változik a kép, hogy a „nemes” és a „polgár” motívuma a csoportlojalítások közt egyre hangsúlyosabbá válik és azonos jogállásukat, azonos funkcióikat, azonos politikai érdekeiket felismerve *az uralkodótól független jogi-politikai közösségekként*,

¹⁰² Ibid. 216-217. p.

¹⁰³ Ibid. 208-209. p.

¹⁰⁴ Ibid. 88-89. p. Ugyanezt támasztja alá *Norman Davies* is, aki a középkori ember identitása végső forrásának szimbolikus megfogalmazását *Dante Alighieri Isteni színjátékában* véli felfedezni: a halál és az utolsó ítélet napján végre majd mindenki megtudja, hogy melyik valóban fontos társadalmi csoporthoz tartozott – a kárhózzottak országába csónakázók, a purgatóriumba megtisztulásért vitorlázók közé vagy esetleg a paradicsom angyali karába. Op. Cit. Davies. 363. p.

communitasokként kezdik magukat definiálni – s ebben az önmeghatározásban nincs szerepe a nemzetiségnek. A *jogállás* lesz a központi rendező elv, ami a rendiség viszonyainak egy ország keretén belüli kifejlődésével megalkotja a maga „nemzeti ideológiáját”, ahol *a nemzetbe csak azok a személyek tartoznak bele, akik tagjai a rendi communitasnak* – vagyis az egyháziak, a nemesek és a polgárok. A rendi állam időszakában születik meg – ahogy már többször hivatkoztuk - a „*communitas regni*”, amibe „országglakosként” túlnyomórészt a fent nevezett három rendet sorolták¹⁰⁵, s csak ezek a kiváltságos rétegek számítottak jogi szempontból a francia forradalom időszakáig Európa szerte az államot alkotó nemzetbe.

¹⁰⁵ Európa egyes területein önálló, negyedik rendet alkottak a rendi gyűlésben a szabad parasztok is, pl. Svédország, Dánia, Svájc, Frízföld, Tirol. Kisteleki Károly – Lovétei István – Nagyné Szegvári Katalin– Rác Lajos – Schweitzer Gábor – Tóth Ádám: Egyetemes Állam- és Jogtörténet. Ókor - feudális kor. Budapest. 1998. 153. p.

A nemzetek eredetére vonatkozó tudományos elméletek

A nemzet, mint képzelt közösség

Benedict Anderson „*Képzelt közösségek*”¹⁰⁶ című munkája a nemzet és nacionalizmus eszmerendszerével foglalkozó szakirodalom legtöbbet idézett műve, így feltétlenül fontosnak tartjuk Anderson azon gondolatainak részletesebb bemutatását, amelyek a nemzetfogalommal kapcsolatos nézetünk történeti kontextusba ágyazott alátámasztásául szolgálnak.

Anderson véleménye szerint - amellyel a magunk részéről is egyetértünk - *a nemzet egyenértékű személyek kategóriája s ebben a minőségében nem más, mint egy „képzelt közösség”*¹⁰⁷. *A nacionalizmust pedig akként fogja fel, mint az összetartozás érzékelésének és kialakításának egy sajátos módozatát.*

A nemzeteszmé megszületésének időszaka Anderson szerint egybeesik a vallási gondolkodás különféle módozatainak lehanyaglásával. Az állandóság, mozdulatlanság, determináltság vallási képletekbe rögzült formáit felváltotta egy új eszmény, amely a kontinuitást, változékonyságot egybesűrítette.

A nemzeti közösség kialakulási folyamatában két elem vizsgálatára koncentrált Anderson: a megelőző és felváltani hivatott *nagy kulturális rendszerekre – a vallási közösségekre és a dinasztikus államra -, valamint az időfelfogás terén beállott változásra.*

A nagy vallási közösségek alapvetően a szent nyelv és az írott közeg szempontjából voltak elgondolhatóak. Azt képzelték magukról, hogy központi helyet foglalnak el a világmindenségben és a szent nyelv segítségével kapcsolódnak a hatalom égi rendjéhez. A szent nyelvek ismerete csak a „beavatottak”, a kiválasztottak kiváltsága, jelrendszerei az isteni princípium kisugárzásai, kiáradásai. Ezek olyan „igazság-nyelvek”, amelyek az emberek belső átalakulását indukálják, hogy az ember lényegi természete szakrálisan átalakuljon, s közelítsen az isteni tökéletességhez.

¹⁰⁶ Benedict Anderson: *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. New York. 1983.

¹⁰⁷ „Képzelt, mert még a legkisebb nemzet tagjai sem fogják megismerni a nemzetükhöz tartozók túlnyomó részét, nem fognak találkozni velük, nem fognak hallani róluk, mégis mindannyiukban ott él a közösség tudata...A nemzetet határokkal rendelkezőként képzeljük el, mert még a legnagyobb, közel egymilliárd tagot számláló nemzet is, jóllehet rugalmas, de véges határokkal rendelkezik, amelyben túl már más nemzetek élnek...Szuverénként képzeljük el, mivel fogalma egy olyan korban született, amelyben a felvilágosodás és a forradalom lerombolták az Isten által rendelt, hierarchikus dinasztikus uralom legitimitását...Végezetül pedig, képzelt mint közösség, mert az esetlegesen előforduló egyenlőtlenség és kizsákmányolás ellenére a nemzetet mindig erős, horizontális bajtársi szövetségnek tekintik.”. Ibid. 6-7. p.

Ez a szent nyelv teszi elképzelhetővé a vallási közösséget, melynek ismerői, az írástudók – főként szakrális személyek – stratégiai réteget képeztek abban a kozmonológiai hierarchiában, amelynek tengelye az isteni szférához kapcsolódott. Ez pl. az európai szakrális rendszer csúcsán álló pápaság fénykorának kivételes hatalmában tetten érhető. E meggyőződés egyrészt a pápák hierarchikus hatalma alá rendelt összeurópai papi renden, másrészt azon a minden akkori halandó által osztott világfelfogáson nyugodott, hogy a kétnyelvű írástudói réteg, amikor a helyi beszélt nyelv és a latin közt közvetít, úgy egyben a Föld és az Ég közt is közvetít.¹⁰⁸ Viszont a középkor végével a nagy vallási közösségek öntudatlan összetartó ereje biztosan és folyamatosan gyengülni kezdett. Anderson a hanyatlás számos oka közül kettőt emel ki.

Az első a nagy földrajzi felfedezések hatása volt, melynek következményeképpen az európai ember számára egyszeriben kitágult a földrajzi és a kulturális horizont, a világ addigi 'ismertsége' új megismerésekkel folyamatosan tágult – ezáltal újabb és újabb elemekkel bővült a világ értelmezésének kollektív tudati bázisa.¹⁰⁹

A másik ok a szakrális nyelv fokozatos leértékelődésében le lehet meg. Míg a középkori Európában még csak a latint tartották tanításra érdemesnek s az ismereteket továbbadó könyvek másolása, majd nyomtatása is sokáig csak ezen a nyelven történt, úgy a XVII. századtól kezdve a latin egyre inkább kiszorult e területekről.¹¹⁰ A latin nyelv eljelentéktelenedése így vezetett el a régi szakrális nyelv által integrált egynemű közösség fokozatos sokszínűsödéséhez és territorializálódásához.¹¹¹

A másik szerveződési csomópont a dinasztikus állam.¹¹² A legtöbb középkori ember számára a dinasztikus állam volt az egyetlen elképzelhető politikai rendszer. Középpontjában az uralkodó, illetve az uralkodói dinasztia áll, akinek a legitimitációja Istentől származik. Az uralkodó – akárcsak a szakrális szövegek – a létezővel való hozzáférés csomópontját képezte. A monarchia lakosai az uralkodó alattvalói, csak a központ szempontjából, az alattvalói státus szemszögéből kezelődnek egységesen, amúgy jogállásaik különbözősége folytán hierarchikusan szerveződő társadalom képét mutatják. Az „Isten kegyelméből” uralkodó

¹⁰⁸ Anderson úgy látja, hogy a kiközösítés mindenki által retteget büntetésétől való félelem mögött ez a kozmonológia áll. Anderson, Benedict: Képzelt közösségek. In. Nacionalizmuselméletek. Szerk.: Kántor Zoltán. Budapest, 2004. 82-84. p.

¹⁰⁹ Ibid. 84. p.

¹¹⁰ Míg 1500 előtt a nyomtatott könyvek mintegy 77 százalékát becsülik latin nyelven írottaknak, s 1501-ben a Párizsban kiadott 88 könyvből 80 volt latin nyelvű, úgy a század végére már többségbe kerülnek a helyi nyelven íródott könyvek. Descartes (1596-1650) és Pascal (1623-1662) levelezésük nagy részét még latinul bonyolították, Voltaire (1694-1778) már túlnyomórészt franciául írt. Febvre, Martin-Martin, Henri-Jean: The Coming of the Book: The Impact of Printing, 1450-1900. London and New York, 1976. 248-249, 330. p.

¹¹¹ Op. Cit. Anderson. 86. p.

¹¹² Op. Cit. Anderson. 87. p. Ezt az állítást a magunk részéről egy későbbi fejezetben bővebben is alátámasztjuk.

monarchák dinasztikus legitimitása megteremtette a kellő jogalapot arra, hogy nagyon heterogén és sok esetben még nem is összefüggő népességcsoportok felett nagyon hosszú időintervallumig fenntartsák uralmukat. Országaik határainak kiterjesztéséhez a dinasztikus háborúkat, valamint a házassági politikát használták, vagyis területük és népességük felett mintegy „szupercsaládfőként” rendelkeztek. A dinasztikus legitimitás talaján álló államrendszer aztán – más helyen bemutatott államelméleti fundamentumokra építve – lassan elkezdett erodálódni, s a soha ki nem hevert, végzetesnek bizonyuló csapást az 1789-ben kitört Nagy Francia Forradalom mérte rá, mellyel hangosan és látványosan megszületett az új versenytárs: a *nemzetállam*.

Anderson azonban nem egyszerűsíti le a képzelt nemzeti közösségek megszületését úgy, hogy az a vallási közösségekből és a dinasztikus államból kifejlődve egyszerűen felváltotta csak azokat. Az *időfelfogás megváltozását* tartja kulcsfontosságúnak abban a folyamatban, amelyben a nemzet elképzelése testet öltött az emberek elméjében.¹¹³

A középkori emberek számára a kereszténység „mítikus” hőseinek kinyilatkoztatásai életük szerves részét képezte, mintegy keretül szolgálva a világ értelmezéséhez. Minden, ami az embert körülveszi, *jelentéssel bír*, a nagy „isteni terv” része, a földi halandó dolga nem más, mint *beteljesíteni* a belé plántált sorsot. A *szimbólumok* és *mítoszok* alapanyagai e gondolkodás szövetének, a *példázatok*, *jelképek*, a világ dolgaiban, eseményeiben a „*jel*”, iránymutatás keresése állandóan a múltban elvetett jövő jelenben való rendszeres és folyamatos megjelenítődéséről árulkodik.

Az időt tehát a középkor embere a *minőség* szempontjából értelmezte. Ez az *időkvalitás* azt jelenti, hogy minden időpont vagy időszak (óra, perc, hónap év stb.) meghatározott minőségű, amelyben *csak* olyan események jelenhetnek meg, amelyek adekvátak ezzel a minőséggel. Tehát *egy bizonyos időpontban csak azok az események valósulhatnak meg, amelyek minőségi tartalma megfelel a mindenkori időkvalitásnak*. E gondolkodás egyik alaptörvénye: „*minden kezdet magában hordja a véget*”.

A múlt-jelen-jövő tehát *egyidejűleg* jelen van ebben a gondolkodásban, amely – az isteni gondviseléshez kapcsolódva – *vertikálisan* értelmezi a világ eseményeit¹¹⁴, s

¹¹³ Ibid. 89. p.

¹¹⁴ „Ha egy olyan eseményt, mint Izsák feláldozása, úgy interpretálnak, mint ami előre megmutatta Krisztus áldozatát, oly módon, hogy az utóbbit az előbbi révén mintegy kihírdették és megígérték, és az utóbbi ’beteljesíti’...az előbbit, akkor két olyan esemény között létesítenek összefüggést, amelyek nem kapcsolódnak egymáshoz sem időben, sem okozatilag; ezt az összefüggést nem lehet az értelem révén, a horizontális dimenzióban felállítani...Csak akkor állítható fel, ha mindkét esemény vertikálisan az isteni gondviseléshez kapcsolódik, amely egyedül képes arra, hogy a történelem egy ilyen tervét kigondolja, és a megértéséhez szükséges kulcsot biztosítsa. ...Az *itt* és a *most* nem csupán egy láncszem az események földi láncolatában, hanem egyidejűleg valami olyasmi, ami mindig is beteljesült, és be is fog teljesülni a jövőben; és szigorúan, az

folyamatosan a „*miért?*”-re koncentrál. A „*hogyan?*”, mint a valóságértelmezés központi fogalma, az ezt a gondolkozási rendszert felváltó *ok-okozati, racionális* vagy, másként szólva, *a modern értelemben vett tudományos gondolkodásmód* eszköze. Utóbbi időszemlélete *horizontális*.

A vallási közösségek és a dinasztikus állam kötőerejének, valamint az időfelfogásnak lassú és egyenetlen – a gazdasági változások, valamint a társadalmi és tudományos „felfedezések” által indukált – erodálódása, kiegészülve a közlekedés és a kommunikáció forradalmi átalakulásával Európában – kezdetben a nyugati, majd később a többi részén – élesen elválasztotta egymástól a kozmonológiát és a történelmet. Elkezdődött annak a keresése, hogyan lehetne megújítani a kapcsolatot a testvériség, a hatalom és az idő között. Anderson felteszi a kérdést: hogyan lehet, hogy a „horizontális-szekuláris, keresztidejű közösségek” a nemzet imaginációs közösségében kristályosodtak ki?¹¹⁵

A számos lehetséges ok közül a *nyomdai kapitalizmus* térhódítását tartja kulcsfontosságúnak, amely Anderson elméletének egyik legtöbbet hivatkozott gondolata. A kapitalista vállalkozás egyik legkorábbi formája a könyvkiadás volt. A XVII. század elején Európának azon a részén, ahol a nyomtatott könyvek elterjedtek kb. 100 millióan éltek, viszont eddigre kb. 200 millió könyv jelent meg.¹¹⁶ Francis Bacon véleményét idézve: a könyvnyomtatás megváltoztatta a „világ kinézetét és állapotát.”¹¹⁷

Természetesen kezdetben a latinul beszélő értelmiség volt az „üzleti célcsoport”, de ez a piaci szegmens kb. százötven év alatt telítődött. A latint – nemcsak szakrális felhasználásra – alapvetően kétnyelvűek beszélték. *Csak latinul nagyon kevesen beszélhettek, és még kevesebben álmodtak ezen a nyelven. Az emberiség túlnyomó része egynyelvű volt – akárcsak napjainkban.* A kapitalizmus racionális üzleti logikája ígylát értelemszerűen indult el az új piac, az egynyelvűek hatalmas olvasótábora meghódításának irányába.¹¹⁸

Anderson - a nyomdai kapitalizmus hatása mellett - *három további okot* mutat ki a beszélt nyelvek szerepének növelésében, amely megteremtette a nemzeti tudat kialakulásának éltető közeget.

Isten szemében, valami örök, valami örökidejű, valami, a töredékes földi események világában már beteljesedett dolog.” Auerbach, Eric: *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*. Princeton, 1968. 64. p. In. Anderson. 90-91. p.

¹¹⁵ Op. Cit. Anderson. 100-101. p.

¹¹⁶ Op. Cit. Febvre-Martin. 248-249. p.

¹¹⁷ Eisenstein, Elizabeth L.: Some Conjectures about the Impact of Printing of Western Society and Thought, *Journal of Modern History*, 1968, 56. p. in. Op. Cit. Anderson. 101. p.

¹¹⁸ Anderson, Benedict.: *Elképzelte közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest, 2006. 45. p.

Az *első* – és az okok közt a legcsekélyebb hatású – magának a latin nyelvnek a megváltozása. A humanisták ókor felé fordulása következményeképpen a Cicerói latin lett az általános, és háttérbe szorította az egyházi és a mindennapi életben használt latin nyelvet. Átstrukturálódott az ezoterikussága: önmagában a nyelv mivolta lett ezoterikussá.¹¹⁹

A *második* – már jóval jelentősebb – tényező a reformáció hatása. A reformáció sikeréhez azonban alapvetően hozzájárult a nyomdai kapitalizmus. Luther fellépését tételeinek kinyomtatása és a német területeken addig elképzelhetetlen gyorsaságú elterjesztése tette megdöbbentően hatásossá.¹²⁰ A lutheri reformáció zászlóbontásával megkezdődött egy vallási propagandaháború, amelyben a protestantizmus folyamatos offenzíváját – amely az anyanyelvű nyomtatás egyre növekvő piacára támaszkodott – a katolikus ellenreformáció a latin pozícióinak védelmezésével igyekezett föltartóztatni.¹²¹ A reformáció így a nyomdai kapitalizmussal karöltve kialakít egy óriási, új olvasóközönséget, amelynek szerves részét képezik az addig az olvasást – főként a latin nyelv ismeretének hiánya okán – nem űző kereskedők és a nők.

A harmadik ok az abszolutista uralkodók azon tevékenysége, mellyel a beszélt köznapi nyelvet a közigazgatási centralizáció eszközeként használták. Anderson fontosnak tartja leszögezni, hogy a latin szakrális szférában való összeurópai univerzalizáció nem hozott létre ugyanolyan minőségű univerzális politikai rendszert. Egyetlen középkori uralkodó sem tudta a latint olyan monopolhelyzetbe emelni, hogy kizárólagos, csakis az ő országát jellemző államnyelvvé tegye, és így a latin autoritásának a vallás terén soha nem volt meg a politikai megfelelője.¹²²

Az igazgatási célokra használt nyelvek kialakulása megelőzte a könyvnyomtatás létrejöttét és a reformációt, viszont – Anderson szerint - nem található előtérbe kerülésében mély koncepcionális ideológiai ok. Európai államok példáin keresztül¹²³ jut arra a

¹¹⁹ Az ezotéria kifejezés a görög „*esoterós*” szóból származik, melynek jelentése „*belső*”. Ahogy a tudás mindig az egyes emberé volt, a beavatottság is csak a kevesek kiváltságának számított. Ezek a kevesek alkotják az ezoterikusok körét, a „*belső kört*”, amely elkülönül az exoterikusok („*exoterós*”, gör., jel. „*külső*”) jóval nagyobb „*külső körétől*”.

¹²⁰ Az 1500 és 1520 közti időszakhoz képest 1520 és 1540 közt német nyelven háromszor annyi könyv jelent meg. Ezen belül Luther művei 1518 és 1525 köz az összes német nyelvű mű egyharmadát tették ki, míg bibliafordítása 1522 és 1546 közt nem kevesebb, mint 430 (!) kiadást ért meg. Így – Anderson kifejezésével élve – „Luther lett az első bestseller szerző”. Febvre-Martin 289-295. p. In. Op. Cit. Anderson. 46. p.

¹²¹ Paradox módon mutatja a küzdelemben az új környezet tudomásulvételét a pápai állam által kiadott „*Index Librorum Prohibitorum*”. Febvre-Martin 310. p. in. Ibid. 47. p.

¹²² Ibid. 47-48. p.

¹²³ Angliában a királyi udvar adminisztratív és irodalmi nyelve az angolszász volt egészen Hódító Vilmos normann betöréséig. Ezt követően kb. 1200-ig a latin volt az egyeduralkodó, azt a normann-francia váltotta fel, hogy majd a korai angol nyelv 1362-től kezdve a bíróságokon is használható nyelvvé emelkedjen. A francia királyságban az 1539-es Villers-Cotterets-i rendelet említendő, amely az igazságszolgáltatás hivatalos nyelvévé a franciát tette. A képet azonban tovább árnyalja a latin szívós fennmaradása, pl. a Habsburg birodalom

következtetésre, hogy a régi hivatalnoki kar által a saját belső szempontjaik szerint alkalmazott nyelveket az új adminisztrációs nyelvekre fokozatosan, nem tudatosan, pragmatikus szempontok alapján cserélték le. *Az élő nyelveket mintegy „arisztokratizálták”: felemelték a hatalom nyelvének szintjére.*¹²⁴

Az ily módon felemelt élő, immáron *nyomatott nyelvek további módokon járultak hozzá a nemzeti öntudat tartópilléreinek kialakításához.*

Első és legfontosabb hozadékuk, hogy a csere és a kommunikáció egységes mezőjét hozták létre a latin alatt és a beszélt nyelvjáráások felett. A különféle nyelvjáráásokat beszélők között megszületik az a „semleges” közvetítő csatorna, amely már nem zárkózik elitista, szakrálisan védett elefántcsonttoronyba, mint a latin, hanem „demokratikusan” hozzáférhető bárki számára. Ennek a beszélt nyelvnek az olvasótáborai kötődnek aztán össze a könyvnyomtatás által s így kezd szövődni a nemzeti módon elképzelt közösség új tudati hálója.

A második következmény, hogy a nyomdai kapitalizmus egy újfajta állandóságot adott a nyelvnek, ezzel megteremtődött az a hatékony és stabil eszköz, ami segítette kifejleszteni hosszú távon a „régiség” képzetét, amely kulcsfontosságú a nemzet szubjektív elemei közt. A XVII. századra Európa nyelvei általában felvették mai alakjukat¹²⁵, s az ekkor élt emberek szavait már úgy értjük mi, ahogy pl. Villon nem értett volna semmit XII. századi elődjének szavaiból.

Végül, de nem utolsósorban *a nyomdai kapitalizmus létrehozott új adminisztrációs nyelveket is.* Például Kemál Atatürk – a török nemzeti öntudat növelése és az iszlám azonosulás visszaszorításának céljával – kötelezővé tette a latin ábécé használatát, illetve Sztálin a ’30-as években a cirill ábécé oroszító szándékú bevezetésével igyekezett egységes adminisztrációs csatornát létrehozni a Szovjetunió államigazgatásában.¹²⁶

A hétköznapi ember szintjén a különféle nyomdai termékek hozzájárultak a közvetett kapcsolatok egy új formájának kialakulásához, amely megtörte a személyes találkozásokon alapuló, közvetlen kapcsolatok addigi egyeduralmát. Létrehozott egy olyan társadalmi köteléket, amely csupán az új kommunikációs eszköznek és az ezt támogató társadalmi szervezeteknek köszönhetően létezett. Ebben a folyamatban ugyanazon regények és újságok olvasói más hasonló olvasókkal – valamint az olvasott történetek főhőseivel - *a képzelet által*

országaiban egészen a XIX. századig, illetve az Orosz birodalomban használt udvari „idegen” nyelv: a német és a francia. Seton-Watson, Hugh: Nations and States. New York, 1977. 48. p. 83. p. in. Ibid. 48. p.

¹²⁴ Eisenstein, Elizabeth L.: The Printing Revolution in Early Modern Europe. Cambridge, 2005. 52. p.

¹²⁵ Op. Cit. Febvre-Martin 319. p.

¹²⁶ Op. Cit. Anderson. 50-51. p.

*egyesített közösségekké formálódtak.*¹²⁷ Az időfelfogás szempontjából nézve a napilapok olvasótáborra nemcsak ugyanazokról a hírekről értesült, mint más olvasók a világ más országaiban, hanem elsajátították az egyidejűség teljesen új felfogását, vagyis hogy személyek és nemzetek tevékenysége ugyanabban az időpillanatban zajlik, és nem csupán a lineáris fejlődés fogalmai szerint.¹²⁸

Anderson munkájának jelentősége főként abban áll, hogy tisztázni kívánja, milyen szerepet játszottak a kommunikációs formák a nemzet kategorikus identitásának, illetve képzelt közösségének megteremtésében, ezzel véleményünk szerint megalkotta azt a fogalmi keretet, amelyben a nemzetfogalom történeti kifejlődése manifesztálódott.

A nemzet kialakulásának modernista felfogása

A nemzetről és a nacionalizmusról alkotott tudományos elméletek közös „találkozási pontja” a modernizáció XVIII-XIX. századi megjelenése és elterjedése, melytől számítható a mai értelemben vett nemzet és nacionalizmus. Ennek alapján létezik *egy markáns tudósi irányzat, amely a nemzetet a modern idők termékének tartja.*

A modernista elméletek – melyeket *konstruktivistának* vagy *instrumentalistának* is neveznek – szerint *a nemzet egy történetileg kialakult konstrukció, melyet főként az elitek hoznak létre.* Az elmélet hívei minden nacionalista megnyilvánulás mögött az elitek saját érdekeiket szolgáló összeesküvését látták a tömegek mozgósításának céljával.¹²⁹

A modernisták a nemzetet nem egy időtlenül létező adott entitásként fogják fel, hanem *egy történelmileg kialakult konstrukciónak* tartják.¹³⁰ Ennek a történelmileg kialakult konstrukciónak aztán nem jött létre az idők folyamán egységesen elismert definíciója, hanem a kutatók a kollektív identitás sokoldalú vizsgálatával igyekeztek minél több oldalról

¹²⁷ A holland nemzetről értekezve *Renier* ugyanerre a következtetésre jut: „A nemzet az emberek agyában létezik...egyedül ott van lakhelye. (...) Az emberi elmén kívül a nemzet, nemzeti hovatartozás nem létezhet, mivel az nem más, mint önmagunk eszmélésének módja, nem pedig egy *an sich* entitás. A józan ész képes felfedezni, s az egyetlen tudomány, amely le tudja írni és elemezni tudja, a pszichológia... A nemzetnek ez a tudata, érzékelése, a nemzeti érzés nem egyszerűen a nemzet egy jellemző jegye. Több annál: maga a nemzeti lét.” *Renier, Gustaaf Johannes: The Criterion of Dutch Nationhood: An Inaugural Lecture at University College, London, 4 June 1945.* London, 1946. 16-17. p. Id. Op. Cit. Davies. 363. p.

¹²⁸ *Ibid.* 51. p.

¹²⁹ *Coversi, Daniele: A nacionalizmuselmélet három irányzata.* In. *Nacionalizmuselméletek.* Budapest, 2004. 316. p.

¹³⁰ *Fulbrook, Mary: A német nemzeti identitás a holokauszt után.* Budapest, 2001. 24-31. p.

megvilágítani a nemzet fogalmának mibenlétét. Természetesen jelentős eltérés mutatkozik köztük mind a fogalomhasználat vonatkozásában, mind a nemzetfejlődés értelmezésében.¹³¹

Max Weber a nemzetet olyan *társadalmi konstrukciónak* fogja fel, amelyben bizonyos „küldetéstudattal” és tekintéllyel rendelkező rétegek egy erős állam által védett *kultúra* hordozóiként lépnek fel. *John Breuilly* nagy összefoglaló művében¹³² az ezirányú kutatások irányait vizsgálva bemutatja, hogy egyes tudósok a nemzetet a hozzá kapcsolódó *eszmesség* szempontjából tanulmányozzák, mások a *kollektív viselkedést és az érzelmeik* nézőpontját teszik magukévá, s vannak kutatók, akik a *politikum* felől közelítik meg a problémát¹³³.

A modernista elméletek több csoportosítása létezik, amelyek közül itt – a teljesség igénye nélkül – kettőt ismertetünk.

*Llobera*¹³⁴ három csoportba sorolja a modernista elképzeléseket:

- 1.) *társadalmi-kommunikációs elméletek*
- 2.) *gazdasági elméletek*
- 3.) *politikai-ideológiai elméletek*

*Smith*¹³⁵ pedig a következő kategorizációt alkalmazza:

- 1.) *Szociokulturális elméletek*, amelyek a nacionalizmus kibontakozását a „magaskultúrák” általánossá válásához kapcsolják
- 2.) *Gazdasági-társadalmi elméletek*, amelyek a hangsúlyt az ipari racionalizmusra és az egyéni érdek megnyilvánulásaira teszik
- 3.) *Politikai elméletek*, amelyek központi gondolata az elitek és az állam kapcsolata, valamint a hatalmi viszonyok manifesztálódása
- 4.) *Ideológiai elméletek*, amelyek szerint nemzet és nacionalizmus világi vallásként, hitek és hiedelmek bizonyos rendszereként határozható meg.

A modernista kutatók közül kiemelkedik *Ernest Gellner*,¹³⁶ aki a modernista elméletek legnagyobb hatású tudósa. Ő felfogása alapján az ipari társadalom gazdasági materialista

¹³¹ A modernisták közé sorolható Gellner, Hobsbawm, Breuilly, Mann, Hechter és Greenfeld.

¹³² *Nationalism and the State*. Manchester, 1993.

¹³³ *Op. Cit* Fulbrook. 29. p.

¹³⁴ Llobera, Josep R: Recent theories of nationalism. Working Paper nr. 164. Barcelona, 1999. Id. Bakk Miklós: Nemzet – határteremtés és modernitás. In. *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép Európában*. Szerk. Szarka László, Vizi Balázs, Majtényi Balázs, Kántor Zoltán. Budapest, 2007. 57. p.

¹³⁵ *Op. Cit*. Bakk. 57. p.

iskolájához sorolható. Munkáiban a *nemzetet kulturális*, míg az *államot politikai* kategóriának nevezi, s a *nemzetfejlődés „motorjának” az ipari forradalom és fejlődés indukálta társadalmi folyamatokat tartja*. Az industrializáció Gellner szerint *univerzalizmust, mobilitást és államilag felügyelt oktatást* igényel. Az univerzalizmusnak egy meghatározott terület felett kizárólagos hatalmat kell élveznie, amelyet csak az állam képes biztosítani, így *a modernitás „zászlóshajója”*, az iparosítás számára a keretet és a „fűtőanyagot” *az állam szolgáltatja*.

A régi agrártársadalmakban – amit Gellner „premodern” társadalmaknak nevez - a vezető társadalmi réteg kulturálisan el volt szigetelve a paraszti tömegektől, ezért a politikai egységeket nem lehetett a közösen birtokolt kultúra révén meghatározni, vagyis itt még nem alakultak ki a nyelvi és a kulturális homogenitást szorgalmazó csoportok. Mivel Gellner a nemzetet egy absztrakt, egyetemes közösségnek tekinti, ezért ennek megszületéséhez szükségesnek tartja egy olyan racionalizált társadalom létrejöttét, ahol egy személytelen kommunikációs rendszer biztosítja a kontextusfüggetlen üzenetek horizontális és vertikális irányú olyan mozgását, amellyel nagy kiterjedésű társadalmi terek küzdhetők le.

Ezekben a fejlett munkamegosztáson alapuló modern társadalmakban a kapitalista gazdasági berendezkedés generálja a *homogenizált, közös kultúra* kialakítását, amely Gellner szerint az ember „legértékesebb tulajdona, az ő igazi belépőjegye a teljes körű állampolgársághoz”.¹³⁷ Ennek a *feltétele egy univerzális és sztenderdizált oktatási rendszer kifejlesztése, amelyhez állami felügyelet és finanszírozás szükséges*. Így az állam szerepe a modern, ipari társadalmat magába foglaló nemzet létrehozatalában megkerülhetetlen, mivel e nemzet csak mobilis, írni-olvasni tudó, kulturálisan egységessé vált, egymással felcserélhető emberekből álló népelességgel képes funkcionálni. A nemzetet létrehozó *modernista „szentháromság”* tehát a Gellneri elméletben az *iparosítás, az általános közoktatási rendszer és a mindezeket működtető állami bürokrácia*.¹³⁸

¹³⁶ Nations and Nationalism. New York, 1983.

¹³⁷ Gellner, Ernest: A nacionalizmus és a komplex társadalmak kétféle kohéziós formája. In. Esmék a politikában. A nacionalizmus. Szerk. Bretter Zoltán és Deák Ágnes. Pécs, 1995. 199. p.

¹³⁸ Az elmélet részletesebb kifejtését lásd Gellner, Ernest: A nacionalizmus kialakulása: a nemzet és az osztály mítoszai. In. Nacionalizmuselméletek. Budapest, 2004. 45-79. p. Gellner elméletének további kifejtése – Smith-é és Hobsbawm-é mellett: Balogh András - Rostoványi Zsolt - Búr Gábor - Anderle Ádám: Nemzet és nacionalizmus. Budapest, 2002. 23. p.

A nemzet primordialista, azaz ősiségi elmélete

A modernistákkal szemben a „*primordialisták*”¹³⁹ - más elnevezés szerint „*perennialisták*” vagy „*esszencialisták*” - szerint a nemzetek, „valódiak”, „eleve adottak”, „természetes” etnikai jelleggel bírnak, „mindig is létező” egységként funkcionálnak. A nemzet az elmélet szerint a történelem alaptényezője, annak első nyomaitól kezdődően. Gyökere az az érzés, ami a rokonságot, a kiterjedt családot összeköti, és ezáltal megkülönbözteti azt más csoportéztől.

Az „*esszencialisták*” a nemzetet *természetes egységként*, a világ önállóan létező darabjaként fogják fel, amely valamely *időtálló „esszenciával”* rendelkezik. A nemzet számukra *magától értetődő entitás*, amelynek *története van*, és amelyet a primordialisták gyakran szinte *emberszerű stációkkal* ruháznak fel (gyermekkor, serdülőkor, öregedés és halál). Az emberi nem funkcionálásához hasonló felfogást tovább erősíti azon véleményük, mely szerint a világtörténelemben a nemzetek úgy érintkeznek egymással, mintha *önálló akarataik* lenne. E közfelfogásra is ható meggyőződés megmutatkozik ilyen és hasonló tartalmú kinyilatkoztatásokban, mint pl. „ez a nemzet érdekében történt”, vagy „a nemzet kinyilvánítja igényét” stb.

Koncepciójuk szerint az „*identitás*” az *idő fölötti lényeg folyamatosságát vélelmezi*, valamiféle rejtett, maradandó jellemvonást, viszonyulási módot, jó és rossz tulajdonságot, minőségeket és képességeket. Ezek mintha „*génekbe*” lennének zárva és kódolva s így öröklődnének tovább és tovább a nemzet életében. Akárcsak a génekbe zárt információ, ez az „esszencia” is független az időben változó jelenségektől, a környezetnek a viselkedésre és a teljesítményre gyakorolt hatása így ezt nem befolyásolhatja. A jellegzetességek ölthetnek ugyan más és más formát, de magja ennek mindig a meghatározott, örök egyetlen entitás, s vélelmezik, hogy a kutató ezt kitartó igyekezettel meghatározhatja.¹⁴⁰

Meggyőzően illusztrálja mindezt Werner Weidenfeld és Karl-Rudolf Korte közös művének¹⁴¹ zárómegállapítása: „A politikai kettéosztottság megszűnésével a nemzet mindennapi valósággá válik, a normalitás újra tért hódít...A helyreállított egység lehetővé teszi a németek önmagukkal való megbékélését is. A németek is vágnak egy megtisztított identitásra.” A szerzők tehát létezőnek tekintik a kollektív identitás valamely már meglévő formáját, amely azonban „megsérült”, „bepiszkolódott”, és a németek „vágnak” arra, hogy

¹³⁹ Ide sorolható Snyder, Walek-Czernecki, Tipton, Van der Berghe, Fishman.

¹⁴⁰ Op. Cit. Fulbrook. 24-25. p.

¹⁴¹ Die Deutschen: Profil einer Nation. Stuttgart, 1991.

az eredeti állapot visszaálljon az identitás „megtisztulása” útján, s a mindenki által ismert „normalitás” visszatértével újra „kibéküljenek önmagukkal”.¹⁴²

A XIX.-XX. század fordulóján eluralkodó perennialista vélekedés szerint a nemzetek ősidők óta léteztek, s a századfordulás, pl. egyiptomi, görög nemzetet azonosították az ókori Egyiptomban és Hellaszban élt néppel – már nemzetként definiálva az ókori népcsoportokat is. Ez a nézet azonban Smith szerint nem állja meg a helyét, mivel úgy látja, hogy ez nem más, mint egy oly korba való visszavetítése a jelen felfogásának, ami az adott korban nem létezhetett a közfelfogás erőterében. Lehet ugyan nemzetnek nevezni az ókori egyiptomiakat és görögöket, viszont ez esetben új kifejezéseket kell alkotni ahhoz, hogy az ókori közösségek és a modern nemzetek közt fennálló jelentős különbségek kifejezhetőek legyenek.¹⁴³ *A nemzetek ugyanis nem örökkévalóak, hanem állandóan változóak, s ebben a változásban kiemelkedő szerepe van a nemzetet alkotó egyes emberek akaratának, erőfeszítésének. Másképpen fogalmazva: a nemzetek rendelkeznek a „szabad akarral”, nem mereven determináltak.*

Mindezek ellenére a nacionalisták szótárában bőven találni primordialista alapon álló érveket, mivel ezek kiválóan alkalmasak arra, hogy azokkal saját nemzetük létét örökérvényű igazságként értelmezzék, amelynek nevébe mindenekfelett álló lojalitást és engedelmisséget követelnek a hon polgárától, s amely mélyen gyökerezik a múltban, de a jövőben is tisztán megjelenik a horizonton.¹⁴⁴

A nemzet etnoszimbolista felfogása

Az *etnoszimbolista* nemzetfogalom meghatározó, sok esetben azt meghaladó, véleményünk szerint legjelentősebb kutatója *Anthony D. Smith*, aki a *nemzetet* úgy határozza meg, mint *egy saját névvel rendelkező, történeti és kulturális közösséget, amely közös területtel, gazdasággal, jogokkal, közoktatási rendszerrel rendelkezik.* Történelmi és kulturális meghatározottságánál fogva a nemzet nem egyszerre „mindent vagy semmit” fogalom. A nemzetek kialakulása néha lassú, néha gyors, gyakran akadozó és szünetekkel tarkított

¹⁴² Op. Cit. Fulbrook: 26-27. p.

¹⁴³ Smith, Anthony D.: A nacionalizmus. In. *Eszmék a politikában. A nacionalizmus.* Szerk. Bretter Zoltán és Deák Ágnes. Pécs, 1995. 12. p.

¹⁴⁴ Op. Cit. Coversi. 316. p.

folyamat, amiben bizonyos összetevőik előbb, mások utóbb jelennek meg. Mindebből következően a nemzet lehet *egyszerre* konstrukció és valós történelmi folyamat is.¹⁴⁵

A *nacionalizmus* Smith-i definíciója szerint az *a létező és potenciális nemzet identitásának, autonómiájának és egységének kialakítására, fenntartására irányuló ideológiai mozgalom*. Mint mozgalom – sokszor kisebbségi helyzetből indulva - azzal a paradoxnak tűnő felfogással operál, hogy egyrészt gyakran a távoli múltba vetíti a nemzetet, és annak létrehozásán munkálkodik, másrészt egyidejűleg úgy viselkedik, mintha a nemzet már eleve létezne.¹⁴⁶ A nacionalizmus valóban modern jelenség, de az emlékek, mítoszok, értékrendek, szimbólumok generációkon át öröklődő ősi anyagából nőtt ki, s mivel a különböző népek eredetmítoszainak kialakulásában és „újrafelfedezésében” az etnikai alapú szimbólumok kulcsfontosságúak, ezért nevezték el *etnoszimbolistának* ezt az elméleti irányzatot.¹⁴⁷

A semmiből tehát nem lehet nemzetet létrehozni. A közös célok, az autonómia, az egység és az identitás megvalósításához a kultúra és a szövetség valamilyen hálózatkezdeményeire van szükség, amelynek középpontba helyezésével a nemzet építménye megépülhet. Ilyen *hálózatkezdemény* lehet pl. a *közös nyelv*, a *vallási közösség* vagy a bizonyos típusú *történelmi terület* (a svájci hegyi falvak, a japán szigetek stb.). De a nacionalista politika nem kizárólagos feltétele a nemzet megszületésének, hiszen pl. a kasztíliai vagy az angol nemzet az állami centralizáció, a háborúk és a kulturális egyneműség „eredménye”. Ezen felül Smith létfontosságúnak ítéli egy bizonyos „*nemzeti érzés*” kialakulását és elterjedését, amely általában az elitek felől árad a különböző más néprétegekhez. Ez a nemzeti érzés hosszú folyamat alatt fejlődik ki s alakulásában fontosak a nemzet közös mítoszai és jelképei.¹⁴⁸

Smith felteszi a kérdést: *vajon ha az ókorban és a középkor nagy részében nem lehettek a nemzet definícióját kitöltő közösségek, akkor minek tarthatóak ezek a népcsoportok?*

E közösségeket a közös kultúra és történelem hozza egy nevezőre, így terminológiailag az etnoszimbolisták azt tartják helyesnek, hogy eme korai időszak közösségeit nem nemzeti, hanem *etnikai közösségeknek* tartjuk.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Smith, Anthony D.: A nemzetek eredete. In. Nacionalizmuselméletek. Budapest, 2004. 206. p.

¹⁴⁶ Az ógörög „*ethnos*” vagy a latin „*natio*” kifejezés egyaránt a közös eredetet jelöli, ami egyaránt magába foglalja a hasonlóságot és a közös tevékenységet. Smith megjegyzi, hogy mint minden esetben, *itt is az a lényeges, hogy az emberek miben hisznek*, nem pedig az eredet objektívnek tartott meghatározói. Ibid. 207. p.

¹⁴⁷ Op. Cit. Coversi. 317. p.

¹⁴⁸ Op. Cit. Smith. 207. p.

¹⁴⁹ Ibid. 208. p.

Amikor az emberek etnikumokkal azonosulnak, akkor egy fiktív „szupercsaláddal” éreznek tágabb rokonságot, amely térben szétterjed, időben nemzedékeken át húzódik. A kollektív kulturális identitások fő sajátosságai közé tartozik, hogy *közös szabályokkal, jelképekkel, mítoszokkal* rendelkezzenek, amelyek egy állítólagos *közös őstől való leszármazásról* tanúskodnak. Nemzedékeken keresztül azonosították a közösséget egy adott történelmi térrel és a területet egy adott kulturális közösséggel. Ennek a közös történelmi területnek a „*hazának*” a birtoklása, elvesztése további identitásformálója a közösségeknek. A fenti összetevőkből aztán Smith megalkotja az *etnikai közösség meghatározását*, amelynek a következő fő tulajdonságait különbözteti meg:

- 1.) közös név
- 2.) közös eredetmítosz
- 3.) közös történelmi emlékezet
- 4.) közös kultúra
- 5.) egy meghatározott „hazával” való azonosulás
- 6.) a lakosság nagy részével vállalt szolidaritásérzés

Az etnikai közösségek tehát Smith következtetése szerint mindig egy előzetes „*etnikai mag*” köré csoportosulnak. A modern korszak előtti időkben az etnikai közösségek különböző típusai léteztek, amelyek létszáma, elhelyezkedése, tartóssága, valamint ezen közösségek közötti hatalmi és kizsákmányolási viszonyok nagymértékben befolyásolták a későbbi történelmi nemzetek kialakulását. Ennek alapján levonható az a következtetés, hogy a korábbi összetevőket a modern összetevők nem szimplán felváltották, hanem *az etnikai összetevők fennmaradtak és e köré épült fel a későbbi nemzet.*¹⁵⁰

Az említett „etnikai magnak” Smith két típusát alkotja meg, amely – álláspontja szerint – egyben a nemzetek kialakulásának két lehetséges módját is jelenti egyben.

A „*laterális*” vagy „*vízszintes*” etnikai közösség nagy területre terjedt ki, alapvetően a felső társadalmi rétegeket foglalta magába és arisztokratikus kultúrával rendelkezett. Ezek az arisztokratikus etnikumok azonban csak úgy maradhattak fenn, ha magukba fogadták a nép más rétegeit. Ha ez nem sikerült, akkor eltűntek a „népek süllyesztőjében”, mint az asszírok, a mükénéiek vagy a hettiták. A megmaradás másik útját képviselték az egyiptomiak, a perzsák vagy az oszmán-törökök, akik közösségeik jellegét ugyan megváltoztatták, de eközben

¹⁵⁰ Ibid. 213. p.

mindvégig képesek voltak a közös eredettudat és a más közös kulturális emlékek megőrzésére, fenntartására. A kasztíliaiak, a frankok, a normannok és abesszinok viszont az utóbb említett kulturális identifikáló emlékeket újabbakkal bővítették ki, és a központból sugározták szét társadalmuk többi rétegéhez.¹⁵¹

Utóbbi példával elérkeztünk a laterális etnikai közösségek fennmaradási módjának azon típusához, amit Smith „*bürokratikus bekebelezésnek*” nevezett el. Itt már az állami adminisztráció szerepe a kulcsfontosságú tényező, melynek segítségével a domináns etnikai magot képező arisztokratikus csoport az alsóbb társadalmi rétegeket és a központtól távol eső régiókat fokozatosan az állam részévé tette, kiterjesztve rájuk a felsőbb rétegek kultúráját, s azokat „saját hullámhosszára hangolva” alakítja ki az új, immáron tágabb kulturális identitást – a későbbi nemzeti identitás magját. Smith e „koreográfiának” az ideáltípusát a brit, a francia és a spanyol fejlődésben leli meg.¹⁵²

A *vertikális* etnikai közösségeknél nem emelkedik ki a rétegek közül egy, és nem élvez különleges státuszt, hanem itt *mindegyik* réteg részesül a közös kulturális örökségből, illetve a külső ellenséggel szemben is közös védelmet alakítanak ki. Ezekben a közösségekben az államigazgatás adminisztratív hatása a nemzet alapjainak megteremtési folyamatában csupán *közvetett* hatású.

Ennek kettős oka volt. Egyrészt ezek a közösségek általában egy másik, legtöbbször laterális etnikai közösségnek *alávetett közösségek* voltak, másrészt pedig olyan fejlődési modell is kialakult, ahol *az állam részben az etnikai mag érdekétől eltérő érdeket képviselt*, mint pl. az Orosz vagy a Bizánci Birodalomban.

A vertikális etnikai közösségekben a közös kulturális örökség képzetei a teljes közösségben elterjedtek és ennek legfontosabb indikátora a *vallás* volt. A mítoszok, emlékek, jelképek értékek alapvetően szakrális szövegekben megfogalmazva, papi közvetítők megőrző és elterjesztő munkája által maradtak fenn és öröklődtek tovább a katolikus írek és lengyelek, a gregoriánus örmények, a „mózes vallású” zsidók, a monofizita etiópok és koptok, valamint az ortodox görögök és oroszok közt.¹⁵³

Azonban a vallás e megőrző és továbbvivő szerepe nemcsak áldás, hanem átok is volt egyben, mivel a vallás „vasabroncsának” szorításából a kialakuló nemzetek vízióit megalkotó értelmiségiek számára nehéz volt a kitörés. A világi értelmiségiek között kialakult a *nemzetnevelő értelmiségiek* rétege, amely mint a nemzet megkonstruálásért felelős tervező- és

¹⁵¹ Ibid. 211-212. p.

¹⁵² Ibid. 214. p.

¹⁵³ Ibid. 218. p.

az építkezést levezénylő „mérnökök” csapata a közösség újrafelfedezését és megvalósítását zászlajára tűző erkölcsi és politikai forradalom élén haladt. A folyamat megfordította a vallásos önképet: a megváltás passzív, de kiválasztott edényeként funkcionáló és az isteni üzenetnek alárendelt „nép” helyett ez az üzenet és a benne foglalt *megváltásetika* mint a történelemben kifejlődött népszellem legmagasabb rendű kifejeződése és alkotása jelenik meg. *Ettől kezdve azé a népe lett a főszerep, amelyet ezentúl az arisztokratikus hősök helyébe lépő tömegekkel azonosítottak.* Ennek a folyamatnak a során *kialakult a jogilag egyenlő tagokból – azaz az új kategóriából, az állampolgárokból – álló* egységes és lehetőleg gazdaságilag is önellátó közösség.¹⁵⁴

A démotikus etnikum állampolgári közösséggé válási folyamatának következő összetevőit határozza meg Smith:

- a periférikus, alávetett alkalmazkodással és passzivitással járó kisebbségi lét átalakulása aktív, határozott és átpolitizálódott *egységes politikát követő közösséggé*
- kialakul a közösség által általánosan elfogadott, konkrét határok földrajzi és politikai határokkal bíró „haza” képze
- ebben a hazában élő *közösség gazdasági egyesülése*
- az etnikai közösség tagjainak a jogegyenlőség alapján való *állampolgárrá* válása
- politikai és erkölcsi szempontból *a nép középpontba állítása* és a tömegek új szerepének ünneplése (mítosz- és értékteremtés, emlékrekonstrukció)¹⁵⁵

Viszont ezzel a nemzetnevelő folyamattal szemben nyilvánvaló ellenállást fejtettek ki a hagyományos elit tagjai, főként a szakrális szövegeket őrző réteg. *A nemzetnevelő értelmiségiek így arra kényszerültek, hogy új elképzeléseiket az ősi formák és jelképek segítségével jelenítsék meg – hatástalanítva ezáltal az említett ellenállást s megvalósítva a nemzet múltjának szelektív, nagyon is céltudatos olvasatát.*

Smith felteszi a kérdést: *vajon van-e valamilyen szabályszerűség a nemzetnevelő értelmiségiek szelektív olvasatában?*

Három olyan módra hívja fel Smith a figyelmet, amely a nép nyelvét és szimbólumvilágát felhasználva elhelyezte az etnikai közösséget saját fizikai terében, megmutatva „hol is vagyunk és kik is vagyunk valójában”.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Ibid. 220. p.

¹⁵⁵ Ibid. 221. p.

¹⁵⁶ Ibid. 221. p.

Az egyik ilyen mód a „poétikus terek” képzetének megalkotása. Ennek keretében történelmi és poétikus jelentéstartalmakkal, történelmi költészettel ruházzák fel az új hazát azzal a céllal, hogy eme új haza beilleszkedjen a nemzetfejlődés romantikus és drámai folyamatába. Ezt a célt a hazaként aposztrofált terület természeti jellemzőinek historizálásával, annak költői „megéneklésével” érik el.

A másik mód az épített történelmi emlékek jellegzetességének naturalizálása. A templomokat, kastélyokat különféle nevezetes építményeket (pl. Stonehendge) az etnikai táj saját történelmi poétikával rendelkező természetes összetevőiként kezelik.

Ehhez még hozzájárul harmadik tényezőként az etnikai eredet- és leszármazásmitoszok „megtalálása”, amelyben feltárul a közös történelmi „aranykor” időszaka az alapítás és felszabadulás mítoszaival és a maga hősi panoptikumával. Eme aranykor kultusza irányt adott a közösség sorsának, meghatározva, hogy „kik vagyunk, honnan jöttünk, miért vagyunk egyediek”. Mindez az ír példát citálva Smith megfogalmazásában: „A szabad gael Írország kelta hőseinek kultusza azt emelte ki, ami autentikusan a „miénk” volt, s amit tennünk kell, hogy újra „önmagunk” lehessünk.”¹⁵⁷

A nemzetnevelő értelmiségiek az ilyen jellegű eszközökkel létrehozták azokat a „térképeket”, amelyek tartalmazták a közösség természetét, leszármazását és a modern világban elfoglalt helyét, valamint a hősi múlt erkölcsi példáinak a felmagasztalásával iránymutatást adtak a kollektív cselekvés számára, továbbá ezáltal felkínálták az „igazi” és autentikus nemzeti magatartás különféle mintáit.

Itt viszont felfedezhetők az *instrumentalizmus* elemei, amennyiben a nemzeti mítoszokat az *entellektüelek* „aktivizálják”, majd az ő felfedezéseiket, szellemi termékeiket fordítják le a gyakorlat nyelvére a *szakértelmiségiek*¹⁵⁸. Utóbbiak egyértelműen a modernitás korának „termékei”, mivel a régebbi korokban is léteztek entellektüelek, de csak a modern korban vált tömegessé a szakértelmiségiek létszáma, akiknek fő tevékenységi köre elméletek alkalmazása és terjesztése. Közülük kiemelkednek a *történészek*, akiknek a nemzeti program történelmi perspektívába helyezése és ezáltal legitimálása a fő küldetése. A XVIII. század végén és a XIX. század nagy részében működő történetírók és társadalomfilozófusok a nemzeti eszme hivatásos terjesztőinek számítottak, akik nemzeti múltjuk hőseit dicsőítve nagyban

¹⁵⁷ Ibid. 222-223. p.

¹⁵⁸ Peter Alter „*ébredők*” néven illeti ezeket a szakértelmiségieket: „az egyes nemzetek minden tőlük telhetőt megtettek, hogy dicsőítsék azoknak a nyelvészeknek, költőknek, történészeknek és politikusoknak érdemeit és tetteit, akik elméletileg megalapozták, és a legtöbb esetben sikerrel képviselték valamely nemzet függetlenségi és önrendelkezési törekvéseit...ezek a személyiségek, akik államokat hoztak létre vagy teremtettek újjá, 'nagy emberek' voltak, akik képesek voltak befolyásolni a történelem menetét.” Alter, Peter: *Nationalism*. London, 1989. 80. p. In. Op. Cit. Coversi. 318. p.

hozzájárultak saját koruk politikai vezetői aktuális céljainak történeti példákkal való alátámasztásához, legitimálásához.¹⁵⁹

Az etnikai szemléletű történetírás célja tehát a múlt képzeletbeli rekonstrukciója a jelen keretei közt. Az ilyen történész így nem saját tételt alkot, hanem egy a nemzeti újjászületés üzenetét célba juttatni igyekvő vízió „szétkürtölésére” vállalkozik. Ilyenkor fennáll a történeti prekoncepció gyártásának veszélye: az előzetesen megalkotott saját tétel bizonyítására meggyőző mennyiségű „igazoló” példa keresése, ami által az etnikai történetíró az egykori mítoszteremtő „regősök”, „kobzosok” modernizált utóda lesz.

Végül, de nem utolsósorban a történészek védelmében ki kell jelenteni, hogy természetesen nem létezik értéksemleges történetírás, de a professzionális történészek analitikus szemléletet alkalmaznak - szemben az etnikai szemléletű történetírók munkásságával.¹⁶⁰

A nemzetépítés homeosztatis és tranzakcionalista útja

A homeosztatis megközelítések fókuszában az állam áll, melyet olyan külső tényezőként fognak fel, amely a nacionalista mozgalmak kirobbanását indukálja. A vizsgálódások azokat a primer és ösztönös reakciókat helyezik előtérbe, amelyek az állam beolvasztási és intézményesítési intézkedéseivel szemben lépnek fel. Természetesen ezek állami tevékenységet kritizáló, támadó mozgalmak nem csak nacionalisták, a nemzeteszmét zászlajukra tűzők, hanem sokfélék lehetnek, pl. tradicionalista, vallási megújítást hirdető, föderalista, környezetvédő, new age stb. A különbség az, hogy a nacionalista mozgalmak elfogadják az állammal és a jogrendszerrel kapcsolatos, úgymondhatjuk, jogállami alapértékeket (pl. világiasság, állampolgári jogokra és egyenlőségre hivatkozás, bizonyos szintű központosítás stb.)¹⁶¹

A nacionalizmus és az állam között nagyon szoros a kapcsolat, mivel a modern nemzetállam megjelenése nélkül nem születhetett volna meg az ideológia s a mozgalom, mivel a modern világban nincs semmi a nemzetállam és az államhatalom keretein kívül. Az államhoz ambivalens viszony fűzi a nacionalizmust, mivel az ideológia által biztosított

¹⁵⁹ Ibid. 318. p.

¹⁶⁰ Ibid. 318. p.

¹⁶¹ Op. Cit. Coversi. 320. p.

legitimitás révén egyrészt megkísérli az állam irányítás alá vonását, másrészt a legitimitást ugyanakkor tagadhatja az állami homogenizációs kísérletekkel való szembefordulás révén.

A homeosztatikus elméletek éppen ezt a *szembefordulási, ellenállási folyamatot* kísérik meg bemutatni. Leírják azt a folyamatot, aminek következtében a hagyományos életformák erodálódtak. A múltban ugyanis a perifériális kultúrákban élők viszonylagosan védett és biztonságos helyzetben érezhették magukat, a változásokat - mint a földi dolgok állandó mozgásban levését, a hérakleitoszi „pantha rei” megvalósulását – nagyjából elfogadhatónak élték meg. Az alkalmazkodás véget nem érő folyamában az emberek a változásokat – amelyek sem radikálisok, sem váratlanok nem voltak - az állandó viszonyítási alapul szolgáló tradíciók „védőernyője” árnyékában élték meg. Amikor viszont a modernizációval beköszöntött a központosított államhatalom segítségével „hódító” új ipari társadalom a maga elszemélytelenítő aurájával, akkor megbomlott és végzetes csapást szenvedett a hagyományos közösségek biztonságérzete, világhoz való viszonya.

A tömegesen gyökértelessé vált és új magatartásformákra kényszerített tömegek könnyen befogadták azokat az új eszméket, amelyek a múlt tradíciónak visszahozását, feltámasztását is magukba foglalták. Azok lettek a legsikeresebb, legnagyobb hatású társadalmi mozgalmak – így pl. a nacionalizmus -, amelyek az elveszett közösség utáni vágytól táplált embereknek az elveszett egyensúly visszaállítását ígérték.¹⁶²

Patricia Mayo mindezt úgy látja, hogy az etnikai konfliktusok kirobbanásának fő oka a „közösségek elvesztése”.¹⁶³ *John Breuilly* viszont azt állítja, hogy a nacionalizmus kialakulásában a döntő szerepet az *állam* játssza, melynek „negatív termékeként” jelenik meg a mozgalom - azaz az államépítés kudarcra hívja elő a nacionalista politikát.¹⁶⁴ *Coversi* utóbbi véleménnyel ellentétben azt fogalmazza meg, hogy az etnikai nacionalizmusok az állami beavatkozások hatására erősödtek meg, nem pedig azért, mert az állam nem volt képes eléggé centralizált hatalmat kiépíteni sőt, azt állítja, hogy egyenesen a decentralizáltság hiánya hívott elő sok nacionalista lázadást s pont a túlzottnak vélt centralizáció váltotta ki a homeosztatikus reakciót.¹⁶⁵ Ezt a magyarázatot erősítik más szerzők¹⁶⁶ azzal, hogy közvetlen ok-okozati kapcsolatot mutatnak ki az állami elnyomó politikák és az arra közvetlen választ adó

¹⁶² Ibid. 319. p.

¹⁶³ Mayo, Patricia: *The Roots of Identity: Three National Movements in Contemporary European Politics*. Wales, Euzkadi and Brittany. London, 1974. Id. Op. Cit. Coversi. 319. p.

¹⁶⁴ Op. Cit. Breuilly. 369. p.

¹⁶⁵ Op. Cit. Coversi. 320. p.

¹⁶⁶ Gurr, Ted Robert: *Minorities at Risk. A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. Washington, 1993.;

etnonacionalista felkelések, lázadások közt. *George Scott* pedig már egyenes összefüggést tételez fel az állami elnyomás mértéke és az etnonacionalista forrongások hevessége közt.¹⁶⁷

Végső soron *a homeosztatisz megközelítések mintegy szintetizálják a primordialista álláspontot* – vagyis az államellenes mozgalmak a korábban létező társadalmi azonosságtudat kitörései -, *illetve az instrumentalista elméletet* – azaz az államot támadó felkelésekben a társadalmi elit által kitalált közösség intézményesítését láthatjuk.¹⁶⁸

A *tranzakcionista* felfogás a hangsúlyt az emberek közötti kölcsönhatásokra, tranzakciókra helyezi s középpontjában a *határteremtés* áll.

Az irányzat megalapítója *Frederik Barth*, aki alapvető munkájában¹⁶⁹ az identitáskonstrukció folyamatában kialakuló határok alapvető szerepét hangsúlyozta. Barth kidolgozta az *etnikai határ* fogalmát, amely a mindennapi társadalmi gyakorlatban folyamatosan megvalósuló közösségi határalakítást jelenti, s *az etnikai identitást* nem kulturálisan meghatározható fogalomnak, hanem *a társadalmi szerveződés jellegzetes vonásának tekinti*. Az etnikai csoportok nem eleve adottak, hanem szituációfüggők, vagyis mindig sajátos interakciós, történelmi, gazdasági és politikai körülmények közt jönnek létre. Az etnikai csoportba tartozás *identitásképző* tényező, ezért besoroláson és önbesoroláson kell alapulnia, s *ebből a szempontból azok a kulturális különbségek a legfontosabbak, amelyekkel az illető csoport saját különállását és határait – önkényesen – kijelöli*. A határkijelölésnél nagy szerepe lehet még az *azonos kulturális standardoknak* is. Barth megkülönbözteti az *etnikai határokat* és az *etnikai tartalmat* s álláspontja szerint a kultúrák ugyan változhatnak, de a határok szilárdságát ez kevésbé érinti.¹⁷⁰

A nemzetnek és a nacionalizmusnak nincs mindenki által elfogadott definíciója, mivel maga *a nemzet* is a definíció eszköze és egy kimerevített meghatározás helyett *egy állandóan változó határteremtő és fenntartó folyamatként értelmezhető*. Ebben a határteremtésben és fenntartásban a duális kulcsfogalom a „*mi-ők*” (*barát-ellenség*) párosa, amelynek használatával meghatározható a nemzet és a nacionalizmus, mint társadalmi kategorizálási folyamat.¹⁷¹

A „*mi-ők*” ellentét már Arisztotelész óta a politikaelmélet egyik legrégebbi tradíciója, amelyben a határ két oldalán *a politika békés, illetve háborús felfogása* néz egymással

¹⁶⁷ Scott, George M. Jr.: A Resynthese of the Primordial and Circumstantial Approches to Ethnic Group Solidarity: Towards an Explanatory Model. *Ethnic and Racial Studies*, Nr. 2, 148-171. p.

¹⁶⁸ Op. Cit. Coversi. 321. p.

¹⁶⁹ Barth, Frederik: *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference*. London, 1969.

¹⁷⁰ Barth, Frederik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. In. *Nacionalizmuselméletek*. Budapest, 2004. 261-262. p.

¹⁷¹ Op. Cit. Coversi. 326. p.

farkasszemet. A *békés*, barátságon alapuló felfogás *a konszenzust, a morális közösséget, az identitás „politika előtti” módon való adottságát* jeleníti meg, míg a *háborús*, ellenségességet megfogalmazó szemlélet szerint *az identitás a politikai folyamat konfliktusosságában alakult ki és öltött testet.*¹⁷²

Politikai döntés kérdése, hogy melyik felfogás kerül előtérbe. Barth úgy véli, hogy a határ lényege az *oppozíció*, a másság kihangsúlyozása, vagyis az „ők” az, ami leginkább definiálja a „mi”-t és nem azok az objektívnek tartott jellemzők (Pl. kultúra, vallás, szokások), amelyek segítségével esetenként meghatározzák, így nagyobb jelentőséget tulajdonít a kultúránál a határoknak. Ezzel szemben Coversi feltételezi olyan eleve adott belső objektív tényezők meglétét, amelyek konfrontáció nélkül is képesek kijelölni a határokat. Ezeket *etnikai jellemzőknek* nevezi, amelyek közül egyeseket a nacionalista elitek a nemzet „alapvető értékei” közé sorolhatnak, pl. a nyelvet.¹⁷³

A nemzet meghatározásánál tehát a *határokat* kell figyelembe venni, vagyis a nemzet létezését egy előre meghatározott térben kell szemlélni. A modern világ előtti időkben ez a „tér” nem jelentett szükségképpen földrajzilag körülhatárolható területeket, viszont a modernitás megjelenésével - a híres gellneri aforizma szerint - „a kultúra felváltotta a struktúrát”, vagyis a térbeli elkülönítés váltotta fel a vertikális rétegezettséget. Ennek következtében *a korábbi belső és mindent felölelő jellegű határok külsővé és területivé váltak*, vagyis *a modern kor* – az előző időszakkal szemben – *már földrajzi alapon meghatározott határokkal operált*¹⁷⁴, így a nacionalizmus a térbeli határok meghatározásának célzatával pergette meg „harcis dobjait”.¹⁷⁵

Bakk Miklós szerint a nemzet – a határképzés szempontjából - így a *territorialitás* fogalmával is megragadható és főként a jogintézményekben ölt testet. A földrajzi határ fogalmából fejlődött ki, és a nemzetet, mint politikai közösséget a hatalom, illetve a terület modern összefüggésében határozza meg. Ez a *határfogalom* teszi térképszerűvé például a „német társadalom”, a „francia nép”, az „angol nemzet” fogalmait és egyben az individuum velük való viszonyát is meghatározza: az egyén a határon belül állampolgári státuszban a

¹⁷² Körösényi András: A barátság politikája versus az ellenségesség politikája. Századvég, 2005/4. 127-135. p.

¹⁷³ Op. Cit. Coversi. 324. p.

¹⁷⁴ Gellner mindezt egy nevezets hasonlattal példázza: a premodern kor egy Kokoschka-festménynek tűnik, ahol a színek összekeverednek, egymásba csúsznak, míg a modern kor leginkább olyan, mint egy Modigliani-kép, ahol minden szín élesen elkülönül egymástól és egymással nem is keveredhet. Ibid. 322. p.

¹⁷⁵ Ibid. 322. p.

közösség szilárd alkotóeleme, de amikor a határon kívülre, „idegenbe” távozik, akkor már csupán szabad – de elvont – individuumnak számít.¹⁷⁶

A modern állam fokozatosan kiterjesztette és elmélyítette hatalmát az uralma alá tartozó népeiség fölött. Az állam egyik fogalmi főfundamentumához, a területhez kapcsolódó territoriális határ az adott állam területe fölötti másik fogalmi főfundamentum, a főhatalom megszervezésével, intézményesítésével és személytelené válásával párhuzamosan az állampolgári közösség definíciójának alapjává vált és az állampolgárság jogintézményében öltött testet.

A nemzethez mint politikai közösséghez való tartozás egyik alapintézményeként regnáló *állampolgárság* Bakk szerint kétarcú képződmény. *Egyrészt* az individualizmus jogi univerzalizmusának alapja, mely a nemzetközileg elismert emberi jogok rendszerén keresztül intézményesíthető és érvényesíthető. *Másrészt* az állampolgárság felfogható a történelmileg kialakult nemzeti közösség sajátos intézményeként, amely az adott nemzet kialakulásának történelmi dimenziójában megnyilvánuló „útfüggőséget” jeleníti meg.¹⁷⁷

Utóbbi megnyilvánulási formája az állampolgárság megszerzési jogcímeiben meghatározott olyan speciális kritériumrendszer, amelybe „befogalmazódik” az adott politikai közösség történetileg kialakult nemzetkonceptiója, vagyis – alaptételünk szerint - a nemzetfelfogás megelőzi az állampolgársági jogalkotást, az út a nemzetfelfogáson keresztül vezet az állampolgársághoz.

¹⁷⁶ Bakk Miklós: Nemzet – határteremtés és modernitás. In. Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép Európában. Budapest, 2007. 62. p.

¹⁷⁷ Ibid. 63-64. p.

III. Az állampolgársághoz vezető másik út: az állam modern fogalmának és alkotóelemeinek (terület, főhatalom, népesség) történeti fejlődése

Mikortól lehet modern értelemben vett államról beszélni a középkori Nyugat-Európában?

Az állam fogalmának használata a középkori politikai szerveződések vizsgálatára – középkornak a IV. század végétől a XV. század közepéig terjedő időszakot számítva – a korszak túlnyomó részében nem indokolt sőt, félrevezető lehet.¹⁷⁸ Csupán a XII. század végétől figyelhetők meg az első olyan nyomok, amely az elvont államiság eszméjét és realitását mutatja. A szakirodalomban újabban a Nyugat-Európában az 1200-as évek kezdetétől kialakuló politikai szerveződést a „szuverén területiális állam”¹⁷⁹ elnevezéssel illetik, ahol a legfőbb és végső politikai hatalom, azaz a szuverenitás és a területi kizárólagosság elve szorosan összefonódik, vagyis a főhatalom egy pontosan körülhatárolt terület fölött rendelkezik kizárólagos illetékességgel.¹⁸⁰

Az „állam” fogalmának a középkori viszonyok közti hiányára jól világít rá Dunabin véleménye: „Az első nehézség, amivel a középkori politikai irodalom mai olvasója szembesül, egy olyan pontos, elvont főnév hiánya, amely képes az ’állam’ fogalmának visszaadására”.¹⁸¹ Ugyan a középkor második felében a politikai közösség megjelölésére több kifejezés volt forgalomban („respublica”, „regnum”, „civitas”), de egyik sem jelentette meg maradéktalanul a területi kizárólagosság és a szuverenitás összekapcsolódását.¹⁸² Mindez a XVI. század végére következett be és ehhez már egy új szó, az „állam” is rendelkezésre állt. Angliában az 1590-es évekre a „State” szó már nem a király vagy a királyság státuszát, jogi állapotát („state of the King, state of the Kingdom”) jelentette, hanem felvette modern jelentését. Míg a század elején még a brit szigetekről szólva a *királyság* vagy az *ország* kifejezést használták, a század végén már ugyanerre az *állam* megjelölés szolgált.¹⁸³

¹⁷⁸ Sashalmi Endre: A nyugat-európai államfejlődés vázlata. Budapest, 2006. 9-10. p.

¹⁷⁹ Spruyt, Hendrik: The Sovereign State and its Competitors. An Analysis of Systems of Change. Princeton, 1994. 3. p. In. Sashalmi (2006). 10. p.

¹⁸⁰ Op. Cit. Sashalmi (2006). 34-35. p.

¹⁸¹ Dunabin, Jean: Government. In: Burns, J. H. (ed.): The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350 – c. 1450. Cambridge, 1988. 479. p.

¹⁸² Ibid. 479. p.

¹⁸³ Braddick, Michael J.: State Formation in Early Modern England c. 1550-1700. Cambridge, 2000. 19-20. p.

A XIII. századot megelőzően a politikai szerveződések sem elvben, sem a gyakorlatban nem rendelkeztek a legfőbb és végső joghatóság, valamint a területi kizárólagosság együttes jegyeivel.¹⁸⁴ 1200 táján a monarchikus keretek még eléggé üresek voltak s a magánjogi és közjogi viszony olyan arányban csúszott egybe, amilyen mértékben a hűbériség „az állam... helyébe lépett, következésképpen az 'állam' képletét szinte helyettesítette 'társadalmi' viszonylatokkal”.¹⁸⁵

A feudalizálódás eme strukturálódási folyamatát Szűcs Jenő a következőképpen jeleníti meg: „A kifejlett hűbérszerkezetben az állam igazgatási, katonai, fiskális, bíraskodási funkciói szinte maradéktalanul elszakadtak az uralkodói hatalomtól, hogy lesüllyedve mintegy lépcsőzetesen eloszoljanak a 'hűbértársadalomban', ahol aztán minden szinten külön-külön integrálódtak, egybeolvadva a földbirtoklás ugyancsak lépcsőzetes rendszerével.”¹⁸⁶

A feudalizmusból hiányoztak azok a lényeges összetevők, amelyek a modern államfelfogást alkotják, jelesül *a meghatározott terület és a konkrétan behatárolt és megnevezett főhatalom*, így mindezek alapján Sashalmi szerint a feudalizmus időszakára a *hűbéri kormányzás* terminológiáját használhatjuk a hűbéri állam-kifejezés helyett.¹⁸⁷ Ugyanis a XIII. századot megelőzően nem rendeződött a hatalom egyetlen hierarchikus rendszerbe. Legfőbb okai közé tartozott a többes vazallitás; a kormányzás személyes jellege, amely nem egy adott terület, hanem adott személyek felett érvényesült¹⁸⁸, így hiányzott a területi kizárólagosság elve, de ugyanígy hiányzott a világi kormányzás szakrális buroktól mentes olyan felfogása, mint önálló létjogosultsággal bíró tevékenység a közjó érdekében.¹⁸⁹

A király az egyik legfontosabb középkori monarchiában, Franciaországban 1150-1300 között előbb legfőbb hűbérúr, „*suzerain*” lett – azaz nem tett sem saját vazallusának, sem külhoni hatalomnak hűbéresküt -, azaz a hűbéri lánc tetejére lépett, majd fokozatosan azon kívülre került, fölébe kerekedett, „*szuverénné*” vált.¹⁹⁰

Az 1300-as évek elejére a főhatalmat birtokló király pozíciójának felfogása jelentős változáson ment keresztül: *legfőbb hűbérúrból legfőbb közjogi méltósággá minősítődtött át*. Viszont a legfőbb hűbérúri minőség továbbra is megmaradt - még a XVIII. századi francia iratokban is megjelenik a király hűbérúri minősítése -, de a hangsúly már egyértelműen

¹⁸⁴ Op. Cit. Spruyt. 34. p.

¹⁸⁵ Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. Budapest, 1983. 29. p.

¹⁸⁶ Ibid. 32-33. p.

¹⁸⁷ Op. Cit. Sashalmi (2006). 26. p.

¹⁸⁸ A király - a kora középkori felfogás fennállásaként – az adott nép király, így pl. az „angolok királya”, a „franciák királya” volt, nem Angliáé és Franciaországé. Utóbbi elnevezés csak az 1200-as évek elejétől vált általánossá. Katus László: A középkor története. Budapest, 2000. 255. p.

¹⁸⁹ Op. Cit. Sashalmi (2006). 26-31. p.

¹⁹⁰ Op. Cit. Katus. 256. p.

áttevődött a „szuverénként” való regnálásra.¹⁹¹ Ennek a fokozatos változásnak a belső minőségét jól illusztrálja II. Fülöp Ágost francia király (1180-1223) politikai végrendelete, melyben hivatalnokait így intette. „a királyi hivatal („*officium regis*”) célja az, hogy minden módon gondoskodjék az alattvalók jólétéről, valamint az, hogy a közjót az egyéni nyereség elé helyezze.”¹⁹²

Itt már az uralkodó hatalma nem csupán a hűbérúri minőség, valamint nemcsak „*rex et sacerdos*”, hanem *megjelenik a királyság, mint hivatal*, amely a közjó érdekében fejt ki tevékenységét. A közhatalom ennek értelmében már nem személyhez kötött, hanem egy olyan *deperszonalizált jogosítványegyüttes*, amely az adott uralkodó személyétől és akaratától különválva létezik.¹⁹³ Mindez tényszerűen tettenérhető a koronaeszme európai térhódításában. A királynak, mint közhivatalt ellátó személynek ennek alapján az volt a kötelessége, hogy státusát („*status regis*”) a királyság jogállapotának („*status regni*”¹⁹⁴) fenntartására használja. Innen vezetett aztán az út a XVII. századig, amikor az állam, mint különálló entitás megszületik.

Az állam jogi eszméjének 1200 körüli első körvonalazódását elősegítette még a VII. Gergely pápa kezdeményezte *egyházreform*, valamint *a római jog újrafelfedezése*. A gregoriánus felfogás az uralkodót igyekezett „kitessékelni”¹⁹⁵ szakrális hatásköréből és megfosztani egyházirányítási jogaitól, ezzel a királyi hatalom számára a világi szférát „jelölte ki” s hatalmának eredetét evilági s racionális források felé irányította. Az uralkodóknak így egy olyan feladatkört kellett találniuk, ami tisztán világi és kizárólagosan gyakorolható, s ez nem volt más, mint a világi dolgok kormányzása, ami a jog szerepét felminősítette.¹⁹⁶

A római jog XI. századi újrafelfedezése a glosszátorok tevékenységének köszönhetően ahhoz vezetett, hogy a hatalomról való gondolkodás visszatért az antik forrásokhoz, s elősegítette – Szűcs Jenő szavaival szólva – „a politikum kihámozását a teológiából,

¹⁹¹ Op. Cit. Sashalmi (2006). 33. p.

¹⁹² Schulze, Hagen: *States, Nations and Nationalism. From the Middle Ages to the Present*. Cambridge, Mass. – Oxford, 1996. 17 p. In. Op Cit. Sashalmi (2006). 34. p.

¹⁹³ Rowen, Herbert H.: *The King's State. Proprietary Dynasticism in Early Modern France*. New Brunswick, 1980. 11. p.

¹⁹⁴ Érdekes összefüggés, hogy a nyugati nyelvekben az 'állam' szót a 'status' kifejezésből származtatták (State, staat, état, stato), ami a 'status regni/regis' kifejezésekkel való összefüggésre utal.

¹⁹⁵ Op. Cit. Szűcs. (1983) 34. p.

¹⁹⁶ Strayer, Joseph R.: *On the Medieval Origins of the Modern State*. Princeton, 1970. 22-23. p. Az egyház szemléletváltozását tükrözi a területiség elvének favorizálása: „az uralkodóknak, püspököknek küldött pápai levelek a korábbiakban soha nem hallott mértékben foglalkoztak országokkal és népekkel.” Ladner, G. B.: *Aspects of medieval thought on Church and State*. In. *Review of Politics*, (9) 1947. (403-422.) 410. p. In. Op. Cit. Sashalmi (2006). 37. p.

lehámozva és végleg a szemébe dobva a hatalom köré tapadó 'barbár' képzetek foszlányait is.”¹⁹⁷

Megszületett a XII. századi kánonjogászok nagyhatású tétele: „*a király, aki nem ismer el feljebbvalót, császár a saját királyságában*” („*rex superiorem non recognoscens est in regno suo imperator*”)

A hatalommal kapcsolatos középkori felfogások

A Korona-fogalom változatos formái, valamint a különféle „corporatios” elméletek az immáron elszemélytelenedett állam-fogalmat szerkezeti elemeiben, valamint külső szimbolikájában írták le. Az újrafelfedezett római jog fogalomrendszerével „felfegyverkezett” gondolkodók azonban nem a fenti kereteket próbálták bemutatni, hanem inkább annak lényegi elemére, *a hatalomra, annak mibenlétére, eredetére, gyakorlásának korlátlan vagy korlátozott voltára* koncentráltak.

A *hatalom*, „*potestas*” a rómaiaknál valamely dolog, vagy személy feletti rendelkezési jogot jelentette. *Magánjogi értelemben* ez főként a családfő jogainak kiemelkedő pillére, az *apai hatalom*, „*patria potestas*”, ami a családfőnek a családjához tartozó valamennyi szabad személy fölötti teljeskörű magánjogi uralmát foglalta magába.¹⁹⁸ *Közjogi szempontból* a köztársaságkori Róma *főhatalmat gyakorló vezető tisztviselőit*, „*magistratusait*” megillető *hivatali hatalmat* jelölték a „*potestas*” szóval, ami a hatalmat *általános értelemben* jelölte. E „magistratusi potestas” terjedelme a tisztségviselők közt hierarchikusan eltért („*maior, ill. minor potestas*”) vagy egyenrangú pozíció esetén („*collega*”, azaz *tisztárs*) azonos terjedelmű hatalmat („*par potestas*”) eredményezett.¹⁹⁹

Ez a „magistratusi potestas” egyaránt vonatkozhatott a „*res publica*” dolgainak intézésére, valamint a *köz érdekében* valamely római polgár felett gyakorolt irányítási jogosítványokra.²⁰⁰

Maga a „*res publica*” a rómaiaknál még nem az államot jelölő szó, mivel ilyen kifejezést ők nem ismertek. Hamza Gábor figyelmeztet arra, hogy az „állam” – amely a „status” szó középkori jelentéséből származik – fogalmának megragadására a rómaiak több

¹⁹⁷ Op. Cit. Szűcs. (1983) 34. p.

¹⁹⁸ Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Budapest, 2007. 243. p.

¹⁹⁹ Ibid. 20. p.

²⁰⁰ Illés Géza-Kelemen Miklós-Márkus Eszter-Rác Lajos: Alkotmány-kormányzás-bíráskodás az újkori Európában. Budapest, 2008. 33. p.

kifejezést használtak, de mai értelmezésének egyik frazeológia sem felel meg maradéktalanul. Ezek a fogalmak abban viszont megegyeznek, hogy *mind szorosan kapcsolódnak az államot alkotó polgárokhoz. A városállam, „civitas” szón a polgárok, „cives” közösséget értették, míg a „res publica” – amely csak a császárkorban vette fel a „köztársaság” jelentést („libera res publica”).*²⁰¹

Ebben a kérdésben az egyik legfontosabb és leginkább hivatkozott forrás Cicero („*De re publica*”), akinek a meghatározása szerint a „*res publica*” nem más, mint a „*nép dolga*”, „*res populi*”: „*Az állam tehát a nép ügye, a nép azonban nem olyan embergyülekezet, amely akármilyen módon keletkezett, hanem a tömegnek olyan csoportosulása, amelynek alapja jogi megállapodás és közös előny. A csoportosulás elsődleges indítéka nem annyira a gyengeség érzésében, mint inkább az emberek úgynevezett természetes társas ösztönében rejlik...S erre az emberi természet nem csupán felszólít, hanem egyenesen kényszerít is.*”²⁰²

A cicerói államfelfogás szoros kapcsolatban van korának társadalmi-gazdasági valóságával. Nem egy elvont, filozófiai alapokon nyugvó államfogalmat alkot - mint az általa oly nagyra becsült Platón²⁰³ -, hanem állama a konkrét, valóságos római államban a „*libera res publica*”-ban gyökerezik, nézetei a valóságos állam konstruálásnak alapját képezik.²⁰⁴

Cicero állam-definíciója tehát három összetevőt tartalmaz:

- a.) emberek gyülekezete,
- b.) az emberi csoportosulások kerete egy jogi alapokon nyugvó megállapodás, megegyezés, „*iuris consensus*”,
- c.) mindennek az érdekmotivációja pedig a „*közös előny*”.

Az így előtérbe került fogalom, a „*res publica*” tehát *önmagában nem jelentett semmiféle kormányzati formát, hanem a polgárok politikai értelemben vett közösségét értették alatta, s*

²⁰¹ Az említett kifejezések helyett („*civitas, res publica*”) a rómaiak a saját államukat a köztársasági időszaktól fogva hivatalosan a „*Római szenátus és a nép*”, *senatus populusque romanus* („*SPQR*”) megnevezéssel illették, s ezzel államuk lényegét *tartalmilag* ragadták meg. Op. Cit. Földi-Hamza. 18. p.

²⁰² Cicero: *Az állam*. Szerk. Hamza Gábor. Budapest, 1995. 90. p.

²⁰³ Platón „*Állam*” („*Politeia*”) című műve egy tiszta eszmékből levezetett tökéletes állam ideáltípusának bemutatása, melyben megvalósulhat az igazságosság társadalmi eszménye, ami Platón vizsgálódásának központi eleme. Coleman, Janet: *A History of Political Thought From Ancient Greece to Early Christianity*. Oxford, 2000. 81-82. p. A mű elvont, utópisztikus jellege és az igazságosság főtémája alapvetően megkülönbözteti Ciceró alkotásától. Bayer József megjegyzi, hogy a „*politeia*” fogalma egyjelentésű az alkotmány és a politikai rend fogalmával, mégis általában államként fordítják. Bayer József: *A politikai gondolkodás története*. Budapest, 2003. 41. p.

²⁰⁴ Op. Cit. Cicero. 19. p.

mivel jelentésének gyökere a 'köz'-höz kapcsolódott, így abból könnyen levezethetővé válik a *közsféra* fogalma.²⁰⁵

A „res publica” ezirányú értelmezését találhatjuk meg *Salisbury János „Policraticus”* (1159) című művében. A szerző az uralkodóról mint *közszemélyről* („*persona publica*”) szól, aki a „*respublica*” első számú hivatalnokaként *közhatalmat* („*potestas publica*”) gyakorol egy világ cél, a *közhaszon* („*utilitas publica*”) érdekében.

Salisbury János megfogalmazásában az uralkodó az a személy, „aki a köz javára munkálkodik, és mások hasznát mindenben a maga akaratának elébe helyezi...a közjó szolgálattévője...és közhivatalt visel....”²⁰⁶ Az erre való felhatalmazás forrásának Salisbury a *lex regia* római jogi elvét jelöli meg, mely szerint a nép minden hatalmát átruházta a császárra.²⁰⁷ A „*Policraticus*”-t egyes szerzők oly nagyra értékelik, hogy azt egyenesen a római jogi fogalmaknak a korabeli keresztény társadalomfelfogásba való beintegrálásának első nagyszabású kísérleteként fogják fel.²⁰⁸

Visszatérve a „res publica” érdekében használt „potestas” tartalmi elemeire, a korabeli szerzők a hatalom *eredetére*, illetve *gyakorlásának korlátlan vagy korlátozott voltára* koncentráltak vizsgálódásaikban.

A *hatalom eredetével* kapcsolatban egységesen *Pál apostol Rómaiakhoz írt levele* szolgált alapköül: „*Mindenki vesse alá magát a fölöttes hatalomnak. Mert nincs hatalom, csak az Istentől, ami van, azt Isten rendelte. Ezért aki a hatósággal szembeszáll, Isten rendelésének szegül ellene. Az ellenszegülő pedig magára vonja az ítéletet.*” (Róm, 13, 1-2)²⁰⁹

A végső forrástól, Istentől eredő univerzális hatalom – amit a középkori szerzők „*principium unitatis*”-nak neveztek – az *egység* gondolatát hordozza, ahol a világi és egyházi szféra egysége mellett az Isten által teremtett világ a „*lex aeterna*”, azaz az *isteni vagy örök törvény* uralma alatt áll. Ennek érvényesüléséhez kiemelkedő segítséget nyújt az „*ecclesia universalis*”, vagyis az Egyház, mely tisztán közvetítve a „*lex aeterná*”-t hozzájárul az „*unicus principatis*”-hoz, azaz az isteni jellegű kormányzáshoz.²¹⁰

Az Univerzalizmus azt is magával hozta, hogy megkülönböztették az egyházi és világi szférát, különbséget téve a *világi hatalom* („*regnum*”) és az *egyházi hatalom*

²⁰⁵ Canning, Joseph: A középkori politikai gondolkodás története. 300-1450. Budapest, 2002. 101-102. p.

²⁰⁶ John of Salisbury: *Policraticus*. Az udvaroncok hiábavalóságairól és a filozófusok nyomdokairól. Budapest, 1999. 56. p.

²⁰⁷ Op. Cit. Sashalmi (2006). 39-40. p.

²⁰⁸ Myers, Henry Allen: *Medieval Kingship*. Chicago, 1982. 246. p.

²⁰⁹ Újszövetségi Szentírás. Budapest, 1985. 635-636. p. Más Újszövetségi helyen is lehet az Isteni főhatalom alátámasztásául szolgáló szöveget találni: pl. „Péter és János azonban így válaszoltak: 'Ítéljétek meg magatok, helyes volna-e Isten előtt, hogy inkább rátok hallgassunk, mint az Istenre?'” (ApCsel 4, 19) Ibid. 472. p.

²¹⁰ Gierke, Otto: *Political Theories of the Middle Ages*. Cambridge, 1922. 20. p.

(„*sacerdotinum*”) között. E felosztás alapján - a jog szempontjából nézve - az előírások rendszere is két részre bontható, úgymint a „*leges*”-ek, vagyis a „*regnum*”-ban érvényesülő szabályok, és a „*canones*”-ek, azaz a „*sacerdotinum*”-ban érvényesülők. Ezen jogok foglalatára a „*ius divinum*”, az isteni jog, ami *biztosítja az eszmei egységet*, s ennek értelmezése az Egyház feladata.

A „*leges*” lesz aztán a világi szféra „kitörési pontja”, s így a világi hatalom önállósulni tud az egyházi hatalomtól. A hatalom isteni eredete („*Imperium ab Deo*”) ugyan továbbra sem kérdőjeleződik meg, *de a világi hatalom a kor világi jogi gondolkodóinál már függetlenedik az egyháztól* („*imperium non dependet ab ecclesia*”).²¹¹

Érdekes módon a „*ius divinum*” viszont *felértékelődik* a világi hatalom számára, quasi tükörcképét adja részére, így alkalmas a korabeli politikai-jogi gondolkodás elvárásainak közvetítésére a világi hatalom felé.

A „*ius divinum*” helyének kormányzásbéli kijelölésében múlhatatlan érdemeket szerzett a XIII. század kiemelkedő „ideológusa”, *Aquinói Szent Tamás*. Az ő értelmezésében a „*ius divinum*” nem más, mint „*ius naturale*”, azaz *természetjog*, amely egy képzeletbeli jogrendszerként funkcionál. Az emberek által írott jog a természetjogból ered, az emberi törvényeket mindig ahhoz kell mérni. Itt az Isten igéjét közvetítő Szentírás a „*mérő mérték*” s a világi hatalom által készített törvényeket ehhez mintegy „*megmért mértékként*” („*mensura mensurata*”) kell viszonyítani. A „*ius naturale*” - szakrális eredete folytán - olyan erős, hogyha a hatalommal bírók által írott jog ellentmondana neki, akkor az az utóbbit semmissé degradálja, de ugyanez az eredmény áll fenn akkor is, ha a jogszolgáltatásban világi, írott jog alapján születne igazságtalan ítélet, mivel az *igazságtalanság ellentétes a természetjoggal*.²¹²

A hatalom isteni eredete mellett azonban megkülönböztették a *lelki hatalmat* („*spiritualis potestas*”) és a *világi hatalmat* („*saecularis potestas*”). Az *univerzális hatalom* e két összetevője kezdetben a világi uralkodót, a *császárt* illetve, mely pozíció birtokosa a Bizánci birodalomban egyben az egyház feje is volt, amit a bizánci „*symphonia*” (*összhang*) elve fejezett ki²¹³ – így víve tovább az ókori Római hagyományt. A nyugati területeken viszont

²¹¹ Ibid. 21. p.

²¹² „Ha pedig azt vizsgáljuk, hogy a bírónak mindig az írott, azaz az emberektől származó törvény szerint kell-e ítélni, úgy tetszik, hogy nem. Ugyanis mindig el kell kerülni az igazságtalan ítéletet. Ámde az írott törvények néha igazságtalanságot tartalmaznak... Ha az írott törvény rendel valamit a természetjog ellen, akkor igazságtalan és nincs kötelező ereje... az efféle irományokat helyesebb nem is törvényeknek nevezni, hanem romlásoknak. És ezek alapján nem lehet ítéletet hozni.” Summa Theologica 2 II. 60. 5. In. Nyugat-Európa alkotmányai. Szerk.: Kovács István. Budapest, 1988. 13. p.

²¹³ A régebbi történeti kifejezést, a „caesaropapizmus”-t az újabb történetírás a nyugati szemléletet tükröző téves megfogalmazásnak tartja. Sashalmi Endre: Létezett- feudalizmus a Kijevi Ruszban és moszkvai államban? In.

már a korai egyházatyák felfogása is az volt, hogy *az uralkodó tagja, de nem feje az egyháznak*. Utóbbira reagálva Nagy Károly császársága behozta a „*rex et sacerdos*” elvet, mely szerint a király egyben egyházi személy is, hiszen a felkenés szentségi ereje következtében az uralkodó a koronázáskor „átlényegül”, így „*quasi clericus*”-sá válik.²¹⁴

Itt kezdődik el a küzdelem a császárság és a pápaság közt az egész keresztény világ egyedüli főhatalmáért, a „*plenitudo potestatis*” –ért. Ennek a harcnak a pedig az lesz a vége, hogy ahelyett, hogy egyikük megszerezné a „*plenitudo potestatis*” –t, mindkettőjük hatalma korlátozottá válik, azaz „*potestas limitata*”. A korlátozó fél pedig nem lesz más, mint a *nép* („*populus*”).

A következőkben röviden vizsgáljuk meg az egyházi és a világi hatalom ezirányú mozgását.

A nép, mint a hatalom forrása – a világi szférában

A kereszténység privilegizált vallássá válása a Római Birodalomban (313: milánói ediktum; 380: thesszalóniki ediktum)²¹⁵ azt a változást eredményezte, hogy kialakult a kormányzat és az uralkodás keresztény elmélete azzal a céllal, hogy megfeleljen egy császári hatalomnak, amely maga is keresztény volt. Mindennek az lett a messze ható következménye, hogy innentől fogva a középkorig nyúlva a kormányzatnak egy olyan elmélete alakult ki, amit csak keresztény fogalmakkal lehetett megérteni és igazolni. A kereszténység - magából eredően - amúgy nem emelt piedesztálra egyetlen kormányzati formát sem, de mivel a késő középkorban és a kora újkorban a monarchia számított az egyetlen uralmi formának, amihez a kereszténység az egyházon keresztül kapcsolódott, ezért a keresztény politikai gondolkodás monarchikus jelleget öltött.²¹⁶

A *világi szférában* a hatalom egyik alapforrása - a glosszátorok által kidolgozott elmélet alapján - a *római nép* („*populus romanus*”), amely az „*imperium*” birtokosa. Ezt az „*imperium*”-ot, azaz a *főhatalmat* a római nép átruházta a római császárra a „*lex regia*” segítségével: „A régi törvény által („*lege antiqua*”), amit ’királyinak’ hívtak, a római nép

Font Márta- Sashalmi Endre: Állam, hatalom, ideológia. Tanulmányok az orosz történelem sajátosságairól. Budapest, 2007. (139-158.). 156. p.

²¹⁴ Op. Cit. Gierke. 24 p.

²¹⁵ Op. Cit. Földi-Hamza. 61. p.

²¹⁶ Op. Cit. Canning. 18. p.

minden joga és hatalma a császárra szállt”.²¹⁷ Mindezt *Ulpianus* úgy írja le, hogy ami a *princepsnek* tetszik, annak törvényereje lesz, „mivel a királyi törvény erejével, amelyet hatalmáról hoztak, a nép átruházta minden méltóságát és hatalmát.”²¹⁸

A világi főhatalom másik alapforrása *Isten*. Ennek megfogalmazása ugyanúgy megtalálható a *Corpus iurisban*, mint a néptől való eredeztetés koncepciója. Justinianus magát a következőképpen jellemzi: „Isten akaratából irányítván birodalmunkat, amelyet a mennyei felség bízott ránk.”²¹⁹, illetve „Isteni parancsra felöltöttük a császári jelvényeket.”²²⁰ A császár isteni eredetű hatalma okán „*a világ ura*” („*dominus mundi*”)²²¹. A császár törvényei szentek („*sacrae*”) és örökérvényűek („*in omne aevum*”)²²², az ő akarata az egyedüli törvény: „*ami a princepsnek tetszett, az törvényerővel rendelkezik*” „*Quod principi placuit, legis habet vigorem*”).²²³ Innen már csak egy lépés *a császár törvények felettsége*: „*fel van mentve a törvények alól*” („*legibus solutus*”).²²⁴ Canning arra hívja fel a figyelmet, hogy a császár felmentése a saját egyetemes tekintélyéből fakadó törvények alól, azaz a „*legibus solutus*” ideája a késő középkori szerzők gyakori hivatkozási alapjául szolgált, amit *az uralkodó abszolút hatalmának alátámasztásául* a római jog „szentesítéseként” használtak fel.²²⁵

A hatalom mindkét forrása – a nép és Isten – egyaránt igazolható a *Corpus iurisból*. Ez viszont csak látszólagos ellentmondás, mivel *a népi legitimitáció nem állt ellentétben a már kiválasztott uralkodók hatalma isteni forrásával*, hanem inkább szükséges része volt annak a

²¹⁷ D. Const., „Deo auctore”, 7 és C.1.17.1., 7.

²¹⁸ D.1.4.1. A *lex regia* megítélésével kapcsolatban a történészek két pártra szakadnak. Az egyik irányzat a *lex regia*t a köztársaságból a császárságba való átmenetet *ex post facto* igazoló jogi konstrukciónak tartja, aminek rendeltetése a császári hatalom legitimitációja (pl. Ulmann, Walter: *Law and Politics in the Middle Ages: An Introduction to the Sources of Medieval Political Ideas*. London, 1975. 56. p.; Lucrezi, F.: *Leges super principem: la „monarcha costituzionale” di Vespasiano*. Napoli, 1982. 178. p.). A másik felfogás szerint a *lex regia* nem más, mint *leges de imperio*, amellyel a római népgyűlés a császároknak uralkodásuk kezdetén adta a kezükbe a hatalmat (pl. Mommsen, Theodor: *Römisches Staatsrecht*. Leipzig, 1887. II, 2, 876-879. p.). Ahogy Canning megjegyzi, ezzel az utóbbi értelmezéssel csupán az a gond, hogy csak egyetlen *leges de imperio* maradt fenn, *Vespasianus* császáré, s annak szövege nem a *lex regia* tartalmát jeleníti meg, vagyis nem általános érvényű hatalmátruházást ad, hanem konkrét jogkörök és kiváltságok átszállásáról rendelkezik. Canning szerint az tűnik a *lex regia* legbiztosabb értelmezésének, hogy az valójában egy késői és klasszikus jogi konstrukció volt, amelyet Justinianus úgy fogadott el, mintha az már eredetileg is törvény lett volna. Op. Cit. Canning. 24-25.

p.

²¹⁹ D. Const., „Deo auctore”

²²⁰ C. 7. 37. 3.

²²¹ D. 14. 2. 9.

²²² C. Const. „De emendatione codicis”; C. Const. „Omnem”, 11.; D. Const. „Tanta”, 23.

²²³ D. 1. 4. 1.; Inst. 1. 2, 6. Canning megjegyzi, hogy ez az *Ulpianustól* származó szakasz eredetileg valószínűleg azt jelentette, hogy valahányszor kétely merült fel a törvényt illetően, a császári értelmezés a megfelelő. Op. Cit. Canning. 14. lbj.

²²⁴ D. 1. 3. 31 (*Ulpianus*)

²²⁵ Op. Cit. Canning. 23-24. p., de ugyanez a véleménye Kenneth Penningtonnak is (*The Prince and the Law*. Los Angeles, 1993. 77-90. p.)

folyamatnak, amely a király hatalmát törvényesítette a konkrét személy kijelölésének folyamatában. *A nép által elfogadott uralkodó Isten segítségével és kegyelméből uralkodott.*²²⁶ Az uralkodó „király Isten kegyelméből” („*rex dei gratia*”) uralkodott tehát és a formula aztán alapvető legitimációs fundamentumnak számított a középkori és újkori monarchiákban.²²⁷

A másik „legitimációs fundamentum”, a római nép a „*lex regia*”-val fémjelzett hatalomátruházási felfogásban a birodalom polgárjoggal rendelkező népességét jelentette, így ez a főhatalom megfelelő jogalappal szállt át a Nyugat új, univerzális igényekkel fellépő uralkodójára, a *német-római császárra*. A középkori császári hatalom a „*renovatio imperii*”²²⁸, azaz a birodalom megújítása révén Nagy Károly koronázásával születik újjá. Ennél a koronázásnál a pápa a római nép „*acclimatio*”-ját, *hozzájárulását* közvetítette átruházta az „*imperium*”-ot a „*princeps*”-re. Ez az elmélet nem volt más, mint a „*translatio imperii*” nagyhatású középkori tana. Az így létrejövő univerzális monarchia a „*ius naturale*” alapján egy egységet alkot („*unum collegium et corpus*”) s célja a *közjó* előmozdítása („*pro communis bono*”).²²⁹

Mindezt még alátámasztja egy másik nagyjelentőségű elv, az *idoneitás*, azaz *alkalmasság* elve, amit a *633-as toledói zsinat* mondott ki. Eszerint az igazi uralkodó az „*idoneus*”, *alkalmas* személy, „*aki helyesen cselekszik*” („*si recte facies*”), s ezt a személyt

²²⁶ Op. Cit. Canning. 42. p.

²²⁷ Maga a kifejezés a nyugati barbár királyságokban először valószínűleg Agilulf longobárd király (590-616) idejéből származik, de Sevillai Izidor is használta Svinthila vizigót uralkodóra (621-631). Maga az isteni kegyelemből származtatott királyság eszméjének ősforrása a Biblia. Az Újszövetség két szakaszát – amely általában véve Isten és a keresztény ember kapcsolatával foglalkozott - ebben az összefüggésben Isten és a király viszonyára alkalmazták: „Isten kegyelméből vagyok az, aki vagyok” (1 Korinthusiaknak 15,10), illetve „az ember semmit sem vallhat a magáénak, hacsak nem a mennyből kapta” (János 3,27). Két másik szakasz pedig egyértelműen a főhatalommal foglalkozik: a már említett szöveg, melynek alapján minden hatalom egyedüli forrása Isten (Róm, 13,1,2), valamint Krisztus Pilátushoz intézett mondata: „Nem volna fölöttem hatalmad, ha felülről nem kaptad volna” (János 19,11). Ibid. 36-37. p.

²²⁸ Canning szerint Nagy Károly igazából egy római császár, nem a római császár akart lenni, azaz nyugati császár nélkül, hogy a bizánci császár helyébe lépne. Innen eredhet pecsétjének felirata: „*Renovatio Romani imperii*”, azaz a *Római Birodalom megújítása*. Ennek további bizonyítéka „*a rómaiak birodalmát kormányzó*” formula használata is. Utódja, Jámbor Lajos viszont már az egyszerű „*imperator augustus*” címet vette fel, s pecsétjén a „*Renovatio regni Francorum*”, azaz a *Frank Birodalom megújítása* kifejezést használta. Kopasz Károly 875-ös koronázását követően „*imperator et augustus*”-nak nevezte magát, s pecsétjére a „*Renovatio imperii Romanorum et Francorum*”, azaz a *rómaiak és a frankok birodalmának megújítása* szöveget íratta. A Római Császárság megújulásának középkori ideája így eredetileg a frank Karoling-uralkodók idején alakult ki, de a széttagoltság miatt nem számított a gondolatkör igazi kezdetének. A német birodalom szász és korai száli uralkodóinak időszakától számítható ennek valódi meggyökeresedése. I. Ottó 962-es császári koronázása a születési ideje a „*Német-Római Birodalomnak*”. I. Ottó még az „*imperator augustus*” címet használta, utódja, II. Ottó kancelláriája 982-től a „*Romanorum imperator augustus*” címet alkalmazta. III. Ottó az, akinek uralkodása félreérthetetlenül kitérítette a keresztény császárság Róma-központú elméletét. 998-as pecsétje feltámasztja a Nagy Károlyi-formulát: „*Renovatio imperii Romanorum*” azaz a *rómaiak birodalmának megújítása*. Császári szerepét azzal, hogy Rómát a világ legfontosabb városának tartotta, úgy értelmezte, hogy az a világi és spirituális hatalom csúcsának egyidejű birtoklásával jár. 1001-es oklevelében már magát úgy nevezi: „*Ottó, az apostolok szolgája és az üdvözítő Isten akaratóból a rómaiak augustus császára*” („*Otto servus apostolorum et secundum voluntatem Dei salvatoris Romanorum imperator augustus*”) Ibid. 106-116. p.

²²⁹ Op. Cit. Gierke. 27-29. p.

keni fel s szenteli meg az egyház – így közvetítve uralkodásához az isteni legitimációt. A trón elnyeréséhez még az is szükséges volt, hogy *az alkalmas uralkodót az előkelők összessége megválassza*. A hatalom átruházásának teljességéhez ezen túl még az kellett, hogy *az uralkodó és alattvalói* – a legfőbbek személyesen, míg az alacsonyabb rangúak megbízottak előtt – *kölcsönösen hűségesküt tegyenek egymásnak*. A későbbiekben általánosan elterjedt a középkori Európában a világi uralkodó főhatalmának elnyerésénél *az alkalmasság-felkenés-választás-hűségeskü négyes mintája*.²³⁰

A nép, mint a hatalom forrása – az egyházi szférában

Az egyházi szférában a kezdeti időkben *a római nép akaratnyilvánításából* „olvassák ki” az egyházi vezetők a leendő pápa személyére vonatkozó isteni szándékot, így *a kezdeteknél is már a nép választása a pápai hatalomszerzés forrása*.

A német-római császárok viszont maguknak vindikálják a pápaválasztás megerősítésének jogát, amit a 962-ban kiadott „*Ottoniánium*” ki is mond: felszentelése előtt minden újonnan megválasztott pápa köteles hűségesküt tenni a császár küldöttei vagy a császár fia jelenlétében.²³¹

1059-ben viszont - IV. Henrik kiskorúságát kihasználva - a Szentszék *új pápaválasztási rendet* vezetett be. Visszatértek a római néphez, mint a legitimáció fundamentumához, mivel a pápai dekrétum alapján *a római nép „képviselői”, a kardinálisok testülete választja meg az új pápát*. Ezt a választást megerősíti a római nép *közfelkiáltással, „acclamatio”-val*.

Itt már a *korai népfelség* elvére lelhethünk, amit *Nicolaus Cusanus* úgy fogalmazott meg az 1434-es, „*De concordantia catholica*”(„*A katolikus egyetértésről*”) című munkájában, hogy a törvényes főhatalom legitimációja számára döntő fontosságú, hogy annak a természettől szabad emberek szabadon vetik alá magukat. Ezen természetes szabadságot Isten plántálta az emberekbe, s ebből következően *valamennyi hatalom* – melyek végső forrása szintén Isten – *isteni hatalomnak számít, amennyiben azt az alattvalók*

²³⁰ Ibid. 45. p.; Op. Cit. Alkotmány-kormányzás-bíráskodás az újkori Európában. 33-34. p.

²³¹ Op. Cit. Canning. 115. p.

közmegegyezése megerősíti.²³² Mindezek alapján a nép választása mögött mindig Isten akarata áll („*principaliter a Deo*”). Ennek az elvnek a népszerű, köznépből elterjedt formája a közkeletű szólás: a nép szava Isten szava („*Vox Dei et vox populi*”).²³³

Innen az Egyházban a következő lépés a pápa egyszemélyi hatalmát lehetővé tevő *konciliarizmus*, azaz zsinatelvűség, ahol a „*concilium*”, azaz a zsinat, mint a kereszténység legfőbb képviselő testülete megvalósítja az *egyházi-népszuverenitást*.²³⁴

A *konciliarizmus* elmélete és gyakorlata a pápai joghatóságot az egyetemes zsinat hatalmából eredeztette, ezért a pápaságot a zsinat fősége alá helyezte a „*zsinat a pápa felett*” („*concilium supra papam*”) elv kimondásával.²³⁵

A *konciliarizmus* radikális felfogásának legjelentősebb megfogalmazója *Padovai Marsilius*, aki 1324-es „*Defensor Pacis*” („*A béke védelmezője*”) című művében kifejti, hogy a hitbeli és egyházfegyelmi kérdésekben kizárólag az *Egyetemes*, az egyház egészét reprezentáló zsinat illetékes. A pápa - akinek hatalma csak annyiban származik Krisztustól, amennyiben az összes papé és püspöké - pusztán "a zsinat elnöke". Míg a pápai funkciót csupán hasznos elemnek tartja a hitegység szolgálatában, addig a zsinatot az egyházszerződés szükséges részének nyilvánítja.²³⁶ A zsinat összehívásának joga Marsilius szerint a világi hatóságot illeti.²³⁷

A zsinati elv mérsékelt megfogalmazói - *William Ockham*, *Konrad von Gelnhausen*, *Heinrich von Langenstein*, *Jean Gerson* - az egyházon belüli döntési pozíciókat értékelték újra, abból a feltevésekből kiindulva, hogy az egyház tévedhetetlenségét nem garantálhatja egyetlen személy, a pápa.

Ockham „*Dialogus de imperatorum et pontificum potestate*” című munkájában (1334) – a zsinati elv marsiliusi felfogása mellett - nem tagadta ugyan a pápa jogát a zsinat összehívására és vezetésére, de mindehhez azt a fenntartást fűzte, hogy ebből ne származzon

²³² Ibid. 259. p.

²³³ Op. Cit. Alkotmány-kormányzás-bíráskodás az újkori Európában. 33. p.

²³⁴ Ibid. 35. p.

²³⁵ Gergely Jenő: A pápaság története. Budapest, 1983. 153. p.

²³⁶ Op. Cit. Gárdonyi. 96. p.

²³⁷ Marsilius 1326-ban személyesen nyújtotta át Bajor Lajosnak művét, melynek címe – *Defensor pacis*, azaz A béke őre – szerint a béke őrzője maga a császár. Marsilius érvelése szerint a természetes békét maguk a pápák bontották meg egyeduralmi törekvéseikkel, s velük szemben a császárnak a feladata a rend helyreállítása és megőrzése, így nem az egyház, hanem a világi állam a "tökéletes társaság" („*societas perfecta*”). XXII. János pápa Marsilius művének öt gondolatát 1327-es bullájában eretneknek nyilvánította, de Bajor Lajos – akinek udvarában élt Marsilius – ezzel mit sem törődve, a műben lefektetett elvek szellemében cselekedve 1328 januárjában Rómába való bevonulását követően nem a pápától, hanem a római nép képviselőjétől, a városi prefektustól fogadta el a császári koronát s felkenését is két kiközösített püspök végezte. Marsilius is megkapta ezt követően jutalmát: az új császár kinevezte Róma helytartójának. Op. cit. Gergely. 153-154. p.

kára a keresztény hitnek.²³⁸ Ockham e művében megfogalmazza azt a nagyhatású nézetét, miszerint az egyházat a hívők gyülekezete („*congregatio fidelium*”) alkotja, amely – mint a szuverenitás legfőbb birtokosa – a zsinaton a főpapok és a teológusok által képviselteti magát.²³⁹

Hasonló nézeteket fejtett ki *Franciscus Zabarella* „*De schismate*” című művében. Érvelése szerint a hatalom „akár egy alapon” („*tanquam in fundamento*”), a keresztény közösség testületén, valamint a pápán „mint első szolgán” („*tanquam principali ministro*”) nyugszik, s utóbbi csak a hatalom közvetítője. *Mivel a hatalom végső soron így a hívők gyülekezetétől származik, ezért az egyetemes egyházat, mint testületet az egyetemes zsinat képviseli és gyakorolja az egyház kormányzatát.* Zabarella kiiktatja a „*Dictatus papae*” ama előírását, hogy zsinatot érvényesen csak a pápa hívhat össze azon érvelésével, hogy nem az számít, miképpen alakul meg az egyetemes zsinat, a hívők gyülekezete képviselétének ténye törvényessé teszi a pápa hívószava nélküli összeülést is. Ennek alapján kormányzati célból az összegyűlt egyetemes zsinat az egyetemes egyház fizikai kifejeződése.²⁴⁰

A konciliarizmus eszmei összetevői után kutatva megállapítható, hogy bizonyos elemei hagyományosak, mások egészen új eszmék, melyek a XIV. század elején keletkeztek.²⁴¹

Az egyházi hagyományban megtalálható a zsinat, mint végső döntéshozó fórum gondolata, melyet a hitet érintő kétely esetén kell tanácskozásra összehívni. Ugyancsak ilyennek tekinthető a már *Gratianusnál* fellelhető nézet az eretnek pápa egyetemes zsinat általi letételéről, vagyis a pápát senki sem ítélni el, „*hacsak nem találtatott hitehagyottnak*” „*nisi deprehendatur a file devius*”).²⁴² De már az a tétel, hogy a pápa a zsinattal együtt "nagyobb", mint a pápa önmagában, új színezetet kapott, hiszen korábban egyetemes zsinat sohasem lépett fel pápai döntések ellen, hanem a döntések ünnepélyes kihirdetésével az egész egyház egyetértését fejezte ki. *Teljesen új eszme volt a pápával szembeni fellebbezés a zsinathoz és az egyetemes zsinat tévedhetetlenségének felvetése.* A legfőbb változásnak

²³⁸ Op. Cit. Gárdonyi. 97. p.

²³⁹ Ockham főként az egyház „tudósi szférájára”, a teológusokra és az egyetemi tanárookra bízta volna az egyháznak a zsinaton keresztül megvalósuló vezetését. Op. Cit. Gergely. 153. p.

²⁴⁰ Op. Cit. Canning. 255-256. p.

²⁴¹ Bár az elmélet kidolgozói középkori kánonjogi gyökerekre hivatkoztak (mindenekelőtt a *Decretum Gratianira* 1139-40), létrejöttére mégis inkább a VIII. Bonifác (1294-1303) és a Colonna bíborosok, illetve Szép Fülöp francia király között kirobbant világi konfliktus gyakorolt döntő befolyást. A pápai döntések ellen ugyanis 1297-ben a kardinálisok, 1303-ban pedig az uralkodó az egyetemes zsinathoz fellebbezett. Ugyanez történt XXII. János (1316-34) idején a spirituális ferencesek és Bajor Lajos esetében (1323). Op. Cit. Gárdonyi. 96-97. p.

²⁴² *Gratianus* 1140 körül keletkezett híres műve a „*Concordantia discordantium canonum*” („*A látszólag/ellentmondó kánonok összhangja*”), amit egyszerűen csak „*Decretum*”-nak nevezték. Op. Cit. Canning. 169. 174. p.

azonban az a lépés tekinthető, amely a zsinat és az egyházreform egymáshoz rendelését eredményezte. A középkori zsinatokon ugyanis a klérus fegyelmének és erkölcsi életének javítása csak a zsinati határozatok egyik eleme volt. A konciliarizmus összefüggésében azonban maga a zsinat lett az egyházreform célja és egyetlen hatásosnak vélt eszköze.²⁴³

Visszatérve a pápa primátusának határaival kapcsolatos kérdésekhez: mi a teendő abban az esetben, ha éppen a pápa áll az egyház egységének és békéjének útjában? Kit illet az ítélkezés joga a közönséges büntettet vagy eretnekséget elkövető pápa felett? A konciliarista felfogás egyértelműen fogalmaz: az eretnek vagy bűnös pápát *kiközösítik*, ezáltal "kisebb" lesz minden más kereszténynél, tehát *elítélhető*. Ezeket a cselekményeket, aktusokat pedig *egyedül az egyetemes zsinat jogosult foganatosítani*.

Az 1414-ben, a szétszakadt egyházirányítás időszakát végérvényesen lezárni hivatott *konstanzi zsinat* ezeket a kérdéseket a gyakorlatban is megválaszolta.²⁴⁴ Miután a zsinat megnyitását követően az azt összehívó XXIII. János nem tudta magát törvényes pápaként elismertetni, ezért elhagyta konstanzt. A helyzetet Luxemburgi Zsigmond német-római király mentette meg, amikor személyesen lovagolt körbe a városban, és megtiltotta a zsinati résztvevőknek a távozást.²⁴⁵

A konstanzi zsinat tehát először éppen az összehívó pápával került szembe, ezért megkerülhetlenné vált az állásfoglalás az egyházi főhatalom kérdésében. A kor legnevesebb párizsi teológusa, a mérsékelt konciliarista *Jean Gerson* fejtette ki a zsinat teológiai legitimitásióját: *az egyházat reprezentáló egyetemes zsinatot a Szentlélek hívta egybe és Krisztus erősíti meg, ezért mindenkinek, még a pápának is engedelmeskednie kell a zsinati döntéseknek*. Ezen az alapon nyugodott a zsinat további működését szabályozó „*Haec sancta Synodus*” kezdetű dekrétum, amely kimondta a következőket:

²⁴³ A „*reformare/reformatio*” kifejezés eredetileg az ember elvesztett paradicsomi méltóságának helyreállítására vonatkozott a teológiában, így az eredeti értelemben vett reformátor maga Krisztus. A pápai iratokban a XI. században bukkant fel a szó, és az egyházi fegyelem, mindenekelőtt a klérus fegyelmének jobbítására utalt. A később jelentőssé váló „*reformatio ecclesiae in capite et in membris*” (az egyház reformja a főben és a tagokban, vagyis a pápai kúriában és az egyházmegyékben) kifejezés 1290 körül került megfogalmazásra. Ezáltal a reform elnyerte azt az értelmét, amely az egész egyház - az intézmény és az egyes személyek - megújulásának programját hordozta magában, azonban nem az újítás, hanem az eredethez való visszatérés szellemében. Ez az eredet a Szentírásban megjelenített apostoli testület és a jeruzsálemi ősegyház életformája. A későközépkor egyházi reformmozgalmai - természetesen korhoz kötötten - ezt a célt igyekeztek megvalósítani. Op. Cit. Gárdonyi. 97-98. p.

²⁴⁴ A zsinat előzményei közé tartozik, hogy 1409-ben nyolc kardinális elhagyta a római pápát, hét pedig az avignont, és zsinatot hívtak össze Pisába, ahol a két pápát letették nyilvánították, majd egy újabbat választottak, V. Sándort (1409-10). A magyar trónt is magáénak tudó Luxemburgi Zsigmond német-római király világhossá tette, hogy a hagyományos császári szerepfelfogásnak megfelelően "a küzdő egyház védelmezője", vagyis az egység garantálója kíván lenni. A király szövetségesre lett XXIII. Jánosban (1410-15), a pisai pápában, aki viszont saját megerősítését remélte tőle, hiszen a zsinatot előkészítő tárgyaláson Zsigmond az ősi „*officium stratoris*” szertartása szerint gyalog, a pápa lovának kantárszárát fogva vezette be őt a katedrálisba. Ibid. 98. p.

²⁴⁵ Ibid. 98-99. p.

- a.) a zsinat törvényesen gyűlt össze, a pápa pedig nem tehet semmit a zsinat felszámolására vagy a résztvevők megbüntetésére,
- b.) ugyanolyan engedelmesség illeti a zsinati határozatokat, mint a pápai döntéseket,
- c.) a zsinat pápával szembeni fősége nemcsak a szakadás felszámolására, hanem a későbbi egyházreformra, valamint hitbéli kérdésekben való állásfoglalásra is vonatkozik.²⁴⁶

Az állam és a társadalom szerveződésének ideája a corporatios eszme mentén

Az emberek politikai értelemben vett társadalommá való szerveződése során a következőkben ismertetendő, nagyfontosságú elmélet a „*corporatios*” eszme. Már az ókori szerzőknél feltűnik az a gondolat, miszerint az emberi közösség felfogható úgy is, mint egy, a természeti lények testéhez hasonlítható „*corpus*”. A keresztény szemléletben aztán magára a keresztény közösségre is úgy tekintenek, mint egy misztikus *corpus*ra, melynek Krisztus a feje. Ebbe a nézetbe belefoglaltak olyan elképzelést is, miszerint a „keresztény univerzum” két vezetője a pápa – aki itt „Krisztus vikáriusa” – és a császár egy olyan különleges élőlényt, „monstrumot” alkot, melynek két feje van („*animal biceps*”).²⁴⁷

A korporációs elméletet először az egyházra vonatkoztatták. A legegyszerűbben ezt *Nicolaus Cusanus* fogalmazta meg akként, hogy az egyház, az „*Ecclesia*” nem más, mint egy „*corpus mysticum*”.²⁴⁸ Ezt az értelmezést aztán - az univerzalizmus eszméjénél fogva - kiterjesztették az egész emberi társadalomra, mely szintén egy természetes testet alkot („*corpus naturale et organicum*”). *Engelbert Volkersdorf* pedig már eljutott addig, hogy erről a természetes testről úgy nyilatkozzon: „*erkölcsi és politikai test*”.²⁴⁹

²⁴⁶ Ibid. 99. p., Op. Cit. Gergely. 169. p. Gárdonyi Máté szerint a *Haec sanctára* vonatkozó ekkleziológiai kérdés az, hogy a dekrétum csak az adott helyzetre érvényes szabályozás-e vagy általánossá emelt egyházkormányzati elv? Bár a következő évszázadokban számtalanszor hivatkoztak a zsinat főségének konstanzi deklarációjára, Gárdonyi úgy véli, hogy a Szentszék - legalábbis a bázeli zsinat után - az örök érvényű definiálást sohasem ismerte el.

A Konstanzi zsinat az egyházreformra vonatkozó határozatokat is hozott, melyek közül a legnagyobb jelentőségű a *Frequens* dekrétum volt (1417. október 9.). Ebben - még a pápaválasztás előtt - rögzítették, hogy Konstanz után öt, majd hét, a továbbiakban pedig tízévenként egyetemes zsinatot kell tartani. Az előírásban tetten érhető a konciliarizmusnak azon szándékára, amely a zsinati elvet az egyházi struktúra alapjává, a periodikusan tartott zsinatokat pedig a szüntelen reform eszközévé kívánta tenni. Op. Cit. Gárdonyi. 100. p.

²⁴⁷ Op. Cit. Gierke. 22. p.

²⁴⁸ Ibid. 23. p.

²⁴⁹ Ibid. 24. p.

Innen már csak egy lépés, hogy az *államot is corpusként* szemléljük. *Alvarius Pelagius, Luccai Ptolomaeus* és *Aegidius Colonna* mellett ezen elmélet két legnagyobb hatású megjelenítője *Aquinói Szent Tamás* és *Salisbury János*.

Aquinói Szent Tamás „*De regno*”²⁵⁰ című művében a következőképpen jelenik meg a korporációs gondolat:

„Minden természetes kormányzat élén egyetlen vezető áll; mivel a testrészek sokaságában az egyik mozgatja a többit, tudniillik a szív...A méheknek is egy királyuk van, az egész világegyetemben pedig egyetlen Isten, mindenek teremtője és irányítója...Értse meg hát a király, hogy az általa vállalt hivatalnak olyan helyet kell elfoglalnia a királyságban, mint amit a lélek tölt be a testben vagy amit Isten a világban”²⁵¹

Salisbury János a legplasztikusabban és legrészletesebben dolgozta ki a „*respublica teste*” („*corpus rei publicae*”) organikus leírását:

„Az állam... egyfajta test, amelybe isteni adomány jótéteménye lehel lelket, s amelyet a legteljesebb méltányosság akarata mozgat és az ész bizonyos mérséklete irányít...A fejedelem az államban a fej helyét tölti be, egyedül Istennek van alávetve és azoknak, akik Őt képviselik a földön, ahogyan az emberi testben is a lélek élteti és irányítja a fejet. A szív helyét a szenátus tölti be, amelytől minden jó és rossz tevékenység kezdeményezése kiindul. A szem a fül és a nyelv tiszte a bírakat és a provinciák előljáróit illeti. A hivatalnokok és a katonák felelnek meg a kezeknek. Azok, akik állandóan a fejedelem körül szolgálnak, az oldalakhoz hasonlóak. A gazdasági tisztviselők és a felügyelők...a gyomor és a belső szervek hasonmásai. Ezek, ha mérhetetlen mohóságukban megtelnek, és tartalmuk tartósan bennük reked, számtalan és gyógyíthatatlan betegséget okoznak, mígnem az ő hibájukból az egész testet romlás fenyegeti. Az örökké földhöz tapadt láboknak a földművesek felelnek meg, akiknek annyival szükségesebb a fej előrelátása, amennyivel több sérülés éri őket a test szolgálatában a földön járva, és jogosan illeti meg a védőborítás őket, akik az egész test súlyát felemelik, tartják és mozgatják. Vedd el a lábak támaszát a legerőteljesebb testtől, és saját erejéből nem halad előre, hanem vagy csúfosan kezére támaszkodva, kínlódva kúszik, vagy oktalan álatok ereje mozdítja.”²⁵²

Ebben az államban a „*corpus*” különböző testrészeinek a *közjó* eléréséért kell munkálkodniuk, de ezen tevékenységben az uralkodónak – a „*corpus fejének*” – a szerepe kiemelkedő:

²⁵⁰ Thomas de Aquino: *De regno ad regem Cyprici*. Roma, 1979.

²⁵¹ „*De regno*”, 1 3, 279. p.

²⁵² *Op. Cit.* Salisbury. 103-104. p.

”Közügyekben ugyanis az ő akaratának az ítélet erejével kell rendelkeznie, és a lehető leghelyesebb, hogy az ilyen dolgokban *az ő akarata a törvény erejével bír*, mert az ő ítélete nem tér el a méltányosság szellemétől...*A fejedelem tehát a közjó szolgálattevője és az igazságosság szolgálja*²⁵³, aki közhivatalt visel, amennyiben mindenkinek a jogtalanságait és vétségeit, sőt minden bűnét, elfogulatlanul bünteti.”²⁵⁴

Ez a koncepció hozzájárult ahhoz, hogy az államot alkotórészeinek funkciómegosztására épülő, a korporációk együttműködésén alapuló organizmusként fogják fel a gondolkodók, s így egy „öntőforma” keretébe foglalva összegezhetővé válnak követelményeik, amiket a jó kormányzás megvalósítása érdekében állítottak fel:

1. *harmóniát* („cohaerentia”) kell teremteni az államtagnak között
2. e harmóniát, összehangolást *a természet, illetve a racionalitás jogán kell létrehozni az „optima dispositio” segítségével*, így megvalósulhat a „*tranquillitas*”, az állam egészséges működése²⁵⁵
3. a corpus feje, az *uralkodó* nem isteni jogú csupán, hanem *tisztsége hivatal* („officium”), tehát alattvalóival szemben *kötelességei is vannak* (főként a közjó és az igazságosság megteremtése)
4. a corpus tagjai, az *uralkodó és alattvalói között* – a „*tranquillitas*” bizonyítékaként - így kölcsönös jogok és kötelezettségek jönnek létre, amit a jog eszközrendszere szabályoz
5. *átalakul a szuverenitás fogalma is*: a pápa és a császár – a „*plenitudo potestas*” helyett – immáron csak „*potestas limitata*”-ra, azaz *korlátozott hatalomra* számíthatott, ahol a korlátozó a *nép* („*populus*”)
6. *a szuverenitás megilleti a népet*, mivel az uralkodói legitimitás alapja a népakarat a „*translatio imperii*” okán, amely mögött – mint „szentesítő” erő - végső soron az isteni inspiráció áll és megerősíti a „*ius gentium*” is.
7. A világi hatalom világi szabályokon alapszik, így *a világi hatalmat szerződéssel teremtik meg az emberek, s ehhez minden szabad nép számára jogalapot teremt a „ius gentium”*.²⁵⁶

²⁵³ A törvények képviselője Salisbury János szerint kiemelkedő kötelessége az uralkodónak: „noha látszatra a fejedelemnek lictorai és bakói vannak, őt magát kell az egyedüli vagy legfőbb lictornak tartanunk, akinek megengedett, hogy egy alárendelt kéz által lesújtson...’lictor’ annyi, mint ’legis lictor’, „a törvény pörölye”, mert kötelességei közé tartozik, hogy lesújtson arra, akiről a törvény így rendelkezik...’engedelmeskedj a törvény rendelkezésének’, vagy ’teljesítsd be a törvényt’. Ibid. 57. p.

²⁵⁴ Ibid. 56. p.

²⁵⁵ Op. Cit. Gierke. 26. p.

²⁵⁶ Kisteleki Károly-Lövétei István-Nagyné Szegvári Katalin-Pomogyi László-Rác Lajos: Egyetemes állam- és jogtörténet – Polgári kor. Budapest, 2002. 23. p.

Emellett azonban fontos megemlíteni a korporációs gondolat azon vetületét, amivel a kialakuló állam az alattvalói szféra felől, „alulról” indulva töltődött fel. A korporáció („universitas”, „communitas”) az önszerveződés eszmeiségét és gyakorlatát valósította meg, a társadalom tagjai önállóan felismert érdekeik mentén szerveződtek össze. Ezek az autonóm testületek (pl. céhek, gildék, fraternitások, egyetemek, önkormányzattal bíró városok stb.) öngazgatással rendelkező jogi személyek („persona ficta”) voltak. Önkormányzati minőségük megnyilvánult abban, hogy saját maguk választották tisztviselőiket, önállóan alkották meg szabályzataikat, közös vagyonnal, pecséttel s jogi képviselővel bírtak. E szerveződések helyi, lokális szinten egyre inkább áttörték a vertikális, a központi hatalom által megvalósított társadalomszervezési elveket a maguk horizontális, szövetkezési elveivel.²⁵⁷

A társadalomszervezés horizontális jellegének megerősödése párhuzamosan haladt az uralkodói hatalom „közhivatali” minőségének kialakulásával, a királyi hatalom központosításával, a vertikális igazgatás hatékonyságának növekedésével. Az uralkodó kénytelen volt „figyelmezni” a számtalan kisebb-nagyobb önszerveződő „közvetítő testületre”, mivel alattvalói nagy részét csak ezeken keresztül érthette el. Mindez kiviláglik a „*status regis et regni*” kifejezés általános használatából, ahol a „*status regis*”, azaz az uralkodó státusa a főhatalmi minőségéhez tapadó jogokban manifesztálódott, míg a „*status regni*” kifejezés magába sűrítette a különböző szintű korporációk és társadalmi rendek, s idővel a királyság egészének változatos jogait („*iura regni*”).²⁵⁸

Ezek a változatos jogok voltak azok, amiket Bibó István úgy nevezett, mint a „*szabadság kis köreinek sokasága*”.²⁵⁹ A legalsóbb szinttől kezdve – mint például a faluközösség földhasználati joga – ezen jogok felfelé haladva egyre nagyobbak lettek s elértek egészen az uralkodóig, akit a főhűbéresei „*auxilium et consilium*”-a korlátozott. Szücs Jenő véleménye szerint eme kollektív és szokásszerűen legitim jogok összességét nevezte a kor „szabadságoknak”.²⁶⁰

A XII-XIII. század gondolkodói ezeknek a „szabadságoknak” az objektív meglétére támaszkodva olyan „elméleti felszabadítást” vittek végbe, ami aztán a tényleges társadalmi

²⁵⁷ Op. Cit. Katus. 246. p. Ezt a folyamatot egyes szerzők olyan jelentősnek tartják, hogy az államszerveződés ezen XII. századi szakaszát a *korporációkból álló állam korának* tartják. Gerhard, Dietrich: Regionalism and corporate order as a basic theme of European History. In. Hatton, R. – Anderson, M. S. (eds.): Essays in Memory of David Boyne Horn. London, 1970. (155-182.) 168. p.

²⁵⁸ Op. Cit. Sashalmi (2006). 51-52. p.

²⁵⁹ Bibó István: Válogatott tanulmányok. Budapest, 2004. 204. p.

²⁶⁰ Op. Cit. Szücs. (1983) 40. p.

struktúrát formálta a maga képére. Egy platonianus hasonlattal élve: ahhoz, hogy a szablya „kézbe fogható” legyen, először ki kell azt gondolni, létre kell hozni az „ideáját” s ebből a képből alkotja meg majd a kovács a fegyvert.

Három irányban történt meg ez az „elméleti felszabadítás”.

Elsőként a különféle autoritások alá tartozó embercsoportokat kellett felszabadítani egyoldalú alattvalói minőségükből („populus subsidus”). A korporációs elmélet végezte el ezt a munkát annak a tannak a kidolgozásával, hogy a „corpus mysticum”-ba önálló részeket alkotó autonóm „társadalomként” („societas publica”) tagoldódik be a „nép” („populus”). A „nép” itt az önszerveződő közösségeket jelentette, akik rendelkeznek jogi vagy politikai személyiséggel („persona ficta”, „politica”, „repraesentata”).

A másik irányt az individuumok egyoldalú alattvalói minőségükből („fidelis subditus”) való felszabadítása adta. Ennek eredményeképpen a középkori individuum kettős státusúvá vált: egyrészt egy uralkodó alattvalója, de emellett egyidejűleg valamely társadalmi közösség egyenrangú tagja is („membrum communitatis, societatis”).

Harmadrészt fel kellett szabadítani a keresztény hívő alattvalót, mint arisztotelészi értelemben vett „politikai lényt” („animal politicum”). Aquinói Szent Tamás a fordulópont, aki kijelenti, hogy az ember „természettől fogva” politikai lény, s a „politikai erények” önmagukban is közösségalkotó tényezőknek tekinthetők. Így született meg Nyugat-Európában a XIII. század közepére a „societas civilis” fogalma.²⁶¹

Hátra volt még annak tisztázása, hogy kik számítanak ténylegesen, fizikai valójukban ebbe a „societas civilis”-be, kik alkotják azt a „corpus politicum”-ot, akikre római „populus” funkciója hárul.

Ki sorolható tehát a „nép” („populus”) fogalma alá?

Szélesebb értelemben véve ismerték azt a felfogást, hogy „a nép egy tág értelemben vett ’minden ember’”²⁶², de azt csak *naturalis* sokaságnak, nem pedig *civilis* „társadalomnak” tartották. A korporációs elmélet részét képezte a már említett „translatio imperii”, amit a nép képviselői vittek végbe, így ezek a „képviselők” hangsúlyos pozícióba kerülnek. Szűcs Jenő meghatározása definíciószerűen ragadja meg a lényegét: „Valamely közösség azáltal *persona politica* (vagy *representata*), hogy több, mint tagjainak összege, „örök életű” identitás; e minőségét pedig úgy nyeri el, hogy „minőségi” része – *qualitate*, nem pedig *pluralitate* – „reprezentálja”, azaz, testesíti meg (*pars sanior*)”. Ebből következően „az egyház, a nemesség

²⁶¹ Ibid. 43-45. p. Szűcs megjegyzi, hogy maga a „politizare” kifejezés is 1250 körül jelent meg a nyugati nyelvekben.

²⁶² Ibid. 50. p.

és a polgárság, a *corpus politicum* „tagjainak” elitje „reprezentálja” a királyság *comunitasát* a politikai test „fejével”, az uralkodóval szemben.”²⁶³

A XIII. századra így hát már többségi nézetté vált, hogy a „nép” nemcsak elvi, történeti forrása a hatalomnak, hanem a gyakorlatban is jogosult részesednie belőle. Ennek megvalósulási területe a korporációs szerveződés legmagasabb szintje, a *tartományi, illetve országos rendi gyűlés* lett.²⁶⁴ Ezzel minőségileg más szintre lépett a korporációs organizáció, mivel nem kis hatókörű, belterjes közösségek szerveződését jelentette, hanem *az egész királyságot érintő közügyekben követelt magának tanácskozási jogot*.²⁶⁵ Mindez Poggi plasztikus megfogalmazásában: „Ez az, ami a rendi államot megkülönböztetett uralmi formává teszi, nem pedig a korporatív testületek színes kavalkádja, ahol minden egyes ilyen testület csak saját hatáskörben, azaz tagjai felett, esetenként pedig egy harmadik féllel szemben bírt hatalomgyakorlási joggal.”²⁶⁶

A *területiség elve* mellett a *kormányzás közjogi jellege* vált meghatározóvá, ahol az uralkodó mellett a „*corpus politicum*”-ot reprezentáló rendek is közjogi szerepet vállaltak.²⁶⁷ Azonban a *kialakuló rendi monarchiát nem az egyszólamú státusok jellemezték, hanem a státusok kánonja, egyfajta szinkronicitása a szerepeknek*. A rendi monarchia uralkodója ugyanis egyidejűleg volt egy hivatalos viselő, közfunkciót ellátó közjogi személy, legfőbb hűbérúr és dinasztiajának érdekérvényesítője. Sashalmi Endre ennek kapcsán James Collinst idézi, aki szerint „el kell fogadni az ellentmondásokat, inkonzisztenciákat, egy olyan rendszer társadalmi és politikai realitását, amely nem az ez vagy az közti választáson, hanem az ez és az egymásmellettségén alapult.”²⁶⁸

Visszatérve a rendiség létrejöttére megállapítható, hogy annak alapja a „*communis consensus*” volt, vagyis ha az uralkodó adót akart kivetni vagy törvényt akart hozni, akkor azt immáron kérnie kellett a rendektől s velük ezekben az ügyekben közös egyetértésre, konszenzusra kellett jutnia.²⁶⁹ Mindezt alátámasztották egy római jogból származó elvvel: „*ami mindenkit érint, azt mindenkinek jóvá kell hagynia*” („*Quod omnes tangit, ab omnibus approbetur*”).²⁷⁰ Ez a mondat szállóigévé vált a korszak rendi államaiban sőt, 1295-ben I. Edward kancelláriája egyenesen belefoglalta a parlament összehívását elrendelő királyi

²⁶³ Ibid. 51. p.

²⁶⁴ Az első rendi gyűlésként az 1188-as hispániai León gyűlését tartják számon.

²⁶⁵ Op. Cit. Sashalmi (2006). 54. p.

²⁶⁶ Poggi, Gianfranco: The Development of the Modern State. Stanford, 1978. 44. p.

²⁶⁷ Op. Cit. Sashalmi (2006). 54-55. p.

²⁶⁸ Collins, James B.: The State in Early Modern France. Cambridge, 1996. 4. p. 3. lbj. Id. Op. Cit. Sashalmi (2006). 55. p.

²⁶⁹ Ibid. 73. p.

²⁷⁰ Op. Cit. Szűcs. (1983) 52. p.

parancsba.²⁷¹ Mindez *rendi dualizmust* eredményezett, ahol az uralkodó és a rendek két különálló, kölcsönösen elismert közjogi személyiséget képeztek. A rendi testületek ebben a relációban „*a királyság egész testét*” képviselték („*totum corpus regni repraesentantes*”), ezáltal a szuverenitás megoszlott a „politikai testben”.²⁷²

Az állam egy öngazgató közösséggé vált egy nép és egy terület viszonylatában.²⁷³

A dinasztikus államok jellemzői

A *modern értelemben felfogott állam* születési folyamata hosszabb időn át tartott, amit a kutatók a XV. század közepétől a XVIII. század közepéig/végéig tartó intervallumba sorolnak.²⁷⁴ Fel lehet osztani ezt az időszakot – a magunk részéről elfogadva Sashalmi Endre tipológiáját – két alkorszakra is: a *dinasztikus államok* (1450-1660), valamint az *abszolutista államok* (1660-1789) korára.²⁷⁵ Ezt az utóbbi időszakot Hahner Péter „az állam megerősödésének kora”-ként jellemzi, s megjegyzi, hogy míg az állam a XVII. század közepe előtt egyike volt a sokféle autoritásnak, azt követően „*valamennyit háttérbe szorította, s a legfontosabb hatalmi központtá vált*”.²⁷⁶ A korszakhatár pontos évszáma körüli eltérő vélemények ellenére a kutatók abban megegyeznek, hogy a *monarchikus államforma* primátusa mellett annak *két formája* létezett a korabeli Európában: az *abszolút és az alkotmányos monarchia*.²⁷⁷ Finer felhívja a figyelmet, hogy az ekkorra kialakuló modern állam „*jelentőségét nem lehet túlhangsúlyozni, mivel ez lett az az egyedi állami formáció, amely ma dominálja a világot.*”²⁷⁸

²⁷¹ Stubbs szerint ezzel az aktussal a nevezett formula pusztán jogi irányelvből nagy jelentőségű alkotmányos alapelvvé vált. Op. Cit. Sashalmi (2006). 57. p.

²⁷² Ibid. 59. p.

²⁷³ Op. Cit. Sashalmi (2006). 66. p.

²⁷⁴ Mann ezt az időszakot 1477-1760 közé teszi, s az „organikus nemzeti államok” korszakának nevezi. Mann, M.: *The Sources of Political Power. I. History of Power from the Beginning to A.D. 1760.* Cambridge, 1986. vol. I. 450. p.; Finer szerint a modern állam 1450-1750 (70) között jött létre. Finer, S. E.: *The History of Government from earlier Times. Empires, Monarchies and the Modern State.* Oxford, 1997. vol. III. („The modern state”) 1261-1473. p.; A mindezekre hivatkozó Sashalmi Endre a záródátumnak az 1713-as utrechti béke körüli időszakot tekinti, mivel álláspontja szerint ekkorra született meg az általa *fiskális-katonai államnak* nevezett korai modern állam. Op. Cit. Sashalmi (2006). 83. p.

²⁷⁵ Ibid. 92. p.

²⁷⁶ Hahner Péter: *A régi rend alkonya. Egyetemes történet, 1648-1815.* Budapest, 2006. 22-23. p.

²⁷⁷ Op. Cit. Sashalmi (2006). 84. p.

²⁷⁸ Op. Cit. Finer. 1298. p.

A XV. század második felében a legfontosabb nyugat-európai királyságokban²⁷⁹ végigsöpört a központosítás hulláma, mely főként az uralkodók hatalmának növekedésében volt tettenérhető. Ennek okai – kezdődő gazdasági konjunktúrán túl – alapvetően szinte mindenütt dinasztikus okokra vezethető vissza.

Ezek az államok *az uralkodó egyenes és oldalági öröklésével, házasságával, dinasztikus célok érdekében folytatott háborúkkal* növelték területeiket és azokat a *központi adminisztráció* segítségével vonták felügyeletük alá. Az intézményi, gazdasági, jogi, etnikai, nyelvi, a reformációt követően pedig már felekezeti szempontból különböző területek halmazát egy-egy uralkodócsalád kötötte össze.²⁸⁰ Ahogy Bonney találóan megjegyezte: „Intézményi értelemben a területek csak az uralkodó személyében voltak egyesítve.”²⁸¹ A köztársasági elven szerveződött államokban is fontos volt a dinasztikus elvhez való viszonyulás kérdése *’a contrario*, mivel ezek az államok (Velence, Egyesült Tartományok) a királyi dinasztia kialakulását gátló szabályokat alkottak.²⁸²

Egy uralkodói dinasztia által „összerakott” államkonglomerátum sikeres működéséhez azonban feltétlenül szükség volt egy *magterületre*, amely a monarchia bázisául szolgált s az ottani szokások, nyelv, igazgatási módszerek olyan egységet alkottak, amit sikeresen lehetett „szétsugározni” a magterülethez csatolt új territóriumokba. Mindez jól bemutatható *Burgundia* példáján, ahol ezeknek a hiánya vezetett az állam bukásához.

A burgund hercegek több különálló területből rakták össze államukat, de sem ezen terület-konglomerátumnak, sem a hercegek alattvalóinak *nem volt közös neve*. Ha a hercegek északi, németalföldi területeiken tartózkodtak, akkor „*a mi itteni földjeink*”-ként beszéltek e tartományokról, a Burgund Hercegségről és a Burgund Grófságról pedig úgy nyilatkoztak, hogy „*a mi ottani földjeink*” - míg ha utóbbiban tartózkodtak, akkor egyszerűen megcserélték a két kifejezést. Mivel a két nevezett „területcsokrot” különböző hatalmak vágták el egymástól, s a magterületi-minőség kialakítására a hercegek nem tettek kísérletet – *nem volt fővárosuk, állandó udvartartási székhelyük, közös bíróságuk* -, így a karizmatikus Merész Károly halála (1477) után az 1482-es arras-i szerződésben a Valois-k és a Habsburgok felosztották egymást közt a „burgund örökséget”.²⁸³

²⁷⁹ Angliában, Franciaországban, Spanyolországban, de még Mátyás király Magyarországon is ezt lehet megfigyelni.

²⁸⁰ Op. Cit. Sashalmi (2006). 100. p.

²⁸¹ Bonney, R.: The European Dynastic States, 1494-1660. London, 1992. 525. p.

²⁸² Ibid. 525. p.

²⁸³ Paravicini, Werner: Merész Károly. Budapest, 1989.; Op. Cit. Mann. 438-439. p. In. Op. Cit. Sashalmi (2006). 98-99. p.

A dinasztíák a magterületük köré csatolt egyre terebélyesedő államukat úgy kezelték, mintegy családi birtokot. Ez a *tulajdonosi szemlélet* a Rowen-i terminológia szerinti „*tulajdonosi dinaszticizmus*”²⁸⁴ Ennek a tulajdonosi szemléletnek a megnyilvánulásai közé tartoznak többek közt *a dinasztíák örökösödési szerződése, dinasztiatagok közti területfelosztások, területek hozományba adása, a trónöröklés magánjogi ügyletként való kezelése, valamint a dinasztikus okokból indított háborúk.*²⁸⁵

Viszont a „tulajdonosi dinaszticizmus” meglétével *egyidejűleg* kezdett megerősödni az *absztrakt, személytelen (vagy személy feletti) állam fogalma, amely az uralkodótól elkülönülő entitásként jött létre.* Ahogy Sashalmi Endre figyelmeztet: a két elvet együtt kell kezelni, el kell fogadni egymás mellett való létezésüket, nem pedig vagy-vagy módon szembeállítani azokat.²⁸⁶ Ez az a pont, ahol a dinasztikus államok mintegy „átnőnek” abszolutista állammá. Ennek a kornak a szimbolikus alakja *XIV. Lajos francia király*, akinek elhíresült mondása – „Az állam én vagyok!”- ugyanúgy hozzátartozott a korhoz, mint ugyanennek a királynak a halálos ágyán mondott szavai: „Én eltávozom, de az állam örökre itt marad”.²⁸⁷ Ahogy Rowen megfogalmazta XIV. Lajos ezen - a korabeli Európa szerte vallott - államfelfogásáról: „Bár elfogadta az absztrakt állam fogalmát, aligha tette azt annak tiszta formájában; túlságosan is elkötelezte magát amellett, hogy az állam eszméje megegyezik családjá, illetve saját érdekeivel.”²⁸⁸

E korszaknak az államai tehát *a dinasztia céljai szerint* alakultak ki s gyarapodtak. A dinasztíák az újonnan megszerzett territóriumaitak viszont *ritkán anektálták teljes körűen.* Ehelyett a helyi viszonyok – saját érdekeikkel még összeegyeztethető szintű – fenntartásával csatolták központi területeikhez az újonnan szerzett részeket. Ezeket aztán olyan adminisztratív módon illesztették össze, hogy *a csatlakozás után az alkotórészek világosan felismerhetőek s egymástól különbözőek maradtak,* s a tartományok különbözőségüket igyekeztek megfelelően is kihangsúlyozni. Az *uralkodók* különféle *titulusai* mutatják meg ezt a sokszínűséget, ahol ezek a jogigények sok esetben csak üres címek voltak, mivel nem állt mögöttük tényleges területbirtoklás. Ráadásul egy adott jogcím más és más jogokat adott az uralkodó kezébe az adott tartományában, országában. Ennek következtében a dinasztikus állam egy sokszínű, különböző nagyságú darabokból álló, *mozaikszerűen összerakott terület-*

²⁸⁴ Rowen, H., H.: *The King's State. Proprietary, Dynasticism in Early Modern France.* New Brunswick, 1980. 169. p.

²⁸⁵ Op. Cit. Sashalmi (2006). 102. p.

²⁸⁶ Ibid. 102-103. p.

²⁸⁷ Ibid. 103. p.

²⁸⁸ Op. Cit. Rowen. 76. p.

konglomerátum volt, amelynek – előbbi természetéből adódóan – *nem volt előre kiszabott és véglegesen lezárt kerete.*²⁸⁹

Pontosan emiatt a centralizáció ebben a korszakban nem lehetett teljes – nem véletlen, hogy a homogenizált állam és az uniformizált államhatalom, ahol a központi kormányzat egyforma mélységben uralja az állam minden területét, csak a XIX. században, a már egyértelműen nemzetállami időszakban jön létre. A XVI.-XVII. században a korporációk és a regionális intézmények végig megvoltak s az uralkodóknak tekintettel kellett lenniük a joghatóságok eme szövevényes rendszerére. Újabb bonyolító tényezőként még ott voltak a dinasztikus állam testébe „zárványként” beékelődő idegen joghatóságok, mint például a katolikus egyház birtokai, a középkori *szabad hűbér* („*feudum liberum*”) jogcíme alapján meglévő szuverén territóriumok²⁹⁰, nem beszélve az államhatárokon átnyúló arisztokrata birtokokról.²⁹¹

A fentiekben bemutatott modellt jól példázza a korszak egy neves spanyol jogásza, *Pereira* kategorizációja, aki a területegyesítések két fajtáját különböztette meg: az alapvetően *az egyenlőség alapján* („*aeque principaliter*”) *való egyesítést*, illetve az ún. *járvulékos egyesítést.*²⁹²

Az egyenlőség alapján való egyesítés esetén *a területek különböző privilégiumai, hagyományai továbbra is fennmaradtak*, s a sajátos intézmények, jogok csak a területek lázadását követően, megtorlásként csorbítottak vagy töröltettek el – sok esetben nem is végleges hatállyal.

Az ún. járvulékos egyesítés esetében *a megszerzett területek elvesztették előjogaikat s jogilag és intézményesen is beolvasztódtak a megszerző állam testébe.* Utóbbi azonban viszonylag ritka jelenségnek számított a korszak Nyugat-Európájában – példaként legtisztábban Wales beolvasztása Angliába (1536, 1543) felel meg ennek az elvnek.²⁹³

A mozaikszerűen összerakott dinasztikus államok mégis akkor tudtak tartósak lenni, ha *bizonyos fokú integrációt* megvalósítottak - például a központi tanácsok (Spanyolország, Franciaország) koordinációs eszközének segítségével -, de a megtartás döntő mozzanatának az bizonyult, hogy az uralkodó „új országának” helyi intézményeit, privilégiumait tiszteletben tartotta. A sok esetben közjogi paktumba foglalt helyi intézmények – rendi gyűlések, bíróságok – és a helyi jogok meghagyása csillapította a „dinasztikus tranzakciónak” a helyi

²⁸⁹ Op. Cit. Sashalmi (2006). 104. p.

²⁹⁰ Mint például a francia királyság területébe ékelődő Orániai Hercegség

²⁹¹ Op. Cit. Sashalmi (2006). 112-113. p.

²⁹² Ibid. 115. p.

²⁹³ Ibid. 115-116. p.

népességre, főként a helyi elitekre gyakorolt hatását. Utóbbiak privilégiumainak, kormányzati pozícióinak meghagyása az új uralkodó hatalmának elfogadását eredményezte, s ez ahhoz a nézethez vezetett, hogy *a „monarchia azért létezik, hogy a privilégiumok őre legyen.”*²⁹⁴ Ahogy ezt a már hivatkozott Pereira megfogalmazta: a spanyol uralkodónak Spanyolország különböző területeit „úgy kell kormányoznia, *mintha a király, aki azokat összetartja, nem az egész, hanem csak az egyes részek királya volna.*”²⁹⁵

Így a *dinasztiák célja a folyamatos területgyarapítás* volt, nem pedig a homogenizált és centralizált „nemzetállam” megteremtése, mivel a folyamatos expanzióval egyszínű nemzet helyett az alattvalói státusz rugalmas „pányvájával” összetartott soknemzetiségű birodalmat lehetett összerakni és folyamatosan növelni. A tartományi különállások s a helyi identitások „békén hagyása” meggátolta a „nemzeti hovatartozás” tudatának megszilárdulását, így nem helytálló egyes szerzők vélekedése, ami a nemzeti államok kialakulása első időszakaként aposztrofálják ezt a korszakot.²⁹⁶

Ez az „idillinek” nevezhető állapotot azonban egyre inkább aláásták bizonyos nehézségek. Az európai hadszíntéren egymással sokszor fizikailag is megütköző dinasztikus érdekek mellett *a reformációval fellépő vallási konfliktusok* jelentettek egyre nagyobb problémát. A dinasztikus államok belső konfliktusaiban, valamint egymással vívott harcaiban a vallási kérdés a lutheri tanok megjelenésétől (1517) kezdődően másfélszáz esztendőn át meghatározó tényezőnek bizonyult. Viszont a kialakuló felekezeti különbségek más irányú következménye, hogy *kezdték „nemzeti” jelleggel „átszínezni” az identitást* (pl. a katolikus ír-protestáns angol viszonylatban), sőt az identitás megerősödése az angolok és a kasztíliaiak körében megérlelte a *kiválasztottság tudatát: az angolok a protestantizmus ügye letéteményesének, míg a kasztíliaiak a katolikus hit védelmezőjének* tartották magukat.²⁹⁷ Mindezt a képzetet az adott dinasztiák is magukévá integrálták azzal, hogy Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd a pápa által 1494-ben nekik adományozott „*Katolikus Királyok*” titulusát használták, míg VIII. Henrik angol uralkodó pedig 1543-ban felvette - az utódai által is használt – „*Hit Védelmezője*” címet.²⁹⁸

A felekezeti megosztottság nemcsak a nemzetközi viszonyokban, hanem egy adott államon belül is nagy problémákat támasztott, alattvalókat egymással, valamint azokat uralkodójukkal is szembeállította. A vallási szembenállás nem egy államban (pl.

²⁹⁴ Elliott, J., H.: A Europe of composite monarchies. In. Past and Present, 1992. (137) (48-71.) 53-69. p. In. Op. Cit. Sashalmi (2006). 115-118. p.

²⁹⁵ Op. Cit. Elliot. 53. p.

²⁹⁶ Idesorolható pl. Mann i.m.

²⁹⁷ Ahogy ezt Elliot megjegyzi: egyedi helyet foglalnak el az isteni gondviselés tervében”. Op. Cit. Elliot. 59. p.

²⁹⁸ Op. Cit. Sashalmi (2006). 121. p.

Franciaország) anarchikus viszonyokat okozott s a rendteremtés igénye elvezetett az abszolút királyi hatalom elméletének megszilárdulásához, azaz az abszolutista monarchia létrejöttéhez. Mindez az addig főként a tartományok egyenlőségén alapuló, a helyi viszonyokat az előzőekben vázolt módon tiszteletben tartó politika egyre inkább háttérbe szorult, és *a heterogén területek egységesítése lett a kormányzati politika célja.*

Az abszolutista államtípus jellegzetességei

Az „abszolutizmus” kifejezést saját korszakában – tehát 1660 és 1789 közt – nem használták, *a kortársak az „abszolút hatalom” és az „abszolút monarchia” frazeológiával éltek.*²⁹⁹ Az abszolút monarchiával kapcsolatban azonban jól el lehet egymástól választani annak *elméleti* és *gyakorlati* megvalósulását. Míg az abszolutista monarchia *teoretikus* rendszere már létezett a *XVI. század végén*, addig a politikai berendezkedés *gyakorlati* terrénumán mindez csak *a XVII. század közepétől* datálható.³⁰⁰ Az abszolutista államtípusra vonatkozó vizsgálatunkat kezdjük az utóbbival, *a gyakorlati megvalósulás bemutatásával.*

Az 1620-as évektől kezdve megerősödött az egységesítési politika, amelynek fő csapásiránya a *vallási egység* elérésének célul tűzése volt, s amelyről úgy vélték, hogy egy jól szervezett államban ez a politikai kohézió alapvető eszköze.

Az unifikáció irányába tolta az állam fejlődését *a háborúk megnövekedett száma és költségei.* A már említett dinasztikus háborúk – melyek a reformáció megjelenésével egy időre vallási színezetet öltöttek – folyamatos hadiállapotot eredményeztek. Míg a XVI. században a békeévek száma 25 volt, ez a szám a XVII. századra 7 évre csökkent.³⁰¹ A XVI. század kezdetétől a XVIII. század kezdetéig tartó ún. *hadügyi forradalom* 1690-1715 közti időszaka fő elemének Parker³⁰² a hajóhadak és szárazföldi hadseregek méretében

²⁹⁹ Maga az abszolutizmus szó a franciáknál először 1796-ban, míg az angoloknál 1830-ban jelent meg első ízben. Sashalmi Endre: Abszolutizmus és isteni jogalap. In: Kiss Gergely-Radó Bálint-Sashalmi Endre: Abszolutizmus és isteni jogalap. Szöveggyűjtemény. Budapest, 2006. 11. p.

³⁰⁰ Ibid. 11. p.

³⁰¹ Op. Cit. Alkotmány-kormányzás-bíráskodás az újkori Európában. 22. p.

³⁰² Parker, G.: The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800. Cambridge, 1996. 158-159. Parker három időbeli szakaszt különbözteti meg a hadügyi forradalomnak: 1510-1560, 1580-1630, 1690-1715. Itt most nem térünk ki e hadügyi forradalom sok technikai és stratégiai vívmányára, csak a témánk szempontjából fontos összetevőre koncentráltunk.

bekövetkezett hatalmas növekedést tartja.³⁰³ A folyamatos háborúskodások *egyre növekvő pénzmennyiséget* emésztettek fel. Kiemelkedő Franciaország költségvetése, melynek 1690-ben a 75 %-át (!) emésztették fel a hadikiadások, amely arány nagyjából hasonló volt a kortárs államokban is.³⁰⁴ Mindez előhívta a *katonai igazgatás* és a *pénzügyigazgatás* fejlesztését. Ezek kulcsfontosságú voltára a korszak egyik főszereplője, Richelieu bíboros hívja fel „*Testament Politique*”³⁰⁵ című művében: „A történelem sokkal több olyan hadseregről tud, amelyet a szűkösség és a zűrzavar bomlasztott szét, mint amit ellenségeik erőfeszítései tettek tönkre, és jómagam voltam a szemtanúja annak, hogy minden vállalkozás, amibe az én időmben fogtak, egyedül emiatt bukott meg.”³⁰⁶

A toborzott zsoldos haderő megfelelő irányítása, logisztikájának, szakigazgatásának intézése, valamint az ennek nyomán felértékelődő állami pénzügyek egy szakavatott igazgatási apparátus létrehozását igényelték, így világra jött az *új típusú állami bürokrácia* a maga kora *újkori hivatalnoki értelmiségével*. *A központi államgépezet modernizálása és az új állami bürokrácia megszületése az államszervezet abszolutista formájának nagy újítása*. Ennek a professzionizált, tisztviselői karát immáron *nem a születési előjog okán*, hanem az egyetemeken szerzett – főként jogi - szaktudás „természetes szelekciójával” feltöltő központosított adminisztráció közigazgatási munkáját többek közt a *kollegialitás elve, a hivatali ügyek írásban történő előkészítése és a testületi döntés* jellemezte. Elsődlegesen ez a központi ügykezelés szintjén jelentkezett, de később a fontosabb szakigazgatási szerveknek – főként az említett hadügynek és pénzügynek - kiépültek a mélységben, vertikálisan tagolt helyi hierarchikus egységei is.³⁰⁷ *Az állam irányításának megszervezésében a privilégiumok iránti tiszteletet így felváltotta a racionalitás objektív igénye*.

A zsoldos hadseregek közvetlen irányításával rendelkező uralkodók a bürokrácia szervezeti hálójának új minőségű tudásával és hivatali munkájával „váltak le” végleg a rendekről. A rendi gyűlések fokozatosan elhaltak nyugaton s ez készen kínálta a lehetőséget a *központi királyi jogalkotás megerősítésére*. Az új hivatalnokréteg által szakszerűen összeállított királyi rendeletek a végrehajtásban párosuló professzionizációval, valamint a

³⁰³ Jól lemérhető a „létszámrobbanás” a francia haderő növekedésén: 1470-es évek: 40.000 fő, 1550-es évek: 50.000 fő, 1590-es évek: 80.000 fő, 1666: 97.000 fő, 1710: 350.000 fő. Kennedy, Paul: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Budapest, 1992. 54.; 85. p.

³⁰⁴ Az 1689 és 1714 közti időszak háborúiban Franciaország összes kiadásának 57-65 %-át a szárazföldi csapatoknak, míg 10 %-át a haditengerészetnek juttatta. Anglia ugyanekkor költségvetésének 40 %-át a hadseregre, 35 %-át a haditengerészetre fordította. Ibid. 85. p.

³⁰⁵ The Political Testament of Cardinal Richelieu: The Significant Chapters and Supporting Selections szerző: Armand Jean du Plessis Richelieu, Cardinal Richelieu. Ford.: Henry Bertram Hill, Wisconsin, 1964.

³⁰⁶ Ibid. 68. p.

³⁰⁷ Op. Cit. Alkotmány-kormányzás-bíráskodás az újkori Európában. 22-23. p.

bíróági rendszer egységesítésével, azon belül a központi királyi bíróságok súlyának növekedésével s a fellebbezési rendszer átszervezésével, az egységes központi legfelsőbb bíróság megalkotásával elősegítette az abszolutista államhatalom koncentrációját.³⁰⁸

Az *abszolutizmus* – Richet találó jelzője szerint – mint „az adóztatás gyermeke”³⁰⁹ – tehát *politikai rendszerként* a fenti gyakorlati összetevőkkel az 1660-as évektől eredeztethető, amikor több területen hátrébe szorultak, illetve megszűntek a rendi gyűlések.³¹⁰

Az abszolutizmus elméletéhez kapcsolódó teóriák: szerződéselméletek, alaptörvények és elidegeníthetetlen jogok

Az abszolutizmus - *teoretikus szempontból* - a monarchia olyan elméletét jelentette, ahol az uralkodó minden külső (pápa, császár) és belső (rendek) hatóságtól független, és jogi felhatalmazással bír annak érdekében, hogy *a közjó biztosítására – a közjog szférájában - minden intézkedést megtegyen*. Ez az abszolút hatalom azonban nem volt korlátlan, mivel nem hozhatott olyan rendelkezést, amely az isteni és természetjogba ütközött, vagy sértette az ország alaptörvényeit („*leges fundamentales*”). Az isteni és természetjog előírásai, valamint az alaptörvények ezek szerint az uralkodó *felett* álltak, s ezek tiszteletben tartása különböztette meg a törvényes abszolút uralkodót a zsarnoktól, viszont ha mégis áthágta ezen rendelkezéseket, nem lehetett neki aktívan ellenállni, mivel felette csakis Isten ítélkezhetett.³¹¹ Hahner Péter találó kifejezésével élve az abszolút uralkodók „megtehettek volna mindent, amit akartak – de nem akarhattak mindent, amit megtehettek volna.”³¹²

Mindebből következően megállapítható, hogy az *abszolutista eszmerendszer jogi keretbe ágyazódott*. Az abszolutista hatalom ugyanis nem zsarnoki hatalom, az *eszmerendszert megalkotó teoretikusok* nagy figyelmet szenteltek a zsarnok és az abszolút uralkodó megkülönböztetésének, s *kihangsúlyozták, hogy csakis együtt, egységben lehet értékezni az uralkodó szuverén hatalmát és az alattvalók jogait*.³¹³

³⁰⁸ Ibis. 24-25. p.

³⁰⁹ Op. Cit. Hahner. 53. p.

³¹⁰ Op. Cit. Sashalmi (2006). 124. p.

³¹¹ Op. Cit. Sashalmi: Abszolutizmus és isteni jogalap. 22-23. p.

³¹² Op. Cit. Hahner. 53. p.

³¹³ Mindezt jól illusztrálják XI. Károly (1660-97) svéd király szavai: „Bár bizonyos értelemben elmondható rólunk, hogy felette állunk a jognak oly módon, hogy hatalmunkban áll azt megváltoztatni, kinyilatkoztatni és módosítani, ha valamiféle nyilvánvaló ésszerűség vagy elengedhetetlen szükségszerűség azt megköveteli vagy megengedi; mindazonáltal, hogy ilyen ok, illetve az általunk lefektetett rendes jogi eljárás nélkül bármiféle változtatást eszközöljünk, vagy úgy tekintsük magunkat a jog felett állónak, hogy ne lennénk hajlandók

Az *elméletörténeti gyökerek* után kutatva vissza kell nyúlnunk *Padovai Marsiliusig*, akinek a már hivatkozott „*Defensor Pacis*”(1324) című művében megtalálhatóak a társadalmi szerződés első motívumai, valamint a népszuverenitáson alapuló világi törvények primátusának kifejtése.

Marsilius szerint az ember értelmével belátja, hogy egyedül nehezen tudna megbirkózni a természeti erőkkel, ezért közösségre lép embertársaival. Az így létrejövő társadalom egy akarati aktusból fakadó egyesülés: emberek akarattal létrehozott kölcsönös megállapodása, egymással való szerződése.³¹⁴

Az ember – kényszerhelyzetét felismerve – együttműködési szabályokat, törvényeket alkot. A törvények azonban csak akkor tudják betölteni szabályozási hivatásukat, ha olyan kényszerítő hatalom áll mögöttük, amely szankcionálni képes betartásukat. Ez a kényszerítő hatalom pedig nem más, mint az emberi törvényhozó („*legislator humanus*”), amely a polgárok egész testületének („*universitas civium*”) főhatalmán nyugszik. A törvényhozó így csak a polgárok összessége vagy nagyobbik része („*valentior pars*”) lehet. A törvényhozó a kényszerítő hatalmat vagy uralkodó részt („*pars principans*”) megválasztja, illetve le is teheti,³¹⁵ így az uralkodó rész hatalma csak delegált, közvetett. A törvényhozó akár a törvényalkotó hatalmát is átruházhatja egy vagy több személyre, de nem az a fontos, hogy formailag ki alkotja a törvényt, vagy hogy a törvény igazságos-e vagy sem, hanem hogy az átruházott törvényalkotó hatalom és maga a törvény az összesség, a polgárok testületének akaratából származzon, s az összesség ereje szankcionálja azokat.³¹⁶ *Marsilius* felfogásának újdonsága az volt, hogy *a legitimációs forrást egyértelműen az emberi szférába helyezte, s ez nem más, mint a társadalmat alkotó polgárok akarata.*

William Ockham mindehhez azt tette hozzá, hogy az uralom elveszti létjogosultságát, ha nem képes szavatolni a közösség javát, rendjét, békéjét. Ezt a szituációt *szükséghelyzetnek* nevezi, s ebben a helyzetben érvénytelenné válhat az uralkodó joga az uralkodásra, mivel már nem képes orvosolni a nép bajait és elhárítani az őt ért csapásokat. Ebben az esetben a nép

megengedni, hogy azt élvezzék és védelmük, valamint biztonságuk érdekében éljenek vele – nos, ez olyasvalami, ami *teljességgel ellenkezik királyi hivatalunkkal és összeegyeztethetetlen alattvalóink jólétével.*” Roberts, M.: Charles XI. History, 1965. (160-192.) 176. p. In. Op. Cit. Sashalmi: Abszolutizmus és isteni jogalap. 25-27. p.

³¹⁴ Op. Cit. Bayer. 86. p.

³¹⁵ Canning megjegyzi, hogy Marsilius elmélete megfelelő rugalmasságú volt, így azt a lehetséges politikai közösségek számos formájára lehetett alkalmazni. A „*pars principans*” szám szerint egy, néhány vagy sok tagból is állhat. A törvényhozó létszámával kapcsolatban Marsilius konkrét számot nem jelöl meg, de a „*valentior pars*” megjelölésből az a következtetés is levonható, hogy a törvényhozó rész csekély létszámú is lehet. Op. Cit. Canning. 222. p.

³¹⁶ Op. Cit. Bayer. 87. p.

újra a saját kezébe veheti sorsát, az uralkodót leválthatja, sőt börtönbe is vetheti, mert mindegyre a természetjog felhatalmazást ad a népnek.³¹⁷

Ez a gondolat a „*ius divinum*”-ot „*ius naturale*”-nak, azaz természetjognak aposztrofáló Aquinói Szent Tamás „köpönyegéből bújt elő”. Tamás szerint a „*ius naturale*” - szakrális eredete folytán - olyan erős, hogyha a hatalommal bírók által írott jog ellentmondana neki, akkor az az utóbbit semmissé degradálja.

A természetjognak ellentmondó, „*eleve érvénytelen törvény*” gondolata összekapcsolva azzal a másik eszmével, miszerint a társadalmat alkotó polgárok a hatalom átruházása után is rendelkeznek jogokkal, egységes elméleti alapot szolgáltatott ahhoz a további következtetéshez, hogy az ember, mint a természetjognak alávetett természeti lény nem is mondhat le egyes, sajátos jogairól, s így megszületett az *elidegeníthetetlen jogok* kategóriája.³¹⁸

Az embereket megillető alapvető jogokat az uralkodói hatalom nem idegenítheti el, mivel azok a társadalom közmegegyezésének termékei. Ennek a társadalmi közmegegyezésnek a kiemelkedő produktumai Althusius szerint az *alaptörvények* („*leges fundamentales*”), amelyek garantálják ezeket az elidegeníthetetlen jogosítványokat.

Johannes Althusius 1603-as „*Politica*”³¹⁹ című munkájában alkotja meg az alaptörvények kategóriáját, ami érvelése szerint az a szerződés („*pactum*”), amely azon feltételeket tartalmazza, amik alapján valamely testületek, közösségek megállapodnak egy állam alapításában. Az alaptörvény létrehozásához, illetve akármilyen szintű módosításához elengedhetetlen a szerződő felek, vagyis a politikai jogokkal rendelkező nép vagy az országglakók egyetértése („*consensus populi seu regnicolanum*”)³²⁰

Althusius a „*ius naturale*” alapján írott, tényleges törvények hiányában is feltételezi az alaptörvények meglétét, ha emberi emlékezetet meghaladó szokás, illetve bizonyos szokásjogi szabályok rendezték a kormányzati alapkérdéseket. Emellett az az álláspontja, hogy létezhet állam alaptörvény nélkül is, de ilyet a nép, illetve testületei bármikor, tetszésük szerint létrehozhatnak.

Ugyancsak a „*ius naturale*” legitimációs erejére hivatkozik az alaptörvény megtartásának kötelezettségét illetően. Althusius azon a véleményen van, hogy alapvető,

³¹⁷ Ibid. 88. p.

³¹⁸ Ennek példaként fogták fel a rendi „szabadságokat”, amik a rendi chartákban és az uralkodói választási feltételek során alakultak ki. Op. Cit. Alkotmány-kormányzás-bíráskodás az újkori Európában. 36. p.

³¹⁹ The Politics of Johannes Althusius. An abridged translation of the Third Edition of „*Politica Methodice Digesta, Atque Exemplis Sacris et Profanis Illustrata*. Ford.: Carney, Frederick S.. Boston, 1964.

³²⁰ Op. Cit. Nyugat-Európa alkotmányai. 15. p.

íratlan természetjogi elv a szerződések betartásának kötelezettsége, s ugyancsak a „ius naturale” szavatolja, hogy a szerződést csak a szerződő felek változtathatják meg.

Hugo Grotius 1624-es „*De iure belli ac pacis*” („*A háború és a béke jogáról*”)³²¹ című művében ezeket a gondolatokat úgy fűzi tovább, hogy „az emberek első ízben nem Isten parancsára, hanem önként egyesültek polgári társadalommá attól a tapasztalattól vezetve, hogy az egymástól elkülönült családok gyengék az erőszakkal szemben. Ebből ered az államhatalom (potestas civilis)”³²²Grotius tehát már *nem az isteni parancsot, hanem az emberek társulását tartotta az államalapítás döntő tényezőjének.*

Benedictus Spinoza munkássága viszont már megmutatja azt a kétarcúságot, ami a XVII. század végére a főhatalom korlátozásának felfogását áthatotta. Egyrészt a „*Tractatus theologico-politicus*” című 1670-es könyvében a főhatalom abszolút korlátlanságának szószólójaként nyilatkozik. Ugyan a szerződéses elmélet talaján áll, de *egyértelműen tagadja a hatalom korlátozásának és az ellenállás jogának lehetőségét:* „Aki az önvédelemre szolgáló hatalmát akár önként, akár kényszer hatása alatt másra átruházta, az teljességgel lemondott természeti jogáról az illető javára, következésképpen elhatározta, hogy mindenben feltétlenül engedelmeskedik neki.”³²³

Másrészt viszont ugyanő az 1677-es (!) „*Tractatus politicus*” című művében kifejti, hogy *a már meghozott törvények kötik az államot.* A törvények közül kiemelkednek a *hatalomgyakorlásra vonatkozó törvények,* amelyeket Spinoza *örökérvényűeknek* tart s ezeket nézete szerint *külön garanciákkal kell körbevenni* s megsértőire külön felelősségrevonást alkalmazna.

Utóbbi nézet viszont már nem természetjogi értelemben vett törvényre, hanem *tartalmi és alaki vonatkozásban egyaránt a közönséges törvények felett álló magasabbrendű tételes törvényre* vonatkozik, ami már az *írott, chartális alkotmányok* irányába mutat.³²⁴

³²¹ Grotius, Hugo: *A háború és a béke jogáról*, I-III. Budapest, 1960.

³²² *Ibid.* 16. p.

³²³ Spinoza, Benedictus: *Teológiai-politikai tanulmány.* Budapest, 1953. 230. p.

³²⁴ *Op. Cit.* Nyugat-Európa alkotmányai. 22-23. p.

A hatalomnak történő engedelmességi kötelesség határai

Külön rövid kitérőt kell tennünk a hatalomnak történő engedelmességi kötelezettség határainak kérdése kapcsán.

Nem számítva a gyakorlat terén a különféle rendi chartákba (pl. Magna Charta, Aranybulla stb.) foglalt ún. *ellenállási záradékokat*, az elméletalkotás terepén már *Aquinói Szent Tamás* munkásságában megjelenik ez a gondolat. Nézete alapján az állam isteni eredetű, de szervezete már emberi produktum. Azt az emberek maguk formálhatják, igényeik szerint. Az uralom több fajtáját hozhatják létre, a legjobbnak Tamás a királyságot tartotta. Az uralkodói önkényt szerinte a leginkább akkor lehet megelőzni, ha e posztra megfelelő személyt választanak, de ha mégis „tyrannussá” válik a király, akkor a beiktatóknak joga van elmozdítani őt. Az alattvalók ún. *alávetettségi paktumának* kötőereje csak addig tart, amíg az uralkodó zsarnoki tettei fel nem oldják őket ennek érvénye alól.³²⁵

Ezek a gondolatok aztán a reformáció politikai irodalmában fejlődnek tovább. *Luther Márton* szerint a világi felsőbbsséggel szemben *csak a magánembert* terheli feltétlen engedelmességi kötelezettség, *de bűnös parancsot a magánember sem helyeselhetett, és nem segíthette aktívan annak végrehajtását.*

Kálvin János ezt a lutheri véleményét azon a ponton fejlesztette tovább, hogy *a közügyeivel foglalkozó emberekre* – különösen az *előkelőkre* („*optimates*”) - vonatkozó felelősséget egyrészt az előbbi értelemben használta, de ehhez hozzátette, hogy ezen túl *rendkívüli esetben* egy legális testületnek – jelesül a rendeknek – *megengedhető a zsarnoki hatalommal való szembeszállás.* „*Institutio religionis christianae*” című művének a világi adminisztrációról szóló fejezetében Kálvin azt írja:

„Mert, ha vannak ma olyan felsőségek szervezve a népből a királyok önkényének korlátozására...aminő hatalommal...bír és működik némely országokban a három rend, midőn országgyűlést tartanak: annyira nem mondok ellent annak, hogy kötelességszerűen közbelépjenek a királyok zsarnok önkényével szemben, hogy ellenkezőleg, ha ők a gögös és a szegény föld népét nyomorgató királyokkal szemben gyáván szemet hunynak: nem habozom

³²⁵ „Úgy kell elrendezni az ország kormányzását, hogy a királytól intézményesen elvonják a zsarnokká válás lehetőségét. Úgy kell mérsékelni (korlátozni) hatalmát, hogy ne tudjon könnyen zsarnokságra hajolni” De regimine principum. Opera omnia. Parmae, 1865. Tom XVI. op. XVI. Cap. 6. Ibid. 14. p.

azt állítani, miképp szándékos elnézésük bűnös hűtelenség, a mellyel a nép szabadságát, a melynek Isten rendeléséből védőiül állítottak oda, álnokul elárulják.”³²⁶

Kálvin maga azonban nem volt a zsarnokölés hirdetője³²⁷, de francia követői, az ún. *monarchomachianusok* pedig már egyenesen azt állították, hogy nemcsak az előkelők szervezett testületeinek joga a zsarnok uralkodóval szembeni ellenállás, hanem az *a nép minden tagját megilleti, sőt, egyenesen Isten iránti kötelességként értelmezik azt* – amit ha nem tesznek meg, akkor az Isten iránti alapvető kötelességüket szegik meg.³²⁸ Rajtuk kívül - nézeteik bővebb kifejtését most elhagyva - a protestánsok közül *a francia és skót „kálvinisták”*, a katolikus ellenreformáció elméletében pedig az irányzat „élcsapatát” alkotó *jezsuiták* képviseltek olyan radikális politikai nézeteket, amelyek az uralkodónak való aktív ellenállás, sőt a zsarnokölés jogát hirdették.³²⁹

³²⁶ Ibid. 14. p.

³²⁷ Op. Cit. Sashalmi: Abszolutizmus és isteni jogalap. 20. p.

³²⁸ Op. Cit. Alkotmány-kormányzás-bíráskodás az újkori Európában. 37. p.

³²⁹ Op. Cit. Sashalmi: Abszolutizmus és isteni jogalap. 19. p.

A szuverenitás elméleti megközelítései

A *szuverenitás* középkori tartalmának vizsgálata rávilágít arra, hogy a főhatalomnak belső és külső tekintetben is szüksége volt a kizárólagosság biztosítására. *Belső tekintetben* ez a hatalom centralizált, szilárd kézbentartását jelentette az egész uralmi terület fölött, míg *külső tekintetben* az ún. „*univerzális hatalmak*” joghatósága, meghatározó befolyása alóli függetlenedés az elérendő cél.

A két „*univerzális hatalom*” a *német-római császár* és a *pápa* a keresztény világ kizárólagos irányító hatalmának pozíciójáért folytatott küzdelme jelentik a keresztény királyságok szuverenitására a külső veszélyt. Mindkét hatalom az egyetemes irányításra tört, de éppen emiatt nem pontosan behatárolható területi alapon. Sem az egyház („*ecclesia*”) mint a hívők közössége nem rendelkezett olyan területtel, amelyet földrajzilag pontos határok közé lehetett volna szorítani, de a császár sem deklarált ilyet, mivel ő az egész világ urának tartotta magát („*dominus mundi*”).³³⁰

A két hatalom küzdelme végül is nem vezetett sem egyikük végső győzelméhez, sem a cél, az egyetemes hatalom eléréséhez. A reformáció aztán végképp leveszi a napirendről az egy univerzális hatalom megvalósításának kérdését, így a szuverenitás megteremtését ettől fogva már ez a külső veszély nem fenyegeti.

A belső „*fronton*” viszont folyamatos a küzdelem. Az uralkodók változó előjelű harcot folytatnak a feudális anarchia eredményeképp létrejövő területi- és jogi széttagoltság felszámolására - joghatóságuk kizárólagosságának megteremtéséért. A rendiség színrelépésével a helyzet tovább bonyolódott, mivel létrejött két hatalmi központ – az uralkodó és a rendi gyűlés -, amely így megvalósította a rendi dualizmust, de ettől fogva a „*szuverenitás valami lebegő állapotban megoszlik a ’politikai testben*”.³³¹

A szuverenitás kiteljesedését végül az abszolutizmus korszaka hozza el az uralkodók számára. A monarcha abszolút uralmának elméleti alátámasztásának gyökerei a pápai hatalomfelfogás, a „*plenitudo potestatis*”, azaz a „*hatalom teljessége*” kánonjogi elméletének megalkotásáig nyúlnak vissza.³³² A római jog „újrafelfedezése” a bolognai glosszátor-iskola tudósai által azt eredményezte, hogy a római jog elvei átszivárogtak a kánonjogba. Így az az elv is, amely a pápa abszolút hatalmának („*potestas absoluta*”) alátámasztására szolgált:

³³⁰ Op. Cit. Spruyt. 35. p.

³³¹ Op. Cit. Szűcs. (1983) 51. p.

³³² Magát a kifejezést az V. században Leó pápa alkotta meg a pápai hatalom magyarázására. Op. Cit. Canning. 159. p.

„*Princeps legibus solutus est*” – a princepsz a törvények felett áll. Valószínűsíthetően ebből eredeztethető a „*potestas absoluta*” kifejezés, mivel az „*absolutus*” jogi értelmezése megegyezett a „*solutus*”-sal.³³³ Ezt az elvet aztán már a középkorvégi világi monarchiák átvették, s az uralkodó abszolút hatalmának az indoklásául használták.³³⁴

A következő lépcsőfok *Jean Bodin* szuverenitás-fogalma. Bodin 1576-os munkájában („*Six livres de la République*”) fejt ki, hogy „a szuverenitás („*souverainité*”³³⁵) egy állam állandó és abszolút hatalma”³³⁶, amelyet csak az isteni és a természetjog, valamint a fundamentális vagy alaptörvények korlátozhatnak. A közönséges törvények tehát nem kötik a szuverenitás birtokosát³³⁷, azok fölött áll: „az uralkodó fel van mentve a törvények alól”.³³⁸ A szuverén maga minden törvény forrása³³⁹, s még saját törvényeinek sincs alávetve, bármikor felülvizsgálhatja előző rendelkezéseit.³⁴⁰

A szuverén uralkodó hatalmát egyedül korlátozó isteni és természeti, valamint fundamentális törvényeket meg is nevezi Bodin. Az isteni törvény a hitbéli kérdések területe, ahonnan számúzi az uralkodót. A természeti törvény tartalmazza a királyi hatalom legitimitását megalapozó dinasztikus öröklési rendet. A trónöröklési törvények fontosságát mutatja az az „átminősítődés”, aminek következtében a XVIII. századra azok már alaptörvényi rangra emelkedtek. Ebben az időszakban már alapelvvé rögzült, hogy a trónöröklési jogi szabályozása alaptörvénynek számít, ami része az adott állam közjogának és a többi állammal való viszony tekintetében nemzetközi érvénnyel bír.³⁴¹

Visszatérve Bodin teóriájához, a természeti törvény körébe sorolja a király személyes javainak és az állam javainak megkülönböztetését, melyből a tulajdon szentségének kimondásáig jut el.³⁴² Bodin a tulajdonhoz való jogot összeköti az adókvetés problematikájával úgy, hogy érvelése szerint az adó megfizetése csökkenti a polgárok

³³³ Op. Cit. Bonney. 313. p.

³³⁴ Op. Cit. Sashalmi: Abszolutizmus és isteni jogalap. 16. p.

³³⁵ A szuverén („*souverain*”) szót már Beaumanoir francia jogász használja a XIII. század végén, s ezt felhasználva hozta létre Bodin az új kifejezést, ami amúgy a „*maiestas*” francia megfelelője. Op. Cit. Sashalmi (2006). 16-17. p.

³³⁶ Bodin, Jean: Az államról. Budapest, 1987. 73. p.

³³⁷ „A szuverenitás birtokosai tehát semmiképpen nem lehetnek alárendelve senki más parancsolatának; elengedhetetlen, hogy törvényt írassanak elő az alattvalóknak, hogy eltörölhessék és megsemmisíthessék a szükségtelen törvényeket, és újakat alkothassanak.” Ibid. 78. p.

³³⁸ Ibid. 78. p. Az „abszolutizmus” fogalma is ebből a kifejezésből - „*de legibus absoluta*” – származik.

³³⁹ A jog, mint *ars* szerves egységet képez, amelyet a szuverén állam hoz létre. A Bodin által is valott e teóriát osztották az ún. Humanista Jogtudomány képviselői is, jelesül Budé, Connan, Le Duaren, Coras, Baudouin, Doneau és Le Caron. Op. Cit. Hamza. 12. p.

³⁴⁰ „Ezért is szerepel a rendeletek és utasítások végén ez: mert nekünk így tetszik” Ibid. 80. p.

³⁴¹ Op. Cit. Sashalmi (2006). 126. p.

³⁴² „Királyi egyeduralkodó az, aki ugyanúgy engedelmeskedik a természeti törvényeknek, ahogyan alattvalóitól elvárja, hogy neki engedelmeskedjenek, s meghagyja mindenkinek természetes szabadságát és vagyona fölötti tulajdonjogát.” Op. Cit. Bodin. 139. p.

tulajdonát, ezért azoknak „közük van” az adóztatáshoz. Így az adókvetés jogát Bodin a szuverén esetében is a polgárok beleegyezéséhez köti – az abszolutizmus ellenére.

A szuverenitás, mint legfőbb hatalom kizárólag az állam tulajdonsága, szemben mindenfajta más közösséggel. A mindenkori államformát éppen az határozza meg, hogy kié a főhatalom.³⁴³ Bodin az uralkodó személyében testesíti meg a szuverenitást, de a király személye az ő számára mindenekelőtt az állam vezetőjeként betöltött funkciójában volt érdekfeszítő.³⁴⁴

Az uralkodó személyét megillető abszolút hatalomra koncentrál *I. Jakab skót király* 1598-as „A monarcha igaz törvénye” című művében. Érvelése szerint azért van szükség az uralkodó megfellebbezhetetlen hatalmára, mert a nép csupán fejetlen tömeg királya nélkül és az uralkodó szilárd hatalma képes csak megakadályozni az anarchiát. A király szerinte nem más, mint Isten lélegző képmása a földön s hivatása az, hogy atyailag gondoskodjon a király nagy családjáról, az országról.³⁴⁵

I. Jakab jogtudósa, *Sir Robert Filmer* „Patriarcha” című művében alaposan alátámasztja az abszolút uralkodói hatalom patriarchális felfogását. Véleménye szerint az emberiség fejlődése a családok, törzsek és államok latorjáján haladva egy természetes, organikus folyamatot alkotott, ahol a vezetők hatalma az atyai hatalom fokozatos kiterjesztéséből eredt, s ez a nemzedékről nemzedékre öröklődő atyai tekintély elidegeníthetetlen természeti joggá nemesedett.³⁴⁶

A monarcha személyéről *Hobbes* 1651-es korszakalkotó könyve, a „Leviathan” teszi át egyértelműen a szuverenitást *a személytelen államra* s nála már nem a szuverén uralkodó-alattvaló viszony, hanem a *szuverén állam-alattvaló viszony* áll a középpontban, ahol az államok jogait és az alattvalók kötelezettségeit kell vizsgálni.³⁴⁷ Az így megszületett modern államfogalom lényegi eleme az a jogilag körülhatárolt rend, ami egyértelműen elkülönül a hatalmat gyakorlóktól és a hatalomnak alávetettektől is, és ez az elszemélytelenített közhatalom áll egy meghatározott területen a politikai hierarchia csúcsán s tárgya e területen lévő népesség hűségének.

Hobbes megfogalmazásában: „...az egyetlen személylé egyesült sokaságot ÁLLAMNAK, latinul CIVITASNAK nevezzük...az állam lényege...- hogy meghatározzuk -

³⁴³ „Ha például a szuverenitás egy uralkodóban testesül meg, monarchiának nevezzük, ha az egész népnek része van benne, azt mondjuk, hogy ez demokrácia, és ha csak a nép kisebbik részéé, akkor arisztokráciáról beszélünk.” Ibid. 126. p.

³⁴⁴ Op. Cit. Bayer. 106-107. p.

³⁴⁵ Ibid. 117. p.

³⁴⁶ Ibid. 117. p.

³⁴⁷ Op. Cit. Sashalmi (2006). 16-17. p.; 20. p.

egyetlen személy, akinek cselekedeteit illetően egy nagy emberi sokaság minden egyes tagja egymással kötött kölcsönös megállapodás alapján megbízónak tekinti magát avégett, hogy e személy mindannyiunk erejét és eszközeit a béke és a közös védelem érdekében úgy használhassa fel, ahogy célszerűnek tartja. És e személy megtestesítőjét uralkodónak hívjuk, akiről azt mondjuk, hogy *felsőjogai* vannak, és a többiek mind *alattvalói*.³⁴⁸

Íme, előttünk áll teljes fegyverzetében a modern államfogalom!

Az elméleten túl az állam új felfogása a XVIII. századra már megjelent a nemzetközi kapcsolatokban is.³⁴⁹ A spanyol örökösödési háborút lezáró 1713-as utrechti béketárgyalások dokumentumaiban az európai államrendszer szereplői szuverén államok, amelyek alapvetően egyenlők, köztük már a diplomáciai protokoll középkori rangsorait nem alkalmazták, a békeszerződést önálló és egyenrangú államok kötötték. Osiander megfogalmazásában: „a racionalitás, nem a tradicionalitás volt a diskurzus fő jellemzője.”³⁵⁰ Bizonyítéknak Osiander a dokumentumokban az „Európa szabadsága” kifejezés használatát hozza, ami a földrészen létrehozandó hegemonia létrejöttének megakadályozását, vagyis a nemzetközi államrendszer alanyainak szabadságát, azaz szuverenitását és egyenrangúságát jelentette.³⁵¹

Viszont – ahogy azt már az előzőekben idézett Hobbes-i definíció is tartalmazza – ezeket az immáron személytelen „testként” felfogott államokat továbbra is az uralkodók testesítették meg, így Utrechtben is a dinasztia vitték a prímet, s mindez arra figyelmeztet bennünket, hogy a modern államfogalom kialakulása nem járt együtt annak azonnali gyakorlati alkalmazásával. A nemzetközi államrendszer ezért nem a területi, hanem a dinasztikus szuverenitáson alapult, ahol a terület csak mint a dinasztia tulajdona élvezett sérthetlenséget.³⁵² Mivel tehát a szuverenitás gyakorlati felfogása erősen perszonális maradt, ezért a modern államfelfogás lassan tudott csak meggyökeresedni.

Az 1648-1789 közti időszakot Van Creveld úgy értékeli, hogy az uralkodó személye és az állam, amit a korban az ő államának tartottak „miként különült el egymástól, míg nem az előbbi majdhogynem lényegtelené vált az utóbbival összehasonlítva.”³⁵³

³⁴⁸ Hobbes, Thomas: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*. Budapest, 1999. 209. p. Másutt az államot – s benne a szuverenitást – plasztikusan így jeleníti meg Hobbes: „...a NÉPKÖZÖSSÉGNEK vagy ÁLLAMNAK (latinul CIVITASNAK) nevezett nagy LEVIATÁNT, ez pedig nem egyéb, mint mesterséges ember, bár természetes mintaképénél – amelynek védelmére és oltalmazására szánták – jóval nagyobb méretű és erejű; s benne a szuverenitás a mesterséges lélek, amely az egész testet élettel tölti meg és mozgatja” Ibid. 69. p.

³⁴⁹ Op. Cit. Sashalmi (2006). 21. p.

³⁵⁰ Osiander, A.: *The States System of Europe, 1648-1990*. Oxford, 1994. 102-103. p.

³⁵¹ Ibid. 120-121. p. Id. Op. Cit. Sashalmi (2006). 152-153. p.

³⁵² Teschke, B.: *Theorizing the Westphalian system of states: International relations from absolutism to capitalism*. In: *European Journal of International Relations*, 1998. 17. p. Id. Op. Cit. Sashalmi (2006). 155. p.

³⁵³ Van Creveld: *The Rise and Decline of the State*. Cambridge, 1999. 127. p. Id. Op. Cit. Sashalmi (2006).

A társadalmi szerződés újkori megfogalmazásai

John Locke a „Két értekezés a kormányatról” (1680) („*Two Treatises of Government*”) című művében lefekteti a polgárok társadalmi szerződésén alapuló állam alapvonalait.

Az embereket eredendően szabadnak tartja, s ennek a szabadságnak a biztosítására hozzák létre azok az államot – az ő megfogalmazásában a polgári kormányzatot –, hogy közösen megalkotott törvényeknek alávetve szervezzék meg közös életüket. Az ember a szabad természeti állapotának elején munkájával jogcímet szerez a természeti szükségleteinek megfelelő tulajdon birtoklására. Itt még az emberek közt egyenlő tulajdoni viszonyok vannak, amit a pénzgazdálkodás megjelenése borít fel s ezzel az ember átlép a természeti állapot második, immáron az *egyenlőtlenségen* alapuló s konfliktusokkal terhelt második szakaszába. Locke úgy érvel, hogy a tulajdon egyenlőtlen elosztása gerjeszti a félelmet, s ezáltal az emberek közti konfliktusokat, és ezt az állapotot egy *államalkotó társadalmi szerződéssel* lehet orvosolni: „Az a nagy és fő cél tehát, amiért az emberek államokká egyesülnek, és kormányzatnak vetik alá magukat, a *tulajdonuk megvédése*.”³⁵⁴

Miképpen teszik meg ezt az emberek?

„Az egyetlen mód, hogy valaki megváltik természetes szabadságától, és *magára veszi a polgári társadalom kötelekeit*, az, hogy megállapodik más emberekkel: összefognak és közösséggé egyesülnek abból a célból, hogy zavartalanul élvezzék javaikat, és nagyobb biztonságban legyenek mindenkivel szemben, aki nem tartozik a közösséghez....Ha ezen a módon *akárhányan* megegyeztek abban, hogy egyetlen közösséget vagy kormányzatot alkotnak, akkor ezzel rögtön testületté válnak, és *egyetlen államot* alkotnak, amelyben a többségé a jog, hogy cselekedjék és kötelezze a többieket.”³⁵⁵

A politikai hatalom legitimitásának alapja tehát a *polgárok egyetemleges megegyezése*, hogy közösen egy államot alkossanak, amelynek létrejötte után a *többségi elvre* való hivatkozással lehet közös törvényeket alkotni. Viszont *nem ruházzák fel korlátlan hatalommal ezt az államot*, mivel azt a *közjó biztosítására hozták létre*, így a hatalom ennek a célnak a biztosításán túlra nem léphet. Minden hatalom *delegált hatalom* egy meghatározott időre, és ha a törvényhozás tartósan ellenkezik a polgárok akaratával, akkor megvonhatják tőle a bizalmat. A hatalom ilyenkor *visszaszáll* az államalkotó szerződést létrehozókra, akik

³⁵⁴ Locke, John: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*. Budapest, 1986. 126.

³⁵⁵ Ibid. 106. p.

újjaalakíthatják az egész hatalmi rendszert. Ezzel az elmélettel megalkotta Locke a *népszuverenitás liberális koncepcióját*.³⁵⁶

A Locke által nyitott úton a francia felvilágosodás nagy alakjai haladtak tovább. Témánk szempontjából *Montesquieu* és *Rousseau* munkássága emelkedik ki.

Montesquieu főműve „*A törvények szelleméről*” (1748), melynek alapeszméje szerint az emberi társadalom alá van vetve a változatlan természeti törvényeknek, de ezek mellett a társadalom is létrehoz pozitív törvényeket, amik változhatnak a társadalom akaratából. Amikortól az emberek társadalmat alkotnak, az addig fennálló egyenlőség békés állapotát felváltja a harc. Éppen ezért a belső és külső béke biztosítása érdekében az államot létrehozó embereknek pozitív törvényeket kell létrehozniuk, mely törvények szelleme megegyezik a törvények lényegével, s mögöttük egy „ös-ésszerűség” húzódik meg. Ezen törvények közül kiemelkednek a hatalom szerkezetét megállapító törvények, melyek közül *Montesquieu* az alkotmányos monarchia kormányformájához vezető törvénykezést tartja a legideálisabbnak. Az alkotmányos monarchiában ugyanis szerinte a törvények uralkodnak és a hatalmi ágak megosztásával meg lehet akadályozni a főhatalom despotikus elburjánzását. Véleménye szerint ugyanis a hatalmat csak egy másik hatalom korlátozhatja és ellenőrizheti egy államon belül, így megalkotja a mai napig klasszikusnak számító *törvényhozás-végrehajtás-bírászkodás* hatalommegosztási triászát.³⁵⁷ *A montesquieu-i hatalommegosztási gondolat* lényeges elemei tehát a *hatalmi viszonyok jognak való alávetése*, illetve *az állami szervek és állami funkciók személyi és szervezeti elhatárolása a törvényhozás-végrehajtás-bírászkodás kategóriáiba való belefoglalással*.³⁵⁸ Nagy újdonsága ennek az elvnek még az, hogy *a hatalommegosztás nem vezet önmagában az állami egység és szuverenitás felbomlásához*.

Jean-Jacques Rousseau „*A társadalmi szerződésről*” című értekezésében a természeti jog preferálása helyett egy új rend, az általa minden más jog alapjának tekintett társadalmi rend fundamentumának a társadalom megállapodását tartja. Forradalmi erejű elgondolása szerint, ha egy társadalom konvenciókon nyugszik, akkor *alaptörvényei is megváltoztathatóak*. A társadalom tagjai szabadon döntenek, hogy milyen szerződést kössenek egymással. A szerződés létrejötte során minden személy az „*általános akarat*” („*volonté générale*”) legfőbb irányítása alatt egyesül, s így válik mindenki az új rend elkülöníthetetlen részévé úgy, hogy mindeközben a főhatalom az egész népnél marad. Az

³⁵⁶ Op. Cit. Bayer. 125-127. p.

³⁵⁷ Ibid. 132-134. p. Megjegyzendő, hogy a hatalommegosztás gondolataig már Locke is eljut, s az ő felosztása: törvényhozás-végrehajtás-föderatív hatalom.

³⁵⁸ Sári János: A hatalommegosztás. Budapest, 1995. 37-38. p.

ember így kettős viszonyt hoz létre a közösséggel: részese a szuverénnek és alattvalója az államnak, vagyis egyszerre kormányzó és kormányzott.

A főhatalom mint az általános akarat megtestesítője elidegeníthetetlen, oszthatatlan és tévedhetetlen, letéteményese valamennyi kormányzati formában a nép. Az általános akarat – ami nem egyenlő minden egyén akaratának összegével – a közérdeket, a közjót előtérbe helyező akarat, s ezen minőségében ellentétbe kerülhet a polgárok *magánakaratának* („*volonté de tous*”) mechanikus összegével. A magánember és közember konfliktusában a magánember („burzsoá”) csak közvetlen magánhasznára tekint, s az államot e magánérdekeket biztosító keretnek fogja fel. A közember az államnak olyan polgára („*citoyen*”), aki alárendeli magát a köz érdekének, a közjó céljának és az azt kifejező közakaratnak. Ezekből az elgondolásokból tevődik össze Rousseau népszuverenitási elmélete.³⁵⁹

Sári János arra hívja fel a figyelmet, hogy Rousseau népszuverenitási elméletének *intézményi modelljét* a szakirodalom *centralizált*, vagy *hierarchizált* hatalomgyakorlásnak tartja, ahol a kizárólag a népet megillető törvényhozó hatalomnak *teljességgel* alá van rendelve a végrehajtó hatalom. Ennek érdekében olyan kormányzati rendszert kell kialakítani a hatalommal való visszaélés kiküszöbölésére, ahol a kormányzók alá vannak rendelve a polgárok összességének, akik a szuverenitás végső letéteményesei. Ebben a koncepcióban a *civil társadalom és a politikai állam egymásba csúszik*. Ezzel a felfogással Rousseau válik az *államhatalom társadalmi ellenőrzését valló felfogás megalkotójává*, míg a másik irányzat Montesquieu „köpönyegéből bújt elő” s az *államhatalom intézményi korlátozásának eszméjét vallja*.³⁶⁰

Az ún. természeti állapotból (Hobbes, Rousseau) az ún. polgári társadalomba az emberek így a társadalmi szerződéssel léptek át, amelyben az emberek a rendezett, békés együttélésre szövetkeztek („*pactum unionis*”). Egyes természetjogászok szerint ezt a megállapodást (Grotius: történeti tény; Kant: csak az értelem követelménye, logikai posztulátum) egy másik, az alávetési szerződés („*pactum subietionis*”) egészítette ki, amellyel az emberek engedelmességet fogadtak egy általuk választott kormányzó hatalomnak, amely már átvezet a felvilágosult abszolútizmus elméletéhez.

Wilson szerint a felvilágosult abszolútizmus fő jellemzői közé tartozik az ország alaptörvényeinek kiemelt pozíciója, az uralkodó és a nép közti viszony szerződéses felfogása, amelynek következtében az uralkodó „az állam szolgája” lesz, akinek fő kötelessége a közjó

³⁵⁹ Op. Cit. Bayer. 139. p.

³⁶⁰ Op. Cit. Sári. 56-57. p.

megteremtése.³⁶¹ Monod az új monarchia-felfogás kapcsán „az uralkodás kulturális alapja” megváltozásáról ír, ahol a hangsúly áttevődött „a személyes szakralitásról a kollektív akarat képviselőjére”³⁶², míg Hartung szerint a XVIII. század azon időszak, amikor bekövetkezett „a monarchiának az isteni kegyelemből történő visszavarázslása”.³⁶³ Lipót, toscanai nagyherceg pedig így fejtette ki az uralkodói hivatást 1790-es politikai végrendeletében: „egy uralkodó, még az örökletes uralkodó is, csak egy megbízott, a nép szolgája, melynek gondjait és problémáit magáévá kell tennie... a kormányzat ott a legjobb, ahol a szuverén is a legjobb, aki tudja, miként kell boldogságra vezetni alattvalóit a törvényhozás és az igazgatás révén”. Mindezekből a hivatkozó Sashalmi Endre azt a következtetést vonja le, hogy a hatalomátruházás isteni jogalapja átítatódott a társadalmi szerződés eszméjével, ahol az uralkodói hivatás a nép kollektív akaratának felhatalmazásán nyugszik.³⁶⁴

Mindezzel azonban már elérkeztünk a XVIII. század utolsó évtizedeibe, ahol Európában megkezdődött az a korszakváltás, amely a világtörténelem legradikálisabb és legjelentősebb korszakváltásának bizonyult.

A változás egyetlen emberöltőn keresztül is érzékelhetővé vált, és olyan nagymérvű politikai átalakulásokat eredményezett, hogy az emberek egyik évről a másikra több országban is „régí rend” néven kezdték emlegetni a korábban örökéletűnek és természetesnek tartott társadalmi-politikai rendszert.³⁶⁵ Ahogy mindezt Pierre Goubert plasztikusan festette le: „a régi rendszer egy óriási, iszapos folyam, amely terjedelmes fatörzseket, a távoli partokról elsodort növényeket, a legkülönbözőbb korú és méretű élő organizmusokat hömpölyögteti magával. Jelentősebb veszteség nélkül egyesítette magában a középkor nagy folyóit, a barbár korok, s a még állandóan felidézett Római Birodalom hordalékát is... Hatalmas folyam ez, amely az 'új rendszerek' óceánjába ömlik, de még sokáig látszanak nyomai, színei és lerakódásai.”³⁶⁶

A XVIII. század utolsó harmadában több, párhuzamosan lezajlott, nagy jelentőségű forradalmi változás történt. Ezek közé tartozott a demográfiai forradalom, a népesség robbanásszerű megnövekedése, a mezőgazdasági és az ipari forradalom, amely a termelési rendszereket alakította át gyökeresen, a hadviselés forradalma, amely a háborút az egész társadalom ügyévé emelte, a tudomány forradalma, amely a felvilágosodás szellemi

³⁶¹ Wilson, Peter: Absolutism in Central Europe. London, 2000. 112. p.

³⁶² Monod, Paul Kleber: The Power of Kings. Monarchy and Religion in Europe, 1589-1715. New Haven-London, 1999. 323. p.

³⁶³ Ibid. 282. p.

³⁶⁴ Op. Cit. Sashalmi (2006). 180-182. p.

³⁶⁵ Op. Cit. Hahner. 18. p.

³⁶⁶ Goubert, Pierre-Roché, Daniel: Les Français et l'Ancien Régime. 1. La société et l'état. Paris, 1984. 25. p. In Op. Cit. Hahner. 18. p.

mozgalmát hozta s végül, de nem utolsósorban az e fejezetben bővebben kifejtett *politikai gondolkodás forradalma*.³⁶⁷ Mindezek együttesen olyan állapotot eredményeztek, hogy – a gouberti képet továbbgondolva - a kérdés mindössze annyi volt: *hol emelődik a régi rend „óriási, iszapos folyamának” útjába az a gát, amelynek építői tudatos és nagyszabású munkával igyekeznek a gát szűrőrendszerének segítségével kiemelni a régi rend avittnak minősített maradványait, megakadályozva azok beömlését az „új rendszerek” óceánjába.*

Ez a „gátelés” Franciaországban történt, ahol a francia társadalmi-politikai forradalom hatására Európa egyik legrégebbi, leghatalmasabb és legtekintélyesebb monarchiája semmisült meg, s e tény a maga sokszerű hatásával kellően bizonyította a változás jelentőségét. Ennek a forradalomnak a viharában született meg a francia politikai nemzet, amely egyben a modern nemzet születési dátuma is, ahol a „régí rend” társadalmi alapelveinek, a kiváltságos státusznak a helyébe a „társadalom, mint minden ember” kategóriája lépett, s létrejött a jogi formába öntött új típusú viszony az állam és az azt alkotó politikai közösség között: megszületett a modern állampolgárság.

³⁶⁷ Op. Cit. Hahner. 19-21. p.

IV. Az állampolgárság jogintézményének három európai alapformája:

a francia, a német és a brit modell

1.) A francia modell – állampolgárság a politikai nemzet keretei közt

Az állam területén élők viszonya az államhoz a klasszikus felfogás szerint az „államterület-főhatalom-népeesség” hármásának nézőpontjából vizsgálendő. Ennek a vizsgálati elvnek a szempontjait alkalmazva tekintjük át először a francia fejlődést a forradalom kitöréséig, ahol megszületik az államhoz tartozás jogi kifejeződése, az állampolgárság modern felfogása, amely – csakúgy, mint a forradalom többi új vívmánya – zsinórmértékül szolgált és alapvető viszonyítási pontként hatott Európa-, majd világszerte.

A francia államiság kezdetei

A francia államfejlődés folyamata egyenetlenül, megszakításokkal ment végbe. A Római Birodalom Gallia tartománya területén, a Birodalom bukását követően létrejövő frank királyság Nagy Károly császársága idején érkezett zenitjére, majd a 843-as verduni szerződés következtében három részre szakadt. Az így létrejövő nyugati-frank királyság uralkodója az idoneitás elvét alkalmazva 987-ben *Capet Hugó* lett, akivel a *Capeting-dinasztia* szerezte meg az állam trónját. Hugó „*Ile-de-France*”, latinosan „*Francia*” hercege volt, s ez a Párizsi-medencében fekvő hercegség lett az állam névadója.

Egy ún. „francia etnikum” eredendő meglétét nem lehet kimutatni a középkor századaiban, mivel az államterületen rendkívül nagymértékű népmozgás volt tapasztalható. A galliai romanizált népelemeket egységesen „*Romani*” néven emlegették, habár tarka etnikumot alkottak, de őket a kora középkor idején egységes „nemzetiségbe” („*natione Romani*”) sorolták. A népvándorlással ide érkező barbár népek egymástól – valamint a romanizált

őslakosságtól - elkülönültek jogszokásaik, eredettudatuk, hagyományaik és szokásaik, valamint nyelvük révén. Eleinte az összeolvadást adminisztratív eszközökkel is igyekeztek akadályozni: külön jog vonatkozott az őslakosokra („*leges romanae barbarorum*”) és a hódítókra („*leges barbarorum*”), valamint tiltották a két oldalhoz tartozók közti házasságkötést is. Emellett a barbárok ariánus keresztény hite is az elkülönülést erősítette. A különválasztás indoka az lehetett, hogy az őslakosság létszámához képest kevesebb volt a megszálló törzsek lélekszáma.³⁶⁸ Az elkülönülés azonban idővel megszűnt és a létrejövő frank királyságban a római és a barbár társadalmelemek összeolvadása figyelhető meg. Az etnikai keveredés következtében a lakosságot *territoriális alapon* kezdték elkülöníteni, ugyanazon „nemzetiségnek” tartani (pl. „*natio Aquitania*”), mely territoriális alapú meghatározás a középkor századaiban mindvégig fennmaradt.³⁶⁹

A frank állam felbomlása utáni zavaros idők végeztével a trónra kerülő Capetingek tudatos államszervező politikájának következtében kezd lassan egységesülni a lakosság, de ekkor még a királyság népei magukat nem tekintették egységes népnek, ez a képzet *csak a külhoniakban* kezd kialakulni. A külföldi források kezdik „*franciának*” nevezni először a királyság alattvalóit, immáron nem a frankokra utaló értelemben, hanem a Capetingek szállásterülete, a „Francia” hercegség nyomán. Ezekben a forrásokban főként a keresztény univerzalizmus zászlaja alatti keresztes háborúk soknemzetiségű hadseregeiben tapasztaltak, megfigyeltek alapján különböztetik meg egymástól magukat „nemzetiségi” alapon a lovagok. Ezeket a megkülönböztető jegyeket („érthetetlen” nyelv; szokatlan öltözet, haj- és szakállviselet, „csúnya” fegyverek stb.) azonban a „nemzeti öntudat” kezdeti jeleiként felfogni – Szűcs Jenő találó megjegyzésével élve – „olyasmi, mint ha valaki a pénz mint fizetőeszköz megjelenését a „kapitalizmus” kezdeteként interpretálná.”³⁷⁰

A *tartományi nemzetiség tudata* csak az 1300-as években kezdett kitágulni, ezt megelőzően nem használták a „*nation*” kifejezést a királyság területén lakók összességére. A XIV. század elején jelenik meg először a forrásokban a „*natione Gallicus*” kifejezés, majd a különféle írásos anyagokban fokozatosan kifformálódik a „*nation de France*” fogalma.³⁷¹

³⁶⁸ Op. Cit. Egyetemes állam- és jogtörténet. Ókor-feudális kor. 95. p.

³⁶⁹ Roger Bacon az 1200-as évek második felében, hosszabb Franciaországi tartózkodása után megjelent „*Opus maius*” című művében azt írja, hogy e „tartományi nemzetiségek” lakói között „nyelvükben és szokásaikban megdöbbentő különbségek” mutatkoztak. Az egyik legjelentősebb középkori francia krónikás, a XIII-XIV. század fordulója körül alkotó Jean Froissart műveiben a királyság lakóiról szólva a következő megnevezésekkel él: „*nations de Calais, Gascon, France*”, illetve „*toutes nations et par espécial Angloys, Bretons, Navarroys et Gascons*”. További adalék az a tény, hogy még az 1484-es rendi gyűlésen is „*les nations de Lanquedoc, de Languedoil, d'Aquitanie, de Paris, de Normandie, de Picardie*” képviselői vettek részt. Op. cit. Szűcs (1984). 29. p., 234. p.

³⁷⁰ Ibid. 232. p.

³⁷¹ Ibid. 236. p.

A tartományi nemzetiségi tudat meglétének objektív alapja a tartományi széttagoltság léte. A királyságban – többek közt - a gyatra közlekedési viszonyok, az információk hiánya, az alacsony népsűrűség, a csekély királyi jövedelmek és a fizetett hivatalnokok hiánya lehetetlenné tette nagyobb területi egységek összekapcsolását, a király hatalma nem volt országos. A területi széttagoltsághoz a felsoroltakon túl főként az vezetett, hogy *a francia uralkodók nem rendelkeztek a hűbéri hierarchia valamennyi szintjével*, az első Capetingek csak a nekik hűségesküt tett vazallusok felett gyakorolhatták hűbérúri jogaikat („a hűbéresem hűbérese nem az én hűbéresem”).³⁷²

A széttagolt francia hűbéri állam területén *három különböző territoriális egység* létezett. A *hercegségek* olyan territoriális államok voltak, ahol a hercegek uralmukat a királytól nyerték, de hatalmukat már dinasztikusan örökítették át, s saját hűbéreseikre, valamint a Karoling-kori igazgatási intézményekre támaszkodva gyakorolták területükön hatalmukat. A IX.-X. században jöttek létre a Karoling uralkodók birtokaiból kiszakadó *önálló grófságok*, amelyek számát a hercegségekből kivált grófságok száma is szaporította. Politikai berendezkedésük a hercegségekéhez volt hasonlatos. A legkisebb területi egységet alkották a *várkerületek*, amelyek a kővárak köré szerveződtek. A várak élére kinevezett várnagyok idővel a vidék tényleges uraivá váltak, amit elősegített annak az elvnek az érvényesülése, amely szerint a joghatóság a várhoz kötődik.³⁷³ A várkerületek azonban már tovább nem osztódtak, ez volt a legkisebb terület egység, amely még képes volt államhatalmi funkciókat ellátni. Az életképes várkerületek mellett mindig akadtak gyengék is, amelyeket a nagyobb egységek (hercegségek, grófságok) bekebeleztek, így a *széttagoltság* mellett párhuzamosan jelen volt az *integráció* is.³⁷⁴

³⁷² A XI. század elején kb. 29, míg száz évvel később kb. 50 territoriális államból állt a francia királyság. Angi János-Bartha János-Bárány Attila-Orosz István-Papp Imre-Pósán László: *Európa az érett és a kései középkorban*. Debrecen, 2001. 157. p.

³⁷³ Horváth Pál–Kajtár István – Nagyné Szegvári Katalin – Révész T. Mihály– Stipta István – Zlinszky János: *Általános jogtörténet I.* Budapest, 1994. 107. p.

³⁷⁴ Op. Cit. *Európa az érett és a kései középkorban*. 157-158. p.

Az uralkodói hatalom és a társadalmi rétegek változásai

A főhatalom kérdését vizsgálva megállapítható, hogy a Capeting korszak elején az uralkodó csak első az egyenlők között („*primus inter pares*”), habár – mint az „Úr felkentje” – személye szent és sérthetetlen. A királyi hatalom megerősödése a XII. század közepén kezdődött. Ennek első állomása, hogy az uralkodók elismertették a trónöröklés dinasztikus rendjét az addigi választással szemben, majd – főként franciaországi nagy hercegi és grófi családokba való benősüléssel – közvetlen uralmi területeiket is megnövelték. Ezt követte az erős királyi hatalom ideológiájának kidolgozása, majd fokozatos elfogadtatása. Az elméletet a XII. század első felében dolgozta ki Suger Saint-Denis-i apát, VI. Lajos király tanácsadója. Eszerint a király vazallusainak vazallusai elsősorban az uralkodónak tartoznak hűséggel, mivel ő áll a feudális hierarchia csúcsán.³⁷⁵ A monarchia intézményének ideológiai megerősítése egy olyan eszmerendszer kialakulásával járt, amelyben az „állam” fogalma absztraktabb lett, ahhoz olyan morális és jogi értékeket rendeltek, ami elősegítette az alattvalók lojalitásának növekedését. Ennek érdekében a dinasztia köré vallásos mítoszt építettek („*rex Christianissimus*”), illetve megalkották az uralkodóház eredetmítoszáát: a Trójai háborúig ástak le s itt „találták meg” a francia királyok „ősét”, Priamoszt. Utóbbi elméletet továbbvíve hamarosan nemcsak az uralkodóház ősatyja lett a mondabéli Priamosz, hanem az egész francia „gens”-é.³⁷⁶ Ennek nagyhatású következménye lett a közösségi tudatra: egyrészt igazolódott a franciák „nemes eredete”, a kiválasztottság képzetét elindítva, másrészt, „bizonyítást nyert” Gallia birtoklásának „történeti joga”, harmadrészt történeti igazolást nyert a franciák eredetközösségének elképzelése. A francia monarchia uralmának elméleti

³⁷⁵ Ennek az új alapállásnak a kifejlődési folyamatára jó példa Jean de Blanot „*Tractatus super feudis et homagis*” (1255-56) című művének egy okfejtése, melynek érvelésében fellelhetők a római jogból származó jogi érvek. Az író felteszi a kérdést: „Kinek köteles szolgálni a vazallus, hűbérurának vagy hazájának?”. A válasz: általában a hűbérurának, mivel a vazallust hozzá eskü köti és joghatósága alá is tartozik („*iureiurando et iurisdictione*”), ellenben a király felé csak a joghatóságától való függés a kapocs. Az újabb kérdés: mi a teendője a vazallusnak, amikor hűbérura egy szomszédos tartomány ellen hívja harcra, de ezzel egy időben a király is a zászlaja alá szólítja az angolok ellen? A válasz: mivel az uralkodó „az egész haza java, azaz Franciaország közjava érdekében” („*propter bona totius patrie sive propter bonum publicum regni Gallie*”) szólítja harcra, ezért a *ius gentium* alapján köteles a király akaratát teljesíteni. Ennek indoka, hogy hűbérura csupán magánhaszna („*privata utilitas*”) miatt hívta hadba, ezzel szemben a király a közhaszon („*publica utilitas*”) elve alapján szólította fel, ami erősebbnek minősül. Az okfejtés még főszabálynak ugyan a közvetlen hűbéri kötelezettséget tartja, de *szükséghelyzetben* („*necessitas*”) már a királyi főhatalomnak való engedelmisség a vazallus kötelezettsége. Idézi: Op. Cit. Szűcs (1984). 245-246. p.

³⁷⁶ Eszerint a trójai menekültek Francion és Marcomir vezetésével Galliában telepedtek meg, tőlük származnak a Merovingok, a Karolingok és a Capetingek, népük leszármazottja pedig a francia „nation”. Mindez a Saint-Denis-i apátság által, nemzedékeken keresztül írt krónikának („*Les grandes chroniques de France*”) a XIII. század elején szerkesztett részében „*Gesta Philippi Augusti*”) lett megfogalmazva. Ibid. 246-247. p.

körülbástyázása *II. Fülöp Ágost* (1180-1223) uralkodása idején vált igazán aktívvá, mely király idősza – a nagyarányú területi gyarapodásokkal - Franciaország nagyhatalommá válásának ideje is. Emellett a királyi közigazgatás kiépítésével, valamint az addig egyeduralgoló hűbéri haderő mellett a zsoldosok alkalmazásával a központi hatalom megerősödése is megfigyelhető.³⁷⁷

A XII. század végétől bomló hűbéri kormányzattól a XIV. század elejére megszületett az egységes „királyi állam”, amelynek megteremtéséből orozslánrészt vállalt *IX. (Szent) Lajos* (1226-1270), illetve *IV. (Szép) Fülöp* (1285-1314) király. Ebben a folyamatban – a közigazgatási, bírósági, pénzügyi és hadügyi reformok mellett – nagy szerepe volt a király új, nem arisztokrata származású, világi jogtudó értelmiségi tanácsadóinak, a *legistáknak*. A jogtudó legisták a római jogból vették át az *uralkodói hatalom teljességének* („*plenitudo potestatis*”) a gondolatát, amelynek alapján megfogalmazták az új doktrínát: „*rex est imperator in regno suo*”, azaz „*a király császár a saját királyságában*”. A király ennek alapján nemcsak minden hűbéres hűbérura, hanem *minden országlakos uralkodója, egy teljes hatalommal bíró „souverain”*.³⁷⁸ Ez a szuverenitás azonban még nem az abszolút uralkodóé, hanem csak azt jelenti, hogy az uralkodói hatalmat mindenki elismeri az államban.

A *társadalmi rétegződés* területén a hűbéri jog által szabályozottan jön létre a kiváltságosok kategóriája. A hűbéresi viszony egy *szereződéses* kapcsolatot hozott létre a hűbéres és vazallusa között, amelyből mindkettejükre egyaránt származtak jogok és kötelezettségek. A hűbért és a környező földeket a jogosítottak hamarosan *örökölhetőnek* kezdték tekinteni, önálló hatalmuk alapjává ezek a földterületek és a belőlük származó jövedelmek váltak, melyeket privilégiumokkal és kiváltságokkal erősítettek meg, bástyáztak körül jogilag. Ennek a rétegnek aztán kialakult egyfajta közös etikája és viselkedési formája, a csoportssolidaritást tovább erősítették az egymás közti házasodással is. A XII. század közepétől a XIII. század elejéig tartott ez a folyamat, melynek a végén létrejött egy örökletes, előjogokkal felruházott *nemesi rend*, amely a francia társadalom meglehetősen zárt kasztját alkotta egészen 1789. augusztus 4-ig, a feudális kiváltságok és előjogok megszüntetéséig.

Velük szemben állt a *közszabadok rétege*, akiket szintén kölcsönös kötelezettségeken álló viszony fűzött a földbirtokosokhoz: a parasztok saját telket kapnak a földesúri földön belül, amely műveléséért termény-, majd pénzszolgáltatásokkal és munkajáradékkal tartoznak uruknak, illetve a földesúr védelemben is részesíti őket. Azonban fokozatosan egyre több,

³⁷⁷ Price, Roger: Franciaország története. Budapest, 2001. 40-41. p. Az uralkodó címében is Fülöp Ágost idején áll be a változás: 1204-től a királyi cím „*rex Francorum*” helyett immáron „*rex Franciae*”. Op. Cit. Szűcs (1984). 235. p.

³⁷⁸ Op. Cit. Általános jogtörténet I. 109. p.

jogilag is szabályozott kötelezettséggel sújtották a földművelők rétegét. A folyamat végére, a XII. század elejére kialakult a *jobbágy*ság rétege, amelyet a nemességhez – sok, más jellegű kötelezettség mellett – *személyi függés* fűzte, s amely szintén 1789. augusztus 4-ig állt fenn.

A társadalom kiváltságos rendjéhez tartozó *egyháziak* hozták létre azt az egészen a forradalomig ható ideológiát, amely megszabta a gazdagok és szegények számára társadalmi elhelyezkedésüket. Eszerint *Isten három csoportra osztotta az emberiséget*: azokra, akik *imádkoznak* (papok, „oratores”), azokra, akik *harcolnak* (katonák, „bellatores” vagy „pugnatores”) és azokra, akik *dolgoznak* (jobbágyparasztok, „laboratores”). A dolgozóknak szolgálniuk kellett a másik két csoport tagjait, akik imádkoztak értük és megvédelmezték őket. Kötelezettségteljesítésük *jutalma* pedig nem volt más, mint *a túlvilági üdvözülés*.³⁷⁹

Emellett még létezett egy másik elmélet is, amely aztán a francia nemesi öntudat egyik táplálójává vált. A mondaszerű történet szerint Nagy Károly egyszer az arabok elleni hadjáratra összehívta a szabadjait, de ennek a felhívásnak sokan – gyávaságból – nem tettek eleget. A király ezeket büntetésül *szolgaságba* taszította s az ő utódjaik lettek a *jobbágyok*, míg a hadbahívásra megjelent „bátrak” jutalmul továbbra is szabadok maradtak s ezek utódjai lettek a *nemesek*.³⁸⁰

A *személyi alávetettség* mellett a jobbágy feletti bíraskodási jogot magába foglaló *földesúri joghatóság* vezet ahhoz, hogy *a jobbágyok csupán korlátozott jogképességgel rendelkeztek* (Idegenekkel szemben jogaikat uruk képviselte, keresetüket, tanúságtételüket szabadokkal szemben nem fogadták el.).³⁸¹ Ez viszont azt is eredményezte, hogy a francia királyság lakosságának több mint 90%-át kitevő jobbágyok *közvetlenül nem, csak urukon keresztül kapcsolódtak az államhoz*. A királyságot közösségként, méghozzá *az országlakosok*

³⁷⁹ Op. Cit. Price. 44. p.

³⁸⁰ Op. Cit. Szücs (1984). 248. p. *Ugyanez a motívum megjelenik Werbőczy István Tripartitumában is*, ahol a nemesség eredetére vonatkozóan az a történet kerül kifejtésre (I. rész, 3. cím 1-6 §. alatt), mely szerint „...a nemesség, a melyet többnyire a szabadok elnevezés alatt is szoktak érteni, úgy mondják, hogy eredetileg a hunnok és magyarok közt keletkezett”. Miután a hunok szkítiából Pannóniába mentek és itt letelepedtek „mindnyájának közös egyetértésével és végzésével elhatározván, hogy mikor az egész közönséget egyenlően érdeklő dolgok merülnek föl, vagy a hadseregnek általános felkelése válna szükségessé”, akkor véres kardot hordoznak körbe s kihirdetik: „Istennek szava, és az egész közönségnek parancsa az, hogy mindenki ezen s ezen a helyen (megnevezvén azt a helyet) fegyverrel vagy a mint teheti, a közönség tanácsának s egyszersmind parancsának meghallgatására megjelenjen”. Aki ezt nem tartotta meg, arra vonatkoztatva „elhatározták és végezték, hogy az ily parancs áthágóit, hacsak helyes mentességét nem adják, pallossal kell ketté vágni, vagy *közönséges és örökös szolgaságra vetni*. 5.§. Azt állítják, hogy *ez a végzés* (a mint mondók) *igen sok magyart juttatott a parasztság állapotába*. Különben nem történhetett volna, hogy az egyik urrá, a másik szolgává, ez nemesség, az nem nemesség és paraszttá legyen, mert *mindnyájan ugynegy nemzetségből, tudniillik Hunortól és Magortól származtak*.” Magyar Törvénytár. Werbőczy István Hármaskönyve. Budapest, 1897. 58-59. p.

³⁸¹ Op. Cit. Európa az érett és a kései középkorban. 106-107. p.

közösségeként („*communitas regni*”³⁸²) kezdték meghatározni a rendiség kialakulása idején, tehát *csak a kiváltságos rendet számították az „országglakosok” közé*, a jobbágyok csupán ezen személyek „tartozékainak” számítottak. A „*communitas regni*”-be sorolták be ugyanakkor – a nemesek és az egyháziak mellett – a dolgozók tömegéből kivált *városlakókat*, akik az ún. *kommunajog* elnyerésével nem egyéenként, hanem *közösségként* emelkedtek ki a földesúri hatalom alól.³⁸³

Ezek az „országglakosok”, miután felismerik azonos jogállásukat, azonos funkcióikat, eljutnak a politikai önszerveződés stádiumába. Első fázisként ez az azonos rendbeliek szerveződését jelenti, második fázisként a különböző rendek szövetkeznek egymással, míg a harmadik szakaszban – felismervén hasonló politikai érdekeiket – eljutnak az uralkodóval szembeni együttes fellépésig, s innentől már csak egy lépés a rendi gyűlés összehívása.³⁸⁴

A francia rendiség intézményei és az abszolút monarchia kiépülése

Franciaországban az *első általános rendi gyűlést* („*États généraux*”) IV. (Szép) Fülöp hívta össze 1302-ben, hogy mindhárom rend (papság-nemesség-városok) támogatását megszerezze a pápával szemben folytatott vitájában. Nagyon fontosnak tartjuk kihangsúlyozni, hogy *a király azért hívta össze a rendeket, hogy az ő politikáját támogassák, nem pedig a rendek kényszerítik ki az összehívást*, hogy így szóljanak bele az ország irányításába. Szép Fülöp ugyanis erős hatalommal bíró uralkodó, mely erős hatalom összetevői addigra már beérnek (az országterület legnagyobb része feletti királyi uralom; a király minden szintű hűbéres legfőbb ura; a „*rex est imperator in regno suo*”-elv elismerése; a közigazgatási, bírósági, pénzügyi és hadügyi reformok hatása). Ennek következtében a királyt semmi sem kényszeríti a rendekkel való mindenképpen megegyezésre, s mindezek tudatában értelmezhető a francia általános rendi gyűlés fejlődéstörténete. A francia királyok az uralkodói hatalom segítőjének, kiegészítőjének tekintették az országos rendi gyűlést, elismerték ugyan a királyság politikai testének, de írásban sosem fektették le a jogait és ülésrendjét.³⁸⁵

Francia sajátosság, hogy mindkét fő kérdésben – az adók megszavazásában, illetve a törvényhozásban – az európai fejlődési irányhoz képest más megoldások alakulnak ki. 1439-

³⁸² A „*communitas*”, „*universitas*” kifejezés a rendiség létrejöttének idején emelkedett fel az alacsonyabb szintű szerveződésekben (korporációk gildék céhek, fraternitások societások stb.) a legmagasabb szintre, az országosra. Ibid. 126-127. p.

³⁸³ Ibid. 125. p.

³⁸⁴ Op. Cit. Egyetemes Állam- és Jogtörténet. Ókor - feudális kor. 152. p.

³⁸⁵ Papp Imre: Királyság és rendiség Franciaországban. In. A kora újkor története. Szerk.: Poór János. Budapest, 2009. 196. p.

ben, az általános rendi gyűlésen - szándékaik szerint csupán ideiglenes jelleggel - *állandó hadiadót* szavaznak meg, így a királlyal szembeni legfontosabb fegyverükről mondanak le a rendek.³⁸⁶ A királyi hatalom teljességét hirdető felfogás alapján *a király nem engedi át a gyűlésnek a törvényalkotás jogát*, az mindvégig *kizárólagos uralkodói jogosítvány* maradt.

A rendek alacsonyabb szintű szerveződéseit is kézben tartja az uralkodó. A *tartományi rendi gyűléseket* is a király hívja össze a vidéki közigazgatás királyi tisztviselőjének, a *bailli*-nak adott utasítással, vagyis az uralkodó kezdeményezheti csak a gyűlés létrejöttét.³⁸⁷ Az *egyes rendek külön gyűlései* közül csak a tízévente összeülő papságé számított jelentősebbnek s határozataikat az uralkodó tetszése szerint vehette figyelembe.

A másik országos rendi képviseleti szerv, az *előkelők gyűlése* („*assemblées des notables*”) valójában *egy kibővített királyi tanácsnak minősíthető*, mivel tagjait nem delegálták a rendek, hanem a király személyre szóló meghívóval invitálta őket a tanácskozásra. Egyfajta „információs csatornát” szolgált, határozathozó szerepe sosem volt. Abban is különbözik ez a gyűlés az „*États généraux*”-tól, hogy tagjai nem rendelkeztek követutasítással, s nem rendenként, külön-külön ülészttek, hanem együttesen. Mindezek alapján az általános rendi gyűlésnél hatékonyabb és kezelhetőbb partnernek tekintették a „notables” gyűlést a francia uralkodók.³⁸⁸

Az angolokkal vívott *százéves háború (1338-1453)* alatt még többször összehívták az általános rendi gyűlést, de a háború végső szakaszában, a francia katonai győzelmek hatására az ülések egyre ritkulnak. Ekkor válik szokássá, hogy a követek választásakor - voltaképpen

³⁸⁶ A százéves háború alatt vált elismertté, de írásban nem rögzítették, hogy *új adó bevezetéséhez és a régiak kivetéséhez az általános rendi gyűlés hozzájárulása szükséges*. A francia rendek az új adó bevezetésének jóváhagyási jogát 1789-ig a monarchia alaptörvényei közé sorolták, a francia királyok viszont ezt nem ismerték el kötelező érvényűnek, de 1615-ig nem szegték meg. Az 1439-es általános rendi gyűlésen VII. Károly kiegyezett a nemesi és az egyházi renddel, hogy mentesíti őket a *hadiadó* („*taille*”) megfizetése alól, ezért cserébe nevezett rendek eltekintenek annak évenkénti megszavazásától. Ibid. 197. p.

³⁸⁷ A tartományi rendiség az erős helyi hűbéri intézményekből nőtt ki, amelyek felbomlásával *a tartományi rendi gyűlések* („*États provinciaux*”) képviselték *a tartományi autonómiát*. Jogaik közé tartozott a *központi adók megajánlása, elosztása, behajtása, helyi ügyek intézése*, valamint azon ősi joguk, hogy követválasztás alkalmával a rendek *ún. panaszfüzeteket* („*cahiers de doléances*”) készíthettek, amibe a tartomány problémáit foglalták bele - az ahhoz kapcsolódó véleményükkel kiegészítve. Fontos tény, hogy a tartományi rendi gyűlések száma XVII-XVIII. század folyamán fokozatosan csökkent, de az „*ancien régime*” egész *fennállása idején annak végéig, 1789-ig fennmaradt 4 nagy tartomány* – Bretagne, Burgundia, Langedouc, Provence – *rendi gyűlése, valamint 16 kisebb tartományé a határvidéken*. Ibid. 191-193. p.

³⁸⁸ Az 1367-től működő *előkelők gyűlése* gyakrabban ülésezett az általános rendi gyűlésnél, de 1626-tól kezdődően 141 évig nem hívták össze a francia uralkodók. Amikor 1787 tavaszán újjólag összeült, a 144 fős gyülekezet – a királyság alaptörvényeire hivatkozva – az adó- és pénzügyek teljes átalakításában egyedül az általános rendi gyűlést tartotta illetékesnek. XVI. Lajos tanácsukat megfogadva hívta össze 1789-ben az általános rendi gyűlést. Ibid. 198-199. p.

követutasítást - ún. *panaszfüzeteket*³⁸⁹ szerkesztenek, amelyben tudatják a királlyal követeléseiket. A forma már önmagában mutatja a két oldal erejét. Az útirány az *abszolút monarchia* felé mutat.

*A francia államfejlődésben viszont nem beszélhetünk a gyakorlatban abszolútizmusról, s a közkeletű elképzeléssel szemben egyáltalán nem volt annak mintaállama XIV. Lajos Franciaországa. Ha valahol megvalósult az abszolút monarchia, akkor az Dánia volt, ahol nemcsak az ország írott közjogában jelent meg (az 1665-ös ún. Király Törvény), hanem politikai gyakorlatában is 1665-1848 közt.*³⁹⁰ Franciaországban azonban az abszolútista nézetek főként a politikai gondolkodók szintjére korlátozódtak, az elmélet jelentkezett ugyan az ország közjogában, de *az adóztatásban mindvégig megmaradt a működő tartományi rendi gyűlések szerepe, a törvényhozás folyamatában pedig a párizsi főbíróságé, a Parlamenté („parlement”)*³⁹¹, *illetve a vidéki parlamenteké.*³⁹²

Tény ugyan, hogy az országos rendi gyűlést 1614 után 1789-ig nem hívták össze a francia királyok, viszont *a kisebb, városi vagy tartományi jellegű gyűléseket és tanácsokat az uralkodók* Hahner Péter véleménye szerint *inkább megerősítették, mint felszámolták*, mivel szükségük volt bürokratikus apparátusukra a kormányzáshoz. Az új királyi és központi hivatalok *nem a régiek helyett, hanem azok mellett látták el feladatukat.* Ahol a régebbi

³⁸⁹ A *panaszfüzetek* („*cahiers de doléances*”) 1356-ban jelentek meg első ízben. Ezekben a helyi rendek lefektették sérelmeiket, elvárásait, javaslatukat, amik képviselőket a megválasztott küldöttek legfontosabb kötelezettségévé tették – ezzel de facto megvalósították a követutasítás kritériumait. Ibid. 197. p.

³⁹⁰ Op. Cit. Sashalmi (2006). 137. p.

³⁹¹ A *parlament* neve a király által a középkorban összehívott megbeszélésből, a „*parlamentum*”-ból származik. *Az első parlament a párizsi volt*, amelynek kialakítását IV. (Szép) Fülöp 1291-es és 1301-es rendelete szentesítette. A francia királyság területi növekedésével és lélekszámának gyarapodásával a párizsi főbíróság már nem bizonyult elegendőnek, ezért országos jogkörét megszüntették, és az uralkodók a nagyobb tartományokban is felállítottak parlamenteket. A legnagyobb parlament viszont továbbra is a párizsi maradt – a királyság közel egyharmadára kiterjedő joghatósággal.

A parlamentek jogkörébe igazságszolgáltatási, rendészeti feladatok tartoztak főként, de a *jogszabályok kihirdetésében* játszott szerepük folytán az állammal szembeni kontroll pozícióját is gyakorolták. Utóbbi joguk alapján Franciaország területén csak azt a jogszabályt lehetett kihirdetni, amelyet a Párizsi Parlament és a vidéki parlamentek is *bejegyeztek*. A XIV. század végétől ehhez hozzájárult még a beiktatandó törvények *felülvizsgálati joga*, azaz hogy azok megfelelnek-e a korábbi uralkodók törvényeinek, valamint nem ártanak-e az alattvalók jogainak. Ezen felülvizsgálati jogból alakult ki a XV. század közepére a parlamenteknek a királyi törvénytervezetekkel szemben gyakorolt *óvási joga*, a *tiltakozó intelmi jog*. A Párizsi Parlament az óvási jogot 1462-től gyakorolta. Az óvási jogot nem lehetett alkalmazni az általános rendi gyűlésben a király által hozott törvény kapcsán, ekkor kötelesek voltak bejegyezni a jogszabályt. XIV. Lajos 1665-ös ediktuma és 1673-as deklarációja felfüggesztette a parlamentek óvási jogát, mígnem a Napkirály halála után Orléans-i Fülöp régens a parlamenteket visszahelyezte összes jogaikba.

Az óvási eljárás a következőképpen folyt le. A Párizsi Parlament felirattal fordult a királyhoz, amiben kérte a megóvni kívánt törvénytervezet módosítását. Az uralkodó erre vagy figyelembe vette, vagy elutasította az óvást. Ha utóbbit tette, akkor *beiktatási parancsot* idézett a parlamenthez, s ha ez eredménytelen volt, egy hét múltán újólág így járt el. Amennyiben ez a parancsa is eredménytelennek bizonyult, akkor következett a „*lit de justice*”, azaz „*a király trónja a parlamentben*” eljárása, melynek során a király jelenlétében a parlament ünnepélyes ülést tartott, ahol a kancellár kinyilvánította - immáron harmadszor - a király akaratát, s ezt követően a *parlament köteles volt bejegyezni a törvényt*, viszont a különvéleményét mellé illeszthette. Op. Cit. Papp. 207-209. p.

³⁹² Op. Cit. Sashalmi: Abszolútizmus és isteni jogalap. 13. p.

történetfelfogás a király teljes akaratérvényesítését látta, ott a mai történészi szemlélet inkább az uralkodó és a helyi hatalmak színpalak mögötti alkudozását fedezi fel. Az abszolút monarchiának tartott államokban ez az alku nem nyilvánosan és nem intézményesen – mint pl. Angliában a parlamentben – ment végbe, a nyilvánosság felé a király mindenhatóságát hirdető propaganda irányult, ami a francia közgondolkodásban mély gyökeret eresztett „gloire” ideájában nyilvánult meg.³⁹³

A francia „abszolút monarchia” ezért valójában inkább ugyanolyan korlátozott monarchia volt, mint az angol – a két kormányzat közt a különbség inkább csak fokozati, mint lényegi.³⁹⁴ Az abszolutizmus további boncolgatása helyett innentől csak arra fókuszálunk, ami a francia társadalomfejlődés szempontjából kiemelkedő: a központi igazgatás hivatásrenddé szerveződésére, s mindezzel figyelemmel, ha az igazgatási szempontokat akarjuk kiemelni, akkor a francia királyság korabeli minősítésére James Collins terminológiája, az „adminisztratív monarchia”³⁹⁵ a legpontosabb kifejezés.

A francia uralkodók – a hadsereg mellett – az állami adminisztrációra támaszkodva szilárdítják meg hatalmukat és teszik ezáltal feleslegessé a rendi gyűlések szerepét, amit – ahogy már említettük - 1614-et követően a forradalomig terjedő 175 évig nem is hívnak össze. Az uralkodók az államigazgatási munkát - a hivatal³⁹⁶ - szaktudáson alapuló, átlátható, kiszámítható, a kollegialitást, a testületi döntést, a hivatalnoki életpálya-modellt (munkaidő, szabadság, díjazás, nyugdíjazás) megteremtve egy emelkedő presztízsű és megfelelő, kiszámítható megélhetést biztosító hivatássá fejlesztették. Ennek eredményeképpen érthető folyamat a hivatalok adásvételének kialakulása.

Ennek folyamatában az első lépcsőfok az 1467-es királyi ediktum, amely a királyi hivatal betöltőjét – egyes különleges esetek kivételével – élete végéig elmozdíthatatlannak nyilvánította. XI. Lajos (1461-1483) járult hozzá első ízben 1483-ban ahhoz, hogy a pénzügyi tisztségeket viselők pénzzel vásárolhassák meg hivatalukat, majd ezt követően két-három évtized múltán már az igazgatási és igazságszolgáltatási hivatalok is megvásárolhatóvá váltak. I. Ferenc (1494/1515-1547) egy rendeletével 1522-ben tette törvényessé a hivatalok árusítását és felállította az ezen tevékenységet végző hivatalt. A hivatalok árusítása ettől kezdve a francia

³⁹³ Op. Cit. Hahner. 54. p.

³⁹⁴ Ibid. 375. p.

³⁹⁵ Op. Cit. Collins. 57. p.

³⁹⁶ A hivatal („office”) a XIV. századtól ismert kifejezés a királyt szolgáló köztisztviselésre és az ebből származó méltóságra. A hivatalok kb. 53%-a jogi és rendészeti, 25%-a pénz- és adóügyi, 22%-a pedig udvari és igazgatási feladatot végzett. Op. Cit. Papp. 200. p.

állam fontos bevételi forrásává vált, amiről az többszöri kísérlet ellenére sem tudott lemondani 1789-ig.³⁹⁷

A hivatal vásárlásához formailag *uralkodói beleegyezés*, betöltéséhez pedig *megfelelő képzettség* szükségeltetett. 1568-tól mindezekon túl még be kellett fizetni - *illeték* jogcímén - az államkincstárba a hivatal árának egynegyedét, s ezt követően az „office” továbbadhatóvá vált. A folyamat végén áll a IV. Henrik (1589-1610) által megalkotott 1604-es, ún. „*paulette*”-rendelet, amely jogilag végleges formába öntötte a hivatalok adásvételének rendjét. Bizonyos illeték lerovása ellenében³⁹⁸ a *paulette* révén *örökölhetővé váltak* – a legfontosabb állami főhivatalok kivételével - a *közhivatalok*.

A hivatali rangok megszerzőjének társadalmi státusa és előjogai növekedtek, a magasabb pozíciót birtoklók pedig bekerülhettek a nemesi rend tagjai közé, őket hívták „*taláros*” *nemeseknek*. Ennek hatására az állami adminisztrációba beépülő polgárság hangsúlyosabb elemei politikailag közömbösítődtek, illetve jelentősen csökkent a bürokráciára nehezedő főúri befolyás, ellehetlenítette számukra a klientúra kiépítését. A *paulette*-rendszer lehetővé tette sikeres polgári familiák nemesi rangra emelését, elősegítve ezzel a társadalmi mobilizációt. Az így arisztokratává vált bourgeois családokat a született nemesek ugyan mélyen megvetették, de a felfelé irányuló társadalmi mozgás következtében az elit összetétele folyamatosan megújult, s a gazdagok rétegében kialakította az érdekezonság szellemét.³⁹⁹

A francia nemzettudat és az államhoz tartozás jogi kifejeződésének kezdetei

A francia nemzettudat gyökerei, első nyomai először a százéves háború időszakát követően tűnnek fel. A folyamatos háborúk egyrésztől jelentősen *megnövelték az uralkodóház iránti lojalitást*, másrészt az angolok elleni harcokra biztató királyi felhívásra *kialakult egyfajta francia identitás*.⁴⁰⁰ Egy közösség kollektív identitásának létrejöttében minden esetben nagy kohéziós erőt képvisel a *közös ellenségkép*, s az angol hódítók elleni küzdelem megfelel ennek a kritériumnak.

³⁹⁷ Ibid. 200. p.

³⁹⁸ Az államkincstárba évi járdékként be kellett fizetni a hivatal értékének 1/60-át, valamint a hivatal értékének 1/8-át kitevő örökösödési illetéket. Ibid. 200. p.

³⁹⁹ Op. Cit. Price. 55-56. p.

⁴⁰⁰ Ibid. 50. p.

A másik nyom a *zsoldosseregek* létrejöttének időszakában keresendő. A kialakuló francia abszolutista államkormányzat egyik legfontosabb újítása a hűbéri haderő felváltása zsoldos hadsereggel. A zsoldos seregek fontos ismérve, hogy mivel toborozták, így leggyakrabban nem anyaországbeliekből áll. *I. Ferenc (1515-1547)* király azonban még tovább megy: *a franciákból álló zsoldoscsapatait felszámolta*. Ennek oka abban keresendő, hogy *a király úgy vélte, hogy a hazai zsoldosokat saját nációjuk ellen nem tudja hatékonyan felhasználni*.⁴⁰¹ Ez a tény pedig feltételezi az előzőekben megtalálni vélt első francia identitásérzések további erősödését.

A nemzeti identitás tudati összetevői közt kiemelt helyet foglal el a *közös nyelv* megléte. Ennek akkor növekszik meg a súlya az identitáson belül, amennyiben az a köznyelv szintjéről felemelkedik a hivatalosan használt nyelv pozíciójába. Egyfajta „*politizálódott nyelvi tudat*” meglétére utal, hogy *a hivatalos „lingua” és népnyelvi megfelelői egyaránt jelentették az adott nyelvet, de az etnikai népet is*.⁴⁰² Ez arra utal, hogy „az etnikai és nyelvi identitás kezdett eggyé olvadni”.⁴⁰³

Franciaországban mindez a folyamat az *1539. évi Villers-Cotterets-i rendeletben* érhető tetten, amely *kötelezővé tette az államigazgatás és a bírászkodás hivatalos dokumentumaiban az északfrancia nyelvhasználatot („langue d’oil”)* az addigi latin nyelvű dokumentumok helyett. Ezzel felgyorsult az a folyamat, amelynek során a „*lingua franca*” vált a helyi elitek és a kereskedelem hétköznapi nyelvévé.⁴⁰⁴

A XIII-XIV. század fordulóján *a franciák már különbséget tettek azok közt, akik a királyságon belül születtek, illetve azok közt, akik azon kívülről jöttek* („de foris venientes”). Az utóbbiakra az „*extranei*” szót is használták. Korábban ez azokra vonatkozott, akik másik városból, vagy grófságból jöttek. 1300 táján az „*extranei*” kifejezetten a külföldieket jelenti már!⁴⁰⁵

Az államhoz tartozás első jogilag is formába öntött nyomai a XVI. században tűntek aztán fel a Francia Királyságban. *Az „Ancien Régime” idején még nem létezett átfogó jellegű, formális jogi definíciója annak, hogy ki számít francia alattvalónak*. Igazából jogilag csak az *örökösödési perek kapcsán kialakuló joggyakorlat* húzott határt a francia és a külföldi között.

⁴⁰¹ Op. Cit. Egyetemes Állam- és Jogtörténet. Ókor - feudális kor. 156. p.

⁴⁰² Op. Cit. Sashalmi (2006). 99. p

⁴⁰³ Bartlett, R.: The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change, 950-1350. London, 1994. 198. p.

⁴⁰⁴ Op. Cit. Price. 53. p. Hogy mindez a folyamat nem ment zökkenők nélkül, arra példa egy kortársi vélemény, mely szerint a regionális nyelveket azért nem lehet megszüntetni, mivel „egy gascogne-i nem ismeri a franciát”. Gerhard, Dietrich: Old Europe. A Study of Continuity, 1000-1800. New York, 1981. 89. p. In. Op. Cit. Sashalmi (2006). 100. p.

⁴⁰⁵ Guenée, B.: States and Rulers in Later Medieval Europe. Oxford 1985. 64. p.

Az államhoz tartozás szempontjából ennek alapján jogi különbség tettek a *királyságon belüli* (franciák) és az *ezen kívüli (idegenek, 'aubain')* személyek között. A franciák és idegenek közötti megkülönböztetés jogot adott a királynak arra, hogy haláluk esetén megörökölje az idegenek Franciaországban keletkezett tulajdonát és vagyonát a közvetlen francia leszármazó nélkül meghaltak esetében. Ezt szabályozta a „*droit d'aubaine*”, ami nem volt túlságosan szigorú, mivel az idegenek könnyen mentesülhettek kategóriája alól.⁴⁰⁶

A XVI-XVIII. században a *rendészeti jogkört is gyakorló* francia felsőbbíróság, a Párizsban székelő *Parlament* határozta meg, ki számított jogilag franciának. A *ius soli-t* a *Párizsi Parlament egy 1515. évi ítélete vezette be a francia jogrendszerbe*, amikor kimondta, hogy *függetlenül a szülők eredetétől a Franciaországban való születés mindenkinek megadja az öröklési képességet és ezáltal a francia honosságot*. Ehhez viszont az *érintettnek állandó jelleggel a királyság területén kellett élni*. Abban az esetben, ha a bíróság nem állapította meg a honosságot, I. Ferenc király uralkodásától kezdve, a király kizárólagos joga volt a külföldiek honosítása.⁴⁰⁷

Ennek alapján sok idegen vált franciává, másrészt a király a bevándorlókat gyakran mentesítette a „*droit d'aubaine*” alól, s adományozott számukra egy *honosítási levelet* („*lettre de naturalité*”), ami a franciákkal egyenjogúvá tette őket. Ehhez még hozzájárult, hogy Franciaország 1750-ben a legtöbb európai állammal szerződést kötött, felmentve azok alattvalóit a „*droit d'aubaine*” alól, így a XVIII. század végére alig maradt külföldi ebben a kategóriában.⁴⁰⁸

A *XVI. században* három feltételnek kellett fennállnia ahhoz, hogy valaki jogi szempontból franciának számíton:

- Franciaország területén kellett születnie,
- legalább egyik szülőjének franciának kellett lenni és
- állandó jelleggel a Francia Királyságban kellett laknia.

A *XVIII. században* azonban már egy személy a következő két feltétel megléte esetén minősült franciának:

- Franciaországban éljen és/vagy itt szülessen vagy a szülők legyenek franciák.

⁴⁰⁶ Brubaker, Rogers: *Citizenship and natinhood in France and Germany*. London-Cambridge, 1992. 36. p.

⁴⁰⁷ Széplaki-Nagy Gábor: *Az állampolgárság szabályozása Franciaországban*. HEFOP. Kézirat. 3. p.

⁴⁰⁸ Op. Cit. Brubaker. 37. p.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a forradalom előtti időszakban a *ius soli* és *ius sanguinis* elvek keveredtek a francia gyakorlatban, azonban *minden esetben megkövetelték a helyben lakást*. A régi jog szerint tehát franciának azt lehetett tekinteni, aki Franciaországban élt, feltéve ha ott is született, illetve külföldön élő francia szülőktől származott, valamint ha a király franciává honosította.⁴⁰⁹

A társadalmi forradalom és a modern állampolgárság megszületése

Az állampolgárság felfogásában a döntő változást a forradalom hozta meg, amely a modern nemzetfelfogást is megteremtette. Az alkotmányos gondolkodó, Emmanuel Joseph Sieyès abbé, chartres-i püspöki helynök 1789. januári pamfletjében („*Mi a Harmadik Rend?*”) a „*Harmadik Rendet*” a francia nemzetként definiálta⁴¹⁰, létrehozva a francia nemzet fogalmának politikai koncepcióját. Röpiratában nemcsak a kiváltságos rendek ellen intézett nagyhatású támadást, hanem egyben világosan és egyértelműen megfogalmazta az *egy és oszthatatlan nemzeti szuverenitás elvét*.⁴¹¹

Az 1789-es év azért tekinthető a modern politikai nemzet születési dátumának, mert a felvilágosodás eszmevilágában kiérlelt koncepciót – miszerint a közös nyelvben, szokásokban, intézményekben, történeti hagyományokban körvonalazott történeti képlet, *a nemzet egyfajta „politikai test”* – a francia forradalom jogi deklarációkba foglalva jelenítette meg. Ahogy ezt elsőként Sieyès abbé fogalmazta meg hivatkozott pamfletjében: „Mi egy nemzet? Társak testülete, akik közös törvények szerint élnek, azonos törvényhozás által képviselve...a harmadik rend magában foglalja mindazt, ami a nemzethez tartozik; és mindaz, ami nem a harmadik rend, nem tekintheti magát a nemzetnek. Mi a harmadik rend? MINDEN...A nemzet mindenekelőtti, ez az eredete mindennek. Akarata mindig törvényes, ő maga a törvény. Előtte és rajta túl semmi sincs, csak a természetes jog...Bármilyen formában is akarjon valamit egy

⁴⁰⁹ Ibid. 38. p.

⁴¹⁰ „Ki meri azt állítani, hogy a harmadik rend nem foglal magában mindent, amire egy teljes nemzet létrehozásához szükség van?...Ha a nemzetet megfosztanák a kiváltságos rendtől, inkább gyarapodna, mint veszítene! Mi tehát a harmadik rend? Minden, de megbéklyózva és elnyomva! Mi lenne a kiváltságos rend nélkül? Minden, de szabadon és felvirágozva! Nélküle semmi sem működhet; a többiek nélkül pedig minden végtelenül jobban működne.” A Nagy Francia Forradalom dokumentumai. Budapest, 1999. 38. p.

⁴¹¹ Hargreaves, Alec G.: Immigration, „Race” and Ethnicity in contemporary France. London, 1995. 149-150. p.

nemzet, elegendő annyi, hogy akarja; minden forma megfelelő, és akarata mindig a legfelsőbb törvény.”⁴¹²

Mindez jogilag is szabályozott formában a francia forradalom egyik első alkotmányos dokumentumában, az 1789. augusztus 26-i „*Deklaráció az Ember és a Polgár jogairól*” elnevezésű írásban jelenik meg, melynek megfogalmazói kijelentik: *a szuverenitás a nemzettől származik, másfajta hatalom, amely nem ebből ered, nem létezik.* A „Deklaráció” később az 1791. évi alkotmány bevezetője lett.⁴¹³

Ennek alapján *a nemzet* a történeti keretek közt összefüggő polgároknak a nemzetgyűlésben⁴¹⁴ képviselt újszerű politikai társulása, *a szuverenitás egyedüli letéteményese*, a „nemzeti állam” elvi forrása. Ezzel egy *horizontális* kapcsolataiban már létező történeti képződmény, a „nemzetiség” *vertikális* képletté, modern „politikai nemzetté” vált.⁴¹⁵

A polgár tehát a politikai közeg kulcsszereplőjévé lett. *Az állampolgár szó ettől kezdve a nemzet tagjára vonatkozott; a politikai közösség tagjai alkotják a nemzetet.* Azonban felmerült a kérdés, hogy ki jogosult a tagságra? A tagság két kritériumát lehet megkülönböztetni – a *vagyon* szempontját és a *nemzetiségit*.⁴¹⁶

Az 1789. decemberi törvény megkülönböztette a *francia állampolgárságot* („citoyens français”) és az *aktív állampolgárságot* („citoyens actifs”). Az első kategóriabéliek francia nemzetiségűnek számítottak ugyan, de nem kaptak választójogot, a második csoportba beletartozott minden legalább 25 éves, egyhelyben lakó, közvetlen adófizető francia férfi és csak ők kaptak választójogot. Ez a szabályozás belekerült az 1791-es alkotmányba, de az 1793-as, az 1795-ös és az 1799-es alaptörvény már eltörölte ezt a megkülönböztetést és az „állampolgár” szót kiterjesztette mindenkire, aki politikai jogokat gyakorolt.⁴¹⁷

A *nemzetiség* kritériuma – amely eredetileg egy formális jogi követelmény, amely révén a modern állam elhatárolja állampolgárait a külföldiektől – a francia mintában egy olyan szabállyá fejlődött, amely szerint meghatározták a politikai közösség létrehozása tekintetében a tagságra való jogosultságot. Az állam határain belül élő egyének az államot (mint nemzetet)

⁴¹² Op. Cit. A Nagy Francia Forradalom dokumentumai. 39-42. p.

⁴¹³ Op. Cit. Nyugat-Európa alkotmányai. 69-70.p.

⁴¹⁴ 1789. júniusában a harmadik rend gyűlésén Mirabeau azt javasolta az egybegyűlteknek, hogy így nevezzék magukat: „représentants de peuple français”. A jelenlévők többsége azonban tiltakozott, hogy a többértelmű nép („peuple”) szót a magasztos célokhoz kössék, így a vita végén született meg a nemzetgyűlés („assemblée nationale”) elnevezés. Op. Cit. Szűcs (1984). 272. p.

⁴¹⁵ Ibid. 219. p.

⁴¹⁶ Devynck, Annick: Citizenship and Naturalization in France and Germany. www.essex.ac.uk/ecpr/jointsessions/Copenhagen/papers/ws6.htm

⁴¹⁷ Lefebvre, Edwige Liliane: Republicanism and Universalism: Factors of Inclusion or Exclusion in the French Concept of Citizenship. Citizenship Studies, 2003/1. 19. p.

alapító aktív polgárokká váltak, ahol *a nemzetiség meghatározását erősíti a külföldiekkel szembeni választóvonalak kijelölése*. A külföldieket borszín, térbeli távolság, vallási különbség, etnikai hovatartozás, politikai értékek és egyéb jellemzők alapján határozták meg. A modern államközösségi logika szerint külföldiek nem lehetnek a nemzetállam állampolgárai. Ennek megfelelően *az állampolgárság koncepciója természeténél fogva kapcsolódik a politikai közösség, a nemzetállamban való tagság gondolatához*.⁴¹⁸

Azonban azok a jogi kritériumok, amelyekben elkülönítették a franciákat az idegenektől - nem változtak. Az állampolgárság meghatározásánál arra a kérdésre, hogy 'ki a francia' a válasz az ancien régime parlamentjének jogfelfogását követte, azaz a meghatározásnál *születési helyet, a felnevelkedést és a lakhelyet* vették figyelembe.⁴¹⁹

A forradalom eltörölte a „*droit d'aubaine*”-t és szorgalmazta, hogy az idegenek „a szabadság barátai”-ként csatlakozzanak a francia államhoz. A megkülönböztetés azonban már nem csak francia és idegen között volt, hanem a *forradalmárok és a régi rend képviselői* között is. Ezzel viszont a forradalom képviselői alkalmaztak negatív diszkriminációt az ancien régime idején kiváltságos rendekkel szemben, ami a revolúció egyik alapeszményének és jelszavának, az *egyenlőségnek („egalité”)* mindenképpen ellentmond. De az eszmék és azok gyakorlati alkalmazása - a történelem egyik nagy tanulsága szerint – nem mindig esnek egybe...

A forradalmi időszak két periódusra osztható: az *elsőt (1789-93)* az *internacionalista érzés* és az idegenekkel való szolidaritás érzése hatotta át. A *másodikat (1793-1804)* *nacionalista túlfűtöttség* jellemezte. A *ius sanguinis*-on kívül – ami automatikusan francia állampolgárságot adott a francia szülőktől Franciaországban születetteknek - a forradalmárok a *ius soli*-nak tulajdonítottak különös feltételeket, amely garantálta az országhoz fűződő hűséget. 1790-ben a honosítási szabály a következő volt: minden idegen, aki legalább 5 évet Franciaországban élt vagy francia nőt vett feleségül vagy ingatlannal ill. kereskedelemmel rendelkezett, ha kívánta és letett egy jogi esküt, megkapta az állampolgárságot.⁴²⁰ Az 1791-es Alkotmány jellegzetessége, hogy minden idegen szülőtől Franciaországban született gyermeknek joga van franciává válni, ha ott élt.

Az alkotmányban állampolgárság-szerzés alapesetét a következők szerint szabályozták: *francia apától Franciaországban született, és itt lakó személyek*. Ezen a csoporton kívül a

⁴¹⁸ Everson, M. and Preuss, U.K.: Concepts, Foundations, and Limits of European Citizenship. Bremen, 1995. 52. p.

⁴¹⁹ Op. Cit. Lefebvre. 17. p.

⁴²⁰ Az 1791-es Alkotmány 5. évi, az 1795-ös 7. évi, az 1799-es 10. évi folyamatos lakóhelyet írt elő. Ibid. 18. p.

francia apától idegen országban született, de Franciaországba visszatelepült egyének, valamint a vallási okból kivándorolt francia férfitől vagy nőtől (!) származó, de visszatelepült személyek állampolgári eskü letételével szereztek francia állampolgárságot.⁴²¹

Az 1792. augusztus 26-i dekrétum a „forradalmi internacionalizmus” talaján állva francia állampolgárságot adott azon idegeneknek, akik írásaikkal vagy tetteikkel támogatták a szabadságot és a forradalom elveit. Azonban ez a befogadó szellemiség csak egy évig hatott. 1793 és ’95 között az állampolgárság megszerzését az addigiaknál szigorúbban szabályozták. Azok az idegenek, akikkel szemben kémkedés gyanúja merült fel vagy a forradalom ideáival ellenségesnek tűntek, nem lehettek a francia állam tagjai.⁴²²

Napoleon kísérlete ellenére, amely a feltétlen *ius soli* (automatikusan francia állampolgárságot adni a Franciaországban született, letelepedett idegen szülők gyermekeinek) mellett szólt, az 1804-es *Code Civil* a *ius sanguinis* elvét is erősítette azáltal, hogy lehetőséget adott a francia állampolgárság visszaszerzéséhez annak elvesztése után, ill. azzal, hogy egy francia férfi külföldön született gyermekei francia állampolgárok lettek.⁴²³

A XIX. század republikánus unifikációja

A forradalom idején az új rend felépítésébe vetett hit és lelkesedés hatotta át a francia közéletet s azt hihetnénk, hogy az „Ancien Régime” időszakának minden összetevőjét sikerült a forradalmároknak „véggépp eltörölni”. Azonban a történelemben – a szerves fejlődés következményeképpen – nem léteznek „vegytisztá” megoldások, amelyekben ne lenne felfedezhető az előző, meghaladni, lecserélni kívánt rendszer egy-két összetevője. A francia forradalmi terminus sem mentes eme törvényszerűség alól. Témánk szempontjából két ilyen „örökséget” lehet felfedezni: az egyik *hatalomelméleti/közjogi*, a másik *politikai-kulturális*. A továbbgyűrűző hatalomelméleti/közjogi gondolat az *egy végső, központi forrásból eredő szuverenitás* – aminek korábbi letéteményese a király, a forradalomtól a nemzet. A politikai-kulturális „örökség” pedig a *bizalmatlanság, türelmetlenség a társadalmi és erkölcsi pluralizmussal, sokszínűséggel szemben*.⁴²⁴

⁴²¹ Új- és legújabb kori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Budapest, 1983. I/1. köt. 36. p.

⁴²² Op. Cit. Brubaker 87-89. p.

⁴²³ Op. Cit. Új- és legújabb kori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. I/1. köt. 102. p.

⁴²⁴ Laborde, Cécile: Republican Citizenship and the Crisis of Integration in France. In: Lineages of European Citizenship. Rights, Belonging and Participation in Eleven Nation-States. Szerk.: Bellamy, Richard – Castiglione, Dario – Santoro, Emilio. Palgrave Macmillan Ltd. Hampshire – New York, 2004. 47. p.

A fentiekből fakadt a francia forradalmi *centralizmus és az unifikálásra való hajlandóság*. Szemben az abszolutista monarchia időszakával, az új felfogás – a népszuverenitást szélsőségesen képviselve – az állam és az egyén közötti közvetítő intézményekkel szemben is bizalmatlan volt, és igyekezett „eltakarítani minden gátat” ebből a viszonyból. *Az egyén szabadságát ezen felfogás szerint legjobban csak az állam biztosíthatja* – mindez ellentétben áll a másik markáns eszmerendszerrel, a hagyományos angolszász felfogással, ahol az egyéni szabadságjogokat az individuum képviseli és nem az állam.

Ez a felfogás aztán a XIX. század döntő részében vált meghatározóvá, de legjobban a III. Köztársaság idején, azaz az első világháború előtt és után érvényesült, amikor a polgári republikánusok és a mérsékelt baloldal határozta meg a francia szellemi diskurzust.

Az állampolgárság a politikai államközösséget alkotó nemzet tulajdonsága volt és nemcsak a közös nemzetiségű, közös nyelvű és kultúrájú nép közössége. A republikánusok azonban a XIX. század végére rájöttek, hogy a közös nyelv és kultúra a politikai közösség megszilárdításának *döntő* elemei. *A republikánusok nagy célja az elhivatástudattal rendelkező, hazafias francia nemzet megteremtése volt*, s ennek a célnak az eléréséhez szükségesnek látták a köztes közvetítő társadalmi intézmények - főként az *egyház* - befolyásának megtörését. Nem érdektelen éppen ezért kissé részletesebben bemutatni ezt a folyamatot.

A XIX. század elejére az egyháznak, amely a „lelkek és szellemek” nevelésében hagyományosan oroslánrészt vállalt, Franciaországi pozíciója jelentősen átalakult. A világi hatalomnak való alárendelődés kezdete a pápával megkötött 1516-os bolognai konkordátum volt, amiben I. Ferenc, az első abszolutisztikus francia uralkodó megszerezte a főpapi jövedelmek feletti rendelkezési jogot. A reformáció francia hugenotta „kalandját” követően a megerősödő ellenreformáció természetes szövetségese a francia monarchia, amely ugyan hosszas harcokat követően, de végül is felszámolta a tömeges kálvinizmust a Francia Királyság területén.⁴²⁵ Ellentételezésképpen a Szentszéknek el kellett tűrnie, hogy a francia egyházat a gallikán hagyományok alapján még jobban alárendeljék a világi hatalomnak.⁴²⁶

⁴²⁵ Az 1562-98 közti hugenotta háborúkat IV. Henrik az 1598-as *nantes-i ediktummal* zárja le, amely biztosítja a hugenották vallási és politikai autonómiáját. XIII. Lajos államminisztere, *Richelieu* bíboros azonban már az ellenreformáció embere s ezirányú sikeres tevékenysége megmutatkozik La Rochelle, a legerősebb hugenotta város 1628-as bevételében, valamint az *1629-es nimes-i kegyelmi edictum* kiadásában, ami eltörölte a hugenotta kiváltságokat. Világtörténelmi enciklopédia. Budapest, 1983. I. kötet. 299. p.; Franciaország története. Szerk: Duby, Georges. Budapest, 2005. 554-555. p.

⁴²⁶ XIV. Lajos által az 1681-ben összehívott „Assablée du clergé” kimondta a királyi hatalom függetlenségét az egyháztól, valamint deklarálta, hogy a Szentszék francia egyházi kérdésekben köteles alkalmazkodni a francia törvényekhez és szokásokhoz. *Ibid.* 618. p.

A radikális változásokat azonban e területen is a forradalom hozta meg. 1789. augusztus 4-én eltörölték az egyházi tizedet, 1789. november 2-i rendelet nyomán végbe ment az egyházi vagyon szekularizációja, 1790. február 13-án feloszlatták a szerzetesrendeket. A folyamat betetőzéseként 1790. július 12-én megszületett a *papság ún. polgári alkotmánya*, amely a kánoni jogot figyelmen kívül hagyva alakította át a francia egyház szervezetét. A rendeletben előírták az állami területi beosztás és az egyházi közigazgatási beosztás kötelező egybeesését, azaz minden departement egy püspökséget alkotott.⁴²⁷ Jelentősebb újítás volt, hogy a püspökök számára megtiltották a Rómához való fellebbezést, illetve a püspököktől lefelé az egyházi tisztségeknél - a korábban alkalmazott kinevezés helyébe - a választást állították, amit az adott közigazgatási terület választójogosultsággal rendelkező polgárai vittek végbe. A rendelkezések biztosításának szándékával arra kötelezték az egyháziakat, hogy – állásvesztés terhe mellett - esküt tegyenek eme új „alkotmányos” intézmények betartására.

Az 1791-es monarchikus alkotmányba belefoglalták az egyházi tisztségek választással történő betöltését. A forradalom kezdetétől egészen eddig a pontig egyfajta normális együttműködési készség jellemezte az egyház és az új francia állam viszonyát. Azonban az 1791 őszi hozott újabb törvények a papságot egyre inkább a forradalom ellenségeinek oldalára állították.

A pápa, VI. Pius tanácstalan volt a francia forradalmi eseményekkel szemben egészen 1791. tavaszáig, amikor a nyílt konfrontációt választotta. 1791. április 13-án a pápa a hittel és az egyházhoz tartozással összeférhetetlennek nyilvánította a forradalmat. A francia egyház emiatt egy, az alkotmányra esküt tevő részre és egy ezt megtagadó, pápahű csoportra szakadt. Az 1791. őszi francia intézkedések válasza az volt, hogy az ellenálló papságot az emigránsokkal együtt kezdték kezelni, míg az 1792. augusztusi dekrétumok már deportálással fenyegetik meg az esküt le nem tevő egyháziakat.

A jakobinus diktatúra idején egyre erősödött a keresztényellenes politika, mígnem Robespierre-ék bukását követően a Konvent 1795. február 21-én kihirdette az egyház és az állam teljes elválasztását elrendelő határozatát.⁴²⁸

A forradalom időszakában hatalomra kerülő *Napóleon* – egyeduralmának megszilárdítása érdekében – 1801. július 15-én *konkordátumot kötött a pápával*, amely helyreállította az egyház és az állam szövetségét Franciaországban. A szerződés kimondta, hogy a katolicizmus a franciák döntő többségének vallása, de nem államvallás. Egyúttal

⁴²⁷ Így a korábbi 148 püspökségből mindössze 43 maradt!! Ibid. 159. p.

⁴²⁸ Antalóczy Péter: Az állam és az egyház kapcsolatrendszerének főbb típusai: Franciaország, Spanyolország, Itália, Németország. In. Kormányzás és kodifikáció. Budapest, 2006. 132. p.

biztosította és szabályozta a vallás szabad gyakorlását. A forradalmi egyházügyi törvénykezésből megerősítést nyert az új területi beosztás, az egyházi vagyon elvesztése, az állami házassági jog, anyakönyvvezetés és az állami bíraskodás házassági ügyekben, valamint az egyházi tisztviselők állami jövedelmezése. A püspökök kinevezésének joga a francia állam fejének a kezébe került, a pápa csak a „misso canonicát”, azaz a megerősítési jogot gyakorolta csupán.⁴²⁹

Napoleon 1809-ben felállított egy hivatalt az egyházi ügyek kezelésére, amelynek feladata a felekezetek mérsékelt állami támogatása volt egészen 1905-ig. Az 1870-es években – Németországhoz hasonlóan – itt is kulturharc bontakozott ki az állam és az egyház között, de ezeket az intézkedéseket nem követte megegyezés a két oldal közt.

1905-ben új törvény született az egyház és az állam végleges, szigorú szeparációt eredményező elválasztásáról. A francia állam fizetett alkalmazottai lettek az egyházi személyek, a maradék egyházi vagyont szekularizálták és megtiltott a törvény az egyház részére folyósítandó minden állami támogatási formát.

*A republikánus államrezon az egységes francia politikai nemzet megteremtéséhez fő eszközként - az erőteljes antiklerikális politika mellett - az oktatási rendszert és a közélet iskoláját használta. Az állampolgárság számukra nemcsak jogi státust, hanem nevelési eszközt, magatartási formát és erkölcsi hozzáállást jelentett.*⁴³⁰

A nemzeti egység nevében az etnikai kisebbségek (mint pl. a baszkok, korzikaiak, flamandok) létezését tagadták és nyelvük használatát, kultúrájukat betiltották. Az *asszimiláló politika* eredménye az egységesen „francia” nyelvű és kultúrájú nemzetállam, amelynek ezirányú homogenitása adja a francia állampolgársági modell specifikumát.

Ezeknek a hosszú XIX. századi folyamatoknak az eredményeképp alakult ki az a francia állampolgári felfogás, amely egy *republikánus szintézist igyekszik megvalósítani a liberális és a polgári felfogás között*. Egyfajta összhangot próbál teremteni a klasszikus polgári humanizmus és a modern liberális felfogás között.

Három viszonylatban kell egyensúlyoznia:

1. a szabadság és állam között,
2. az állampolgárság és a személyi autonómia között, valamint
3. a nemzet és az univerzalizmus között.⁴³¹

⁴²⁹ Op. Cit. Gergely. 266-269. p.

⁴³⁰ Op. Cit. Laborde. 48-49. p.

⁴³¹ Ibid. 46. p., 48. p.

A francia nemzetállam alapelvei tehát már megszülettek az országba történő gazdasági bevándorlás előtt, ami a francia állampolgársági szabályozás fontos módosításához vezetett. A XIX. század második felében Franciaország - melynek népessége csökkent és nem volt jelentős a belső migráció sem - elkezdett külföldi munkaerőt keresni a szomszédos országokból. 1851-től a század végéig bevándorlók többsége *belga, olasz, spanyol és svájci* volt.⁴³²

Az 1870-80-as években a nagyszámú idegen populáció jelenléte elégedetlenséghez vezetett. A köztársasági egyenlősítő ideológia elfogadhatatlannak tartotta a második generációs bevándorlók mentesülését a katonai szolgálat alól, ezért katonai és gazdasági privilégiumaikat eltörölték. Az állampolgársági reform tárgyalásakor a *ius sanguinis* elv elsőségét a *ius soli*-val szemben ismét megerősítették, ugyanakkor a *ius soli* használatát kiterjesztették. Amíg *az 1851-es törvény francia állampolgárságot adott a harmadik generációs bevándorlóknak, az 1889-es állampolgársági szabályozás automatikusan, kérelem nélkül állampolgárságot biztosított a második generációs bevándorlóknak. Az 1889-es törvény - kis módosításokkal - ma is él.*⁴³³

Állampolgárság a II. világháború után

Az állampolgársági törvények későbbi revíziói nem igazán változtattak az alapvető szabályozáson. Az *1927-es francia revízió* csökkentette a honosításhoz szükséges ország területén élés idejét három évre és lehetővé tette a francia nőknek külföldi férfivel való házassága után fenntartani francia állampolgárságát és átörökíteni azt Franciaországban születendő gyermekére. Az *1945-ös revízió* eltörölte a Vichy-rezsim idején született szigorítást a honosítását kérő francia férfiak vonatkozásában. A '45-ös reform minden francia férfitől ill. nőtől származó gyerekek megadta az állampolgárságot a szülőhelytől függetlenül, és a francia férfival házasságot kötő nőknek. Az *1973-as szabályozás* hatálytalanította a házasság állampolgárságra gyakorolt hatását és egyenlőséget biztosított férfi és nő, valamint a francia állampolgárság szempontjából jogszerűen, illetve jogszerűtlenül született gyerekek között.

A II. világháború után nagyarányú bevándorlás indult meg Franciaországba, amely gazdasági és demográfiai okokkal magyarázható. Muszáj volt a munkaerőhiányt orvosolni és kompenzálni az alacsony demográfiai növekedést, valamint pótolni a háború áldozatait. A

⁴³² Op. Cit. Hargreaves. 8-9. p.

⁴³³ Op. Cit. Brubaker 85-86. p.

fiatal bevándorló családok letelepedésének jogi háttérét az *1945. november 2-i kormánydöntés*⁴³⁴ adja. Bár etnikai kvótákat nem állapítottak meg hivatalosan, a kormány inkább az európaiakat bátorította a francia gyarmatokról jövő afrikaiakkal, ázsiaiakkal szemben. Miután azonban az európaiak kevés érdeklődést mutattak a franciaországi munka iránt, a kormány a korábbi francia kolóniák és protektorátusok munkaerejére szorult.⁴³⁵ 1960 elejére a francia hatóságok megpróbálták lelassítani az algériaiak beáramlását más nemzeteknek kínált kedvező bánásmód felajánlásával, de a különböző rendelkezések ellenére, amelyek a külföldiek csökkentését irányozták, nagy külföldi populáció telepedett le az országban főként szervezetlenül, illetőleg illegális bevándorlás útján.

A bevándorlók többnyire egyedül érkeztek. Bár Franciaország jobban örült a családos letelepedésnek olaszok, portugálok, spanyolok esetében, rossz lakáskörülményeket biztosítottak az afrikai és ázsiai bevándorlóknak. A bevándorlók, különösen a nem európai eredetűek, gyakran munkásszállókban laktak. A társasági, kulturális és politikai életben való részvételük korlátozott volt. A családjuk megérkezése után a korai 70-es években a bevándorlók egyre inkább láthatóvá váltak. Gyerekeik iskolákba jártak, közéletben is megjelentek.

A gazdasági válság, valamint a munkanélküliség növekedése a 70-es évek elején ahhoz vezetett, hogy *Franciaország 1974-ben bevándorlási tilalmat vezetett be*. Mentességet élveztek a korlátozás alól az Európai Közösségek akkori országaiból, valamint Vietnamból, Laoszból, Kambodzsából érkezők, ezen túl bizonyos magas képzettséget igénylő foglalkozásúak, és a francia állampolgárral házasodók. A bevándorlási tilalom nem sokat változtatott a bevándorlás mértékén. A bevándorlók házastársai és gyerekei továbbra is érkeztek a család újraegyesítés célzatával.⁴³⁶

További két tényező, amely a külföldi lakosság növekedését eredményezte Franciaországban: *a menekült státusz elérésére törekvés* – amely Franciaországba való belépés és munkavégzés lehetőségét adta -, valamint *bizonyos bevándorló csoportok körében a magas születési arány*. A bevándorlási tilalmakon túl Franciaország 1977-től úgy próbálta csökkenteni a bevándorlók jelenlétét területükön, hogy támogatták az önkéntes hazatérőket.

⁴³⁴ Az említett határozat egyértelművé teszi, hogy Franciaországban élés nem függ az ott végzett munkától (azaz a lakóhely és munkahely különbözősége engedélyezett). A bevándorlókat a következőképpen definiálja: "külföldi, aki Franciaország területén telepedik le több mint 3 hónapra és határozatlan időre". Turisták, időszakos munkások, diákok nem tekintendők bevándorlóknak. Op. Cit. Hargreaves. 10-11. p.

⁴³⁵ Algéria, 1962-es függetlenségéig Franciaország integráns részének volt tekintendő. Valamennyi lakosa francia állampolgársággal bírt. Marokkó és Tunézia lakói, melyek 1956-ig francia protektorátus alatt álltak, nem bírtak francia állampolgársággal. Az algériaiak ebből adódóan szabadon utazhattak be- és ki Franciaországba, nem estek bevándorlási megszorítások alá. Ibid. 12. p.

⁴³⁶ Op. Cit. Devynck.

1977 áprilisától 1981 novemberig Franciaországban 10.000 frank segélyt kaptak azok a munkanélküli bevándorlók, akik beleegyeztek, hogy családotól elhagyják Franciaországot. Azonban a hazatelepítési támogatási program megbukott. Főleg portugálok és spanyolok – akik már amúgy is tervezték utazásukat – jelentkeztek hazatelepítési támogatásért a Maghrebiek helyett, ahogy azt a kormány várta.

A kiutasítás egy újabb eszköz volt Franciaországban a Maghrebiek számának a csökkentésére. Miután 1979-80 között a parlamentnek nem sikerült törvényt elfogadnia a Maghrebiek tömeges kiutasításának engedélyezésére, diszkrecionális hatalmával élve a francia állam folytatta a kiutasítást, amely széles körű támogatást eredményezett. Az újonnan választott baloldali kormány 1981-ben eltörölte az eljárást. Két személycsoport továbbra sem volt kiutasítható: a Franciaországban születettek, vagy azok, akik 10 éves koruk előtt érkeztek az országba, továbbá akik 20 éve éltek Franciaországban, vagy akiknek közeli francia rokonaik voltak (szülő, gyerek, házastárs).

Az új kormány 1981-ben szimbolikus rendelkezést hozott: a '81. január 1. előtt Franciaországba érkezettek amnesztiáját illetve azokét, akiknek állásuk volt. Így 1983. szeptemberére már csak 132. 000 külföldit tartottak számon.

A bevándorlók státuszát vizsgálva azt láthatjuk, hogy Franciaország 1851 óta automatikusan biztosítja a francia állampolgárságot a területén született külföldi szülők gyerekének, ha legalább egyik szülő szintén Franciaországi születésű. Ez a *dupla jus soli- elv*⁴³⁷ kötődést és hűséget feltételez a francia társadalomba asszimilálódóktól. Az *egyszerű jus soli-t* Franciaország területén ismeretlen szülőktől származó gyerekek esetében használják, hiszen az ő állampolgárságuk nem örökíthető át a gyerekekre. Az államnélküliség elkerülése érdekében Franciaország állampolgárságot adott olyan személyeknek, akiknek az új, független államokban nem biztosították azt, és 1973-ig azoknak, akik francia területen telepedtek le. Ennek következményeként számos másodgenerációs bevándorlónak, főleg Franciaországi születésű, viszont valaha Franciaországhoz tartozó algériai szülőktől származó gyerekeknek biztosították a francia állampolgárságot.⁴³⁸

⁴³⁷ Az egyszerű jus soli-t alkalmazzák az állampolgárság megszerzésére, a duplát pedig az állampolgárság származására/meghatározására. Ibid. 19. p.

⁴³⁸ Op. Cit. Brubaker. 107. p.

Republikánus hagyomány az ezredfordulón és a legújabb állampolgársági szabályozás

A republikánus hagyomány sok tekintetben jelenleg is meghatározó Franciaországban, ahol már körülbelül 20 éve intenzív vita folyik erről a kérdéstről. Ennek kiváltó oka, hogy az utóbbi évtizedekben a migrációnak köszönhetően jelentősen megváltozott a francia társadalom összetétele, és a nagyszámú bevándorló egyre több integrációs gondot okoz. A híres (iskolai) fátolviseleési-ügy is ennek egyik megnyilvánulása. A helyzetet bonyolítja a globalizáció, a hagyományos jóléti állam válsága, illetve újradefiniálása és a gazdasági neoliberalizmus által kiváltott, most már világszerte jelentkező problémák.

A mostani francia diskurzusban meghatározó és hangadó republikánus megközelítés nem független a 19. század végi republikánus teljesítmény csodálatától. Ahogyan Magyarországon sokan az eszmetörténetben a reformkorra, illetve a dualizmus időszakára gondolnak vissza szívesen, úgy francia környezetben sokan a 19. század végére, a 20. század elejére tekintenek vissza, mint pozitív tradícióra. Világos ugyanakkor, hogy a két korszak (az akkori és a mostani) nem azonos, ezért kell kreatívan hozzájárulni a nemzeti szellemi hagyományokhoz.

A jelenlegi francia ideológiai republikánusoknak (azaz a jobbközép, de még inkább a balközépen lévő politikai erők jelentős részének) az integrációs vitákban döntően a multikulturalizmus híveivel, valamint a radikális baloldal internacionalista radikális jogkiterjesztő és kompenzációs elképzeléseivel kell vitatkozniuk. Közben pedig az idegenellenes szélsőjobb által befolyásolt társadalmi környezetre is tekintettel kell lenniük, hiszen az integrációs modell körüli vita – részben a szélsőjobb előretörése miatt is – intenzívebbé vált az utóbbi 20-30 évben. A radikális baloldalt leginkább a libertariánus és internacionalista-univerzalista, az 1960-as évekből részben megmaradt antikolonialista nézetek jellemzik. Gyakran hangoztatják a modern világban a posztnacionális állampolgársági státus csökkenő jelentőségét, a különbözőséghez való jogot stb.⁴³⁹

Érdekes az integrációs vita jellege, főleg republikánus szemszögből. A republikánus érzelmű szakértők, politikusok és értelmiségiek, úgy jellemzik a multikulturalizmust, mint a romantika retrográd, komunitárius és reakciós változatának egyik verzióját, amely támadja a francia földön fontos, abban gyökerező felvilágosodás hagyományát. Sőt, a francia köztársasági tradíció valamennyi fontos pillérét aláássa – a szabadság, egyenlőség, testvériség

⁴³⁹ Halász Iván: Állampolgárság, migráció és integráció. Budapest, 2009. 93-94. p.

elvet, valamint a laicitás követelményét. Az államnak pedig meg kell őrizni semleges jellegét.⁴⁴⁰ A multikulturalizmus viszont a társadalom további kulturális fragmentáltságához vezet, azt mélyíti el, ezáltal pedig gyengíti a társadalom szociális kohézióját is. Ezzel a megoldással szemben a republikánus hagyományban gyökerezők az individuális integrációt hangsúlyozzák, a francia társadalom értékeinek, életstílusának fokozatos elsajátítását, a saját „hozott” kulturális normáknak pedig a magánszférába szorítását szorgalmazzák. Ezzel egyidejűleg a republikánus modell hívei szót emelnek az állampolgárság mint kategória egyfajta „deszakralizálása”, instrumentálissá válása ellen. Nem akarják elfogadni azt, hogy az állampolgárság csak egy jogi státus legyen, amely megszerzése a könnyebb egyéni boldogulás miatt fontos. Ehelyett hangsúlyozzák a francia állampolgárságban rejlő morális értékeket és polgári erényeket. Részben ez vezetett ahhoz, hogy az 1990-es években a második generációs bevándorlók esetében szakítottak a *ius soli*-n alapuló automatizmussal, azaz a francia állampolgárságra jogosult bevándorlónak egyénileg kellett kérvényezniük, hogy állampolgárrá váljanak, ezzel is kimutatva, hogy az fontos számukra.⁴⁴¹

Az állampolgárság legutóbbi, 1998. március 16-i reformja továbbra is megerősíti az elvet, mely szerint a francia állampolgárság ma *automatikusan* megszerezhető másod- és harmadgenerációs bevándorlók által. Ennek az a módja hogy a gyermek egy szülője megszerezze a francia állampolgárságot és a gyermek a szülőkkel együtt éljen, ill. a gyermek Franciaországban szülessen külföldi szülőktől, s 11 éves koráig, 5 éven keresztül folyamatosan az országban tartózkodjon.

A *honosítás* a másik mód francia állampolgárság-szerzésre, amely a hatóság diszkrecionális jogkörébe tartozik. Feltételei: 5 év állandó lakhely Franciaországban, nyelvi ismeretek, a francia társadalomba való beilleszkedési képesség, büntetlen előélet, orvosi vizsgálat és egy adott díj befizetése. Más országoktól eltérően Franciaországban nem követelmény, hogy a honosítás kérő lemondjon eredeti állampolgárságáról. A honosítás követelményei az asszimiláció, a kötődés és a Franciaországhoz való hűség feltételezésén alapul. Ezért a honosítási kérelmek közül általában elutasítják azokat, ahol a kérelmező családja külföldön él.⁴⁴²

Bárki, aki megfelel a fenti követelményeknek, annak lehetősége nyílik a honosításra. Franciaország rövidebb tartózkodási időt követel bizonyos külföldi csoportoknál. Az első kivételezett csoport a francia állampolgárok házastársára vonatkozik. Ők ugyanis 1 év

⁴⁴⁰ Op. Cit. Laborde. 58. p.

⁴⁴¹ Ibid. 59. p.

⁴⁴² Frenchcitizenship. <http://www.frenchcitizenship.com>.

házasság után megszerezhetik az állampolgárságot, amennyiben a többi feltételnek megfelelnek, amit egy gyerek időközbeni születése érvényteleníthet. A francia állam azonban megtagadhatja állampolgára házastársának a honosítását, ha a személyről nehezen feltételezhető a társadalomba való sikeres beilleszkedés. Két év helybenlakás szükséges a következő kiváltságos csoport esetében: olyan személyek, akik sikeresen végeztek két évet francia felsőoktatásban és olyan személyek esetében, akik „hasznos szolgálatot” teljesíthetnek vagy már teljesítettek Franciaországban. A harmadik csoport mentes a lakóhely követelménye alól. Ide tartoznak a francia állampolgárságot szerzők gyermekei és házastársa, „a francia kulturális és nyelvi szférá”-hoz tartozók, és olyan személyek akiknek családi kötelékük van francia állampolgárral, vagy „különleges kötelék” fűzi őket Franciaországhoz.⁴⁴³

A XVIII. század utolsó harmadában több, párhuzamosan lezajlott, nagy jelentőségű forradalmi változás történt. Ezek közé tartozott a demográfiai forradalom, a népesség robbanásszerű megnövekedése, a mezőgazdasági és az ipari forradalom, amely a termelési rendszereket alakította át gyökeresen, a hadviselés forradalma, amely a háborút az egész társadalom ügyévé emelte, a tudomány forradalma, amely a felvilágosodás szellemi mozgalmát hozta s végül, de nem utolsósorban a politikai gondolkodás forradalma. Mindezek együttesen egy robbanáshoz vezettek, amely Franciaországban történt, ahol a francia társadalmi-politikai forradalom hatására Európa egyik legrégebbi, leghatalmasabb és legtekintélyesebb monarchiája semmisült meg, s e tény a maga sokszerű hatásával kellően bizonyította a változás jelentőségét. Ennek a forradalomnak a viharában született meg a francia politikai nemzet, amely egyben a modern nemzet születési dátuma is, ahol a „régí rend” társadalmi alapelveinek, a kiváltságos státusznak a helyébe a „társadalom, mint minden ember” kategóriája - elvi egyenlőséget téve az országlakosok közt - lépett, s létrejött a jogi formába öntött új típusú viszony az állam és az azt alkotó politikai közösség között: megszületett a modern állampolgárság. A *francia mintában megszülető állampolgárság modern felfogása*, illetve a *politikai nemzet* koncepciója – csakúgy, mint a forradalom többi új vívmánya – zsinórmértékül szolgáltak és alapvető viszonyítási pontként hatottak Európa-, majd világszerte. Az államhoz való tartozás francia modellje nem az etnikai-elven alapszik, hanem a „*politikai nemzet*” feltételezéséből indul ki. Mindez Ennek alapján a *ius sanguinis* elve ugyan alkalmazott szabályozási mód, de a *ius soli* használata segítségével lehetővé vált a másod- és harmadgenerációs bevándorlók és leszármazottaik számára „*franciává válni*”.

⁴⁴³ Ibid. Frenchcitizenship.

2.) A német modell – a „tisztá” etnikai-elv kísérlete

A német állampolgárság koncepciójának „szíve” a német etnikum, amelynek meglétéhez köti a törvényalkotó az állampolgárság megadását. A jogintézmény és annak középkori előképeinek fejlődéstörténete elválaszthatatlan a német etnikumot alkotó népek államformációinak vizsgálatától. Míg a XIII. században más államokban – mint pl. Franciaország, Anglia – elindult egy hosszú folyamat, amelyben a nemzet gondolata a *ius territoriale* –val kapcsolódott össze, addig német területen nem ez történt.

Az államhoz tartozás a középkori német területeken

„Kezdetben volt a birodalom: mindannak a kezdete, ami a német történelmet más nagy nyugat-európai nemzetek történelmétől megkülönbözteti.” – kezdi Németország történetéről szóló nagy monográfiáját Heinrich August Winkler,⁴⁴⁴ s értekezésünk németekről szóló részének kezdőpontját mi is ide tesszük. A németek főként a *Német-Római Birodalom* („Das Heilige Römische Reich”⁴⁴⁵) keretei közt éltek⁴⁴⁶, amely birodalom egysége a XIII. századra

⁴⁴⁴ Winkler, Heinrich August: Németország története a modern korban. Budapest, 2005. I. kötet. 11. p.

⁴⁴⁵ A disszertációban a történeti irodalom gyakorlatában leginkább használatos terminussal – Német-Római Birodalom – élünk. E fenntartás mellett természetesen elfogadjuk a történeti források alapján a hazai jogtörténetben legutóbb Hamza Gábor által publikált formulát: „Szent Római Birodalom”. A „Német-Római Birodalom” kifejezés csak a XV. századtól használatos a magyar nyelvterületen, de hivatalosan sohasem lett elfogadva. Az államképződmény eredetileg négy koronát foglalt magába: a (szent) római császárságot, azon belül a német, az itáliai és a burgund (areláti) monarchiákat. Hivatalosan a császárságot kezdetben „*Romanum/Romanorum Imperium*”-nak nevezték, majd a XII. századtól emellett vagy ezzel együtt a „*Sacrum Romanum Imperium*” megnevezés is használatos volt. Az egyes nyelvek is a hivatalos kifejezést őrzik, úgymint „*Heiliges Römisches Reich*”, „*Sacro Impero Romano*”, „*Saint-Empire (Romain)*”, „*Holy Romain Empire*” stb. Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Budapest, 2007. 107. p. 4. lbj.

III. Frigyes (1440-1493) uralkodása idején, hivatalosan az 1486-as birodalmi törvénytől kezdve ehhez hozzátették a „*német nemzet*” jelzőt is. A XVII. század államjogi tudósai terjesztették el azt a téves nézetet, hogy az 1512-es kölni birodalmi gyűlés határozatában először hivatalosan használt „*Német Nemzet Szent Római Birodalma*” („*Heiliges Römisches Reich deutscher Nation, Sacrum Imperium Romanum Nationis Germanicae*”) elnevezés jelentése az, hogy az antik Római Birodalom feletti uralmat a német császár, a német nemzet vette át. Ezt az értelmezést a XVIII. század közepétől fokozatosan kiszorította az a felfogás, mely szerint a „német nemzet” kifejezés arra utal, hogy a Birodalom törzsterülete német területeket foglal magába. Az 1700-as évek második felétől már alig használták ezt a megnevezést, s amikor II. Ferenc (1792-1806) császár 1806-ban leköszönt a trónról, akkor nyilatkozatában a *Német Birodalom* („*Deutsches Reich*”) megszűnését jelentette be. Vajnági Mária: A Német Nemzet Szent Római Birodalma. In: A kora újkor története. Szerk.: Poór János. Budapest, 2009. 168. p.; Lásd bővebben a Német-Római Birodalomról szóló legújabb monográfiákat: Aretin, Karl Ottmar von: *Das Alte Reich, 1648-1806*. I-IV. Stuttgart, 1993-2000.; Gotzauer, Winfried: *Die deutschen Reichskreise (1383-1806)*. Geschichte und Aktenedition. Stuttgart, 1998.; Hartmann, Peter Claus: *Das Heiliges Römisches Reich deutscher Nation in der Neuzeit 1486-1806*. Stuttgart, 2005.; Herbers, Klaus-Neuhaus, Helmut: *Das Heiliges Römisches Reich. Schauplatze einer tausendjährigen Geschichte*. Köln-Weimar-Wien, 2005.

már megroppant. A Birodalom születése időpontjától fogva magában hordozta a központi hatalom elenyészését. I. Ottót a pápa 962-ben Rómában császárrá koronázta s e két szuverén kibontakozó harca az elsőbbségért egyre inkább elvonta a császár figyelmét a német belpolitikai feladatokról, minek következtében lehetővé vált a partikuláris fejedelmi hatalom fokozatos megerősödése. II. Frigyes, hogy itáliai politikájához szabad kezet kapjon, 1220-ban *az egyházi fejedelmeket jogilag is önálló fejedelmeknek ismerte el* („Confoederatio cum principibus ecclesiasticis”), míg 1231-ben („Statutum in favorem principum”) *lemondott a királyi felségjogok gyakorlásáról a világi és egyházi tartományurak* („domini terrae”)⁴⁴⁷ *birtokain*. Ugyanez a statútum még azt is elrendelte, hogy törvényeket vagy új jogokat a fejedelmek *csak a tartomány előkelőinek egyetértésével* vezethetnek be. Ennek következtében a valóságos rendi egyezkedés a birodalom és a császár szintjéről a tartományok és a fejedelmek szintjére szállt le.⁴⁴⁸

A tartományúri hatalom megnövekedése a központi, császári hatalom gyengülését, majd kiüresedését hozta. Amikor II. Frigyes halála után összeomlott a Hohenstaufok uralma, az interregnum (1257-73) idején a fejedelmek magukhoz ragadták a királyi birtokok zömét és sikerült az örökletes monarchia helyett a királyválasztás jogát érvényesíteniük⁴⁴⁹, majd az 1356-os *Német Aranybullával* jogilag megerősítve is sikerült az uralkodó fölé kerekedniük.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ A XVI. században a Birodalom közel 1 millió négyzetkilométeres területén – a Cseh-Morva Korona országaival és az osztrák tartományokkal együtt - a becslések alapján mintegy 16-18 millió ember élt. A lakosságszám folyamatosan növekedett, a harmincéves háború (1618-1648) kitörésekor már 20-21 millióan éltek a Birodalomban. A háború végére a lakosság létszáma visszaesett 13-14 millióra. Ezt követően a belső migráció és a betelepülés következtében a lélekszám növekedésnek indult, s a népsűrűségi adatok is kiegyenlítődték. A Birodalom megszűnésének előestéjén egy, a mainzi főkancellári levéltár adatait is alapul vevő becslés szerint 1795-ben 27,5 millióan laktak a Birodalomban. A lakosság döntő része, közel 85%-a világi birtokokon élt, 11%-a egyházi birtokokon, 2,8%-a városlakó volt, míg a fennmaradó 1% lovagi birtokokon vagy birodalmi falvakban lakott. Ibid. 169. p.

⁴⁴⁷ E statútum használja először a „tartományúr” kifejezést. Op. Cit. Winkler. 14. p.

⁴⁴⁸ Op. Cit. Európa az érett és a kései középkorban. 132. p.

⁴⁴⁹ Az uralkodót a birodalom fennállása idején *mindig* választják. Kezdetben a *törzsi hercegek egyhangúan* (kettős választás esetén párbajjal döntve el a vitát), majd a XIII. században a kialakuló fejedelemségek urai választanak, de közülük is kiemelkedett a *hét választófejedelem* (a mainzi, a trieri, a kölni érsek, a cseh király, a szász herceg, a brandenburgi örgróf, a rajnai palotagróf), akik *1273-tól kezdve kizárólagosan* gyakorolják a császárválasztás jogát. Jogilag ezeket a választófejedelmeket rögzítette az 1356-os Aranybulla. A *bajor herceg 1623-tól a nyolcadik, míg a braunschweig-lüneburgi herceg 1708-tól a kilencedik választófejedelem* lett. A Wittelsbachok bajor ágának kihalásakor (1777) a bajor és a pfalzi választói cím egyesült, így a létszám ismét nyolcra csökkent. A választófejedelmi testületet utoljára 1803-ban szabták át. Megszüntették a kölni és a trieri választói méltóságot, a mainziti pedig az újonnan felállított Regensburg-Aschaffenburg Fejedelemségre ruházták át. Négy új méltóságot alapítottak a salzburgi nagyherceg, a württembergi herceg, a badeni örgróf és a hessen-kasseli tartománygróf számára. Ebben az összeállításban azonban a Birodalom 1806-os megszűnése miatt a választói testület már nem ült össze soha. Op. Cit. Winkler. 15. p.; Op. Cit. Vajnági. 174. p.

⁴⁵⁰ A Birodalom első alaptörvénye volt az *Aranybulla* („*Golden Bulle, Aurea Bulla*”), amelyet *IV. Károly császár* (1346-1378) *bocsátott ki a birodalmi rendek 1356 januári nürnbergi, és decemberi metzi gyűlésén*. A 31 fejezetből álló oklevél hét eredeti példányban készült el, s *a rajta lógó aranypecsétről kapta a nevét*. Egyértelműen és *kötelező jelleggel szabályozta az uralkodóválasztás rendjét, valamint rendelkezett a Birodalom működési rendje felől interregnumok idején*. A *Birodalom uralkodója* az oklevél rendelkezése alapján *a választófejedelmek által megválasztott római (német) király* lett, aki *a császári címet akkortól vehette fel, amikor*

Az Aranybulla *állandósította* az egyes tartományok közjogi különállását. Kiváltságaik folyamatos bővülése oda vezetett, hogy – habár a Birodalom a középkori Európa legnagyobb kiterjedésű állama volt, élén a szuverének rangsorában 1453-tól első helyen álló császárral – maga a *Német-Római Birodalom nem rendelkezett egységes központi hatalommal és igazgatási rendszerrel*, leszámítva az 1495-től működő *Birodalmi Kamarai Bíróság* („Reichskammergericht”)⁴⁵¹ jogegységet megteremteni igyekvő fórumát. Az egységes államiságot kifejezni hivatott intézmények formálissá jelentéktelenedtek, *a tartalom a tartományi szintre került*. Így a *három kamarában (választófejedelmi kollégium /„Kurfürstenkollegium”/, fejedelmi kollégium /” Fürstenkollegium”/ és birodalmi városi kollégium /”reichsstädtisches”/)* ülésező *birodalmi rendi gyűlés*⁴⁵² mellett létrejöttek a *tartományok rendi gyűlései* is, amelyek a későbbi ún. *birodalmi kerületekbe*

a pápa Rómában megkoronázta. A római király azonban már a választás erejénél fogva gyakorolhatta az uralkodói jogköröket, uralkodását is a választás időpontjától kezdve kezdték számolni – ez is a választás közjogi jelentőségét emeli ki. Ez a gyakorlat I. Miksa császár (1493-1519) 1508. február 8-i trienti deklarációjával változott meg, amikor Miksa *felvette a „választott Római Császár” („erwählter Römischer Kaiser”)* címet, s ezt követően a császári cím viseléséhez a pápai koronázás helyett *elég volt a megválasztott római királyoknak német területen megkoronáztatni magukat*. Utoljára V. Károly koronáztatta magát császárrá a németországi koronázás mellett (Aachen, 1520) a pápával is (Bologna, 1530). Az Aranybulla a német területeken való koronázásokra eredetileg *Aachent* jelölte ki, emellett néhányszor Regensburgban, illetve Augsburgban, legtöbbször viszont *Frankfurt am Mainban* került sor a koronázási szertartásra. Op. Cit. Vajnági. 170.;178. p.

⁴⁵¹ A *Birodalmi Kamarai Bíróság* előzménye a *Királyi Kamarabíróság* („Königliches Kammergericht”) volt, amelynek székhelye az uralkodó tartózkodási helyével együtt változott. Az ebből fakadó *jogszolgáltatási problémák orvoslására*, valamint a *birodalmi béke őrzésére* hozták létre az 1495-ös wormszi birodalmi gyűlésen a *Birodalmi Kamarai Bíróságot*, melynek *állandó székhelyül Frankfurtot* jelölték ki (majd *1527-től Speyerben*, illetve *1689-től 1806-ig Wetzlarban* működött). A Bíróság működésében jelentős szerepet játszottak a *birodalmi rendek*, s mivel regnálására immáron nem volt hatással az uralkodó személye, ezért interregnumok idején is zavartalanul működött – ezzel a *Birodalom viszonylagosságába a Bíróság vitte bele az állandóságot*.

Rendtartásai birodalmi alaptörvénynek számítottak, működése finanszírozására évente kétszer *fizetendő kamarai adót* („Kammerzieler”) vetettek ki. Első és legfelső fokon ítélkezett a birodalmi béke megszegőivel szemben, valamint a közvetlen birodalmi rendek elleni eljárásokban. A Birodalom azon területeinek fellebbezési fóruma volt, amelyek nem rendelkeztek legfelsőbb bírói hatalommal, valamint azok az alattvalók is ide fordulhattak, akiknek az ügyében a helyi bíróságok megtagadták, vagy sérelmesen hosszasan késleltették a jogszolgáltatást. Ibid. 184-185. p.

⁴⁵² A Birodalom törvényhozó és ügyintéző szerve a *birodalmi gyűlés* volt, amelyen *a császár és a birodalmi rendek* vettek részt. A *császár* ritkán vett részt személyesen a gyűlésen, a gyakorlatban az uralkodót *egy császári főmegbízott* („Prinzipalkommissar”) képviselte, aki mellé két társmegbízottat („Konkommissar”) adtak segítségül.

A birodalmi gyűlés három kamarájának *választófejedelmi kollégiumában* a kezdetben 7, 1649-től 8, 1708-tól 9, 1777-től 8, 1803-tól 10 választófejedelem kapott helyet. A *fejedelmi kollégium* tagjai a birodalmi fejedelmek, grófok, urak és preláthusok voltak, Ezen kollégium egy *egyházi és egy világi táblára* oszlott, melyeket a vesztfáliai békét követően kiegészítettek egy ún. *keresztáblával* („Querbank”), amelyben az ágostai hitvallású püspökök foglaltak helyet. Míg a birodalmi fejedelmek egyéni szavazattal („Virilstimme”) – összesen 94-gyel - rendelkeztek, a grófokat és preláthusokat hat területi kúriába sorolták, amely kúriák tagjai közösen rendelkeztek 1-1, összesen 6 kúriális szavazattal („Kuralstimme”). A *birodalmi városi kollégiumba* a birodalmi rendi jogállással rendelkező városok tartoztak, amelyek száma 1521-ben 85, 1648-tól 51, míg 1803-tól mindössze 6. A kollégiumban a fejenkénti szavazati joggal bíró városokat a rajnai és a sváb táblába sorolták be. A vesztfáliai béke biztosította számukra a döntési szavazatot („votum decisivum”), azaz ekkor ismerték el a három kollégium egyenrangúságát. Ibid. 180-181. p.

(„*Reichskerise*”)⁴⁵³ tagozódtak, ahol a köznemesség – amely nem képviseltette magát a birodalmi rendi gyűlésben - aktív részvételével tanácskoztak.

A német szétagoltságot az *1648-as vesztfáliai béke* törvényesítette s tette végképp szimbolikussá a birodalom létezését. A Német-Római Birodalom 1648-at követően már nem számított tényleges hatalmi képződménynek Európában, viszont fennmaradása a német status quo biztosítása miatt mind az európai hatalmaknak, mind a kisebb birodalmi rendeknek érdekében állt. Jól illusztrálja mindezt *Samuel von Pufendorf*nak a német birodalomról írt 1667-es híres művében megfogalmazott véleménye: „*Németország valamiféle szabálytalan test, és egy szörnyhöz hasonlatos*” („*Germaniam esse irregulare aliquod corpus et monstro simile*”).⁴⁵⁴

A rengeteg fejedelemség mellett a birodalmi városok, egyes egyházi uradalmak, kisbirtokosok és lovagok tudták megőrizni közvetlen kapcsolatukat a császárral és a birodalommal. Ún. „*immediat*” státusúnak számítottak, azaz közvetlen birodalmi státuszban voltak, s a régi német jog szerint „*Reichstand*” állással, azaz birodalmi képviseleti joggal bírtak.⁴⁵⁵

Erre az eszmefuttatásra azért volt szükség, hogy *egyrészt* lássuk azt a történelmi folyamatot, aminek eredményeképpen létrejött - egy egységes területű állam helyett - *egy sok apróbb-nagyobb államocskából álló mozaikszerű képződmény, a Német-Római Birodalom*. A Birodalom olyan *konföderációt* alkotott, amelynek tagjait – főként 1648-at követően – egy *közös béke- és jogrendszer*, valamint a *közös intézmények* (császár, birodalmi gyűlés, Birodalmi Kamarai Bíróság, kerületi rendszer) kötötték össze. *Mindez alapvető fontosságú volt abból a szempontból, hogy a Birodalom lakóinak többségében kialakuljon és fennmaradjon egy közösségtudat, egy minimális – de meglévő – szintje a közös identitásnak*.⁴⁵⁶

Másrészt kimutatható, hogy a középkor idején – ahogy már előzőleg ezt bővebben kifejtettük - nem az adott területen élő lakosság teljes egészét tartották számon az országot jelentő személyek számbavételekor, hanem csak a népesség kisebb részét kitevő kiváltságos

⁴⁵³ A *birodalmi kerületeket*, mint területi-politikai egységeket, először az 1500-as augsburgi birodalmi gyűlés alakította ki – számszerint hatot -, majd 1512-ben számuk tizenkettőre nőtt. Fő feladatuk az 1495-ös birodalmi béke őrzése, illetve a birodalmi gyűlés döntéseinek – leginkább az adó- és hadügyeknek - és a legfelsőbb bíróságok ítéleteinek végrehajtása. A birodalmi kerületek legfőbb szerve a *kerületi gyűlés* („*Kreistag*”), amin az ülési és szavazati joggal rendelkező kerületi rendek vehettek részt. *A kerületi rendi jogállás nem egyezett meg a birodalmi rendi jogállással*, így itt a nem birodalmi rendek – pl. a lovagok - is aktív szerepet játszottak. Ibid. 185-188. p.

⁴⁵⁴ Op. Cit. Sashalmi. 6. p., Op. Cit. Winkler. 27. p., von Pufendorf, Samuel: Die Verfassung des Deutschen Reiches. Frankfurt, 1994. 198. p.

⁴⁵⁵ Fulbrook, Mary: A concise History of Germany. Cambridge, 1990. 98. p.

⁴⁵⁶ Op. Cit. Vajnági. 189. p.

rendeletet. *Az ország közösségét („communitas regni”) a kiváltságos rendek alkották s csak őket tartották a korszakban „nyilvántartható” országlakosnak.*

A helyzetet alapvetően a *francia forradalom* változtatta meg. Egyrészt megteremtette az állampolgárság modern felfogásának és szabályozásának alapjait (amiről már a francia modellnél szóltunk bővebben), másrészt a német területek országhatárait és államformációiban indított el maradandó változásokat. A forradalmi Franciaország ifjú tábornoka, Bonaparte Napóleon sorra vereséget mért a porosz, majd az osztrák erőkre. Az *1797-es Campo Formió-i béke titkos záradékában II. Ferenc császár kötelezte magát, hogy egy jövőbeni, a Birodalommal kötendő békében bele fog egyezni a Rajna bal partjának Franciaországhoz csatolásába.* Ezt a megállapodást a két fél az *1801 februárjában megkötött lunéville-i békében* immáron hivatalosan is megerősítette.⁴⁵⁷

A Rajna bal partján lévő német területeket a franciák annektálták és az itt lévő „inmediat” státuszú egységek helyzetét újrendezték, *amit a Birodalom utolsó alaptörvénye, az 1803-as rendkívüli birodalmi deputáció legfőbb határozata („Reichsdeputationshauptschluss”) szentesített. Megszüntettek 112 birodalmi rendi uradalmat – köztük 2 egyházi választófejedelemséget, 19 érsekséget és 44 birodalmi apátságot -, valamint az 51 birodalmi városból 45-től elvették korábbi jogállását, csak Augsburg, Bréma, Frankfurt am Main, Hamburg, Lübeck és Nürnberg maradhatott továbbra is birodalmi város. Az egyházi uradalmakat - kivéve a Mainzi Érsekséget, valamint a Német és a Máltai lovagrend birtokait – szekularizálták, s az így befolyt pénzből a lovagi birtokosoknak anyagi kárpótlást nyújtottak* elveszett birtokaikért. Ezzel párhuzamosan azonban *közjogi autonómiájukat elvesztették és be kellett tagolódniuk a Rajna jobb partján elterülő tartományok valamelyikébe.* A közvetlen státuszuk így elenyészett és „*mediates statusuvá*”, azaz *közvetettekké* váltak. Ez a „*mediatizáció*” folyamata, melynek során az érintettek csupán korábbi pozícióik *eszmei rangját* őrizhették meg.⁴⁵⁸ A területrendezés következményeként egyes államok területe többszörösére nőtt⁴⁵⁹, másrészt a közjogilag független államalakulatok száma is radikálisan lecsökkent.

1804-ben először Napóleon felvette a Franciaország örökletes császára címet, s erre reagálva II. Ferenc örökletes osztrák császárnak nyilvánította magát. A Birodalom végjátéka 1806. július 12-én érkezett el utolsó fejezetéhez: a Rajna jobb partján fekvő 16 birodalmi

⁴⁵⁷ Ibid. 188. p.; Op. Cit. Winkler. 50. p.

⁴⁵⁸ Ibid. 51. p.; Op. Cit. Vajnági. 171. p.

⁴⁵⁹ Például a választófejedelmi rangot kapott *Badeni Őrgrófság* 450 négyzetkilométeres és 30 ezer fős veszteségéért kárpótlásul 2 ezer négyzetkilométert és 240 ezer fős lakosságot kapott. Ibid. 171. p.

rend⁴⁶⁰ elhatározta, hogy kiválik a Birodalomból és megalapítja a Napóleon védnöksége alatt álló nemzetközi jogi államközösséget, amely a *Rajnai Szövetség* („*Rheinbund*”) elnevezést kapta. A rendek augusztus 1-én döntésüket – minden birodalmi címükről és rangjukról való lemondás mellett - a birodalmi gyűlésnek is bejelentették. Ezt követően *II. Ferenc* - Napóleon ultimátumának engedve – *1806. augusztus 6-án kiadott közleményében lemondott a német-római császári címről – s ezzel végérvényesen sírba szállt a Német-Római Birodalom.*⁴⁶¹

A „német közösség” a Deutscher Bund időszakában

A napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus 1815-ben szentesítette a Birodalom megszűnését, elismerte a mediatizációk nagy részének jogérvényét, valamint az 1804-ben alapított osztrák császári címet is. Emellett megszüntette a Rajnai Szövetséget és létrehozta mintegy 39 német állammal - köztük Ausztria és Poroszország részvételével - a *Német Szövetséget* („*Deutscher Bund*”). A Német Szövetség államjogi értelemben sem a Német-Római Birodalomnak, sem a Rajnai Szövetségnek nem volt jogutódja. Közjogi alapjait az 1815-ös Bécsi Kongresszuson elfogadott *Szövetségi Szerződés* („*Bundesakte*”) és a Bécsi Kongresszus 1820-ban elfogadott záróaktusa adták. Utóbbi dokumentumot aztán külön határozattal a Deutscher Bund alaptörvényévé nyilvánították, de ennek ellenére nem alkotmánylevélnek, csak nemzetközi szerződésnek minősíthető mindkét jogi aktus. Mindezek alapján a Deutscher Bund *államszövetségként, s nem szövetségi államként* határozható meg.⁴⁶²

A Szövetség alapító okmánya, a „*Bundesakte*” egyik nagyon fontos rendelkezése az állampolgársági szabályozás, amely - egyfajta „*németközösség*” megteremtésével - az államközösség szintjénél szorosabb köteléket hozott létre a tagállamok között. A szabályozás alapján az egyes tagállamban polgárjoggal rendelkező személyek egy más tagállamba átkerülven *ugyanazon jogállást* kapják meg, mint az adott tagállam polgárai. Tilos volt velük szemben bármely megkülönböztetést alkalmazni, különösen szabadságaik tekintetében, valamint lehetővé vált az egyik német állam polgára számára, ha átkerült egy másik tagállamba, a tulajdonszerzés is. Mindezek alapján egyfajta „*quasi közös német*

⁴⁶⁰ Bajorország, Baden, Württemberg, Berg és Kleve, Hessen-Darmstadt, Nassau-Usingen, Nassau-Weilburg, Hohenzollern-Sigmaringen, Salm-Salm, Salm-Kyburg, Isenburg-Birstein, Arenberg, Liechtenstein, von der Leyen és Regensburg-Aschaffenburg. Ibid. 188. p.

⁴⁶¹ Ibid. 189. p. Op. Cit. Winkler. 51. p.

⁴⁶² Op. Cit. Nyugat-Európa alkotmányai. 77. p.

állampolgárságról” beszélhetünk, amely fontos lépcsőfok volt a később megvalósuló német egység útján.⁴⁶³

A következő állomás a romantikus mozgalom és a porosz reformmozgalom, amely lefektette az alapjait a német nemzet és állampolgárság önálló koncepciója kiérlelődésének. A német nemzeti érzés kezdeti kifejeződését találta meg a *romanticizmusban*, amely a XVIII. század végétől a XIX. század közepéig virágzott Európa szerte. A középkori államalakulatokban azonban csak a „nemes nemzetet” („Gens nobilitatis”) tekintették létezőnek. Ezeket a szűk kereteket bontotta meg aztán a *felvilágosodás és a francia forradalom eszméinek hatása*, hogy aztán mindez a napóleoni hódítás következményeként közvetlenül megtapasztalva a romantika mozgalmának képében megkezdje tudatátalakító munkáját. A polgári és a haladó nemesi értelmiség a nemzet fogalmát immáron kiterjesztette a közrendűekre is és az együvé tartozás ismérvét a *közös nyelvben, kultúrában, szokásokban*, egy – ahogy Herder írta – sajátos „népszellemben” vagy „néplélekben” („Volksgesit”), illetve a *közös történelmi múltban* határozta meg. A XIX. század első negyedében Európában széles körű mozgalom bontakozott ki az összetartozást és egyben a másoktól való elkülönülést hordozó „nemzeti jegyek” kidomborítása érdekében. Költők, filozófusok, történetírók fedezték fel országaik régi dicsőségét, feledésbe merült szokásait, hogy a múlt dicső példáinak felmutatásával pozitív identitást adjanak jelenüknek. Emellett a nemzeti nyelv ápolása, művelése és terjesztése volt a legfontosabb jelszava és egyben eredménye a romantika eszmetörténeti és kulturális mozgalomának.⁴⁶⁴

A fejlődés azonban itt nem állt meg. A nyelvi és kulturális különállás „felfedezését” és hangsúlyozását nemsokára a területi különállás követelése váltotta fel. Az alapjában véve defenzív és kulturális tartalmú nemzeti romantika helyét a század ’40-es éveire felváltotta az offenzív, területi követelésekkel fellépő *nacionalizmus*. A francia forradalom tehát *kettős értelemben* vált forrásává az európai nacionalizmusnak: *koncepciója és az erre való reakció révén*. A nemzeti mozgalom kulturális síkról politikai síkra helyeződött: a törekvések középpontjába immáron az önálló nemzetállam létrehozása került.

Mindez a folyamat a német területeken is végbement, de míg Angliában, Franciaországban és Spanyolországban a nemzet meghatározása egyértelmű volt - akik nem éltek az országhatárokon belül, azok nem tartoztak a nemzethez („*államnemzet-teória*”) – addig a német területeken a helyzet eltérően alakult. A XIX. század elején a német emberek

⁴⁶³ Ruszoly József: Alkotmány, választójog és választási rendszer a Német Szövetség tagállamaiban (1815-1848). Miskolc, 1991. 34. p.

⁴⁶⁴ Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada 1789-1939. Budapest, 1994. 90. p.

megközelítőleg 40 független állam fejedelmeinek és abszolutista egyeduralkodóinak uralma alatt álltak. Csak az értelmiségiek akartak alattvalóból német állampolgárokká válni, pontosabban olyan állam polgára lenni, amelynek vezetése kormányában demokratikusan választott személyek képviselik a német polgárt. Azonban ez az állampolgársági koncepció kétféle akadály előtt állt: politikai szabadság és nemzeti egység nem volt könnyen összeegyeztethető. Amit Franciaország elért két egymást követő történelmi lépésben – politikai egyesülés a francia államban a francia uralkodón keresztül, és az 1789-es forradalom eredményeként létrehozott alkotmányos politikai berendezkedés – azt a németeknek egy és ugyanazon lépésben kellett volna megvalósítania. Ezért a XIX. század elején induló német függetlenségi mozgalom két célt tűzött ki: meggyőződésük szerint a németek a politikai szabadságot egy alkotmányos német államban csak úgy érhetik el, ha egyesítik a németeket egyetlen nemzetállamban. A másik feltevés, ami szerint a németek elérhetik a politikai szabadságot nemzeti egyesítés nélkül, illetve a nemzeti egységet politikai egység nélkül még megalapozatlanabbnak bizonyult.

Ilyen körülmények között kezdett az értelmiségiek identitása, német tudata kialakulni. Német tudatuk révén egy *kulturális közösséget* alkottak, így a német nemzetfejlődés útja nem az „államnemzeti” irányba fejlődött, hanem a „*kultúr*nemzet” koncepciója alakult ki, melynek első neves teoretikusa Herder volt. Azonban ez a „*kultúr*nemzet” nem volt több, mint egy - andersoni értelemben vett - „képzelt közösség”.⁴⁶⁵

A német identitás kulturális koncepciója a XVIII. század második felétől kezdett kialakulni, s ennek a kulturális koncepciónak a kibontakozása, amely során kialakult egy mindent átfogó „*németség-tudat*”, elsősorban a *közös nyelvet* állította a középpontba.⁴⁶⁶

Az állampolgársági jog fejlődésére visszatérve: a Német Szövetség államaiban a „Bundesakte” a már idézett módon szabályozta az állampolgárságot, de ezzel együtt minden egyes tagállam megalkotta a saját szabályait az ún. „tagjairól”. De néhányuk – különösen Poroszország és Ausztria – törekedett alanyai homogén szervezetének, a „passzív nemzetnek” mint politikai szervezetnek a kialakítására. Ezeknek az államoknak a partikularizmusa megővta a német konföderációt a *konföderális nemzet* („Bundesangehörigkeit”) státusz, más

⁴⁶⁵ Preuss, U.K.: Citizenship and The German Nation. In. Citizenship Studies, 2003/1, 42-43. p.

⁴⁶⁶ A nyelv eredete a „deutsch” szóhoz kötődik, amellyel a 8. századtól kezdődően jelölték azokat, akik nem használják a latint. „Deutsch” és a „Deutschland” szavak így eredetileg egy nyelvi közösséget jelölnek. Politikai szerepük a 16. sz-tól nőtt meg az uralkodó fejedelmek elleni fellépés során használt hivatkozási alapként, amikor is megszületett az egyetlen egységes közösség igénye. Ezért a 'deutsches Volk' (német nép) mindig is többletjelentéssel bír, ami megtestesíti a német politikai egységet és az identitáskeresést. Érdekességként jegyezzük meg, hogy 19. és 20. századi jelentős német enciklopédiákból hiányzik a 'nemzet' szó és helyette a 'volk' szót használják. In.: Ibid. 41. p.

szóval a konföderáció államai között az azonnali alkotmányos státusz kialakításától. A német nemzetnek az emelkedett elképzelések szerinti egyesülése már itt megmutatta a kudarcra ítéltségét, amit tovább bizonyított Ausztria és néhány délnémet tagállam magatartása, amelyek ellenezték az *általános német nemzetiségi státusz* („allgemeines deutsches Bürgerrecht”) ötletét.⁴⁶⁷

Az 1842-es porosz állampolgársági törvény és a frankfurti alkotmányozás állampolgári felfogása

A „Deutscher Bund” államaiban a tagállami polgárságra vonatkozóan egy sor különböző feltétel jelentés és funkció élt, amelyeket különböző helyi és állami szinteken más célokra használtak. Ezek közül Poroszország jogi szabályozása a legjelentősebb, amely később – mivel a létrejövő német egység porosz vezetéssel ment végbe – a megalakuló Német Birodalom („Deutsches Reich”) szabályozására is nagy hatással volt.

Poroszország kiemelt helye a Szövetség államai közt a XIX. század első felében lezajlott társadalmi, politikai és alkotmányos reformok gyümölcse⁴⁶⁸, melyek aztán gyorsan tovaterjedtek a német államokban. Poroszország területén mindenki az állami közjog és alkotmányos központi hatóságok uralma alá tartozott. Ennek megvalósítása során a porosz állam nagyjelentőségű társadalmi reformot léptetett életbe a *korporációk autonómiájának* („*Stände*”) *eltörlésével*, amelyek jogilag privilegizált csoportokként különleges kiváltságokat, szabadságokat és immunitást bírtak, és ezáltal fő akadályát képezték egy egységes, homogén és központilag irányított uralom létrejöttének. Számarányukat tekintve ugyan kis részét fedték le a porosz állam népességének, de felszámolásuk nagy lépést jelentett az egységes állampolgárság kategóriája felé. Megszüntetésükkel egyidőben megalkották a „*Bürgerstand*” kategóriát, mely kreációba tartozott mindenki, aki nem volt nemes vagy paraszt.⁴⁶⁹

Ugyancsak nagy lépést jelentett ebbe az irányba a *jobbágyfelszabadítás*, melynek első – és témánk szempontjából legfontosabb – lépcsőfoka a földesúrtól való személyi függés

⁴⁶⁷ Ibid. 46. p.

⁴⁶⁸ Ide sorolhatóak: a hadseregreform, a jobbágyfelszabadítás megváltás útján, állami hitelezéssel megvalósuló formája, valamint a Stein és Hardenberg-féle államszervezeti reformok

⁴⁶⁹ A korai 19. századig a gildében vagy korporációban (stand) való tagságot fontosabbnak tartották, mint az önálló német államban valót. Op. Cit. Brubaker. 60-62. p

megszüntetése volt. A földesúri joghatóság alól kikerült paraszt immár szabadon kerülhetett kapcsolatba az állammal és válhatott polgárává.

A XVIII. század végén és a XIX. század folyamán a német területeken soha nem látott mértékben nőtt az elszegényedés és nagy tömegek vándorlása indult meg, amely a határok közötti mozgást kiterjesztette; ma ezt a jelenséget transznacionális szegénységi migrációnak hívnánk. A tömegnyomor ellen való küzdelem egy olyan eszközt igényelt, amely lehetővé tette az államnak, hogy a migráns szegénynek kijelölje a felelős államot.⁴⁷⁰

A XIX. század első felében a túlnépesedett német területek szegényei így indultak meg Poroszország felé. Hogy megfékezzék ezt a váratlan népességbeáramlást, Poroszország szigorításokat hozott a költözködés- és a foglalkozás szabadságával kapcsolatban és a porosz állam meghatározta, hogy ki volt az állampolgára (pontosabban ki tartozott az államhoz) és ki volt idegen státuszú.

Az 1842-es porosz törvény, „*a porosz alanyiség megszerzése és elvesztése*” – amely német területen az első „tisztá” állampolgársági törvényként üdvözlendő - szerint az állampolgári státusz *porosz szülők gyermekeinek* járt és megszerezhető még *törvényesítés, házasság* vagy *honosítás* által. Ezen felül kategorikusan kizárta a „*domicilum facit subditum*” (azaz az állandó lakhely alapítja az alattvalói minőséget) ősi elvét azzal a szabállyal, hogy az állandó lakóhely tekintetében „a jövőben sem fog erre alapozódni a porosz állampolgári illetőség”. A jogszabály továbbá egyenesen „nem kívánatosnak” nevezte a betelepülni szándékozó külföldi szegényeket és kinyilvánította, hogy a külföldieket ellenőrzés alatt tartja államában.⁴⁷¹

A porosz állampolgársági törvény a státuszszerzés főszabályává *a leszármazási vagy „vérségi” elvet*, a *ius sanguinis* tette és egyúttal egyértelműen elutasította – *a jövőre vonatkozóan is!* – a *ius soli*, azaz az államterületen való születéssel történő állampolgárságszerzés elvét, amely az állandó lakhely meglétéhez kapcsolódik. Ezzel a törvényalkotó kijelölte azt a csapásirányt, amelyet – napjainkban is csak kevés módosulással – követ a német állampolgársági szabályozás, éppen ezért méltán tarthatjuk mérföldkőnek az 1842-es porosz törvényt.

⁴⁷⁰ A XV-XVI. század óta a német városoknak törődniük kellett a területükön élő szegényekkel. A XVII-XVIII. században az önkormányzatok jogát az idegenek be ill. be nem engedésére a német államok növekvő hatalma befolyásolta. A korai XIX. században a német államok vették át hivatalosan a szegényekről való gondoskodás felelősségét. Ezért határozták meg, ki volt az állam és a közösségének tagja. In. Op. Cit. Preuss. 45. p.

⁴⁷¹ Op. Cit. Brubaker. 71. p.

A német állampolgársági koncepció kiteljesedésének folyamatában a következő lépcsőfok az *1848-as Frankfurter vagy Paulskirchener alkotmányozás*, amelyben kísérletet tesznek egy egységes német nemzetállam megalkotására.

Az alkotmány létrehozásánál használt minták után kutatva egyrészt a *francia alkotmányozást*, másrészt az *1830-as belga alaptörvényt* említhetjük meg. A belga alkotmány egy frissen „világra jött” új állam és nemzet jogi dokumentuma⁴⁷², éppen ezért nem a francia mintát követi, azaz nem általában az ember és a polgár jogairól szól, hanem a „belgák jogairól” kifejezést használja, így teremtve meg - jogi deklaráció szintjén – a belga nemzetet⁴⁷³.

A Frankfurter alkotmány is ezen az alapon nyugszik, mikor a „*Deklaráció a német nép jogairól*” elnevezésű dokumentumban - ami az alkotmány szerves részét képezte s annak VI. Fejezetébe, a „*Német nép alapjogai*” címűbe illeszkedett - meghatározza a német nép fogalmát: „*a német nép azoknak az államoknak a polgáraiból áll, akik a Német Birodalmat alkotják*”. Ezen felül minden németnek engedélyezi a Birodalom bármely területén a lakhatást, az ingatlanszerzést és az iparüzés jogát, valamint szabaddá teszi a kivándorlást, emellett megtiltja a tagállamok polgárai közti megkülönböztetést⁴⁷⁴. Ezzel a szabályozás meghaladja a „Bundesakte”-ban megfogalmazottakat, hiszen sor kerül a „németiség” jogszabályi szintű meghatározására.

A Frankfurter alkotmányozás alapján létrejövő egységes német állam megszületése azonban meghiúsult, az alaptörvény csak írott papír maradt. Az alkotmány hajóját főként a Porosz Királyság „lékelte meg” s így megteremtette a maga számára a lehetőséget a saját vezetése alatti, dinasztikus legitimitáson nyugvó német egység véghezvitelére. A németek „nagy ábrándját” a dinasztikus hatalmak versenyfutásában végül is Poroszország nyerte meg, maga mögé utasítva a Habsburg Birodalmat, s vele együtt kizárva a „nagy német egység” létrejöttét is.

⁴⁷² Belgium az Utrechti Unióból kimaradt Dél-Németalföldi katolikus tartományokból jött létre, ezért az új állam számára a legnagyobb kihívást az egységes nemzet megalkotása jelentette. Op.Cit. Egyetemes Állam- és Jogtörténet. Polgári kor. 222. p.

⁴⁷³ Concha Győző: Újkori alkotmányok. Budapest, 1884. 19. p.

⁴⁷⁴ Op. Cit. Fulbrook (1990). 145. p.

Az egységes Németország állampolgársági szabályozása

Az egységes (kis)német állam 1871 április 16-án léptette életbe az *alkotmányát*, mely egy föderális állam alkotmánya. Az új állam a *Német Birodalom* („Deutsches Reich”) elnevezést kapta. Az állam élére az egykori porosz király, I. Vilmos került császári minőségben, *de nem mint „Németország Császára”, hanem a „németek császára”*.⁴⁷⁵ Ez a megfogalmazás visszatérés a „németiség”, mint „képzelt közösség” eszmeiségéhez, mely főként etnikai és kulturális jellemzőkkel határozható meg és egyben jelzi az igényt az államterületen kívüli németeknek a Birodalomhoz való kapcsolására. Ez a látszólag apró eltérés valójában nagy koncepcionális különbözőséget mutat a Frankfurter alkotmány definíciójához képest, ahol a német nép az államhatárokon *belüli* polgárok összességével egyenlő.

Az inkább etnicista alapú szemlélet győzelme a német állampolgársági felfogásban nem volt eleve adott. A nemzeti terület és az azonos jellegű népesség közötti nem teljes átfedésnek – például az, hogy sok etnikai német még mindig a birodalom határain kívül élt a XIX. század végén – vagy a korábbi erős partikuláris hagyományok miatt kiváltott egységesítő törekvéseknek még önmagában nem kellett eredményeznie az állampolgárság különösebb etnicizálódását. Ezt bizonyítja a svájci, a belga vagy éppen az osztrák példa.

A XIX. századi német etnicizmus felerősödésében legalább két tendencia játszott szerepet. Egyrészt az erőtlől duzzadó és rohamosan fejlődő Németország egyes meghatározó köreinek pángermán beállítottsága, amely például az osztrák tartományokban élő németek vagy a cár alattvalóiként élő balti németek irányában nyilvánult meg. Másrészt pedig a valódi belső német nemzeti egység megteremtésének igénye. Nem szabad elfelejteni, hogy az 1871 és 1918 közötti Németországban az elitnek részben még meg kellett teremteni az igazi németeket, akik különböztek volna a bajoroktól, szászoktól, sváboktól stb. A részben „felülről” történő nemzeti egység megteremtéséhez pedig ellenségkép kellett. Bismarck közismerten azért vette el a franciáktól Elszászt és Lotharingiát, hogy a francia revánsvágyától való félelem nemzeti-birodalmi egységbe kovácsolja a németeket. Ezen kívül belső frontot is nyitott – a németországi Róma-központú katolicizmus és a munkásmozgalom ellen.⁴⁷⁶ Természetesen az utóbbiakat nem zárták ki az állampolgári jogokból, nem is kezelték őket

⁴⁷⁵ Op. Cit. Winkler. 195. p.

⁴⁷⁶ Preuss, K. Ulrich: Citizenship and the German Nation. In: Lineages of European Citizenship. Rights, Belonging and Participation in Eleven Nation-States. Szerk.: Bellamy, Richard – Castiglione, Dario – Santoro, Emilio. Hampshire – New York, 2004. 33. p.

formálisan másodrendű állampolgárként mint a birodalom keleti részein élő lengyeleket (Reichspolen). Mindez mégis jelentősen hozzájárult a német nacionalizmus és a korabeli nemzeteszmé türelmetlen, agresszív és antidemokratikus változatának fokozatos megerősödéséhez. A kulturális nemzetfelfogás majdnem teljesen kiszorította a német politikai nemzet eszméjét. A német nemzet a német etnikummal lett azonos.

A John Breuilly által „*első német nemzetállamnak*”⁴⁷⁷ nevezett Német Császárság sem etnikailag, sem kulturálisan nem alkotott homogén nemzetet. Ennek alátámasztásául elég csak a Birodalmon belüli nem német etnikumú népesség változatosságára és jelentékeny számára utalnunk (pl. franciák Elzász-Lotharingiában, dánok Schleswigben és lengyelek Poroszországban⁴⁷⁸), valamint a határokon kívül lévő németek nagy számát említenünk (Pl. az Osztrák-Magyar-Monarchia kb. 10 millió német lakosa, akikkel együtt a „nagynémet-egység” politikai koncepciója beteljesedhetett volna). Éppen ezért a korszakban alkotó és a későbbi történétírók sűrűn hangoztatott véleményével ellentétben kijelenthetjük, hogy nem „a németek egy nemzetállamban való egyesülése” jött létre a „Deutsches Reich” megalapításával, hanem a porosz nagyhatalmi törekvések jártak területgyarapodással, amelynek eredményeképpen létrejött egy német állam a német állam helyett.

Az alkotmány rendelkezik állampolgársági kérdésekről is. Egész Németország területén *közös állampolgárságot (birodalmi polgárság)* állapít meg oly módon, hogy minden szövetségi állam polgára minden más szövetségi államban belföldi lakosként kezelendő. Ennek alapján megilleti a *birodalmi polgárt* („*Reichsangehörigkeit*”) az állandó lakhelyhez, iparüzéshez, közhivatalokhoz, földbirtokszerzéshez, a tagállami állampolgárság elnyeréséhez való jog az ottani lakosokkal megegyező feltételek mellett. A jogintézményt tovább erősíti azon szabályozás, mely szerint „a honosításról és a letelepedésről, az állampolgárságról” szóló ügyek a birodalmi törvényhozás alá tartoznak.⁴⁷⁹

Az alkotmány szerint tehát *kétféle állampolgári minőség* létezik: *birodalmi és tagállami polgári státusz*. Birodalmi polgár csak az lehet, aki rendelkezik tagállami állampolgársággal is, anélkül a birodalmi polgárság nem áll meg.

A tagállami polgárság megszerzését és elvesztését az 1870-es *Állampolgársági Törvény* („*Staatsangehörigkeitsgesetz*”) szabályozta. Eszerint az állampolgárság

⁴⁷⁷ Breuilly, John: *The Formation of The First German Nation-State, 1800-1871*. Basingstoke, 1996.

⁴⁷⁸ Az 1900. december 1-i népszámlálás Poroszországra vonatkozó adatai szerint a Nyugat-Poroszországban, Posenban és Felső-Sziléziában lakó 8 és fél millió lakos közül 3 millió a lengyelt tünteti fel anyanyelvének és egyetlen használt nyelvének. Kelet-Poroszországban 142 ezer a mazuri, míg 106 ezer a litván nyelvet beszéli csak. Ezen kívül a népszámlálási adatok még feltüntetnek 64 ezer vendet, 25 ezer csehét, 65 ezer szlovákot, 211 ezer más szláv nyelvet beszélőt, illetve 286 ezer itt megtelepült osztrák vagy orosz állampolgárt. Engelmann, B.: *Poroszország, a lehetőségek hazája*. Budapest, 1986. 36. p.

⁴⁷⁹ Egyetemes Történeti Szöveggyűjtemény. Újkor és legújabb kor. I. Budapest, 1982. 524. p.

megszerezhető *leszármazás, törvényesítés, házasság, honosítás* útján, és elveszthető *törvényesítés, házasság, elbocsátás, hatósági határozat*, valamint *10 évi megszakítatlan távollét* alapján.⁴⁸⁰

Az alkotmány szabályozása tehát új szintet vezetett be a német állampolgársági jogba: a *birodalmi polgár kategóriáját*. Az ezt megelőző szabályozások – amint láttuk – csak maximum az állampolgárságok kölcsönös elismerésére terjedtek ki (pl. Német Szövetség), de mivel közös „német haza” legfeljebb csak a lelkekben létezett, ezért nem voltak meg a feltételek egy közös állampolgárság megteremtéséhez. Ez az idő egy egységes német állam megszületésével érkezett el.

A jogintézmény újabb átfogó szabályozására az *1913-as állampolgársági törvény* – melynek 41 fejezete közül 24 teljesen vagy részben még ma is hatályban van - két elv alapján született: *tisztán ius sanguinis* és a „*Deutschtum*”⁴⁸¹. A *ius soli* elvét az állampolgárság megszerzésénél figyelmen kívül hagyták. A jogszabály egyszerűsítette a külföldön élő németek („*Auslandsdeutsche*”) számára az állampolgárság megőrzését, még külföldi honosítás eseteiben is,⁴⁸² és engedélyezte valamikori német állampolgárok és leszármazóik számára a német állampolgárság újrafelvételét. Egy etnokulturálisan homogén német nemzetállam megteremtése érdekében a német etnikumúak bevándorlását szorgalmazták, míg más etnikumét szigorították.

Bismarck 1871-ben a német nemzetállamot a porosz hegemónia dinasztikus alapjain hozta létre a német liberális és demokratikus mozgalom törekvéseivel szemben, amely alapítás számos „veleszületett” hiányosságtól szenvedett.

A szakirodalom egyes képviselői⁴⁸³ ezzel kapcsolatban két megközelítést különböztetnek meg, amely véleményük szerint mintegy megpecsételte a német sorsot: az első az *univerzalista* nézet, amelyet a francia forradalom elvei megvalósításának tartanak, a másik a *partikuláris*, amely előre jelezte a XX. századi totalitárius mozgalmak fő elemeit.

Az első nézet magában foglalja a szociáldemokrata és bal-liberális politikai erők álláspontját, akik a demokratikus köztársaság hívei. Számukra a német nemzetállam létrejötte egyenlő volt a lokálpatriotizmus túlszárnyalásával – amely a német fejedelemségekre volt a jellemző– és a politikai szabadság és polgárok közötti egyenlőség elérésével.

⁴⁸⁰ Bahrfeldt, Max: Der Verlust der Staatsangehörigkeit durch Naturalisation und Aufenthalt im Auslande nach geltendem deutschem und französischem Staatsrechte. Breslau, 1903. 64. p.

⁴⁸¹ Deutschtum egy etnokulturális kategória, ami magában foglalja a német etnikumot és kirekeszti a többi etnikumot.

⁴⁸² Op. Cit Fulbrook (2001). 255. p.

⁴⁸³ Op. Cit. Preuss. 43. p., Op. Cit. Brubaker. 114. p.

Az utóbbi felfogás képviselői, a konzervatív nemzeti erők, egy etnikailag homogén német állam létrejöttét célozták. Számukra a német nemzetállamnak a „Deutschtum” politikai szervezetének kellett lennie.

Az állampolgárság Weimar után

Az első koncepció 1919-re elérte célját egy elvesztett háború és forradalom után az ún. Weimari Köztársaság megszületésével. Ez a német nemzetállam azonban csak 1933-ig állt fenn, amikor is a náciik létrehozták a ’’nagynémet birodalmat” („*Großdeutsches Reich*”) és megismertették a világgal a szélsőséges nacionalista mozgalom, a rasszista német eszme meghatározását.

A német nemzetiség és következésképpen német állampolgárság „etnikailagizálásának” fő oka a nemzet koncepció *partikuláris* felfogásában keresendő. Eme értelmezés szerint a német nemzet egy olyan közösség, amelyet a német etnikum testesít meg. Abban az esetben tehát, ha a németiség a német nemzetállam alapvető jellemzője, a nem-németek kizárása a tagságból/nemzetből vagy a teljes állampolgárságból nem tekinthető a német nemzetállam erkölcsi és jogi követelményei megsértésének.

A partikuláris felfogás fokozatosan megerősödött Németország első világháborús veresége és a versailles-i békeszerződést követő időben. Mind a területileg megnyirbált német állam, mind a német állampolgárság koncepciója etnikai jellegét tekintve sokkal homogénebb lett.

A folyamatot részletesebben kibontva megállapíthatjuk, hogy ebben az időszakban a versailles-i „megrázkódtatások”⁴⁸⁴ következtében *jelentős válságba került a németek kollektív identitása*, ami többek között azzal járt, hogy az addigi államkultusz helyébe a *nép újrafelfedezése és fokozódó dicsőítése* lépett. A két fogalom viszonyában közös elem a „*nemzeti közösség*” megléte, de míg az állam területi és politikai korlátok közé szorult, addig a

⁴⁸⁴ A versailles-i békeszerződés alapján Németország határain kívülre került 1 millió 400 ezer német, akik az elcsatolt keleti területeken (Memel-vidék, Posen, Nyugat-Poroszország, Kelet-Felsőszilézia) éltek. További 5 milliós német kisebbség élt az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása után keletkezett utódállamokban, valamint Közép- és Kelet-Európa további területein lakott újabb 1 millió 400 ezer német. Nyugat-Európában a dániai Észak-Schleswigben, a Franciaországhoz visszakerült Elzász-Lotharingiában, valamint a belga Eupen-Malmedyban éltek német csoportok. Dömötörfi Tibor: Németország kisebbségpolitikája és a határain kívül élő németiség 1933-tól napjainkig, valamint a kettős állampolgárság kérdése. In.: A kettős állampolgárság Európában. Esettanulmányok. Budapest, 2004. 51. p.

nép etnikai alapon állva határokon átívelő közösséget alkotott. A német nép tudati „beazonosítása” fokozatosan megváltozott és immáron nemcsak a birodalom megmaradt és elcsatolt területei, valamint Ausztria németjeit számították a német nép tagjai közé, hanem azokat a „szórványnémeteket” is egyre inkább idesorolták, akik történetileg nem német államokban éltek.

Ezek a német népcsoportok a középkor idején a telepésmozgalommal, az ún. *kolonizáció* következtében népesítették be elsőként⁴⁸⁵ a célterületek lakatlan, műveletlen vidékeit. A történettudományban ezt a nagyarányú kolonizációt nevezik „*Drang nach Osten*”-nek. A Német-Római Birodalom határain túlra, főként Kelet- és Közép-Európába irányuló külső kolonizációnak⁴⁸⁶ *három fő típusa* volt.

Az *első típusba* tartoznak azok a telepések, akik egy meglévő állam keretei között telepedtek le nagyobb tömbben, s így – sok esetben megszerzett privilégiumok segítségével – *évszázadokon át megőrizték etnikai különállásukat*. Csak elszigetelt, kisebb csoportok betelepülése járt az államalkotó népességbe történő asszimilációval. *Erdélybe* I. Géza uralkodása idején (1141-1161) érkeztek az első német telepések, majd II. András (1205-1235) alatt, 1211 után nőtt meg a számuk és jelentőségük, melyet a király az 1224-es kiváltságlevelével („*Andreanum*”) ismert el. A tatárjárást követően lesz jelentősebb a német kolonizáció Magyarországon, melynek következtében két vidéken alkotnak egybefüggő tömböt: a *Szepességben* és *Erdélyben*. Az újabb nagyarányú német betelepítés a török kiűzése után, Mária Teréziához kötődik.⁴⁸⁷

A német területek népességfeleslege *főként a cseh, morva és lengyel területeken* telepedett le, elsősorban a XII.-XIII. század folyamán. Különösen jelentős volt sziléziai megtelepedésük, ahol 150 év alatt mintegy 120 várost és közel 1200 falut alapítottak, illetve a belső lengyel területeken való megjelenésük, ahol a középkor idején 215 új német jogú település jött létre.

A *második típusba* azok a térségek tartoznak, ahol a *kolonizációt katonai hódítás előzte meg*, amely a keresztény térítés jelszavát tűzte zászlajára. A pogány szláv és balti törzseket (poroszok, lettek, észtek) főleg a *Német Lovagrend* hódította meg, s a hódítást követte a nagyarányú német betelepítés (pl. Brandenburg, Poroszország). A meghódított lakosság a középkor folyamán fokozatosan elveszítette nyelvét s *elgermánosodott*. Ezt a folyamatot gyorsították a jog eszközrendszerével is: a XIV. század közepére a korábbi kétnyelvű

⁴⁸⁵ Itt most nem térünk ki a későbbi idők, pl. Mária Terézia által államilag ösztönzött német betelepítéseire.

⁴⁸⁶ Megkülönböztetünk ugyanis az országhatárokon belüli, *belső*, és az országhatárain túlra irányuló, *külső* kolonizációt.

⁴⁸⁷ Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867. Magyarok Európában III. Budapest, 1990. 55-59. p.

bíráskodás német nyelvűvé vált, illetve a XV. században több városban (pl. Magdeburg, Riga) csak németek kaphattak polgárjogot és rendelkezettek ingatlanszerzési jogosultsággal. Az elnémetesedés így a korabeli viszonyok között lehetséges társadalmi mobilizáció egyik előfeltételévé vált.⁴⁸⁸

A harmadik típusba azok a betelepülők tartoztak, akik *a katonai hódítást követően városokba költöztek*, hogy ott iparos- és kereskedő-tevékenységet folytassanak. A legtávolabbi lett és észti térségekben a paraszti népességet a helyi lakosság alkotta, így *etnikailag duális társadalom* jött létre: a földbirtokos és városi népességet a németek, a parasztságot a lettek és észtek alkották, akik – a társadalmi elkülönülés következtében – nem asszimilálódtak, etnikai önállóságuk megmaradt.⁴⁸⁹

A Németország történelmi határain kívül így letelepedett és évszázadok óta ott élő németeket a weimari köztársaság idején együttesen egy újonnan létrehozott elméleti kategóriába, az ún. „*népközösség*”-be („*Volksgemeinschaft*”) sorolták, akiket – az akkori tekintélyes folyóirat, a *Nation und Staat* megfogalmazása szerint - „lelki kötelékek fűznek össze, azaz a közös sors és a közös politikai hitvallás.”⁴⁹⁰

A Párizs környéki békeszerződésekkel egyidejűleg jött létre a kisebbségvédelmi egyezmények európai rendszere, ami a nemzeti kisebbségeknek a többségi államon belüli jogvédelmét lett volna hivatott a nemzetközi jog eszközével szavatolni. A feltételes mód nem véletlen, hiszen az előírások zöme csak papíron létezett, a valóságban ezeket a rendelkezéseket nem tartották be. A német kisebbségek⁴⁹¹ ezért egyre inkább a német államtól várták helyzetük javítását, így fokozatosan felértékelődött a nemzeti és népi szolidaritás pótolhatatlanságába vetett hit. A weimari köztársaság időszakában egymás után alakultak azok az intézmények és egyesületek, amelyek közvetlenül próbáltak segítséget nyújtani a határokon kívülre rekedt németységnek. Ehhez a spontán népi aktivitáshoz csak a weimari korszak utolsó éveiben csatlakozott a hivatalos állami külpolitika.⁴⁹²

⁴⁸⁸ Op. Cit. Európa az érett és a kései középkorban. 17-18. p.

⁴⁸⁹ Ibid. 18-19. p.

⁴⁹⁰ Gröber, Angela: Út a néphez. Rubicon. 2005/4-5. 20-21. p.

⁴⁹¹ Megjegyzendő, hogy a német politikai nyelvből a „*kisebbség*” szót ki is iktatták, s helyébe a „*nép csoport*” („*Volksgruppe*”) kifejezést léptették, amely szintén mutatja a nép fogalmának kiteljesedését az állam fogalmának gyengülésével szemben. Ibid. 21-22. p.

⁴⁹² Németh István: Németország története 1871-1990. Budapest, 2002. 137. p.

A nácizmus zsákutcás kísérlete

Az 1933-ban létrejövő nemzetiszocialista állam első éveiben hivatalosan csak az elcsatolt német lakosságú területek visszaszerzését hangoztatta, mint elérendő célt. A beteljesülés stádiumába először 1935-ben a Saar-vidék, majd 1936-ban a Rajna-vidék visszacsatolásával léptek, s a folyamatra a „koronát” 1938-ban, a régi álom, az „Anschluss” megvalósításával tették fel.⁴⁹³ Emellett államközi tárgyalásokon kivívták, hogy a többségi államokon belül megfelelő autonómiajogokkal ellátott „népcsoportokként” ismerjék el a német kisebbségeket (pl. Románia és Magyarország 1940-ben, Jugoszlávia 1941-ben). Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a hitleri népiség-politika egyrészt nem az európai status quo keretein belül gondolkozott, másrészt nem a külföldi németiség jogi és valóságos körülményeinek javítására törekedett, hanem hogy a népi németeket nemzetiszocialista szervezetekbe szervezve *a Birodalom*⁴⁹⁴ *külpolitikai céljainak*, a keleti élettér meghódításának *szolgálatába állítsa* (pl. a Henlein-féle Szudétanémet Párt tevékenysége).⁴⁹⁵

A II. világháború kezdetén bontakozott ki *a népi németek Birodalomba való visszatelepítésének ideája*. Felállítottak egy *nemzeti katasztert*, amely a külhoni németeket volt hivatott számba venni, így előkészítvén a „nem tartható szilánkerületeken” lévő németiség hazatelepítését. Ezt a célt propagálta a „*Haza a birodalomba!*” („Heim ins Reich!”) jelszó. Hitler álma megvalósulni látszott egy olyan Németország képében, amelyben a „legutolsó német is otthon van”, és amely kelet felé dinamikusan és sorsszerűen terjeszkedve tágítja a németiség életterét, az önmagát megváltó nép eszméjét zászlajára írva.⁴⁹⁶

Ezzel egyidőben, Himmler irányításával megkezdték a germanizációs politikát megteremtő ún. „*Generalplan Ost*” megvalósítását, amelynek alapján a megszállt

⁴⁹³ Ugyanez az érv - a német kisebbség védelme ill. felszabadítása - jelenik meg a náci propagandában 1939 során a Szudétanémet-területek és a Memel-vidék megszállásakor, valamint Lengyelország megtámadásakor is. Ibid. 280. p.

⁴⁹⁴ A náci állam elnevezésére a „*Birodalom*” kifejezést használjuk. Hamza Gábor kutatásaiból kiderül, hogy a közkeletű „*Harmadik Birodalom*” elnevezés nem számított hivatalos elnevezésnek. A német propagandaminisztérium 1939. június 10-i rendelete kifejezetten megtiltja a „*Harmadik Birodalom*” kifejezés hivatalos használatát s helyette a „*Nagynémet Birodalom*” elnevezést vezet be. Ezt a titulust változtatja aztán meg ugyanezen minisztérium 1942. március 21-én kelt körlevele, mely szerint az „új Németország” hivatalos elnevezése a jövőben egyszerűen: „*Birodalom*”. Hamza úgy vélekedik, hogy: „*A „Harmadik Birodalom” mint történelmi előzményekhez – elődökhöz viszonyított, „sorszámozott” birodalom, nem volt összeegyeztethető a nemzetiszocializmus imperialisztikus öntudatával, amely magát a német történelem betetőzőjének tartotta.*” Hamza Gábor: A „*Harmadik Birodalom*” eszméje a német filozófiai és politikai gondolkodásban. Magyar Tudomány, 1999/7. 779. p.

⁴⁹⁵ Op. Cit. Dömötörfi 52. p.

⁴⁹⁶ Op. Cit. Gröber 23. p.

Lengyelország területéről tervszerűen kiűzték és elpusztították a helyi lakosságot, s helyükre népi németeket telepítettek. A háborús cselekmények megakadályozták a terv teljes megvalósítását, de az „eredmény” önmagáért beszél: mintegy 800 ezer lengyel és 500 ezer zsidó deportálása, illetve 370 ezer birodalmi és 350 ezer népi német betelepítése a megszállt lengyel területekre.⁴⁹⁷

A náci állam gondot fordított az állampolgárság jogintézményének nemzetiszocialista alapú megváltoztatására is, mely rendező elvének a leszármazás mellett a *fajelméleti alapú megkülönböztetést* tette meg. A hitleri jogalkotás egyik fő feladatának tekintette, hogy úgy vigye végbe az alkotmányos formák tiszteletben tartásával a nem árja fajhoz tartozók jogfosztását, hogy az alapvető jogok birtokosai *kizárólag* a saját ideológiájukban elismert s *árjának tekintett német állampolgárok* legyenek. Ezt a célt szem előtt tartva születtek meg az *1935. szeptember 15-i nürnbergi Reichstag-ülésen* azok a törvények, amelyek faji alapon az állampolgárok egy részétől megvonták állampolgári jogait.

Az ún. *nürnbergi faji törvények* (a birodalmi zászlóról, a birodalmi polgárságról és a „német vér és a német becsület védelméről” szóló törvények) közül vizsgált témánkat „*A Birodalmi polgárságról*” szóló törvény tartalmazza.

Az addigi szabályozással szemben nem egy, hanem *kétfajta állampolgársági minőséggel* operál a náci törvényalkotó. A törvény különbséget tett *állampolgár* és *birodalmi polgár* („Reichsbürger”) között. Állampolgárnak – vagyis egy tagállam polgárának - azt tekinti, aki „ a német birodalom Védőszövetségéhez” („Schutzverband”) tartozik és ennek fejében a német birodalommal szemben különösen el van kötelezve”. Birodalmi polgár viszont „csakis az a német vagy fajrokonvérú állampolgár, aki magatartásával bebizonyítja, hogy hajlandó és alkalmas arra, hogy a német népet és a birodalmat hűen szolgálja”. A törvény a továbbiakban meghatározta, hogy a birodalmi polgári jogosultság az ún. birodalmi polgári oklevél adományozása útján szerezhető meg, illetve *csak birodalmi polgár részesülhetett politikai jogok gyakorlásában*.

Ezt a szabályozást két hónap múlva kiegészítették az ún. „*kevert vérűekről*” szóló törvénnyel, melyben egyrészt meghatározták a zsidó és a „kevert fajú” személyek fogalmát, másrészt kimondták, hogy *zsidó nem lehet a birodalom polgára*, őket a törvényalkotó kizárja a politikai jogok gyakorlásából, valamint megtiltja számukra a közhivatal-viselést.⁴⁹⁸

⁴⁹⁷ Op. Cit. Dömötörfi 53. p.

⁴⁹⁸ Op. Cit. Németh 232-233. p.

A II. Világháború utáni szabályozás

Annak ellenére, hogy a német szellemi és politikai élet a második világháború után nagyon komoly erőfeszítéseket tett azért, hogy megszabaduljon a súlyos náci örökség minden elemétől, így a lejáratott *völkisch* gondolattól is, éppen az állampolgársági terület az, ahol nem következett be szakítás az addig követett gyakorlattal, leszámítva a náciizmus következményeit. Az etnokulturális nemzetfelfogás és a *ius sanguinis* elv továbbra is meghatározó maradt a szabályozásban.

A II. világháborút követően ugyanis nagymértékben megváltoztak a német viszonyok. *Egyrészt* az országot katonailag megszállták és övezetekre osztották a győztes hatalmak, *másrészt* Németország újabb területi veszteségeket volt kénytelen elszenvedni, *harmadrészt* az egykori birodalom határain kívül élő németek kollektív bűnösnek kikiáltva exodusra kényszerültek. Mivel a katonailag megszállt Németországban a politikai viszonyok következtében 1949-re faktummá vált az egységes területű állam szétszakítása, így *két német állam* jött létre a megszállási zónák területén: a *Német Szövetségi Köztársaság (NSZK)* a nyugati zónában, míg a *Német Demokratikus Köztársaság (NDK)* a keleti, szovjet zónában. Az 1945-ös *potsdami egyezmény* alapján a Szovjetunióhoz és Lengyelországhoz került a háború előtti Németország területének 24 százaléka (115 ezer négyzetkilométer)⁴⁹⁹, valamint lakosságának 14 százaléka (9,6 millió fő). A *menekülés, az elüldözés és a potsdami egyezményekben kimondott kényszer-áttelepítések*⁵⁰⁰ következtében kb. 14-15 millió német kényszerült elhagyni - néha több évszázados! – lakóhelyét, akik közül mintegy 2 millió sohasem érte el a célállomást, mivel ők útközben elpusztultak. A *nyugati* megszállási övezetben hozzávetőlegesen 8 millióan, míg a *szovjet zónában* mintegy 4,5 millióan telepedtek le⁵⁰¹.

⁴⁹⁹ Szilézia, Kelet-Pomeránia, Kelet-Brandenburg mellett Kelet-Poroszországi területeket csatoltak el Németországtól. Op. Cit. Dömötörfi 54. p.

⁵⁰⁰ A szövetségesek az 1945. júliusi potsdami konferencián egyetértettek a németek Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországból való „szervezetten és emberségesen lebonyolított” áttelepítésével, amit a Potsdami Egyezmény XII. számú határozatában mondtak ki. Op. Cit. Németh 360-361. p.

⁵⁰¹ Ibid. 358. p. A *több mint 3 millió szudétánémetből mintegy 600-700 ezer személyt* a háborút követő első négy hónap során *erőszakkal („wilde Vertreibung”)* üldöztek el az újjáalakuló Csehszlovákiából. A német halálos áldozatok becsült száma 4 ezertől a százezres nagyságrendig terjed. A potsdami jegyzőkönyvben előírt feltételek melletti *szervezett transzfer keretében* a csehszlovák hatóságok 1946. október végéig további 2. 165. 135 személyt telepitettek át Németországba, akik közül mintegy 1. 200. 000 az amerikai, míg a többi a szovjet megszállási zónába került. *Ausztriába* csehszlovák területekről *mintegy 150-200. 000 németet telepitettek át.* Hrabovec, Emília: *Vertreibung und Abschub. Deutsche in Mähren 1945-1947.* Frankfurt am Main, 1995. 330-334. p.

Elsőként azt vizsgáljuk meg, hogy az új német államok milyen alapállást foglaltak el a megszűnt egységes államterület és az állampolgárság rendezésének konfliktusában. A Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) 1949. május 23-án kihirdetett alaptörvénye⁵⁰² *preambulumában* hangsúlyozta *a német nép egységét és a német állam állandóságát*. Azért nem alkotmánynak, hanem „*csak*” alaptörvénynek nevezik ezt a dokumentumot, mert csupán „*az átmeneti időre*” szóló új rend megalapozására jött létre, illetve olyan németekről is intézkedik „*akiknek közreműködése lehetetlen volt*”. A preambulum követeli, hogy a „*szabad önrendelkezési jog alapján*” törekedni kell a német egység létrehozására.

Az alaptörvény 116.§-a kimondja, hogy „*német az, aki német állampolgárságú, áttelepített, vagy mint menekült illetve kiutasított a német néphez tartozik, úgyszintén akinek házastársa vagy leszármazója az 1937. december 31-i állapotnak megfelelő német birodalmi területen ilyenként elismerést nyernek*”. Ezen felül *kérelmükre* visszaállítja azon volt német állampolgárok és leszármazóik állampolgárságát, „*akiknek állampolgárságát 1933. január 30-a és 1945. május 8-a között politikai, faji vagy vallási okokból megvonták*”.⁵⁰³

Mindezekből több következtetés vonható le. Először is az itt megfogalmazott német „*különleges*” állampolgárság létezése összeegyeztethetetlen Németország két elkülönülő államra osztásával. A német egyesítésről az NSZK sohasem mondott le, az NDK területét *belföldnek* tekintette. Nem változtatott ezen az *1972-es NSZK-NDK alapszerződés* sem, amelynek megkötése *nem jelentette azt*, hogy az NSZK nemzetközi jogilag önálló államként, *külföldként ismerje el az NDK-t*, hanem hangsúlyozottan „*különleges*” kapcsolatot hoztak létre a szerződéssel a két állam közt. Az ún. „német kérdés” így jogi és politikai szempontból a továbbiakban is nyitott maradt.⁵⁰⁴

Az NSZK soha nem ismerte el a Német Demokratikus Köztársaság állampolgárságát sem, az állampolgársági ügyeket az alapszerződésben *nem szabályozták*. Az állampolgárság jogintézményének NDK általi felfogása is több stáción ment keresztül. Figyelemreméltó, hogy az NDK 1949-es alaptörvénye is *még egyetlen német állampolgárságról* beszél – hisz a német egységet ők is akarták, csak, természetesen, szocialista vezetéssel - de az *1967-es állampolgársági törvény* szerint már csak az volt jogosult NDK állampolgárságra, aki az NDK létrehozásakor a német nemzethez tartozott vagy származás útján, vagy az NDK határain belül született, vagy honosították. Az *1968-as NDK alkotmány* nemzetfelfogásában még nincs változás – az NDK „*a német nemzet szocialista állama*” - és alkotmányos szinten is

⁵⁰² Op. Cit. Nyugat-Európa alkotmányai. 309. p.

⁵⁰³ Ibid. 359. p.

⁵⁰⁴ Op. Cit. Németh 431. p.

kinyilvánítják, hogy az NDK célja a német egyesítés „demokratikus és szocialista alapokon”. A nemzet- és állampolgárság-felfogás azonban az 1972-es NSZK-NDK alapszerződés után alapvetően megváltozott. Az *1974-es új alkotmány* már *nem német népről*, hanem *az NDK népéről* ír, a dokumentum definíciója szerint az NDK „*a munkások és parasztok szocialista állama*”, így innentől hivatalos különbség lett az NSZK etnikai elvű, határokon átívelő német nemzetfogalma és az NDK által újrafogalmazott *politikai és osztályalapon meghatározott* nemzetfogalom közt. Az NDK számára a németiség egy etnikai-kulturális csoportkategória lett, amelyet „*nemzetiségnek*” tartottak – akárcsak a szorbok kelet-német területeken élő csoportjait. A „*nemzet*” jelentését így átértelmezték, *s a nemzet egyenlő lett az állampolgárok összességével* – ahol a német „*nemzetiségük*” csak egy részét alkották az NDK nemzetet alkotó állampolgári közösségnek.⁵⁰⁵

A következőkben szükségesnek tartjuk megvizsgálni a II. világháború után kialakult német állampolgársági helyzet *további három fontos aspektusát*:

- a.) a potsdami egyezmény alapján elcsatolt német területek lakosainak állampolgárságát,
- b.) a háborúban megszállt területek német lakosságának állampolgárságát,
- c.) a menekülés, az elűldözés és a potsdami egyezményekben kimondott kényszeráttelepítések következtében az NSZK-ba települt németek jogállását.

Ahogy már említettük, az 1945-ös *potsdami egyezmény* alapján a Szovjetunióhoz és Lengyelországhoz kerültek a háború előtti Németország részét képező egyes területek. Ezekkel kapcsolatban először az *NDK* kötött *1950-ben* államközi szerződést Lengyelországgal, amiben – az „össznemetség” jogos képviselőtét magának vindikálva - *elismerte a lengyel-német államhatárt*. Az *NSZK* – a németiség képviselőtete szempontjából hasonló alapállásra helyezkedve - az *1970-ben* megkötött *szovjet-NSZK* és a *lengyel-NSZK* szerződésekben kijelentette, hogy az Odera-Neisse vonal a Lengyel Népköztársaság nyugati határa, s a felek megerősítették „*fennálló határaik sérthetlenségét most és a jövőben*”. Kijelentették, hogy „*egymással szemben nincs semmiféle területi követelésük és a jövőben sem fognak semmilyen területi követelést támasztani*”.⁵⁰⁶ A szerződéskötéseket megelőzően azonban a nyugatnémet kormány *jegyzéket* intézett a nyugati hatalmakhoz, amiben kinyilvánította, hogy a keleti német határokról csak egy független össznémet kormány és parlament rendelkezhet *végleges* jelleggel. Ezzel azonnal elindultak a viták a megkötött

⁵⁰⁵ Op. Cit. Fulbrook (2001). 263-266. p.

⁵⁰⁶ Op. Cit. Németh 428-429. p.

államközi szerződések joghatályáról. A kérdés hamarosan az Alkotmánybírósághoz került, amely testület 1973-as döntésében⁵⁰⁷ gyakorlatilag nem foglalt állást, mikor kijelentette: „Az egyedüli szerződéskötés igényéről szóló politikai elméletről az Alkotmánybíróság sohasem nyilvánított véleményt. Nem volt, és most sincs oka arra, hogy megvizsgálja és eldöntse: következik-e az alkotmányból, hogy a Német Szövetségi Köztársaság egyedül, egész Németország nevében köthet szerződéseket”. Ettől függetlenül a német alkotmányjogászok többsége *a keleti területekről való 1970-es szerződéses joglemondást nem ismerte el*, azokat továbbra is német belföldnek tekintette.

A legutóbbi rendezés a német egyesítés alkalmával történt, amikor a négy megszálló hatalom és a két német állam között kötött *1990-es ún. „négy plusz kettő”* szerződésben, illetve az *ezévi lengyel-(össz)német határszerződésben* Németország *végérvényesen* lemondott a vitatott területekről. Utóbbi egyezményekben nem szóltak az állampolgársági kérdésekről s az 1991-es lengyel-német jószomszédsági és barátsági szerződésben a felek megfogalmazták, hogy *eltekintenek az állampolgársági kérdések rendezésétől*.⁵⁰⁸

Felmerül a kérdés, hogy a nemzetközi jog általános szabályaiból levezethető-e, hogy vajon a területváltozás *automatikusan* állampolgárság-váltást eredményez? A német Alkotmánybíróság 1955-ben az osztrák-német állampolgárság kapcsán erre a kérdésre *nemmel* felelt, míg az 1970-es lengyel és szovjet szerződésekkel összefüggésben arra az álláspontra helyezkedett, hogy *azok nem vezettek a német állampolgárság megszűnéséhez*, mivel erre vonatkozó kifejezett rendelkezésük nincs. Emellett a jövőre nézve is kijelentette⁵⁰⁹, hogy a német alkotmány a 16.§ (1) bekezdésében egyértelműen fogalmaz: *„A német állampolgárságot nem lehet elvonni.”*⁵¹⁰

⁵⁰⁷ BverfGE 36, 1 (31.7.1973), III. 2. idézi: Gyertyánfy András: A határon túli németek jogállása. In.: Ami összeköt? Státustörvények közel s távol. Budapest, 2004. 138. p.

⁵⁰⁸ Jelenleg kb. 800 ezer német él Lengyelországban, a ma Oroszországhoz tartozó kalinyingrádi területen nem élnek németek, mivel őket a háborút követően teljesen kitelepítették. *ibid.* 138. p. Rajtuk kívül a mértékadó becslések szerint kb. 800 ezer népi német él Oroszországban, 240 ezer Kazahsztánban, 200 ezer Magyarországon, 100 ezer Csehországban, 80 ezer Romániában, 40 ezer Ukrajnában, 20 ezer Üzbegisztánban és Kirgíziában, 14 ezer a Baltikumban 10 ezer Szlovákiában s néhány ezer a volt Jugoszlávia területén és Moldáviában. <http://www.htmh.hu/nemkiss.htm>

⁵⁰⁹ BverfGE 4, 322 (9.11.1955), IV.2.b.; BverfGE 40, 141 (7.7.1975), Leisatz Nr. 2 és indoklás. In: Op. Cit. Gyertyánfy. 138. p.

⁵¹⁰ Op. Cit. Nyugat-Európa alkotmányai. 321. p.

Állampolgárság és az új – 1990-es – német egyesítés

Újabb kérdés, hogy *mennyiben változott a helyzet 1990 után?* A mértékadó német jogi szakértők többsége azon a véleményen van, hogy mivel az állampolgárság-változást *nemzetközi szerződésekben* szokás rendezni, s ez Németország vonatkozásában az I. világháború után megvalósult, a II. világháborút követően, valamint az azóta eltelt időben ez nem történt meg (ahogy ezt az 1990-1991-es szerződéseknel jeleztük), így a lengyel, illetve szovjet/országi területen élő németek német állampolgársága *meglévőnek* tekintendő.⁵¹¹ E jogi véleményt azóta sem követte államközi egyezmény, a helyzet – a költő szavával élve - „csak csend és néma tartomány...”.

Hogyan veszthette/veszítheti el *mégis* német állampolgárságát a lengyel, illetve szovjet/országi területen élő német? A német állampolgársági törvény („RuStAg”) 25.§ szerint az a személy, aki nem rendelkezik belföldi lakóhellyel, amikor *saját elhatározásából* más állam polgárává válik, annak *megszűnik* a német állampolgársága. Ez az előírás azonban a vizsgált személyi kör tekintetében csak elenyésző mértékben eredményezhette a német állampolgárság elvesztését. Ennek indoka az, hogy egyrészt a lengyel és a szovjet állampolgárságot az érintettek *nem egyéni kérelem alapján*, hanem *közigazgatási aktussal* nyerték el, másrészt az állampolgársági státuszok rendezése – legalábbis Lengyelországban – már 1951 előtt befejeződött, viszont *az elcsatolt területek* minimum az 1970-es szerződésekig, de inkább 1990-ig a német jog alapján *belföldnek* minősültek.

A lengyel szabályozás kizárja a kettős állampolgárságot, így a lengyel jog szerint a lengyel állampolgár németek német állampolgársága nem ismerhető el. A német Alkotmánybíróság azonban 1973-ban – ugyan konkrétan az NDK-ra vonatkoztatva – egyértelmű elvi döntést hozott, mely szerint *az NSZK számára egyetlen német sem veszti el állampolgárságát amiatt, hogy egy másik állam azt nem ismeri el*, egy ilyen el nem ismerésnek az NSZK vonatkozásában semmilyen joghatást sem tulajdonítanak.⁵¹²

További megszűnési ok egy másik szabálypont /17.§ (6)/, ami 1953-ig volt hatályban s ez alapján elvesztette német állampolgárságát *az idegen állampolgárságú férfival házasságot kötő német nő*.

A legújabb, *1999-es állampolgársági törvénymódosítás* – ami általában véve elég jelentős változásokat vezetett be - alapvető fordulatot hozott a *ius sanguinis* alkalmazása

⁵¹¹ Op. Cit. Gyertyánfy 139. p.

⁵¹² BverfGE. 36, I (31.7.1973), V.5. ibid. 139-140. p.

terén. Nem szerzi meg a német állampolgárságot a már külföldön született német állampolgár 1999. december 31-e után külföldön született gyermeke, kivéve, ha a születést egy éven belül bejelentik a német külképviseleti hatóságnál. Ezzel *a második külföldi generációnál berekeszti* a törvényalkotó az addig korlátlanul továbböröklődő leszármazási elvű német állampolgárságot.

Másik újítás (28.§.) az elvesztési jogcímek terén, annak a személynek a német állampolgárság-vesztése, aki idegen fegyveres erőben önként – nem hadkötelezettség alapján – és a német állam engedélye, illetve nemzetközi szerződés hiányában szolgálatot vállal.⁵¹³

A következő vizsgálandó kérdés *a háborúban megszállt területek német lakosságának állampolgársága*. 1939 és 1942 közt a megszállt területeken a német néphez tartozó személyeknek az ezekben a tartományokban kibocsátott rendeletek alapján német állampolgárságot adtak. A háborút követően ezeket részben hatálytalanították⁵¹⁴, részben pedig⁵¹⁵ egy 1955-ös törvény hatályban tartotta ezen rendeleteket azokra vonatkoztatva, akik német nemzetiségűek, és akik ezt kifejezett nyilatkozattal nem zárták vagy zárják ki további egy éven belül. Ennek a rendeletnek a jogi alapját egy 1952-es Alkotmánybírói döntés adja, mely szerint ha a megszállt területek államai az ottani állampolgárságtól megfosztják és területükről elűldözik a németeket, a kérdéses rendeletek hatályban tartása nem ellentétes ezen országoknak a nemzetközi jog által védett érdekeivel. Így a háborúban megszállt területek német lakosságának német állampolgársága továbbra is fennállónak tekinthető.⁵¹⁶

Speciális kategóriát képeztek a menekülés, az elűldözés és a potsdami egyezményekben kimondott kényszer-áttelepítések következtében az NSZK-ba betelepült németek, mely személyek sorsát két jogi lépésben igyekeztek rendezni. A mintegy 8 milliós tömeg megjelenése a nyugatnémet területeken számtalan problémát okozott, melynek kezelésére *szövetségi minisztériumot* („Bundesministerium für Vertriebene”) hoztak létre 1949-ben, amelyet 1969-ben szüntettek csak meg. A kormány szerv mellett a menekült szervezetek is koncentrálták erőiket: 1949-ben alakult meg az *Elűldözött Németek Központi Szövetsége* („Zentralverband vertriebener Deutscher”), majd 1950 létrejött a *Hazájukból Elűldözöttek és Jogfosztottak Blokkja* („Block der Heimatvertriebenen und Entrechten”).⁵¹⁷ Ezek a szervezetek a helyi lakosság és az elűldözöttek háborús veszteségeinek kiegyenlítését

⁵¹³ Ibid 139-140. p.

⁵¹⁴ Elzász-Lotharingia és Luxemburg tekintetében a Szövetséges Főbiztosság 1949-ben, Ausztria vonatkozásában a német törvényhozás 1955-ben hozott érvénytelenítő rendelkezést. Ibid 140. p.

⁵¹⁵ A Csehországban, a Memel-vidéken, Lengyelországban és Ukrajnában kiadott rendeletekben érintett személyi körre vonatkozóan. Ibid 140. p.

⁵¹⁶ Ibid 141. p.

⁵¹⁷ Op. Cit. Dömötörfi 54. p.

tűzték ki célul, s tevékenységüket siker koronázta, mivel 1952-ben megszületett az ún. *teherkiegyenlítési törvény*. A jogszabály egyéni, 50 százalékos adót rótt ki minden 5000 márka feletti vagyona, amelyet 20 évi részletben kellett megfizetni. Az így összegyűlt összeget az igényjogosultaknak kártalanítás, nyugdíj, kölcsön vagy képzési hozzájárulás formájában folyósították, de ez a támogatás csak csökkenteni tudta tényleges kárukat, mértéke elmaradt vagyoni káruk valós értékétől. A konkrét pénzügyi támogatásnál azonban többet jelentett maga a jószándékú gesztus, amely a kedélyeket lecsillapítva jelentősen hozzájárult az érintettek békés társadalmi integrációjához.⁵¹⁸

A következő évben, 1953-ban született meg a menekültek, elűldözöttek státuszának végleges rendezése céljával a *szövetségi menekült/elűldözött-ügyi törvény* („Bundesvertriebenen- und Flüchtlingsgesetz”). A jogszabály - ahogy azt már az alaptörvény idézett 116. szakasza leírja - az *áttelepített, menekült illetve kiutasított és az NSZK területén letelepedett személyekre*, valamint a tényleges kitelepítések után érkező német nemzetiségű kelet-európaiakra terjedt ki. Utóbbiakat a törvény *kitelepülőknek* („Aussiedler”)⁵¹⁹ nevezi. Velük kapcsolatban a törvényhozó *megdönthetetlen vélelemet* állított fel, amikor kijelentette, hogy őket országukban a korábbiakhoz hasonló fizikai hátrányok elszenvédése nélkül ugyan, de továbbra is üldözik, így joguk van az NSZK-ba kitelepülniük. Ez a jog 1993-tól kezdve már csak a volt Szovjetunió és a balti államok területén élőket illeti meg, a többi Kelet-Európai állam területén élők csak abban az esetben minősíthetők kitelepülőknek, ha valószínűsítik, hogy német nemzetiségük miatt hátrány éri őket, vagy ilyen hátrány utóhatásaitól szenvednek.⁵²⁰

Az említett két személyi kör (menekültek/elűldözöttek, ill. kitelepülők) vonatkozásában megszületett a „*német jogállásúak*” csoportja, amely az állampolgár és az idegen mellett egy *harmadik kategóriát* alkotott. A nemzetközi magánjog és perjog szempontjából külföldinek minősülnek a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság döntése alapján, de ezt leszámítva *valamennyi állampolgári jog megilleti őket*. Automatikusan, német jogállásuk és az országban való letelepedésük okán tehát nem szerezték meg az NSZK állampolgárságát. Erre csak egy állambiztonsági klauzulával kibővített külön eljárás végén kerülhetett sor. Az 1999-es, legújabb állampolgársági törvénymódosítás azonban már kiküszöböli ezt a sokszor

⁵¹⁸ 1989-ig a törvény alapján 130 milliárd márka folyt be az NSZK költségvetésébe. Op. Cit. Németh 403. p.

⁵¹⁹ 1950 óta 2004 végéig több mint 4 millió, ebből az 1990-es években 2 millió német telepedett át Németországba. Országokénti lebontás szerint: a volt Szovjetunióból 1,9 millióan, Lengyelországból 1,4 millióan, Romániából 430 ezren, az egykori Csehszlovákiából 105 ezren, a volt Jugoszláviából 90 ezren, Magyarországról 21 ezren települtek át. [http:// www.htmh.hu/nemkiss.htm](http://www.htmh.hu/nemkiss.htm)

⁵²⁰ Gyertyánfy András: A határon túli németek jogállása a magyar Schengen-probléma tükrében. In.: Migráció és Európai Unió. Budapest, 2001. 388. p.

hosszadalmas és megalázó procedúrát: *a kitelepülés állampolgárságot keletkeztető jogi tényné vált.*⁵²¹

A törvény foglalkozik annak meghatározásával, hogy *ki minősül német nemzetiségűnek*. Egyrészt az 1923 után születettek esetében a *ius sanguinis* elvet tovább erősítve - kifejezetten megköveteli a német állampolgártól vagy német nemzetiségű személytől való *származást*, másrészt azt is németnek ismeri el „aki hazájában *annak vallotta magát*, és ezt *bizonyos ismérvek* – például származás, nyelv, neveltetés, kultúra – is *megegerősítik*”. Egy *1980-as rendelet* tovább pontosítja a fogalmat: a németiséghez tartozás nem egyenlő a német származással, nem etnológiai, hanem *jogi tény*, amely *nem lehet mérlegelés tárgya* és kizárólag a fenti törvényben idézett *megvalláshoz* és *az azt megerősítő ismérvekhez fűzött jogkövetkezmény*. Az értelmezés szerint a törvényileg meghatározott ismérvek köre *nem kizárólagos*, és a kedvező döntéshez *csupán egy* körülmény fennállása is elég. A bírói gyakorlat vizsgálata azt mutatja, hogy a megvallás alatt azt érti a jogalkalmazó, hogy a kérelmező nyilvánosan és kötelező jelleggel kinyilatkoztatta azon meggyőződését és akaratát, hogy *kizárólag* a német néphez tartozik.⁵²²

A fentiek is jól példázzák, hogy napjaink Németországában a hatalom forrásaként funkcionáló politikai nép fogalma, a pozitív irányban történt komoly elmozdulások ellenére még nem szabadult meg minden etnokulturális vonatkozástól. Jól jelzi ezt az utóbbi 30 év fejleményeire való reakcióként a *habermasi alkotmányos patriotizmus* gondolata is.⁵²³

A német alkotmányos nép megfogalmazása körüli gondokat és azok politikai kihatásait a bemutatottakon felül jól mutatja még a letelepedett külföldiek választójoga körüli eljárás.

A német állampolgársági szabályozás szigorú *ius sanguinis*-alapja miatt az 1950-es évektől kezdődően Németországba beköltözött külföldiek zöme csak nagyon nehezen vagy egyáltalán nem szerzett német állampolgárságot. A német választási szabályozás szerint azonban valamennyi szinten csak a német állampolgárok rendelkeznek választójoggal – természetesen kivéve most már az EU tagállamainak állampolgárait, akik a közösségi jog és a közösségi jog alapján megváltoztatott német jog értelmében az európai parlamenti és a helyhatósági választásokon szavazhatnak.⁵²⁴

⁵²¹ Ibid. 386. p.

⁵²² A kinyilatkoztatás történhet kifejezett nyilatkozattal (pl. népszámlálás idején, útlevel kiállításakor) vagy ráutaló magatartással (pl. a német nyelv használata a köznap érinkezés során). Ibid. 387. p.

⁵²³ Habermas, Jürgen: Faktizität und Geltung. Frankfurt am Main, 1992.

⁵²⁴ Op. Cit. Halász. 103. p.

1990-ben Schleswig-Holstein tartomány elfogadott egy olyan jogszabályt, amely lehetővé tette, hogy a tartomány területén tartózkodó letelepedett külföldiek korlátozott formában ugyan, de szavazhassanak a helyhatósági választásokon. A Német Szövetségi Alkotmánybíróság azonban megsemmisítette ezt a jogi normát, amelyet ellentétesnek talált az 1949. évi német alaptörvénnyel.

Az Alkotmánybíróság érvelése szerint *ezen rendelkezés nincs összhangban a demokratikus legitimitáció elvével, mert a külföldi állampolgárok nem tartoznak a népszuverenitás elve alapján hatalmat gyakorló nép fogalmába*. A további jogi érvelés úgy szól, hogy az országban minden hatalom a népé, hiszen ezt mondja ki az alaptörvény 20/c. cikk második bekezdésének első mondata. A 116/c. első bekezdése pedig konkretizálja ki értendő a nép fogalmába – minden német állampolgár, valamint a volt keleti területek azon lakói, akik német állampolgárok leszármazottai. Miután a két cikkben a nép fogalma azonos, nem lehet ezektől eltérően értelmezni. Ebből az Alkotmánybíróság azt a következtetést vonta le, hogy *az államhatalom kizárólag a német állampolgárokra és a velük azonos jogállású személyekre*, azaz a keleti területekről áttelepült németekből álló népre *vonatkozik*, abból ered.

Ez nemcsak az országos szintre vonatkozik, hanem a helyi szintre is, mert a 28/c. cikk első bekezdésének második mondata a települések, azaz a városok és a községek tekintetében is a népképviselő elvét írja elő. *A helyi nép, valamint a tartományi és az országos nép között nem lehet különbséget tenni*. Az államhatalom alapját képező nép tagjává pedig csak honosítás útján lehet válni, nem pedig a választójognak az állandó rezidens külföldiekre való kiterjesztésével.⁵²⁵

Ami az EU tagállamainak Németországban élő állampolgárait illeti, azok választójogát először a közösségi jog szabályozta, amellyel összhangban módosították a német alaptörvényt. A módosítás azonban csak rájuk vonatkozott, a nem EU-s országokból származó állandó rezidensek nem kaptak választójogot.⁵²⁶

⁵²⁵ Beckman, Ludwig: Citizenship and Voting Rights: Should Resident Aliens Vote? *Citizenship Studies*. 2006/5. 156. p.

⁵²⁶ Néhány tartományban azonban annak érdekében, hogy legalább valamilyen képviselővel rendelkezzenek a letelepedett külföldiek, létrehozták az ún. „Ausländerbeirat”-okat, amelyek azonban csak konzultatív szervek. Tagjaik a településen lakóhellyel rendelkező külföldiek, akik saját képviselőket választhatnak. *Op. Cit.* Halász. 103. p.

A *ius soli* első megjelenése a német állampolgársági jogban

A német állampolgársági jogfejlődés kapcsán ki kell még térnünk a honosítás jogintézményére. Németországban *a honosítás kivételes megoldás maradt*; nem biztosították valamennyi kérelmezőnek, 1991. január 1-ig a hatóság diszkrecionális jogkörébe tartozott az ezirányú döntés. A kérelmező Németországhoz való kötődésének vagy a német társadalomba való beilleszkedésének értékelése szubjektíven történt, *közérdekből* el lehetett utasítani a kérelmet. A honosítás vezérfonala sokáig az a vélemény volt, amely szerint Németország nem szándékozik növelni a német állampolgárok számát külföldiek honosítása útján.

Az 1950-es években a gazdaság helyreállításához szükséges munkaerő tekintetében azonban az NSZK-nak új körülményekkel kellett szembenéznie, amelyek erősen összefüggésbe hozhatók a munkáshiánnyal, amelynek létrejöttében szerepet játszott pl. az alacsony születési ráta, a hosszabb oktatási idő, a rövidebb munkahét. Ezek a tényezők, valamint a „német gazdasági csoda” fokozódó munkáskéz-igénye ahhoz vezetett, hogy a nyugatnémetek külföldön kerestek munkaerőt. Az NSZK különböző irodákat létesített azokban az országokban, ahonnan a munkások érkeztek. Az irodák felelősek voltak a legjobb munkaerő kiválasztásáért, ők kerestek a német cégek elvárásainak megfelelő munkaerőt, végezték a papírmunkát (szerződések, munka- és letelepedési engedély), intézték az utazást és az elszállásolást. Ún. „*vendégmunkások*” tömegei érkeztek – sok esetben családotul – főként *Törökországból* és *Jugoszláviából*, akik tartósan telepedtek le német földön, így előbb-utóbb újbóli átgondolást igényelt – főként a másodgenerációs leszármazóik tekintetében – a német állampolgárság jogintézményéhez való viszonyuk.

A változó életviszonyok tehát kikényszerítették, hogy a német állam gondolja át az addig következetesen, szinte kizárólagosan alkalmazott *ius sanguinis*-elvet az állampolgárság-szerzésnél. A német társadalom demográfiai mutatóinak jelentős romlása és a bevándorlók második generációjának társadalomba való beágyazódása is hozzájárult ahhoz, hogy a német állam e kérdésben átgondolja – bírálói értékelése szerinti – merev álláspontját. Mindezek az okok együttesen vezettek ahhoz, hogy a honosítás jogintézményének általánosabb alkalmazásával – a kettős állampolgárságot tiltó elv további fenntartása mellett -, valamint a *ius soli* elv megjelenésével megteremtődtek a nem németnek született személyek német állampolgárság-szerzésének jogi lehetőségei.

Az 1998-ban kormányra került szociáldemokrata-zöld koalíció annak érdekében, hogy elősegítse a nagy bevándorló közösségek – főleg a törökök – társadalmi integrációját, óvatosan

az 1913-as állampolgársági törvény revízióját hajtotta végre.⁵²⁷ Így részben megkönnyítette azon bevándorlók esetében a honosítási eljárást, akik már régóta, esetleg több nemzedéken át Németországban éltek. Ezek a reformok a vérségi kötelékek kizárólagosságának gyengítésével, részleges elhagyásával jártak.

A még érvényben lévő – igaz néhányszor módosított – 1913-as állampolgársági törvény értelmében gyakorlatilag az volt jogosult német állampolgárságra, aki német család leszármazottjának számított vagy felmenői között tudott német származású személyeket felmutatni.⁵²⁸ Aki nem rendelkezett ilyen háttérrel, csak a viszonylag hosszú és nehézkes eljárásban szerezhette meg a német állampolgárságot, miután lemondott korábbi állampolgárságáról. A szociáldemokrata-zöld kormány reformjai részben enyhítettek ezeken a szabályokon, részben engedékenyebbek lettek a kettős állampolgárság kérdésében.

A honosítás általános követelményei szerint az a külföldi jelentkező honosításra aki legálisan és tartósan tartózkodik Németországban, cselekvőképes, nincs ok kiutasítására és elegendő jövedelemmel rendelkezik saját és családja eltartására. További feltétel, hogy a honosítást kérelmező önként jöjjön Németországba, ott bizonyítsa előző állampolgársága feladása árán a német állam iránti hűségét és jól beszélje a németet. Ezen felül fogadja el a német politikai rendszert, asszimilálódjon a német életformába, az országban éljen minimum 10 évet (2000. január 1. óta 8 évet) és fizesse meg az eljárási díjat. Követelmény még az is, hogy a kérelmező ne legyen súlyos bűncselekmény miatt elítélve és jó erkölcsűnek minősüljön.

A törvényalkotó szerint a *hontalan* személyek honosítása az ország érdeke. Az ilyen emberek esetében az eljárás 7 évre rövidül. A honosítás elutasításának joga hontalan személy esetében akkor áll fenn, ha az illető Németország biztonságát veszélyezteti.

A német állampolgárok *házastársainak* honosítása esetén rövidebb tartózkodást ír elő a jogszabály. A házastársnak 3 vagy 5 évet kellett Németországban tartózkodnia, minimum 2 éve házasnak kellett lennie és asszimilálódnia kellett a német társadalomba.

A *ius soli* elv csak mostanában, már az újra egységes Németország állampolgársági szabályozásban jelent meg. A legutóbbi törvénymódosítás, 2000. január 1. óta német állampolgárságot szerezhet az *a Németországban külföldi szülőktől született gyerek*, akinek legalább egyik szülője folyamatosan és legálisan 8 éve Németországban él. A gyerek 18 és 23 éves kora között *választhat* a német és a külföldi állampolgárság között. Elveszti a német

⁵²⁷ Op. Cit. Dömötörfi. 57. p.

⁵²⁸ Somogyi Csaba: (Fél-)Fordulat a német bevándorlási politikában. Eszmelet. 48. www.eszmelet.tripod.com.

állampolgárságát, ha választási kötelezettségét elmulasztja a német hatóságoknál bejelenteni írásban.

A *ius soli* további térnyerését mutatja az idegenjogi törvény 85. szakasza, amely megadja a német állampolgárságot a 16 és 23 év közötti idegennek, aki lemond vagy elveszti előző állampolgárságát, legálisan és tartósan tartózkodik Németországban legkevesebb 8 éve, minimum 6 éve német iskolába jár és még nem ítélték el súlyos bűncselekmény elkövetéséért.

A 86. szakasz kimondja hogy a 15 éve legálisan Németországban tartózkodó külföldit honosítani kell, ha lemond előző állampolgárságáról, nem ítélték el súlyos bűncselekményért és képes magát és családját eltartani munkanélküli segély és szociális segély nélkül. A kérelmező házastársnak és a kisebb gyerekének is joga van honosításra akkor is, ha a 15 éves tartózkodás követelményének nem tesznek eleget.⁵²⁹

A fenti ellentmondások és nehézségek miatt Németországban továbbra is vita folyik az állampolgársági státusról és a politikai közösség hatáiról. Ez nem meglepő olyan országban, ahol egyrészt a *ius sanguinis* elv következetes érvényesítése mély hagyományokkal rendelkezik, másrészt pedig ahol az alkotmányos patriotizmus olyan neves védelmezői élnek és alkotnak mint Jürgen Habermas.

A német modell bemutatott fejlődési ívéről összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a *ius sanguinis* elvet, a leszármazási elvet *a lehető legtisztább formában* igyekeznek megvalósítani.

A német fejlődés sajátosságai következtében *német területen a kultúrnemzeti koncepció fejlődött ki*, amely a nemzethez való tartozást az *etnikumhoz* való tartozással azonosítja, így ezen koncepció számára egyrészt az állam területén élő kisebbségi nemzetiségek/etnikumok nem tartoznak az adott nemzethez, másrészt a politikai határ – a nemzet szempontjából – nem választóvonal, mivel az adott állam határain kívül élő „nemzettársakat” a többségi nemzethez tartozónak vallja, s állampolgársági jogszabályait is ennek alapján hozza létre.

A „*ki a német?*” kérdésre „*az, aki németnek született*” válasz meglétét bizonyítja a jogintézmény német fejlődéstörténete, ami a német etnikum meglétéhez köti az állampolgárság megadását. Ezen a merev felfogáson csak a legutóbbi időben történt változtatás úgy, hogy az alapkoncepció továbbra is ugyanaz maradt. A német minta véleményünk szerint alapvető fontosságúnak számít főként a kelet- és közép-európai állampolgársági megoldások értelmezésénél.

⁵²⁹ Reform of Germany's citizenship and nationality law: <http://www.german-embassy.org.uk/reform>

3.) Állampolgárság egy világbirodalom keretei közt: Nagy-Britannia példája

Az állampolgárság koncepciója nem olyan határozottan jelenik meg az angol történelemben, mint német vagy francia területen. A brit megoldás emellett sok tekintetben eltér nemcsak a kontinentális országok megoldásaitól, hanem a világ többi részén alkalmazott eljárásoktól is.

Viszont mindenképpen be kell vonni a vizsgálódás célkeresztjébe, mivel a *ius soli*, a területi elv legfontosabb mintaadó országa Nagy-Britannia, emellett kiváló példája, hogy egy soknemzetiségű birodalomnak milyen bonyolult kérdésekkel kell megbirkóznia, amennyiben állampolgársági kérdéseire kíván megoldást/okat találni.

A jelenlegi brit modell kialakulását több tényező befolyásolta. A legelső és talán a legfontosabb *a sajátos brit jogi és politikai hagyományokban* rejlik. Mindezt érzékletesen mutatja be Arthur B. Allen „Citizenship” című műve előszavában: Allen és vendége, egy amerikai őrnagy, a kandalló mellett ülve beszélgettek arról, hogy miképpen lehetne az ifjúságot a helyes állampolgári viselkedésre megtanítani és mitől lesz valaki jó állampolgár, nemcsak társadalmi, hanem nemzeti értelemben is. Abban megegyeztek, hogy valószínűleg nem a tudományos képzés, hanem valami mélyebben gyökeredző ok miatt. Végül az amerikai vendég felvetette, hogy a jog – amit tág értelemben hagyománynak is neveznek – az angol élet gerince, ami áthatja az angolok egész életét. Allen konklúziója szerint tehát a jog, a hagyomány az állampolgárság és a jó állampolgárrá válás alapja.⁵³⁰

Ugyanezt a gondolatot erősíti R.G. Neumann amerikai alkotmányjogász véleménye, aki szerint ha egy külföldi látogató betér a British Museumba és az „Alkotmányt” kívánja megtekinteni, akkor két könyvet kell a látogató kezébe adni: egyiket Anglia történetéről, a másikat az angolok jelleméről.⁵³¹

A jogi és politikai hagyományokon túl *a brit (angol) történelem folytonossága* kiemelkedő tényező, amely együtt járt a legfontosabb politikai és jogi intézmények egyfajta szerves fejlődésével. Ennek következtében az állampolgárság változásait is a precedens alapú angol *common law* koordináta-rendszerében, valamint a jogoknak és kötelességeknek

⁵³⁰ Allen, Arthur B.-Hudson, O.R.S.: *Citizenship*. London, 1949. (Introduction)

⁵³¹ Neumann, R.G.: *European and comparative Government*. New York, 1955. 22. p. id. Nyugat-Európa alkotmányai. Budapest, 1988. 85. p

absztrakt elvek formájában történő megfogalmazásával szembeni hagyományos angol elutasító magatartás tükrében ildomos szemlélni.⁵³²

Az angol jog már a középkortól kezdve számos speciális vonást mutat a kontinentális joggal szemben. Három nagy forrásból táplálkozott a középkori angol jog: az előbbieken már említett, a *ius commune* eszméjén alapuló *common law*⁵³³ („közös” vagy „közönséges” szokásjog), az *equity law* (a Lord Kancellár bíróságának ítélkezési gyakorlatát tükröző „méltányossági” jog) és a *statute law* (az írott, „törvényi” jog).⁵³⁴

A legjelentősebb s legmaradandóbb ezek közül a *common law*, amely tágabb értelemben magába foglalta az angol jog egészét, amelyet így angolszász jogcsaládként azonosít a jogtudomány. Szűkebb értelmezése csak a bírói ítéletekből létrejövő, szokásjogi módon továbbgyűrűző esetjog.⁵³⁵

Ez az esetjog azonban nem az általános társadalmi szokást jelentette, hanem az angol királyi bíróságok precedens-értékű ítélkezési gyakorlatán alapult. A királyi bíróságok – a király felhatalmazása alapján – beleavatkoztak az úriszékek előtt folyó jogvitákba, ezzel megtörték a földbirtokosok ítélkezési fórumainak tekintélyét s növelték az uralkodói jogszolgáltatás hatókörét. Létrejött egy többszintű fellebbezési rendszer is, melynek csúcán a királyi bírák testülete állt. Már I. Henrik⁵³⁶ idején kialakultak a *királyi vándorbíróságok* („*itinerant justice*”), amelyek évente két alkalommal minden county-ban nagyszabású tárgyalásokat rendeztek. Az *utazóbírákat* az uralkodó jól megfizette és gyakran cserélte őket, így erősítve a Koronához való személyes függőségüket. A *common law* bíraskodás a kora újkorig megőrizte elsőbbségét a római joggal és a kánonjoggal szemben, viszont – rugalmasságának bizonyítékeként – szükség esetén minden gond nélkül adoptálta azok elveit és konkrét megoldásait. A jogviták szakszerű és gyors elintézése s a jogszolgáltatásnak a királyi bíróságok által az angol uralkodó kezében központosított rendszere színvonalában messze felülmúlta a kortárs kontinentális feudális országok jogrendszerét. Az angol társadalom így igen korán egy saját ügyeit kézben tartó, öntudatos közösséggé alakulhatott,

⁵³² Harris, Jose: Nationality, Rights and Virtue: Some Approaches to Citizenship in Great Britain. In: Lineages of European Citizenship. Rights, Belonging and Participation in Eleven Nation-States. Hampshire – New York, 2004. 73. p.

⁵³³ A *common law* a normann hódítást követően alakult ki, s alapja a törvény és a jog azon felfogása, amelynek hivatása az *alattvaló személye, státusa és tulajdona* (mindhárom fogalmat magába foglalja a *property* tág jelentése) *biztonságának megóvása*. Más szokásjogi rendszerekkel ellentétben érvénye az egész királyságra kiterjedt (ezt mutatja a *common* egyik lehetséges értelmezése: *közös, azaz országos*). Kontler László: Királyság, rendiség és alkotmányosság: korona, tanácsok, bíróságok, parlamentek Angliában és Nagy-Britanniában. In: A kora újkor története. Szerk. Poór János. Budapest, 2009. 212-213. p.

⁵³⁴ Op. Cit. Nyugat-Európa alkotmányai. 86. p.

⁵³⁵ Jogi lexikon. Budapest, 1999. 113. p.

⁵³⁶ I. Henrik (1100-1135), a Normann uralkodóházhoz tartozó király

amelyben az egyéniség jogi védelme nemcsak üres frázis, hanem átélhető, kitapasztalható élmény volt.⁵³⁷

A királyi bíróságok az ítélkezési gyakorlat ismertetett szilárd kézben tartásával elérték, hogy Anglia nem süllyedt jogi partikularizmusba, hanem sikerült egy közös joggyakorlatot kialakítani. A „király joga” így oly mértékben vált „közös joggá”, azaz „common law”-vá, hogy az angol jogtörténet uralkodó felfogása szerint az angol common law rendszere II. Henrik uralkodása idejére⁵³⁸ lényegében már kialakultnak tekinthető. A common law hagyományban gyökerező jelentőségét mutatja az a tény, hogy az ítélkező fórumok a későbbiekben csak akkor ismerhették el az adott precedens értékű döntést, ha annak fennállása ellen II. Henrik király halálának napja, azaz 1189. szeptember 3-ig⁵³⁹ visszamenőleg nem volt bizonyíték.⁵⁴⁰

Az angol jog specifikumai mellett nem lehet megfélemlkezni arról a szemponttól sem, hogy a XVIII. századtól Nagy-Britannia vált a nagy földrajzi felfedezések legnagyobb haszonélvezőjévé, amelynek következtében *kiépült az Egyesült Királyság világbirodalmi rendszere*. A brit Korona ebben a folyamatban bármely európai nagyhatalomnál vegyesebb egységet alakított ki, mind etnikailag, mind vallásilag, mind földrajzilag. Ennek következtében az állampolgárság hosszú időn keresztül nem volt frekvenciált fogalom a helyi diskurzusban. A brit közjogi és politikai filozófiai vitákban sokkal inkább olyan kérdésekre koncentráltak, mint a szabadság, a szuverenitás, a hasznosság, a tulajdonjogok stb.. A XIX. század végén, amikor a közjogi és politikai diskurzusban egyre inkább előtérbe került ez a fogalom, inkább a „jó polgár” meghatározásáról folyt a vita, mintsem arról, hogy *ki* is igazából az a bizonyos jó polgár („good citizen, virtuous, public-spirited citizenship”). Éppen ezért a brit állampolgársági fejlődés csak részben ragadható meg és értékelhető közjogi és politikai dokumentumok alapján. Az állampolgársági státushoz köthető sok jog és kötelesség a brit szigeteken inkább a társadalmi és a jogi gyakorlatban alakult ki, a common law rendszerének keretein belül.⁵⁴¹

⁵³⁷ Holsworth, W.: *History of English Law*. London, 1972. 34-38. p.; Maitland, F. W.: *The Constitutional History of England*. Cambridge, 1965. 46. p.; Szántó György Tibor: *Anglia története*. Budapest, 2003. 53-55. p.

⁵³⁸ II. Henrik (1154-1189), az Anjou-Plantagenet-ház uralkodója

⁵³⁹ II. Henrik valójában 1189. július 6-án halt meg s a szeptember 3-i dátum I. Richárd koronázása napja. Op. Cit. Maitland. 48. p.; Op. Cit. Szántó. 55. p.

⁵⁴⁰ *Ibid.* 49.; 55. p.

⁵⁴¹ Op. Cit. Harris. 74-75. p.

A korai brit szabályozás

A középkori angol állam több egyedi sajátossággal is rendelkezik. A teljesség igénye nélkül itt a témánk szempontjából fontos *erős, centralizált királyi hatalmat* említjük. Az 1066-os hastingsi csatát követően a szigetország új urai, Hódító Vilmos és utódai a kontinens Normandia hercegségének centralizált rendszerét honosították meg Angliában. Ennek részét képezi, hogy *a király marad tartósan a legnagyobb földbirtokos*, a birtokadományozás csupán ideiglenes jellegű. Az angol uralkodó *sokáig megőrzi katonai hatalmát*: a kialakuló hűbéri láncban csorbíthatatlanul megmarad a király közvetlen katonai utasítási joga, melyet az 1086-os Salisbury gyűlés rögzített. A *jogszolgáltatás koncentrálását* mutatja a korán kialakuló udvari bíraskodás – melynek hatásköre folyamatosan bővült⁵⁴² –, valamint a vidéki jogszolgáltatást végző *békebírák*⁵⁴³ és *utazóbírák* kinevezési jogának királyi kézben tartása. Mindez – ahogy az előzőekben bemutattuk - hozzájárult a common law egységesítéséhez. Végül, de nem utolsósorban *a pénzügyek központosított kézben tartását* és az uralkodói jövedelmek kezelését a királyi udvarban működő „*Exchequer*” hivatala végezte. Az e jövedelmekkel kapcsolatos perekre létrehozák a „*Court of Exchequer*” bíróságot, amely az általános udvari bírósággal, a „*Court of Common Pleas*”-el, és a királyi táblával, a „*Court of King’s Bench*”-el együtt alkotta a *három nagy udvari common law bíróságot*.⁵⁴⁴

⁵⁴² Az uralkodói hatalom gyorsan felismerte, hogyan lehet a Magna Charta formális betartásával érdekeit érvényesítenie. Az oklevélben fontos pozíciót kapott királyi Nagy Tanácsot már I. Edward (1272-1307) úgy irányította, hogy a testület a királyi hatalom érdekeinek megfelelő uralkodói rendeletek kiadásához járult hozzá. Ezek közül kiemelkedett az a rendelet, ami a bárókat arra kötelezte, hogy ismerjék el a királyi bírák joghatóságát az úriszék felett. A Magna Charta egyik rendelkezése alapján a királyi bírák csak olyan ügyekkel foglalkozhattak, amelyek 1215-ben már a hatáskörükbe tartoztak. I. Edward viszont 1285-ben elfogadtatta a Nagy Tanáccsal a „*Hasonló ügyekben*” („*In consimili casu*”) elnevezésű rendeletét, mely kiterjesztette a királyi bírák hatáskörét mindazon perekre, amelyek hasonlóságot mutattak bármely 1215 előtti jogesettel. Ugyancsak a királyi bíróságokat erősítette az *1164-es Clarendoni Constitutiók* és az *1179-es Clarendoni Assizák* azon rendelkezése, mely szerint az *egyházi személyek* világi birtokpereik és büntetőügyeik vonatkozásában *az uralkodó*, illetve *a királyi bíróságok illetékességi körébe tartoztak*. Jennings, S. I.: Magna Charta and its influence in the World today. London, 1965. 35-42. p.; Taswell-Longmead, T.P.: English Constitutional History. London, 1929. 59-63. p.

⁵⁴³ 1195-ben a kerületek választott, vagyonos és tekintélyes képviselőit felruházták bizonyos végrehajtó és perorvoslati jogosítványokkal. Ennek a folyamatnak a betetőzése a III. Edward (1327-1377) által *1363-ban kibocsátott rendelet a békebírók létrehozásáról*. Az újonnan alapított *alsószintű jogszolgáltatási intézmény* illetékességi körébe sorolták mindazokat a peres ügyeket, amelyeket a királyi utazóbírák csekélyebb vétségnek ítétek, és a helyszínen nem intéztek el. Békebíró többnyire a kerület valamely nemesura lehetett, de az intézmény mégsem az úriszék feltámasztása, hiszen ellátott *közhatósági* (pl. békeidőben az utak, közös iskolák, közkórházak rendben tartása, háborúban a körzet védelmének megszervezése stb.) feladatokat is. A terebélyesedő közhatalmi jogosítványlista elvezetett addig, hogy 1888-ig a békebíró vált a helyi öngazgatás egyetlen intézményesített hatalmi tényezőjévé. Op. Cit. Maitland. 72-74. p.; Op. Cit. Holsworth. 56-57. p.

⁵⁴⁴ Ibid. 78. p.; 64-65. p. A common law kialakulására a legnagyobb hatást az általános udvari bíróság és a királyi tábla ítélkező tevékenysége tette. Erskine May, T.: The Constitutional History of England. London, New York, Bombay, 1896. 123. p.

A királyi hatalom ereje ugyan a XIII. században átmenetileg meggyengült (1215: Magna Charta Libertatum; 1295: az első rendi országgyűlés összeülése), de a rendi parlamentet – az angol rendiség sajátosságai miatt – az uralkodók elég jól kézben tartották. A kontinentális európai monarchiákban (Franciaország, Német-Római Birodalom) a hűbéri rendszer feudális anarchiába és jogi partikularizmusba torkollott, de Anglia ezt elkerülte.⁵⁴⁵ Az *uralkodói hatalom ereje* - kisebb-nagyobb megingásoktól eltekintve - *végig folyamatosan fennállt*.

A sokféle etnikumot tömörítő Anglia a normann-típusú hűbériség bevezetésével tette meg az első lépést az egységes állammá válás felé, mégpedig az „*egy király-egy hűség*” elv kimondásával⁵⁴⁶, hiszen a középkor idején az államhoz tartozás az *alattvalói státuszban* nyilvánult meg, vagyis az *Angliában születettek alattvalói hűséggel tartoztak az angol királynak*. A *hűség* az angol állampolgári jogban még az állampolgárság törvényi szabályozása után is igen fontos szerepet tölt be.

A korai angol common law összegzését *Sir William Blackstone* bírónak köszönhetjük.⁵⁴⁷ Híres műve, a *Kommentárok* („*Commentaries on the Laws of England*”), mérföldkönek, zsinórmértéknek számít az angol jogban. Blackstone művéből tudjuk, hogy az angol jog már a kezdetektől megkülönböztette a *király alattvalóit* és az *idegeneket*. Az *alattvalók* – ebből a státuszukból fakadóan - *hűséggel tartoztak királyuk felé, akár a király birtokain születtek* („natural-born subjects”), *akár később váltak alattvalóvá* („naturalised subjects or denizens”).⁵⁴⁸

Mivel Anglia tengeri hatalom is volt, így a nagy földrajzi felfedezések dinamizálták a Koronát, hogy új területek hódítson meg. A többi tengeri nagyhatalmat – Spanyolország, Portugália, Hollandia, Franciaország – különböző háborúkban legyőzték, így kiépült az 1707-ben megalakult Nagy-Britannia⁵⁴⁹ világbirodalmi rendszere.⁵⁵⁰ A *Brit Birodalom* („*British*

⁵⁴⁵ Kivétel az 1455-1485 közt lezajlott „rózsák háborúja”

⁵⁴⁶ Parry, Clive: *British nationality law and the history of naturalisation*; Milano, Giuffrè, 1954.

<http://www.uniset.ca/naty/parry.htm>

⁵⁴⁷ A királyi bíróságok precedens jogának első jelentős összegyűjtését *Ranulph de Glanwill* főbíró végezte el 1180 körül, mely munkában a királyi bíróság döntéseihez anyagi és eljárás jogi megjegyzéseket is fűzött. A XIII. század közepén készült el a mintegy 2000 jogesetet feldolgozó korszakos mű, *Henry Bracton* könyve „*Anglia törvényeiről és szokásairól*”. Jelentősnek számítottak még a feljegyzett jogeseteket közreadó ún. *Évkönyvek* („*Year Books*”), melyeket kinyomtattak és – a könnyebb áttekinthetőség érdekében – később kivonatolt formában is megjelentették. Op. Cit. Taswell-Longmead. 87-93. p.; Op. Cit. Maitland. 112. p.; Op. Cit. Holsworth. 123. p.

⁵⁴⁸ Blackstone: *Commentaries on the Laws of England*, Book the First, Chapter the Tenth Of People, Whether Aliens, Denizens or Natives 354. p.

<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/blackstone/bk1ch10.htm>

⁵⁴⁹ 1707. május 1-én adták ki az „*Act of Union*”-t, amellyel Anglia és Skócia formailag megszüntette szuverenitását és egy új politikai egységben, „*Nagy-Britannia*” elnevezés alatt egyesültek. Az egyesített

Empire”) létrejöttével a Korona birtokai a gyarmatokkal és a domíniumokkal jelentősen megnövekedtek. Nemcsak az 1801-től, Írországot az „*Act of Union*”⁵⁵¹-nal Nagy-Britanniával egyesített, immáron *Egyesült Királyság* határain belül élő emberek számítottak ezt követően *brit alattvalónak*, hanem *mindenki, aki a Brit Birodalmon belül élt*, így a különféle kolóniák és a fokozatosan fél-önkormányzatiságot szerző domíniumok, például Ausztrália⁵⁵², Új-Zéland⁵⁵³, Dél-Afrika⁵⁵⁴, Kanada⁵⁵⁵ és Új-Fundland⁵⁵⁶ lakossága is.

törvényhozásban a 206 fős lordok házában 16 skót főrend, míg az 568 fős alsóházban 45 skót képviselő kapott helyet. Op. Cit. Kontler. 233. p.

⁵⁵⁰ 1703-ban a *Methuen-szerződéssel* Portugália – egész gyarmatbirodalmával együtt – az angolok függőségébe került. A XVII. században a britek megszerezték Gibraltárt, Menorcát, Új-Fundlandot, Louisianát, (Brit) Honduras és 1757-ben Bengália elfoglalásával megkezdődik India gyarmati alávetése is. Op. Cit. Szántó. 172. p.

⁵⁵¹ 1800. augusztus 1-én az angol parlament megszavazta az ír Uniós törvényt („*Act of Union*”), az ír parlament megszűnt és ezzel létrejött *Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királysága*. Op. Cit. Kontler. 232.p.

⁵⁵² Ausztráliának az 1850-ben kibocsátott „*Australien Colonies Government Act*” korlátozott parlamentáris önkormányzatot adományozott. Ezt Nyugat-Ausztráliára csak 1890-ben terjesztették ki. A folyamat végén az ausztrál kolóniákat 1901. január 1-i hatállyal szuverén államokká nyilvánították, s megalakult az *Ausztrál Államszövetség* („*Commonwealth of Australia*”), amelynek Nagy-Britannia önkormányzattal rendelkező domíniumi státuszt adott. Op. Cit. Világtörténelmi Enciklopédia. I. kötet. 99. p.; Egedy Gergely: Ausztrália története. Budapest, 2000. 78., 109., 142-143., p.

⁵⁵³ 1642-ben Abel Tasman fedezte fel a szigeteket, amiket James Cook 1769-ben brit tulajdonná nyilvánított. Új-Zélandot 1832-től az ausztráliai Új-Dél-Walesből igazgatták, majd 1847-ben lett önálló brit gyarmat. A terület 1852-ben kapott belső öngazgatási jogot, majd 1907-ben vált önkormányzattal rendelkező brit domíniummá. Op. Cit. Világtörténelmi Enciklopédia. II. kötet. 1036-1037. p.

⁵⁵⁴ Nagy-Britannia 1795-ben elfoglalta, majd 1806-ban annektálta Fokföldet. Afrika déli részét a holland eredetű *bürokkal* versengve foglalták el fokozatosan. Az őslakos zulu törzsszövetséget a britek a bürokkal összefogva 1838-ban győzték le. Ezt követően a bürok megalapították *Natal Köztársaságot*, amit az ellenük forduló britek 1843-ban végleg megszálltak. A bürok *Andries Pretorius* vezetésével továbbvándoroltak a Vaalfolyón túli területekre, *Transvaalba*, ahol négy búr köztársaságot alapítottak (*Potscheftsroom*, *Lydenburg*, *Zoutpansberg*, *Utrecht*). Ezek a köztársaságok 1849-ben föderációt hoztak létre („*Vereenigden Bond*”), majd ebből alakult meg 1852-53-ban a búr Dél-Afriakai Köztársaság („*Transvaal*”). Emellett alakult meg 1854-ben a másik búr köztársaság, *Oranje Szabadállam*. A bürok mellett a britek sem tétlenkedtek és hosszú háborúskodás végén a fellázadt zulusokat leverve 1887-ben megszállták *Zuluföldet* és azt *protektorátussá* nyilvánították. A britek és a bürok békés egymás mellett élése nem tartott sokáig, 1899-ben kirobbant a *brit-búr háború*, ami 1902-ben a bürok vereségével és területeik brit gyarmattá nyilvánításával ért véget. A háborút követően a szemben álló felek fokozatosan közeledtek egymáshoz, s ennek betetőzéseként 1910. május 31-én megalakult a *Dél-Afriakai Unió* – brit domíniumi státuszban. 1961-ben – az ország függetlenségét kikiáltva – kiléptek a Brit Nemzetközösségekből s megalakult a *Dél-Afriakai Köztársaság*. Ibid. I. kötet. 222-223. p.

⁵⁵⁵ 1837-ben a két észak-amerikai tartomány, az angol *Ontario* és a francia *Quebec* fellázadt az angol Korona ellen. Az angolok viszont már tanultak a Függetlenségi Háborúban elszakadt egykori észak-amerikai gyarmataik példájából, ezért – a fegyverek helyett – a méltányosság jogi eszközét gyakorolva 1840-ben kiadták a „*Canada Act*”-et, ami belügyi tekintetében autonómiát adott az e törvény révén 1841-ben, „*Canada*” néven egyesített két tartománynak. 1867. július 1-jén a *Brit Észak-Amerika Törvény* („*British North America Act*”) elfogadásával a brit kormány három észak-amerikai gyarmatát (*Canada*, *New Brunswick*, *Nova Scotia*) föderációvá alakította és önálló kormányzattal látta el. A *Canada* elnevezésű gyarmatot két részre osztották, Québecre és Ontarióra, az egykori Alsó- és Felső-Canada határa mentén. Később más brit gyarmatokat és függő területeket is az államhoz csatoltak: 1880-ra - Új-Fundland és Labrador kivételével - az ország már elérte mai kiterjedését (a sziget és a félsziget egy államként 1949-ben csatlakozott) Az 1869-es törvénnyel *Kanada gyarmatból brit domíniummá minősítődött át*. Az 1960-as évekig a *Kanada Domínium* („*Dominion of Canada*”) kifejezés volt használatos az ország megnevezésére; ettől kezdve azonban a hivatalos iratokon is csak a *Kanada* kezdett szerepelni, ma egyaránt ez az ország rövid és hosszú elnevezése. A domínium 1931-ben jutott teljes önrendelkezéshez, a *Westminster-státútum* értelmében („*Statute of Westminster*”), a kanadai alkotmányt pedig 1982-ben fogadták el. Ibid. 498. p.

A domíniumokon született egyének a *ius soli* alapján, – tekintet nélkül a szüleik státusára – állampolgárok lettek. Ezen elv alapján váltak állampolgárokká az e területre látogatók és a külföldiek ott született gyermekei is. A magyarázat a „*natural-born*” fogalmában keresendő: *azért szerzik meg az állampolgárságot a fent említett személyek, mert a brit területen született alattvalók természetes állampolgári hűséggel tartoznak a korona felé.* Ez „*a hála adóssága*” amiért a korona megvédte őket gyermekkoruk időtartama alatt. Ennél fogva *a születési hely által keletkező állampolgárság egész életre szól, és a common law szerint nem vehető el, nem vonható vissza - tekintet nélkül a lakhelyre.*⁵⁵⁷

Hasonló megfontolásból az idegenre vagy a külföldön született helybeli lakosra úgy tekintettek, mint aki képtelen megválni a születési helyhez fűződő kötődésétől. Ezért az angol common law szerint a középkor idején a külföldi születésű egyének semmilyen eljárás vagy ceremónia révén nem válhattak brit alattvalóvá, azaz állampolgárokká. Néhány kivétel létezett e generális szabály alól, felismerve és orvosolva azt a helyzetet, amikor brit alattvalóknak idegen földön született gyermeke. Itt érhetjük tetten a *ius sanguinis* első beszüremkedését az addig zárt szilárdságú, kizárólag a *ius solit* alkalmazó brit felfogásba. A legkorábbi ilyen kivétel *a király követeinek gyermekeire* vonatkozott, akik akkor is elnyerték az alattvalói státuszt, ha nem az Egyesült Királyság területén születtek. Egy későbbi, az előbbinél tágabb kivételt iktatott törvénybe a parlament III. Edward idején 1350-ben.⁵⁵⁸ Ennek alapján angolnak ismerték el két angol külföldön született gyermekét. Egy későbbi rendelet („*statute*”), melyet 1772-ben iktattak törvénybe, általános rendelkezésként megengedte a „*natural born allegiance*” feltételezését, ha egyedül az apa volt brit.⁵⁵⁹

A honosítással kapcsolatos rendelkezések

Az esetjog legalizálta az angolok skóciai tulajdonjogát, valamint fordítva a skótok angliai tulajdonszerzését. A parlament számos kisebb és rejtett határozata lehetővé tette a külföldön született protestánsok, valamint később a bevándorló zsidók honosítását és jogokkal való felruházását is. Hasonlóan „rejtett” módon lehetővé tették, hogy a tengerentúli brit

⁵⁵⁶ Új-Fundlandot a britek a franciákkal folytatott győztes hétéves gyarmati háború (1756-63) eredményeképpen szerezték meg. A terület népszavazást követően 1949. március 10-én, tizedik tartományként csatlakozott Kanadához. Ibid. 499. p.

⁵⁵⁷ Op. Cit. Blackstone. 355. p.

<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/blackstone/bk1ch10.htm>

⁵⁵⁸ 25 Edw III st 1, 1350 azaz Status of Children Born Abroad Act 1350

⁵⁵⁹ 12 Geo III c. 21 British Nationality Act

gyarmatosítók és kereskedők már külföldön született gyermekei megőrizték szüleik anyaországi státusát.⁵⁶⁰ Sőt, néhány gyarmat maga kezdte szabályozni ezeket a kérdéseket, amely szabályozás egyes elemei a common law sajátosságainak köszönhetően beépültek a brit jogba.

Általánosságban elmondható, hogy a kezdeti időkben nem volt olyan eljárás, melynek keretében teljes jogú brit alattvalóvá, s így állampolgárrá válhatott volna a külföldön született s brit szülőkkel sem rendelkező idegen. Kialakult azonban két honosítási mód, amelynek keretében az illető brit alattvalóvá válhatott és így bírhatta az állampolgárok némely jogát.

Az első honosítási lehetőség a „*naturalisation*”, mely engedélyezte az összes törvényes állampolgári jog használatát, kivéve a politikai jogokét (pl. hivatalviselés joga). A „*naturalisation*”-hoz szükség volt a parlament jóváhagyására is törvény formájában.⁵⁶¹ Ez az eljárás megfelelt a kontinentális Európa számos országa szabályozásának, így pl. a Magyar Korona területén is az országgyűlés cikkelyezte be a honosított „indigenát”.

A másik honosítási alkalom a „*naturalisation*”-nal megegyező állampolgári jogokat adó, a királynak fenntartott „*denization*”, ami lehetővé tette a honosított személynek pl. angol föld birtoklását. A honosítás *királyi kiváltságlevél* („*letters patent*”) adásával történt, így Nagy-Britanniában is az államfő különleges jogosítványai közé került a „Koronához tartozás” megadása.⁵⁶²

Az egyedi törvénnyel („*naturalization act*”) történő honosításra kiváló példa az angol állampolgárság megadása „*Electress Sophia of Hanovernek*”, az 1701-es „*Act of Settlement*” alapján. A honosítás maga az 1705-ös „*Sophia Naturalization Act*” elfogadásával történt meg.⁵⁶³ E törvény megadta az angol állampolgárságot a választófejedelemnőnek – és amennyiben protestánsok –, „*teste ivadékainak*”. Ennek alapján minden jövőbeli leszármazottjának lehetővé vált, hogy igényt támasszon az angol állampolgárságra.⁵⁶⁴

A „*denization*” egészen az általános honosítási törvények elfogadásáig megmaradt a brit alattvalói státusz megszerzésének szokásos formájaként. A „*denization*” eljárásának

⁵⁶⁰ Op. Cit. Harris. 76. p.

⁵⁶¹ Op. Cit. Parry. <http://www.uniset.ca/naty/parry.htm>

⁵⁶² <http://www.ind.homeoffice.gov.uk/documents/nisec2gensec/denization?view=Binary>

⁵⁶³ A törvény teljes neve: Act for the Naturalisation of the Most Excellent Princess Sophia, Electress and Duchess Dowager of Hannover, and the issue of her body.

⁵⁶⁴ 1957-ben például Prince Ernest Augustus of Hanover sikeresen igényelte a brit állampolgárságot e törvény értelmében. Bár az 1948-as British Nationality Act 1949. január elsejével hatálytalanította a törvényt, néhány leszármazott még igényelhet állampolgárságot a szüleik 1949 előtt fennálló törvényes jogára hivatkozva Ennek ellenére a Home Office állásfoglalása szerint az 1705-ös törvény nem adja meg a kérelmezőknek az Egyesült Királyságban való lakhatási jogot („*Right of abode in the UK*”). A sikeres kérelmek normális esetben mindössze a „*British Overseas Citizen*” státus megadását jelentik, kivéve, ha a kérelmező nem jogosult az Egyesült Királyságban lakni az 1983-ig hatályban levő *Immigration Act* (1971) értelmében. [http://www.ind.homeoffice.gov.uk/documents/nisec2gensec/hanover\(electresssophiaof\)?view=Binary](http://www.ind.homeoffice.gov.uk/documents/nisec2gensec/hanover(electresssophiaof)?view=Binary)

keretében a külföldi születésű személyek egy bizonyos összeget, quasi honosítási díjat fizettek a kincstárnak, majd a Koronának szóló hűségeskü letétele után megkapták a kiváltságlevelüket. *A „denizen” nem volt teljes jogú brit állampolgár*, mivel nem voltak politikai jogai: nem lehetett a parlament tagja és nem viselhetett semmilyen polgári, vagy katonai hivatalt. *Ugyanakkor nem volt idegen sem*, mivel angol földbirtokkal bírhatott. *Blackstone* szerint a „denizen” az idegen és a természetes születésű alattvaló közt elhelyezkedő *köztes státuszú* egyén, aki mindkét kategória jellemzői magán viseli.⁵⁶⁵ A „denization” által brit alattvalóvá vált személyek nem örökíthették át státuszukat az utódaikra. Néha azonban előfordultak olyan állampolgársági kérelmek, amelyeket a kérelmező honosított személytől való származására alapoztak. Az ilyen kérelmet formálisan nem lehet elismerni, a múltban mégis előfordult, hogy a belügyminisztérium, a *Home Office* ezt megtette.⁵⁶⁶ Az általános honosítási törvények elfogadásával a „denization” jogintézménye szinte feleslegessé vált. Az 1870-es *Honosítási törvény („Naturalization Act”)* mégis *fenntartotta*, kikötve, hogy az e törvényben szereplő rendelkezések nem érintik Öfelsége azon jogát, hogy kiváltságlevelével honosítson valakit. Hasonló rendelkezést tartalmazott az 1914-es *„Brit állampolgárságról és az idegenek jogállásáról”* szóló törvény (*„British Nationality and Status of Aliens Act”*) is. Az 1948-as törvény (*„British Nationality Act”*), amely hatálytalanította az 1914-es törvény vonatkozó részét, már tartalmazott kikötést az uralkodó honosítási kiváltságának fenntartására nézve. Ezek alapján megállapítható, hogy a honosítás királyi előjoga az 1948-as törvény hatálybalépésével, tehát 1949. január 1-jén megszűnt.⁵⁶⁷

A forradalomtól a Honosítási törvényig („Naturalization Act”, 1870)

A XVII. században az Isten kegyelméből uralkodó monarchának való alattvalói hűség eszméjét számos politikai gondolkodó megkérdőjelezte és egy önkéntes, szerződéses kapcsolatot javasoltak a terület által meghatározott közösség tagjai: az uralkodó és a nép közt. Az angol polgárháború idején a király és a Parlament közötti harcban a szerződéses idea állt szemben a középkori modellel. *A Parlament győzelme a király felett a szuverenitásnak a Parlamentre szállását eredményezte*, amely - alkotmányos elvként rögzülve - az angol polgári

⁵⁶⁵ Op. Cit. Blackstone. Book 1, Chapter X, 374.p. <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/blackstone/bk1ch10.htm>

⁵⁶⁶ British Home Office Article on Denization 2. pontja

<http://www.ind.homeoffice.gov.uk/documents/nisec2gensec/denization?view=Binary>

⁵⁶⁷ British Home Office Article on Denization 4. pontja

<http://www.ind.homeoffice.gov.uk/documents/nisec2gensec/denization?view=Binary>

átalakulás legfontosabb, máig ható hozadékának tartunk. Mivel a Korona és a Parlament alkották a nemzet szimbolikus magját, az állampolgárság egy korlátozott és passzív koncepciója vésődött a nemzeti identitásba.

A „britség” nem etnikai-kulturális kategóriát jelentett, hisz etnikailag Nagy-Britannia az alapnépesség szempontjából a kezdetektől fogva kevert volt. Az „államalkotó” angol, skót és walesi népesség mellé felzárkózott az ír is, így az államnak más integratív elemet kellett keresnie. A közös platform az *anglikán protestantizmus* lett, illetve - a polgárháború után - a *királynak való új minőségű hűség*.

A kapcsolatot a brit nemzeti identitás és protestantizmus között élénken illusztrálta az az 1753-54-es történet, amikor népmozgalom bontakozott ki azon törvény ellen, amely engedélyezte a brit alattvalói státusz megszerzését külföldi születésű zsidóknak.⁵⁶⁸ A nyugtalanság a „zsidó törvény” ellen napvilágra hozta a „britség” sztereotipizált fogalmát, vagyis hogy az bensőséges kapcsolatban áll a protestantizmussal, és hogy a szabadnak született „britek” jogai ellentétesek az idegen zsidókkal. A britség fogalma így egy előkelő, zártkörű értelmezést nyert, amely a bevándorlóktól elzárkózók exkluzív minőségéből fakadt.⁵⁶⁹ A „valamivel szemben” való önmeghatározás módszere így segítette elő a britség fogalmi tisztázását.

Az 1801-es unió Írországgal tarthatatlanná tette a katolikusok kizárását a teljes polgári jogokból és ez 1829-re elvezetett a katolikus emancipációhoz. E lépés előmozdította az *anglikán egyház és a brit nemzet azonosítását*, azonban felerősítette azt a népi meggyőződést is, hogy Britannia egy keresztény állam. Ha az anglikán szupremácia nem elegendő ahhoz,

⁵⁶⁸ A szigetországbéli zsidó közösségek helyzete a – az 1190-es évek nagy antiszemita pogromait követően – a XIII. században jogilag is egyre inkább ellehetetlenült. I. Edward király 1275-ös rendeletében törvénytelennek mondta ki az uzorát, majd ezt követően káromlásnak nyilvánította azt. 1278-ban csoportostul zárták a zsidókat a Towerba, ahol közel háromezret felakasztottak. Az 1280-as évek törvényeiben megtiltották a zsidóknak, hogy keresztény alkalmazottakat tartsanak, keresztényekkel egy asztalnál étkezzenek, illetve előírták számukra, hogy a nyilvánosság előtt ruhájukon csak megkülönböztető jelvényt viselve jelenhetnek meg. A folyamat végén az angol uralkodó *1290-ben* – az uzora elleni törvény tömeges megszegésére hivatkozva – *kitiltotta a zsidókat Angliából*. Erre az időre azonban a zsidó közösség korábbi legmagasabb létszámának felére zsugorodott, így mindössze kétezer-ötszáz főt toloncoltak ki a szigetországból. Az angol polgári forradalom ideje alatt tűnek fel a zsidók újra Angliában. *1655-ben* kérvényt nyújtottak be Oliver *Cromwell* lordprotektorhoz, hogy vonják vissza a zsidók belépését tiltó törvényeket és engedjék be Angliába újfent őket. Cromwell tanácsa egy *albizottságot* állított fel, amelynek a feladata a témában a jogi szakvélemény kiállítása volt. A huszonöt jogászt is magába foglaló albizottság megállapította, hogy *a zsidók angliai belépését semmilyen törvény nem tiltja*, mivel I. Edward 1290-ben királyi felségjog alapján járt el és csak a megjelölt 2500 személyre vonatkozott a kitiltás. Az albizottság viszont nem tudott megegyezni a zsidók beengedését tartalmazó jogszabály feltételeiben, így Cromwell feloszlatta a testületet. A zsidók ezt követően mégis elkezdtek Angliába telepedni s a szigetország hatóságai többé nem akadályozták ebben őket, vagyis nem törvényi, hanem pragmatikus, „hallgatag” módon ért véget a zsidók az angol területéről való száműzetése. Op. Cit. Szántó. 76-77. p.; Johnson, Paul: A zsidók története. Budapest, 2001. 261, 336-337. p.

⁵⁶⁹ Cesarini, David: The changing character of citizenship and nationality in Britain. In.: Citizenship, Nationality and Migration in Europe. Ed. David Cesarini and Mary Fulbrook, London, 1996.: 60. p.

hogy egyesítse a nemzetet és erkölcsi megerősítést nyújtson az alkotmányának és törvényeinek, akkor ezt a funkciót a szélesen meghatározott kereszténységnek kell ellátnia. Következésképpen, *a katolikus emancipáció a zsidó emancipációval szembeni ellenállást tovább fokozta*. A mély aggodalom a britség természete és az állampolgárság és nemzetiség közötti kapcsolat vonatkozásában (vallási hűségben kifejezve) megmutatkozott az emancipációs vitákban az 1830-as évektől a '60-as évekig. A zsidó emancipáció ellenzői szerint Britannia egy keresztény ország volt, amelyet keresztény törvényhozó testület vezet. Elképzelhetetlennek tartották, hogy nem-keresztényeket felvegyenek a teljes állampolgári jogokkal rendelkezők közé. Vallás, állampolgárság és nemzetiség szorosan összekapcsolódott, de a folyamat végén a zsidók végül is beléphettek a politikai nemzetbe.⁵⁷⁰

A brit világbirodalom polgárait fűtő fennkölt önbizalom elősegítette a polgári egyenlőség terjedését, amelynek első „haszonélvezői” így az emancipált zsidók lettek s ez a magatartás hatotta át a későbbi bevándorlókkal kapcsolatos hozzáállást és politikát is.

Más oldalról vizsgálva a kérdést megállapítható, hogy a francia forradalom eszmei vívmányai alig hatottak a brit gyakorlatra, részben azért sem, mert az Egyesült Királyság volt Napóleon egyik legfőbb ellenfele. Ez is abba az irányba hatott, hogy a Brit-szigetek kimaradtak abból a fejlődésből, amelyet az állampolgársági státus területén a francia események és eszmék kiváltottak Európában. Ugyanakkor a XIX. századi Nagy-Britannia viszonylag pragmatikusan és nagyvonalúan kezelte ezeket a kérdéseket, de anélkül, hogy az állampolgárság területén valamifajta világosabb rendszert hozott volna létre.⁵⁷¹

A XIX. század közepén, végén az Egyesült Királyság volt a 'világ műhelye', a liberalizmus fáklyavivője politikai és gazdasági téren. A *laissez-faire* ideológia kitűnősége megszabta az áruk és a munkaerő szabad áramlását, miközben az ennek következtében kialakuló felsőbbrendűségi tudat és biztonságérzés közömbösítette az idegenekkel szembeni félelemérzetet. A folyamatos menekülthullámok, politikai száműzöttek és gazdasági bevándorlók szabad belépése a Birodalom területére büszkeségi kérdés is volt. A század végére azonban e téren fordulat állt be. A tömeges bevándorlás 1882 és 1905 között egybevágott az időszak gazdasági válsággal és a tömeges munkanélküliséggel. Ugyanebben az időben a szabad kereskedelmet protekcionista doktrínák nehezítették. Az olcsó áruk importját tiltó felhívások a munkások körében nagy támogatottságot váltottak ki, akik a

⁵⁷⁰ A folyamat fontosabb állomásai a következők: egy 1732-es bírói ítélet törvényi védelmet biztosított a zsidóknak az élet veszélyeztetésére alkalmas, faji jellegű rágalomok ellen; 1826-tól kezdve a zsidók a világ bármely részéről akadálytalanul beléphettek az Egyesült Királyság területére; tagjai lehettek 1833-tól az angol ügyvédi kamarának, 1858-tól pedig a parlamentnek. Op. Cit. Szántó. 338., 377., 389. p.

⁵⁷¹ Op. Cit. Harris. 7. p.

munkanélküliség, az alacsony fizetések és rossz munkakörülmények kialakulását a szegény külföldiek beáramlásával magyarázták.

Ezzel egyidejűleg Britannia és más európai hatalmak között a gazdasági és diplomáciai konfliktusok gerjedése növelte a 'britség' exkluzív, felsőbbrendű érzését, amely hozzájárult rasszista gondolatok kialakulásához.⁵⁷²

A körülmények ismertett alakulása kikényszerítette, hogy immáron törvényi szinten is rendet tegyenek az állampolgárság területén. A korszak európai állampolgársági törvénykezési trendjéhez csatlakozva az 1870-es *Honosítási törvény* („*Naturalization Act*”) az első átfogó szabályozás Nagy- Britanniában. A törvény elsőként tette lehetővé, hogy külföldi születésű személyek is az angol parlament tagjai lehessenek.⁵⁷³ E jogszabály vezette be az *állampolgárságról való lemondás* („*renunciation of British nationality*”) fogalmát, és először állapította meg, hogy az a brit nő, aki külföldre megy feleségül, elveszíti brit állampolgárságát. Ez *radikálisan eltért* a common law azon jogelvétől, mely szerint a brit állampolgárságot nem lehet elvenni, visszavonni, illetve arról nem lehet lemondani, így az *állampolgárságról való lemondást* lehetővé tevő passzus a hagyománytisztelő – és sokszor abba belemerevülő – angol jogfelfogás forradalmi-értékű változásaként üdvözölhető. A korszak európai jogalkotásában is általános intézmény, a külföldi személlyel kötött házasság esetén történő állampolgárság-vesztés majd az 1914-es „*Brit állampolgárságról és az idegenek jogállásáról*” szóló törvény elfogadásával változott meg.⁵⁷⁴

A brit állampolgárságról és az idegenek jogállásáról szóló törvény (British Nationality and Status of Aliens Act, 1914)

A tágabb jogterület tekintetében az idegenekre vonatkozóan 1905-ben megjelent az első törvény, amely korlátozta a bevándorlást Britanniába. Az „*Idegenjogi törvény*” felállított egy bevándorlási hivatal kizárólagos hatalommal, hogy a „nem kívánatos idegeneket” deportálja. Emellett az önkormányzathoz jutott angol domíniumokon, majd a gyarmatokon egyre jobban elszaporodtak a saját helyi „állampolgársági” szabályok, amelyek az anyaországi megoldásoknál restriktívebb, szelektívebb és néha rasszistább jelleggel bírtak.⁵⁷⁵

⁵⁷² Op. Cit. Cesarini. 61-62. p.

⁵⁷³ Op. Cit. Harris. 77. p.

⁵⁷⁴ Op. Cit. Cesarini. 63. p.

⁵⁷⁵ Op. Cit. Harris. 78. p.

Ebben a jogi környezetben érkezett el a brit állampolgársági jogfejlődés következő, kiemelkedő állomásához, az 1914-es „*Brit állampolgárságról és az idegenek jogállásáról*” szóló törvény megalkotásához. A jogszabály előírása alapján *brit alattvalónak* minősült az a személy, aki a *Korona fennhatósága alatt lévő területen született vagy honosított, illetve ezen személyek férfiági törvényes leszármazottainak első generációja*. A parlament a későbbiekben, 1922-ben engedélyezte, hogy többgenerációs külföldön született gyermeket is lehessen brit állampolgárként regisztrálni a születésétől számított egy éven belül. Állampolgárrá vált még *az a külföldi nő, aki brit állampolgárhoz ment feleségül, illetve visszahonosítással* azon korábbi brit állampolgárok, akik házasság, vagy a szüleik állampolgárság-vesztése miatt veszítették el állampolgárságukat

A brit állampolgárság *elvesztési* jogcímei közé tartozott *a más állam általi honosítás, brit nő külföldi férfival való házasságkötése, az állampolgárságról való lemondás*. Ugyanígy járt annak az apának a gyermeke is, aki elveszítette brit állampolgárságát, feltéve, ha a gyermek megszerezte az apa új állampolgárságát.⁵⁷⁶

Az 1914-es törvény ezen felül megteremtette a kontrollt az idegenek mozgása felett és előírta rendőrségi regisztrálásukat. Ezeket az intézkedéseket aztán az 1919-es „*Idegeneket Korlátozó törvény*” állandósította, amely a háború fűtötte sovinizmus és a bolsevik Oroszország keltette forradalmi félelem terméke volt. Ez hátrányos helyzetbe hozta a korábbi „idegen ellenségeket”, akiknek megtiltották, hogy közszolgálatot vállaljanak még akkor is, ha már régóta megszerezték az állampolgárságot. A nem-honosított idegeneket kitelepíthették ipari vagy politikai megfontolásból. A háború utáni évek idegenekre vonatkozó törvényei továbbmentek és ideiglenesen háttérbe szorították a *ius soli* elvet. A külföldi szülőktől születő brit-születésű gyerekeket, még ha a szülők honosítva is voltak, kitiltották a közigazgatásból, az oktatásból és a lakásjogosultságból.⁵⁷⁷

⁵⁷⁶ Background to British nationality law from BritainUSA.
<http://www.britainusa.com/consular/citizenship/background>

⁵⁷⁷ Op. Cit. Cesarini. 63. p.

A Brit állampolgársági törvény (British Nationality Act, 1948)

A második világháborút követően - az említett okokon túl – két újabb szempont vezetett ahhoz, hogy egységesen szabályozzák az állampolgárság jogintézményét.

Az Egyesült Királyság kezdetben a gyarmatairól érkező, valamint a kelet-európai politikai menekültekkel kapcsolatban nyitott és aktivista politikát folytatott. Az országba viszonylag könnyen fogadtak be kelet-európai menekülteket, nem volt nehéz a szigetország és a fehér domíniumok közötti átjárás sem. A gyarmati világ öneszmélési és szuverenitási mozgalmainak terebélyesedésének fenyegető árnyékában, a Brit Birodalom erősebb kohézióját szem előtt tartva az Egyesült Királyság viszonylag nagyvonalúan kezelte a domíniumain és a függő területein, azaz a gyarmatain élők jogi helyzetét. A briteknek igazából nem volt koncepciója arra nézve, hogyan kell bánni azzal a ténnyel, hogy világszerte sok százmillió nem-brit területen lakó ember volt jogosult arra, hogy Nagy-Britanniába költözzön.⁵⁷⁸

Ezzel a helyzettel való szembesülés jelképes kezdetét jelenti az az eset, amikor 1948. június 22-én az *Empire Windrush* nevű volt hadihajó partra tett 492 jamaikai bevándorlót, akik a szigetországban akartak maradni. A brit szakirodalom és a sajtó rendszerint ehhez a dátumhoz köti a modernkori nem-európai migrációs hullám kezdetét.⁵⁷⁹

A fokozódó bevándorlás mellett az állampolgársági szabályozás reformjához vezető másik jelentős eseménysorozat a brit gyarmatbirodalom felbomlása volt. A XIX. század végén a Brit Birodalom egyes részei domíniumi⁵⁸⁰ rangot kaptak, így szervezvény maguknak

⁵⁷⁸ Op. Cit. Harris. 79. p.

⁵⁷⁹ McCarthy, Michael – Henderson, Sam: This island's story. The Independent. Wednesday 23 August 2006. 7. p. Természetesen ez csak szimbolikus dátum. Az idézett cikk lényege az, hogy a római idők óta sok hullámban érkeztek emberek és népek a brit szigetekre – kelták, rómaiak, angolszászok, normannok, európai protestáns menekültek, zsidók, olaszok stb. Utolsó nagy hullámként az EU 2004-ben bekövetkezett keleti bővítése nyomán a Nagy-Britanniába érkezett majdnem félmillió kelet-európai munkavállalót tekintik. Id.: Op. Cit. Halász. 108. p.

⁵⁸⁰ A „domínium” státuszt a kanadai területeknek címzett *1867-es brit „Észak-Amerika Törvény”* hozta létre. Az anyaországhoz fűződő kapcsolatok a „közös hűség” („*common allegiance*”) elvén nyugodtak, amire alapozódva a domíniumok kormányzatai az oszthatatlan brit Koronától nyerték hatalmukat és legitimitásukat. A brit Korona a domíniumok viszonylatában fenntartotta magának - a brit szupremáciát tükröző „*diplomáciai egység*” („*diplomatic unity*”) elve alapján - a külpolitika és a hadsereg irányítását, valamint az alkotmány jóváhagyásának jogát. Belpolitikai tekintetben az önkormányzatiságot a Korona által kinevezett szenátus, választott alsóház és kormány igazgatása jelentette. Az államfő a mindenkori brit uralkodó volt, akit a domíniumon az általa kivezetett főkormányzó képviselt. A Birodalmon belüli kapcsolatok módosulását jelezte, hogy 1907-től az anyaország és a domíniumok vezetőinek találkozóit Gyarmatügyi Konferencia helyett *Birodalmi Konferenciának* („*Imperial Conference*”) nevezték el. Itt megállapodtak, hogy lehetőleg négyévente ülést tartanak, amelyen a brit kormányfő (nem pedig a gyarmatügyi miniszter) elnököl és valamennyi domínium miniszterelnöke részt vesz a tanácskozásokon. Az új idők változásait mutatja az a tény is, hogy a Gyarmatügyi

bizonyos önkormányzati jogokat, melynek keretében önálló törvényhozást és kormányzatot hoztak létre. Az első világháborút követően ezek a területek egyre inkább követelték tényleges politikai önállóságuk hivatalos jogi megerősítését. Az 1923-as Birodalmi Konferencián a domíniumok - kanadai kezdeményezésre – elismertették azon jogukat, hogy brit parlamenti jóváhagyás nélkül, saját nevükben kössenek nemzetközi szerződéseket, valamint kimondták, hogy a csak Nagy-Britannia által aláírt megállapodások a domíniumokat nem kötelezik semmire.

A domíniumok státuszának alkotmányjogi rendezése végül az 1926-os londoni Birodalmi Konferencián következett be. . Az itt előterjesztett ún. *Balfour-jelentés*⁵⁸¹ alapján született megállapodás értelmében az Egyesült Királyság elismerte domíniumai nemzetközi értelemben vett önállóságát, egyenjogúságát, nemzetközi szerződéskötési képességét és számukra az önálló diplomáciai kapcsolattartás lehetőségét. *A tagállamok tehát önálló nemzetközi jogi jogalanyok lettek, őket csupán „a Koronához való közös hűség egyesíti”* (e formulát sem használják már 1950-től). Eltörölték azt a jogszabályt is („Colonial Laws Validity Act”), amely alapján Nagy-Britannia megkérdőjelezhetette a domíniumokon elfogadott törvények érvényességét.⁵⁸² Ezt követően a domíniumok már mint önálló jogalanyok léptek be a Népszövetségbe. Az 1926-os, majd az 1930-as Birodalmi Konferenciák határozatait foglalta egységes szerkezetbe az *1931-es Westminster Statútum*, amely létrehozta a *Brit Nemzetközösséget* („British Commonwealth of Nations”, amelynek neve 1947-től csupán „Commonwealth”, azaz *Nemzetközösség*).⁵⁸³

A Brit Nemzetközösség 1931-es megalakulása után a domíniumokon fokozatosan egyre erőteljesebbé váltak a teljes függetlenedést zászlajukra tűző mozgalmak, melynek következtében a Brit Birodalom a végleges felbomlás felé haladt. A brit nemzetiség és brit állampolgárság újragondolását szükségessé tette egyrészt Kanada elszántsága hogy létrehozza saját állampolgárságát, másrészt India elkülönülése. Amikor 1946-ban Kanada bejelentette, hogy területén önálló állampolgárságot vezet be, a Brit Nemzetközösség úgy határozott, hogy minden önálló domínium⁵⁸⁴ megalkotja saját állampolgárságát. Egészen eddig a

Minisztériumon belül külön részleget hoztak létre a domíniumokhoz fűződő kapcsolatok ápolására. Op. Cit Egedy. 143-145. p.

⁵⁸¹ Balfour a domíniumok jogállását a következőképpen határozta meg („*Balfour-formula*”): „Autonóm közösségek a Brit Birodalmon belül, azonos státusúak, egyik a másiknak sem bel-, sem pedig külpolitikai téren nincs alárendelve, bár a Koronához való közös hűség egyesíti őket, és szabadon szövetkeznek, mint a Brit Nemzetközösségek tagjai.” Ibid. 210. p.

⁵⁸² Ibid. 211. p.

⁵⁸³ Op. Cit. Nyugat-Európa alkotmányai. 93. p.

⁵⁸⁴ Kanada, Ausztrália, Új-Zéland, Dél-Afrika, Új-Fundland, India, Pakisztán, Dél-Rhodézia, Ceylon. Péterfi András: Az állampolgárság problémakörének brit megközelítése. In.: A kettős állampolgárság Európában .(Esettanulmányok) Konferenciakiadvány. Budapest, 2004. 42. p.

Nemzetközösség összes államában – leszámítva Írországot – egyetlen állampolgári státus volt: *a brit alattvalóké*. A konferencián úgy határoztak, hogy az Egyesült Királyság és a többi önkormányzó birtok („self-governing dominions”) használjon különálló nemzeti állampolgárságokat, de tartsák meg a brit állampolgárok közös birodalmi státuszát („common Imperial status”).

Ennélfogva Nagy-Britannia arra kényszerült, hogy az addig egységes állampolgársági rendszerét megváltoztatva - a brit alattvalói státuszt ugyan egyfajta tiszteletbeli jogi kategóriaként továbbra is fenntartva a nemzetközösség lakói számára - 1948-ban megalkossa a „*Brit állampolgársági törvényt*”.

A jogszabály létrehozta az „*Egyesült Királyság és gyarmatai állampolgára*” („Citizen of the United Kingdom and its Colonies”, továbbiakban: CUKC) kategóriáját, mely *tartalmazza az összes brit állampolgárt, akinek szoros kötődése van – a születési hely vagy leszármazás által – az Egyesült Királysághoz és a megmaradó gyarmataihoz*. Az összes többi nemzetközösségi állam hasonlóképpen járt el, és bevezették a saját állampolgárságukat (Új-Fundland kivételével, ami 1949. április 1-én Kanada része lett és az új-fundlandiak kanadai állampolgárok lettek). A törvény azt is tartalmazta, hogy a Brit Nemzetközösséghez tartozó *brit alattvalók* egy alternatív jogcímen még *nemzetközösségi állampolgárok is* („Commonwealth citizen”), így - az egyszerűsödés helyett - megkezdődött a Nagy-Britanniához tartozást jelentő státuszok többrétegűvé válása.

Eredetileg úgy tervezték, hogy a törvény értelmében minden brit alattvaló kap egy (vagy több) nemzeti állampolgárságot, és a maradéknak a brit kormányzat CUKC állampolgárságot adott volna. Amíg nem nyerik el a nemzeti állampolgárságot, addig ezek az egyének *állampolgárság nélküli brit alattvalók* („British subjects without citizenship”) lettek volna. Ám néhány brit alattvaló sohasem vált egyik nemzetközösségi állam állampolgárává sem. Többek közt azért, mert az indiai és a pakisztáni állampolgársági jog nem adott mindenkinek állampolgárságot, aki az ország területén született (nem alkalmazták olyan széles körben a *ius soli* elvét, mint a britek). A brit kormányzat viszont nem ismerte el az indiai és a pakisztáni állampolgárságot, mivel ellentétesnek nyilvánították a British Nationality Act céljával. Ezért az indiai vagy pakisztáni állampolgárságot el nem nyert brit alattvalók továbbra is állampolgárság nélküli alattvalók maradtak. 1983-ig az állampolgárság nélküli brit alattvalók státuszát – a brit állampolgársági jog szempontjából - nem befolyásolta egy nem nemzetközösségi állam állampolgárságának megszerzése.

Írország 1949. április 18-án kilépett a Brit Nemzetközösségből, ezért – mivel ez egy hosszú folyamat eredménye volt - a törvény már előre rendelkezett erről oly módon, hogy

lehetővé tette Írország brit alattvalóinak, hogy megtartsák a brit alattvalói státuszt - függetlenül akármelyik nemzetközösségi állam állampolgárságától.⁵⁸⁵

Visszatérve a *CUKC állampolgárságra*, azt a fentebb megjelölt *területen való születéssel, honosítással vagy regisztrációval*, illetve *nyilatkozattétellel és házasságkötéssel* lehetett megszerezni. A CUKC státuszt még megkapták az ezen kategóriába tartozó személyek *külföldön született első generációs, férfiági törvényes leszármazottai* is. A második és a további generációk csak akkor, ha a Nemzetközösségen (vagy Írországon) kívül születtek és a születéstől számított 12 hónapon belül nyilvántartásba vették őket, vagy ha az apa a Korona szolgálatában állt. Speciális – és a gyarmatbirodalmi gondolkodás továbbélését mutatja – az a szabály, amely CUKC-státuszt adott volna területek egyesítése esetén is, viszont a gyakorlatban 1949 óta senki sem szerzett így CUKC állampolgárságot.

A nemzetközösségi államok állampolgárai, a brit alattvalók és az ír állampolgárok jogosultak voltak, hogy magukat nyilvántartásba vetessék, mint CUKC állampolgárok, ha 1 évet az Egyesült Királyság és Gyarmatai („UK&Colonies”) területén tartózkodtak/laktak. (1962-ben ezt az időt 5 évre emelték.) A többi személynek honosításért kellett folyamodnia 5 év tartózkodási időt követően.⁵⁸⁶

Függetlenségi törvények (Independence Acts) és állampolgársági novellák az 50-es és a 60-as években

1949 és 1982 között sok korábbi gyarmat vált függetlenné. Az Egyesült Királyság ilyen irányú törvényei (independence legislation) értelmében egy bizonyos gyarmathoz kötődő személy általában elveszítette a CUKC-státuszt a gyarmat függetlenségének napján, amennyiben megszerezte a függetlenné vált állam állampolgárságát és nem voltak speciális kötődései sem az Egyesült Királysághoz, sem más területhez, ami Nagy-Britannia gyarmata maradt.

Az 1958-as novella Rhodesia és Ghána függetlenségével foglalkozott és időlegesen visszahelyezett néhány elévült átmeneti regisztrációs jogosultságot.

Az első 1964-es British Nationality Act-et a CUKC újakezdése miatt adták ki, azokban az esetekben, ahol lemondtak róla, hogy megszerezzenek másik nemzetközösségi

⁵⁸⁵ Op. Cit. Péterfi. 43. p.

⁵⁸⁶ Background to British nationality law from BritainUSA.
<http://www.britainusa.com/consular/citizenship/background>

állampolgárságot. Ettől kezdve nem volt lehetséges lemondani a CUKC-ról, ha az illetőnek nem volt másik állampolgársága.

A második 1964-es állampolgársági novellát azért adták ki, hogy a CUKC anyák átadhassák „overseas born” gyermeküknek a CUKC státust, ha azok egyébként hontalanok lennének.

Az 1965-ös British Nationality Act rendelkezett arról, hogy ha egy asszony állampolgárság nélküli brit alattvalóhoz („British subject without citizenship”) megy feleségül, regisztrációval elnyerhesse a brit alattvalói státust („British subject status”).⁵⁸⁷

Nemzetközösségi bevándorlási törvények (Commonwealth Immigrants Acts)

A bevándorlással kapcsolatos fokozódó problémák és az állampolgárság kérdése az 1950-es évektől kezdve egyre intenzívebben foglalkoztatta a szigetország közvéleményét, politikusait és kutatóit. A brit állampolgárságot egyre inkább próbálták kiemelni, illetve elhatárolni a nemzetközösségi, alattvalói kategóriáktól, főleg a konkrét jogosítványok tekintetében.⁵⁸⁸

Az 1960-as években az egykori birodalom gyarmatairól nagyarányú bevándorlási hullám indult el a brit szigetekre, mivel az 1962-es „*Nemzetközösségi bevándorlási törvény*” („Commonwealth Immigrants Act”) hatályba lépéséig a nemzetközösség valamennyi polgára *korlátozások nélkül* beléphetett és tartózkodhatott az Egyesült Királyság területén. A „Commonwealth Immigrants Act” értelmében a nem közvetlenül a brit kormányzat – például a gyarmat kormányzója, vagy a protektorátus parancsnoka - által kiadott útlevelel rendelkező CUKC állampolgárokat bevándorlási kontrollnak vetették alá. Azok viszont, akiknek az útlevelet egy független nemzetközösségi államban a British High Commission-ben, vagy egy brit konzulátuson adták ki, továbbra is mentesültek a bevándorlási ellenőrzés alól. A törvény megnövelte továbbá a nemzetközösségi ország állampolgárainak (valamint a brit alattvalóknak és az ír állampolgároknak) a CUKC-státusz elnyeréséhez szükséges tartózkodási idejét egyről öt évre.

Az 1968-as újabb bevándorlási törvény tovább mélyítette az Egyesült Királysághoz szoros szálakkal kötődő CUKC-k (akiknek szabad volt az országba való belépés) és az ilyen erős kötődéssel nem rendelkező állampolgárok (akiket bevándorlási kontrollnak vetettek alá)

⁵⁸⁷ Ibid. Background to British nationality law from BritainUSA.

⁵⁸⁸ Op. Cit. Harris. 80. p.

közi megkülönböztetést. Mindennek az lett az eredménye – kiváltképpen a Nemzetközösség nem olyan rég függetlenné vált kelet-afrikai országaiban –, hogy voltak olyan CUKC állampolgárok, akiknek sehol sem volt joguk letelepedni.

Ezek az okok aztán megalapozták egy új jogszabály szükségességét, így 1971-ben napvilágot látott a „*Bevándorlási törvény*” („*Immigration Act*”). Ez a szabályozás bevezette a *honosság* és a *letelepedési jog* kategóriáját, mely szerint a CUKC státuszúak és más nemzetközösségi polgárok csak abban az esetben kaptak letelepedési jogot az Egyesült Királyságban, amennyiben szüleik és nagyszüleik itt születtek⁵⁸⁹. Tehát a törvényalkotó az addigi domináns *ius soli* alapján álló szabályozásba már jelentősebb arányban belekeverte a *ius sanguinis* elvét.

Ez abba a ritka szituációba hozta az Egyesült Királyságot, hogy bizonyos állampolgárai esetében megtagadhatta, hogy azok az állampolgárságuk országának területére lépjenek. Ennek a furcsa helyzetnek az egyik következménye lett, hogy az Egyesült Királyság nem ratifikálta az Emberi Jogok Európai Egyezményének negyedik pontját, amely garantálja az állampolgárok számára a letelepedéshez való jogot, melyet a nemzetközi jog széles körben elismer.⁵⁹⁰

Ám miután felismerték, hogy a „right of adobe” fogalmának bevezetése csak időleges megoldás lehet, a brit kormányzat megkezdte az állampolgársági jog nagy átfogó reformját, melynek eredménye az 1981-ben megalkotott British Nationality Act.

Az 1981-es Brit állampolgársági törvény (British Nationality Act 1981) új kategóriái

Ez a jogszabály szakított az addigi szabályozással, gyakorlattal és az angol common law által képviselt hagyománnyal. Az állampolgársági kérdésekben a *ius soli* mint addig hagyományosan a fő állampolgárság-keletkeztető elv átadta domináns pozícióját a *ius sanguinis* elvének, de a *ius solit* továbbra is alkalmazta az új törvény. A meghatározó szempont az állampolgárság megállapításánál az lett, hogy valaki Nagy-Britanniában szülessen ott állandó lakos szülőktől (legalább egy legyen közülük, akinek brit állampolgársága vagy letelepedési engedélye van), vagy külföldön szülessen brit

⁵⁸⁹ Op. Cit. Péterfi. 42-43. p.

⁵⁹⁰ Ibid. 43. p.

állampolgárságú szülőktől. Mindkét feltétel gyakorlatilag kizárta az addigi brit alattvalók többségét abból, hogy külön úton a szigetország állampolgárságához jussanak.⁵⁹¹

A konkrét szabályozásra áttérve: az 1981-es „*Brit állampolgársági törvény*” tovább bonyolította az addig sem túl egyszerű képet. Megszüntette a CUKC-státuszt, de a helyébe háromféle új minősítést hozott létre 1983. január elsejétől:

1) A *teljes jogú állampolgár* kategóriája a „*brit állampolgár*” („*British Citizenship*”, továbbiakban: BC) lett. Ide azok tartoztak, akik a korábbi CUKC-státuszú személyek közül *rendelkeztek letelepedési joggal*.

2) *Nagy-Britanniától függő területek állampolgársága* („*British Dependent Territories citizenship*”, továbbiakban: BDTC). Azok a korábbi CUKC-státuszúak tartoztak ide, akik a megmaradt gyarmatok - az új terminológia szerint *függő területek* - egyikén éltek (pl. Hong Kong lakosainak státusza, amíg 1997-ben a terület nem csatlakozott Kínához).

3) *Tengerentúli brit állampolgárság* (*British Overseas Citizenship*, továbbiakban: BOC)

Azokat az egykori CUKC-státuszú személyeket sorolták ide, akik sem a BC, sem a BDTC csoportjába nem tartoztak (az egykori brit gyarmatok; pl. Jamaica lakosai).

A törvény különbséget tesz a BC-k vagy a BDTC-k között aszerint, hogy *leszármazás* által („*by descent*”) vagy a *másképp, mint leszármazással* („*otherwise than by descent*”) szerezték meg ezt a státusukat. A leszármazás általi állampolgárok nem tudják automatikusan átadni az Egyesült Királyságon vagy Tengerentúli Területein kívül született gyermeküknek az állampolgárságot. A BOC-k sem tudják általában továbbadni a BOC státust, kivéve bizonyos eseteket, amikor a hontalanságot vagy más nehézségeket előznek meg vele.

Egy nemzetközösségi ország állampolgára - aki egyben brit alattvaló is - ha már jogosult a „*right of abode*”-ra az 1971-es Bevándorlási törvény értelmében, megtarthatta ezt a státust, feltéve ha nem szünteti meg nemzetközösségi állampolgárságát, vagy a brit alattvalói minőségét 1983 után. A Nemzetközösséghez 1983 után csatlakozó országok (Dél-Afrika, Pakisztán, Namíbia, Kamerun és Mozambik) mentesek e szabály alól. Azok, akik közülük Nagy Britanniába jönnek, a törvény alapján állami juttatásokat igényelhetnek, ha be tudják bizonyítani, hogy tartósan az Egyesült Királyságban szeretnének lakni. Nemzetközösségi

⁵⁹¹ Op. Cit. Harris. 80. p.

állam állampolgárának („*Commonwealth citizen*”, továbbiakban: CC), ha rendelkezik „right of abode”-dal, egy jogosultság igazolásáért kell folyamodnia, amennyiben az Egyesült Királyság területére akar lépni. Az igazolás tulajdonképpen egy címke, melyet a nem-brit útlevelebe ragasztanak be. Az a személy, aki 5 évet meghaladóan tartózkodott az Egyesült Királyság területén, és a „right of abode” értelmében lépett be az országba, kérvényezheti a honosítást, és így a brit útlevele kiadását.⁵⁹²

Brit alattvaló és brit védnökség alatt álló személy (British Subject and British Protected Person)

A brit alattvalói-státusz két jelentésváltozáson ment keresztül. Az 1948-as állampolgársági törvényig a brit állampolgári státusz megegyezett a brit alattvalói minőséggel. 1948-tól az 1981-es jogszabályig terjedő időben a Brit Birodalomhoz tartozó összes személy egyben a Korona alattvalójának is számított. Az 1981-es törvény megtartotta ugyan a *brit alattvaló* („*British subject*”) fogalmát, de immáron csak azokat értették alatta, akik nem voltak brit állampolgárok. Az 1948-1981 közti jelentéstartalmat ezt követően a *nemzetközösség polgára* („*Commonwealth Citizen*”) státusz vitte tovább.⁵⁹³

Bár ez a státus sok tekintetben szimbolikus volt,⁵⁹⁴ mégis néhány fontos jogosítvány fűződött hozzá és fűződik most is. Például amennyiben birtokosa megszerzi az állandó lakhelyet Nagy-Britanniában, ezzel egyidejűleg választójoghoz is jut. Továbbá megalkotása pillanatában ez a státus lehetőséget adott a majdnem 800 millió birtokosának, hogy az európai szigetországban telepedjen le. Az akkor kilépett és köztársasággá alakult Írország polgárainak pedig megadták azt a lehetőséget, hogy párhuzamosan ír állampolgárnak és brit alattvalónak deklarálják magukat. A mai napig egyébként ezen „technikai” probléma miatt a jogszabályok nemzetközösségi és ír állampolgárokról beszélnek.⁵⁹⁵

Visszatérve a brit alattvalói státuszra, arról le lehet mondani, de utána semmilyen indokkal nem lehet újra felvenni. A brit alattvalók (kivéve az Írországhoz kötődőek) elveszítik ezt a státuszukat, ha megszerzik egy másik ország állampolgárságát – kivéve, ha nemzetközösségi állampolgárságról volt szó.

⁵⁹² Az 1981. évi brit állampolgársági törvény. In.: Állampolgársági törvények (Ausztria, Franciaország, Nagy-Britannia, NSZK, Olaszország, Svájc), szerk.: Pintér Katalin, Budapest, 1990. 105- 225. p.

⁵⁹³ Op. Cit. Péterfi. 44. p.

⁵⁹⁴ A nemzetközösségen belül nem „rajong” mindenki ezért a szimbolikus kötődésért, elég például a radikális bűrookra vagy a kanadai Quebec francia szeparatista lakóira gondolni. Op. Cit. Halász. 109. p. 228. lbj.

⁵⁹⁵ Ibid. 119. p.

Az 1981-es törvény értelmében a brit alattvalói státust nem lehet továbbadni a gyermekeknek, bár a Home Secretary-nak diszkréciós joga, hogy regisztrálja a gyermeket, mint brit alattvalót. Ezt a jogkört azonban nagyon ritkán alkalmazzák. Napjainkban a brit alattvalók főként az indiai szubkontinensről és Írországból származnak.

Okulva az 1948-as törvény következtében keletkezett számtalan hontalan esetéből, a törvény létrehozta még a „brit védelem alatt álló személy” („*British Protected Person*„, továbbiakban: BPP) kategóriáját, ami *nem az állampolgárság egy fajtája* – lévén a BPP-k sosem voltak brit alattvalók – hanem egy olyan státus, ahová az egykori brit protektorátusok (pl.: Egyiptom) lakói tartoztak.

A BBP-k azok a személyek, akiknek kapcsolata volt korábbi brit protektorátussal, brit védnökség alatt álló állammal, népszövetségi mandátumterülettel, vagy ENSZ gyámsági területtel. Ezek a területek főleg Afrikában és Ázsiában találhatóak. A BBP-eket nem szabad összetéveszteni a BOC-okkal, akiknek hasonló kötődésük volt a korábbi brit gyarmatokhoz. A fent említett területek ugyanis *jogilag sohasem minősültek gyarmatnak*. A BBP-eket nem tekintik hontalannak, mert van valamilyen állampolgárságuk. Ők akkor veszítik el ezt a státuszukat, ha megszerzik valamely állam állampolgárságát.⁵⁹⁶

A felsorolt csoportok (BDTC, BOC, BPP) tartalmukat tekintve csupán *tiszteleti kategóriát* jelentenek, hiszen az Egyesült Királyságba való szabad belépést és az ottani letelepedés jogát *csak* a brit állampolgár (BC) kategóriájába tartozó személyek kapták meg.⁵⁹⁷

A (Tengerentúli) Brit Nemzetiségű Polgárok /„British National (Overseas)”/

Hong Kong 1997-es átadása Kínának újabb speciális státusz létrejöttét eredményezte: A *(Tengerentúli) Brit Nemzetiségű Polgárok /„British National (Overseas)”* továbbiakban: BN(O)/ kategóriájának megszületését. Körübelül három és fél millió Hong kong-i lakos birtokolta a *Brit függő területek állampolgára* (BDTC) státuszt, ezen kívül még közel két millió pedig arra várt, hogy megkapja. A városállam átadása következtében ők mind elveszítették volna ezt a státuszt, és kínai állampolgárokká váltak volna. A Hong Kong átadását követő bizonytalanság kiküszöbölésére az Egyesült Királyság egy új állampolgársági kategóriát /BN(O)/ hozott létre, melyet a hong kong-i BTDC-k nyerhettek el. Bármely hong kong-i BDTC megkaphatta - kérelemre - a tovább nem adható BN(O) státuszt. Amennyiben a

⁵⁹⁶ Op. Cit. Állampolgársági törvények 105-225.p.

⁵⁹⁷ Op. Cit. Péterfi. 45. p.

kérelmet pozitívan bírálták el, úgy az illetőnek brit útlevelet adtak, de nem nyerte el az európai szigetországban való letelepedés jogát. Teljes jogú brit állampolgárságot (BC) csak az a hong-kongi lakos kapott, aki legalább öt évig élt Nagy-Britanniában, vagy brit nagyszülei voltak, esetleg brit katonafeleségek, hadiözvegyek, és még néhány igen speciális esetben.⁵⁹⁸

A Brit tengerentúli területekről szóló törvény (British Overseas Territories Act 2002)

2002-ben a törvényhozás megváltoztatta a „Brit függő területek” elnevezést „Brit tengerentúli területek”-re (British Dependent Territories-t *British Overseas Territories-ra*, továbbiakban: BOT), és a brit függő területek állampolgárságát brit tengerentúli területek állampolgárságára (British Dependent Territories Citizenshipet *British Overseas Territories Citizenship-re*, továbbiakban: BOTC). Ez a változtatás rá akart világítani, hogy ezek többé nem függő státusú területek, de ugyanakkor némi kavargást is okozott az újonnan bevezetett „*British Overseas Territories Citizen*” (BOTC) és a „British Overseas Citizen” (BOC) fogalmak közti eligazodásban. Miután többnyire nagyon kicsi és gyéren lakott szigetekről volt szó⁵⁹⁹, amelyek a migráció szempontjából nem voltak jelentősek, a brit kormány a helyzet egyszerűsítése jegyében 2002. július 4-ével teljes jogú brit állampolgárságot (BC) adományozott az összes BOTC-nek, akiknek joguk van regisztráltatni magukat, s akiknek sehol másutt nem volt letelepedési joguk vagy más állampolgárságuk. Ők elnyerik a „right of abode”-t is, kivéve azokat, akiknek kizárólag a katonai támaszpontokkal van kapcsolata.⁶⁰⁰

A Falkland-szigetek lakóinál alkalmazott megoldás szolgált mintájául a fentiekben említett nagyvonalú állampolgárság-adományozásnak. A Falkland-szigetek lakosságának 1983 előtt született tagjai brit állampolgárságot (BC) kaptak. Aki 1983 után született, az akkor lett brit állampolgár (BC), ha egyik szülője brit állampolgár volt, vagy a szigetek letelepedett lakosa.⁶⁰¹

⁵⁹⁸ Ibid. 46. p.

⁵⁹⁹ Anguilla, Bermuda, British Antarctic Territory, Chagos-szigetek, Cayman-szigetek, Falkland-szigetek, Gibraltár, Montserrat, Pitcairn-sziget, Szent Ilona és függő területei, Dél-Georgia és Déli-Sandwich-szigetek, Akrotiri és Dhekelia (független katonai területek Cipruson), Turk- és Caicos-szigetek, Virgin-szigetek.

⁶⁰⁰ British Overseas Citizen – Current Status. <http://www.gherson.com/news.php3?article=boc2>

⁶⁰¹ Op. Cit Péterfi. 46. p.

A 2002-es állampolgársági, bevándorlási és menekültügyi törvény (Nationality, Immigration & Asylum Act 2002)

Ez a törvény sok vonatkozásban nagy változásokat hozott az állampolgársági jogban. A jogszabály a BOTC, BOC, BS, BPP státuszú személyek számára kérvényre lehetővé tette a teljes jogú brit állampolgárság (BC) megszerzését és a Nagy-Britanniában történő letelepedést, ha nem volt másik állampolgárságuk, és 2002. július 4-e után nem mondtak le, önként nem hagytak el, és valamely cselekvés vagy mulasztás miatt nem veszítettek el bármely állampolgárságot. Továbbá nem rendelkezettek egy országban sem letelepedési joggal és de facto hontalannak kellett lenniük.⁶⁰²

*Kivételt képeztek a két ciprusi önálló katonai terület („Soverign Base Area”) BOTC-státuszú lakosai, illetve – egészen 2004-ig, az ügyben a teljes jogú brit állampolgárság adományozását hozó brit legfelsőbb bírósági döntésig – az Indiai-óceánon fekvő Diego Garcia és Ascension brit szigeteken őslakos, de a területen lévő USA katonai támaszpont miatt kitelepített iloi nép tagjai.*⁶⁰³

A törvény megadta továbbá a *leszármazás általi brit állampolgárként való regisztráció jogát* azoknak az 1961. február 8. és 1982. december 31. között született személyeknek, akik azért nem szerezték meg az állampolgárságot, mivel az anyjuk (ebben az időben) nem tudta átadni azt, de az 1981-es British Nationality Act után automatikusan megszerezték volna.

A törvény bevezette a *brit állampolgárságtól való megfosztás* (“*Deprivation of British nationality*”) kategóriáját is. Ennek értelmében a brit állampolgárokat meg lehet fosztani állampolgárságuktól, ha a Secretary of State meggyőződött arról, hogy az érintettek felelősek olyan cselekményekért, melyek komoly hátrányt okoztak az Egyesült Királyság vagy egy Tengerentúli terület alapvető érdekeinek. Ez az intézkedés *csakis kettős (vagy többes) állampolgárok esetén alkalmazható*, mivel a törvényalkotó célja szerint nem okozhat hontalanságot.⁶⁰⁴

E törvényt megelőzően azok a brit állampolgárok, akik állampolgárságukat brit területen való születés vagy leszármazás útján szerezték, szemben a honosított vagy regisztrált

⁶⁰² New bill on UK immigration, nationality and asylum. http://www.gherson.com/news.php3?article=new_bill

⁶⁰³ Ezek a szigeteken lévő amerikai támaszpontok személyzete leszármazottjainak állampolgársága érdekes, hiszen 1983-ig a brit területen való születés BDTC-státuszú brit állampolgárságot eredményezett. Így egy amerikai állampolgárságú támaszponti dolgozónak 1983 előtt született gyermeke brit állampolgár lett. British Nationality – Birth in a British Colony. <http://australianz.topcities.com/britishcitizenship5.htm>

⁶⁰⁴ Ibid. British Nationality – Birth in a British Colony. <http://australianz.topcities.com/britishcitizenship5.htm>

állampolgárokkal, nem voltak megfoszthatóak állampolgárságuktól, így ezt jelentős változásként értékelhetjük.

A jogszabály a kérelmezők számára különböző, az európai országokban megszokott feltételeket szabott meg – valamelyik helyi nyelv ismeretét (angol, skót vagy walesi gael), társadalom- és országismeretét („*Life in the United Kingdom Test*”), büntetlen előéletet stb.⁶⁰⁵ Erősödik tehát a brit állampolgárság egyfajta kulturális, nyelvi, etnikai jellege. Az utóbbi szabályozás további szembetűnő érdekessége, hogy a feltételeknél már számol az 1999-ben végrehajtott devolúciós folyamat következményeivel, azaz a belső önkormányzati politikai entitások (Skócia és Wales) létrejöttével és azok nyelvi jogaival.⁶⁰⁶

A 2006-os Bevándorlási, menedékjogi és állampolgársági törvény (Immigration, Asylum and Nationality Act 2006)

A legújabb novella által eszközölt módosítások közül ki kell emelni, hogy megengedi a Secretary of State-nek, hogy brit állampolgárt megfosszon az állampolgárságától, azon az alapon, hogy ez elősegíti a közjót ("conducive to the public good"). Ez egy jóval kevésbé szigorú és egyértelmű követelmény, mint amit a 2002-es törvény megfogalmazott, és 2006. június 16-ától lépett hatályba. A törvény értelmében a „right of abode” is visszavonható ugyanezen az alapon.

A törvény bevezeti a “derék személyiség” (“good character”) elvárásokat minden brit állampolgárság megszerzése esetén. Ez alól kivétel a hontalanság alapján történő regisztráció és a 10 éven alattiak esetén történő regisztráció esete, mely rendelkezés 2006. december 4-én lépett hatályba.⁶⁰⁷

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a brit modell alapvetően a ius soli talaján áll mind a mai napig. Ius soli alapján szerez brit állampolgárságot minden az Egyesült Királyság területén született személy, de a ius sanguinis fennállása is szükséges a státusz keletkezéséhez, hiszen a területen való születésen kívül legalább az egyik szülőnek brit állampolgárnak vagy állandó lakosnak kell lennie. A ius soli további fontosságát mutatja, hogy a ius sanguinis megléte esetén is feltűnik a területi elv: brit anya gyermekeként, vagy

⁶⁰⁵ Op. Cit. Péterfi. 44-46. o.

⁶⁰⁶ Op. Cit. Halász. 111. p.

⁶⁰⁷ <http://www.ind.homeoffice.gov.uk/documents>

brit apa törvényes gyermekeként lehet megszerezni az állampolgárságot, amennyiben az illető szülő *nem leszármazás útján* lett brit állampolgár⁶⁰⁸. A *ius sanguinis* egyrészt az idegen eredetű bevándorlókkal szemben, másrészt a brit birodalom felbomlása utáni időkben jelent meg stabilan a szabályozásban anélkül, hogy a *ius soli* főszabályi mivolta megkérdőjeleződött volna.

A szerzési jogcímek közt a *ius soli* kiemelt helye a *hagyományból* fakadhat, ami az egész szigetországi jogrendszer és létforma szövetét képezi. Ez a hagyománytisztelet járult hozzá a monarchia fennmaradásához is, amelynek közjogi alapja a hosszú, szerves fejlődéssel kialakuló viszonyrendszer a Korona és a Parlament közt. Az angol polgári forradalom idején a király és a Parlament közötti küzdelem a *Parlament győzelmét hozta, s ez a szuverenitásnak a Koronáról Parlamentre szállását eredményezte*, amelyet - alkotmányos elvként rögzülve - az angol polgári átalakulás legfontosabb, máig ható hozadékának tartunk. *De a monarchiát mégsem hagyták el a britek*, a köztársasági államforma bevezetése csak múló kísérlet maradt csupán (1649-1660).

A köztársasági intermezzót követő időszak két uralomváltásának (II. Károly visszahívása, illetve Orániai Vilmos és Mária trónra kerülése) legalizálása parlamenti határozattal ment végbe, ami egyrészt erősítette a parlament szimbolikus erejét és politikai szupremáciáját, de másrészt magába foglalta a „*King in Parliament*”-elv továbbvitelének igényét – azaz hogy a törvényalkotás három ősi pillére a lordok háza, az alsóház ÉS az uralkodó.⁶⁰⁹ Az angol történeti alkotmány két fontos jogszabálya, a *Bill of Rights* és az *Act of Settlement* ugyan korlátozza a korban megszokott lehetőségekhez képest a leendő brit uralkodó jogosítványait, de *a monarchiát nem szünteti meg*. A monarchia léte tette lehetővé a Brit Birodalomhoz tartozás hosszú ideig egyetlen személyi státuszának, a brit alattvalói jogcímnél az alkalmazását is, ami az államot megszemélyesítő uralkodóhoz fűződő hűség alapult. Ez volt „*a hála adóssága*” amiért a Korona megvédte őket gyermekkoruk időtartama alatt. Ennél fogva a születési hely által keletkező állampolgárság egész életre szól, és a common law szerint nem volt eltávolítható, visszavonható - tekintet nélkül a lakhelyre.

A common law tehát – a britekre oly jellemző pragmatizmussal – a *ius solit* összekapcsolta a monarchiával, de a területi elv alkalmazása a kialakuló Brit Birodalom sok meghódított területének összefogására is alkalmas eszközként szolgált. Ezért a brit állampolgársági jog fejlődése arra is kiváló példa, hogy egy rendkívül tarka etnikumú világbirodalom milyen módon próbál egységes identitást adni polgárainak.

⁶⁰⁸ Op. Cit. Péterfi. 49. p.

⁶⁰⁹ Dicey, A., V.: Bevezetés az angol alkotmányjogba. Budapest, 1902. 223. p.

A Birodalom felbomlásának története az állampolgársági jogviszony prizmáján keresztül viszont azt mutatja meg, hogy minden, a jogterületen fogatosított egyszerűsítési és egységesítési törekvése ellenére Nagy-Britannia nem tudott (és valószínűleg nem is akart) szakítani a különböző státusok gyakorlatával. A hagyománytiszteletet jogi köntösbe bújtatva így próbálja meg a szigetország átmenteni az egykori nagyság emlékét – táplálva ezzel az új nemzedékek állampolgári öntudatát.

V. Állampolgári státusz egy birodalom felbomlása után: Észtország példája

Az államutódlás jogi szabályozása

Az államutódlás tömör megfogalmazásban nem más, mint *egy államnak egy másik állammal való felváltása a nemzetközi kapcsolatokért viselt felelősség vonatkozásában.* A helyzet viszont nem ilyen definíciószerűen egyszerű, mivel összetett problémák keletkeznek egy államiság felbomlásakor, ezért az államutódlást egy „holdingszerűen” vagy „amőbaformában” megnyilvánuló laza és rugalmasan pulzáló fogalomként használhatjuk, amely egy meghatározott terület feletti szuverén hatalom tényleges változásában nyilvánul meg. Ez a laza és rugalmas jelleg segíthet akkor, amikor kellően nem tisztázott, hogy milyen jogalapon és milyen jogok és kötelezettségek szállnak át az egyik államról a másikra. Rengeteg függ a konkrét körülményektől, hogy mondjuk két állam egyesülése történik meg, hogy egy új, harmadik állam szülessen, vagy egy állam két vagy több részre válik szét, illetve egy államból kiválik egy terület új állam alkotása céljából, továbbá mikor egy volt gyarmatból keletkezik egy új állam. A főbb formák tehát sokfélék:

- egyesülés
- felbomlás
- elszakadás
- hozzácsatolás
- gyarmati sorból való felszabadulás.⁶¹⁰

Az új állam keletkezésében a döntő momentum *a másik államok elismerése és a szétváló felek beleegyezése.* Az utódlás jogi időpontja általában *a függetlenség kinyilvánításának napja,* amikor az utódállam az elődállam helyébe lép az utódlással érintett nemzetközi felelőssége tekintetében.⁶¹¹

⁶¹⁰ Op. Cit. Shaw. 782. p.

⁶¹¹ Shaw szerint meg kell különböztetni az államutódlás kérdését a kormányzat – különösen forradalmi úton végbemenő – felváltásától s ez ebből következő elismeréstől és felelősségtől. Ibid. 782. p.

Az államutódlás problematikája azonban nem megy szembe az államok nemzetközi jog által megállapított szokásos jogaival és kötelezettségeivel. Utóbbiak *fennállását a szuverenitás megléte és a nemzetközi jog alapelveinek érvényesülése* biztosítja.

A nemzetközi jog területén azonban, ahogy már megjegyeztük, nincs egységes szabályrendszer az államutódlásra, sok előírást az élet kényszerített ki, vagyis az egyes politikai változásokra adott konkrét válaszokból lettek aztán nemzetközi jogi szabályok, amik főképp a *nemzetközi szokásjog* területén jöttek létre. Ahogy a német legfelsőbb bíróság a „*Kémkedés üldözése*” elnevezésű ügy kapcsán kijelentette: „*az államutódlás problémája a nemzetközi jog egyik legvitatottabb területe*”.⁶¹² Nemzetközi egyezményt a témában kettőt kötöttek: az *1978-as bécsi egyezményt a szerződéseken való államutódlásról, valamint az 1983-as – szintén bécsi - egyezményt, az állami vagyonban, az archívumokban és az adósságok tekintetében való utódlásról*.⁶¹³ A problémakört jól jellemzi a nemzetközi Jugoszlávia-konferencia által 1991 szeptemberében létrehozott ún. *Badinter-bizottság* jelentése, melyben a bizottság kijelenti, hogy „nagyon kevés olyan jól megalapozott nemzetközi jogi elv létezik, amely az államutódlásra alkalmazható. Ezeknek az elveknek az alkalmazását többnyire esetenként határozzák meg, bár az 1978-as és az 1983-as bécsi egyezmény ad bizonyos iránymutatást.”⁶¹⁴

Az államutódlás azonban felveti azt a kérdést, hogy *melyik állam polgárságát szerzi vagy tartja meg a kérdéses területen élő személy?* A probléma nem újkeletű, a terület átengedése az államközi viszonyokban eredeti szerzőmód, de a jogutódnak nem ad automatikus jogot a területen élők feletti impériumra. A kérdés eldöntésében az egyik leggyakrabban alkalmazott módszer, az ún. *opciós jog*⁶¹⁵, amely szerint a jogutód területein élőknek nemzetközi jogilag biztosított döntési joga van abban, hogy fenn kívánják-e tartani a régi államhoz való tartozásukat, vagy az új állam polgárai szeretnének-e lenni.⁶¹⁶

Az államutódlással történő állampolgárság-szerzés jogtörténetének első nyomai az *1713-as utrechti békéhez* vezetnek vissza, ahol kimondták, hogy az államok szerződéssel

⁶¹² No. 2 BGz 38/91. ügy. In. Ibid. 783. p.

⁶¹³ Az 1978-as egyezmény 1996-ban lépett hatályba, de az 1983-as megállapodás még nem hatályosult.

⁶¹⁴ Arbitration Commission of the European Conference of Yugoslavia. 13. számú vélemény. In. Ibid. 783. p.

⁶¹⁵ A magyar állampolgárság XX. századi történetének méltányossági szabályainál részletesen ismertetjük a versailles-i békerendszer magyar vonatkozásának, a trianoni békeszerződésnek az opciós jogot tartalmazó előírásait.

Hargitai József megjegyzi, hogy az opciós joghoz közelálló rendelkezést tartalmaz a Diplomáciai Kapcsolatokról szóló Bécsi Egyezményhez (1961), illetve a Konzuli Kapcsolatokról szóló Bécsi Egyezményhez (1963) csatolt, az Állampolgárság Megszerzéséről szóló Fakultatív Jegyzőkönyvek egyik előírása, mely szerint a konzuli képviselők tagjai, valamint a háztartásukhoz tartozó személyek - ha nem a fogadó állam polgárai – akkor a fogadó állam állampolgárságát nem nyerik el kizárólag ennek az államnak szabályai alapján. Op. Cit. Hargitai. 707. p.

⁶¹⁶ Op. Cit. Tóth. 36. p.

biztosítják az átengedett területek lakosainak, hogy a megjelölt határidőn belül ingóságaikkal együtt kivándorolhassanak, tehát egyfajta költözködési kényszert fogalmaztak meg. Az átengedett területek új állampolgárságát választóknak aztán – többek között – az 1860-as francia-szardíniai szerződés, majd az 1864-es bécsi béke engedte meg az átengedett területeken fekvő ingatlanjaik megtartását. Területváltozáskor a XIX. század második felében és a XX. század elején az állampolgárság megállapítása esetén a következő elveket alakították ki:

- 1.) a lakóhelyhez igazodás (pl. az 1919-es versailles-i békerendszer belga és csehszlovák szerződésai)
- 2.) az illető leszármazása
- 3.) a lakóhely és a leszármazás kombinációja (pl. az 1871-es frankfurti szerződés)
- 4.) a lakóhely vagy a leszármazás kombinációja (pl. az 1860-es torinói szerződés)⁶¹⁷

A XX. század végén a szocialista blokk megszűnése az addigi európai államrendszerben – nemegyszer véres – változásokat eredményezett. A Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlása az államutódlással kapcsolatos állampolgársági kérdéseket ismét elemi erővel hozta felszínre. A nemzetközi jog területén az elvi hivatkozáshoz jogalapot teremtett a már hivatkozott Badinter-bizottság azon véleménye, amely az önrendelkezés elve alapján megállapította, hogy „e jogból eredően minden egyén választhat, hogy ahhoz az etnikai, vallási vagy nyelvi közösséghez tartozzék, amelyikhez kíván...ennek az elvnek...egyik következménye az lehet, hogy a köztársaságok⁶¹⁸ közötti megállapodásokban ismerjék el az egyéneknek azt a jogát, hogy megszerezhetik a választásuk szerinti állampolgárságot mindazokkal a jogokkal és kötelezettségekkel, amelyekkel az adott állam esetében járnak.”⁶¹⁹

Az európai integráció folyamatában az állampolgársági jog területén megalkotott – már többször hivatkozott – *1997-es ET Egyezmény* is rendelkezett az államutódlás állampolgárságot érintő eseteiről. Az Egyezmény 18. cikke kimondja, hogy az állampolgársági ügyekben minden részes állam köteles tiszteletben tartani a jogállamiság

⁶¹⁷ Ibid. 37. p.

⁶¹⁸ Bosznia-Hercegovina és Horvátország

⁶¹⁹ A bizottság azt a végkövetkeztetést vonta le, hogy a köztársaságoknak „lehetővé kell tenniük a kisebbségek és etnikai csoportok tagjainak (pl. a szerbeknek Bosznia-Hercegovinában és Horvátországban) valamennyi, a nemzetközi jog által elismert emberi jog és alapvető szabadság élvezetét, ideértve, olyan esetekben, amikor megfelelő, az állampolgárságuk megválasztásának a jogát” Arbitration Commission of the European Conference of Yugoslavia. 2. számú vélemény. In. Op. Cit. Shaw. 816-817. p.

alapelveit, az emberi jogi szabályokat, az ET Egyezmény alapelveit⁶²⁰ és különösen a hontalanság elkerülését.

Államutódláskor az állampolgárság megadásáról vagy megtartásáról szóló döntéshozatalban az államok kötelesek figyelembe venni

- a.) az érintett személynek az államhoz fűződő valódi és tényleges kapcsolatát,
- b.) az államutódlás időpontjában az érintett személy szokásos tartózkodási helyét,
- c.) az érintett személy akaratát,
- d.) az érintett személy területi származását,
- e.) azt a körülményt, hogy a többes állampolgárságot is el kell tűrni, ha az érintett személynek az előző állampolgárságról való lemondása nem lehetséges vagy aránytalan nehézségek miatt ésszerűen nem követelhető meg.

A 19. cikk szerint *az államok egymás közötti megállapodás útján* kötelesek megkísérelni az állampolgársági ügyek szabályozását, míg a 20. cikk azt írja elő, hogy ha az államutódlás következtében az illető a jogelőd állam polgársága mellett dönt, akkor *eredeti lakóhelye szerint külföldinek számít és jogosult az új államban maradni* – tehát nem sújtja költözködési kényszer. Ilyenkor megilleti a jogutód állam polgáraival azonos bánásmód a szociális és gazdasági jogok tekintetében, kivéve a közszolgálatban való alkalmazást.

A Nemzetközi Jogi Bizottság 1999-ben tervezetet (továbbiakban: tervezet) fogadott el „*A természetes személyek állampolgárságáról az államutódlás tekintetében*”.⁶²¹ A tervezet 1. cikke szerint az államutódlás idején *a jogelőd állam polgárának joga van* – a szerzősmódtól függetlenül – *legalább az érintett államok egyikének állampolgári státuszát megszerezni*. A tervezet további rendelkezései a hontalanság elkerülését célozzák, a szokásos lakóhely állampolgárság-keletkeztető tényét igyekeznek körülbástyázni, a család egységének elve érvényesítésének gyakorlati szabályait írják elő, az opciós jog gyakorlásának módját részletezik, illetve az egyes utódlási helyzetek és azok állampolgársági vonatkozásait írják le.⁶²²

⁶²⁰ Az ET Egyezmény 4. cikke az alábbi alapelveket nevezi meg:

- minden személynek joga van valamely állampolgársághoz
- a hontalanságot el kell kerülni
- az állampolgárságtól való önkényes megfosztás tilalma
- a házasságkötés nincs negatív hatással a házastársak állampolgárságára.

Az 5. cikk szerint tilos a nem, valláson, fajon, bőrszínen, nemzeti vagy etnikai származáson alapuló megkülönböztetés, gyakorlat, illetve tilos a diszkrimináció a született és honosított állampolgárok között is.

⁶²¹ Report of the International Law Commission on its 51st Session. A/54/10, 1999.

⁶²² Op. Cit. Shaw. 818-819. p.

A Szovjetunió felbomlásából adódó állampolgársági problémák

1991. december 21-én a szovjet tagköztársaságok – a baltiak és Grúzia kivételével – megalakították a Független Államok Közösségét (FÁK) és az almati nyilatkozatban kinyilvánították, hogy a FÁK létrehozásával „a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége megszűnik”.⁶²³ A FÁK államfői tanácsa megegyezett abban, hogy támogatni fogják, hogy „Oroszország folytassa a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének tagságát az ENSZ-ben – beleértve a Biztonsági Tanácsban viselt állandó tagságot is -, valamint a többi nemzetközi szervezetben”.⁶²⁴ Ezt a jogfolytonossági nyilatkozatot aztán a nemzetközi gyakorlat is akceptálta.

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának adatai szerint a Szovjetunió felbomlását követően mintegy 60 millióan kerültek kisebbségi státuszba, közülük kb. 25 millió orosz, 6,7 millió ukrán, 2,5 millió üzbég, 1-1 millió örmény és tadzsik. Nagyon jelentős számú orosz került Kazahsztánhoz (38 %-a az állam lakóinak), Lett- és Észtországhoz (az ország lakosságának kb. 30 %-át alkotják), Ukrajnához (22 %-a a lakosoknak) és Kirgizisztánhoz (a lakosság 20 %-a orosz).⁶²⁵

A 25 milliós orosz nemzetiségnek - ami a 145 milliós orosz népesség 17 %-át teszi ki - 60 %-a az európai utódállamokban, 40 %-a az ázsiai köztársaságokban él.⁶²⁶

Az újonnan létrejött szovjet utódállamok állampolgársági jogszabályainak és a tárgyhoz fűződő joggyakorlat vizsgálata alapján a „kezdő állampolgári kör” tekintetében az államutódlás bekövetkeztekor három módot lehet megkülönböztetni:

- 1.) a „*nulla választás*” („*zero option*”), amikor az új állam területén lakó valamennyi állandó lakos ipso facto állampolgár lesz.
- 2.) *Az eredeti tagköztársasági állampolgárok fedik le az új állam polgárainak körét.*
- 3.) A „*visszaállított állampolgárság*” esetén az utódállamok helyreállított („*restored*”) államiságú területként aposztrofálják magukat és a Szovjetunióhoz tartozásukat megelőző szuverén időszakuk alatt hatályban lévő állampolgársági szabályaikat léptetik újjól hatályba.

⁶²³ Ezt megelőzően Oroszország, Fehéroroszország és Ukrajna által aláírt minszki megállapodás megállapította, hogy a Szovjetunió „mint a nemzetközi jog alanya nincs többé”. Ibid. 785. p.

⁶²⁴ Ibid. 186-187. p.

⁶²⁵ Op. Cit. Ambrus. 12. p.

⁶²⁶ Köztes-Európa 1763-1993 (Térképgyűjtemény). Összeállította: Pándi Lajos. Budapest, 1997. 606. p.

A fenti módozatok bármelyike alkalmazásának következtében nagyszámú ex-szovjet állampolgár maradt ki a „kezdő állampolgári körből”.⁶²⁷

Ennek rövid illusztrációjaként – mielőtt bővebben rátérnénk a fő témaként vizsgált észt állampolgárság viszontagságos történetére – megemlítjük *az ukránok és fehéroroszk, a krími tatárok, valamint a meszhet törökök* esetét.

A „külföldi” tagköztársaságokban munkát vállalt vagy ott letelepedett ukránok és fehéroroszk kimaradtak a „kezdő állampolgári körből”, mivel az adott időpontban nem tartózkodtak a származási országuk területén. Emiatt honosítási eljárásban kérelmezniük kellett az állampolgárságot s az ügyükben való pozitív döntés meghozataláig de jure hontalannak számítanak.

Sztálin 1944 májusában – kollektív büntetésként – mintegy 400 ezer krími tatárt deportált Közép-Ázsiába. A szovjetunió felbomlása után közülük közel 250 ezren visszatértek egykori szülőföldjükre, de az ukrán állampolgárságot – főként az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának az érintett államok közti közvetítő tevékenységének eredményeként - csak nagy nehézségek és hosszabb időt követően szerezték meg s közülük még sokak állampolgári státusza a mai napig rendezetlen.⁶²⁸

Ugyanígy tett Sztálin 1944-ben a grúziai meszhet törökök 200 ezres közösségével, akiket Üzbegisztánba deportált. A félévszázados helyben lakást és munkaviszonyban levést követően már a nemzetközi szabályok szerint sem menekültnek, sem migránsnak nem számítottak. Grúziában 1989-ben kitört véres etnikai zavargások alkalmával a szovjet csapatok evakuálták a meszhet törököket, akik ezt követően szétszóródtak a tagköztársaságok területén, ahol a létrejövő új államokban jelenleg hontalanként élik életüket.⁶²⁹

A balti államokat – Észtországot, Lettországot és Litvániát – Sztálin a Molotov-Ribbentrop- paktum titkos záradéka alapján 1940-ben annektálta, amely tényt néhány állam semmilyen formában nem ismerte el⁶³⁰, míg más országok de facto tudomásul vettek, viszont de jure nem fogadtak el.⁶³¹ A balti államok 1991 augusztusában kinyilvánították függetlenségüket, melyet az Európai Közösségek 1991. augusztus 27-én nyilatkozatban ismert el⁶³², üdvözölvén „a balti államok 1941-ben elveszett szuverenitásának és függetlenségének

⁶²⁷ Ibid. 12. p.

⁶²⁸ Social Assessment of the Formerly Deported Polpulation int he Autonomous Republic of Crimea: A Participatory Rapid Appriaisal, European Series Vol. 4. No. 1. 1998, UNHCR Regional Bureau for Europe, Genf, 19-26. p. In. Ibid. 13. p.

⁶²⁹ NGO Manual on International and Regional Instruments Concerning Refugees and Human Rights, UNHCR, European Series, 1998. 208. p. In. Ibid. 13. p.

⁶³⁰ Például az Amerikai Egyesült Államok.

⁶³¹ Például Nagy-Britannia.

⁶³² Az Amerikai Egyesült Államok mindezt 1991. szeptember 4-én tette meg.

helyreállítását”. A „visszaállított függetlenség” nemzetközi elismerésének hatása abban volt tettenérhető, hogy Észtországot, Lettországot és Litvániát nem tekintette a nemzetközi közösség a Szovjetunió klasszikus értelemben vett utódállamának.⁶³³

Mindebből azonban bonyolult állampolgársági helyzetek keletkeztek, amiket *Észtország* példáján fogunk az alábbiakban részletesen bemutatni.

Az észt államiság történeti fejlődése

Az észtek történelme változatos képet mutat, amelynek legfőbb jellemzője *az önálló államiság hiánya egészen a XX. századig*. A pogány észt törzseket a német Kardtestvérek Lovagrend hódoltatja a XIII. század elején, majd ezt követően az észt területeken a dánok és - a Kardtestvérek Lovagrendjét magába olvasztó – Német Lovagrend osztoztak. Az észt földek nagy része a középkori Livóniához tartozott, melynek birtoklásáért – a Lovagrend hanyatlását követően – a svédek, a dánok, az oroszok és a lengyelek folytattak váltakozó szerencsével háborúkat. E hatalmak közti küzdelmek tartós uralmat nem eredményeztek, az majd csak az oroszoknak sikerült a svédek elleni északi háború (1700-1721) során. Az Orosz Birodalom az észt területeket 1710-ben kebelezte be, mely uralom aztán több mint kétszáz évig fennállt.

A cári fennhatóságnak az 1917-es orosz forradalom vetett véget, mely egyúttal megnyitotta az önálló államiság felé vezető utat. Ennek első lépéseként az észtek a pétervári Ideiglenes Kormánytól megkapták az autonómiát, majd nem sokkal ezután 1918. február 24-én kinyilvánították a teljes függetlenséget. Az ezt követő német katonai megszállás, majd a németek kivonulása után a Vörös Hadsereg inváziója jelentős kihívás volt az önállóságra törekvő Észtország számára. A függetlenségi harcok végére a Szovjet-Oroszországgal Tartuban, 1920-ban megkötött béke tett pontot, melyben az oroszok „örök időkre” lemondtak az Észtország feletti uralomról.⁶³⁴

Az önálló államiság első időszaka, illetve az „örök időkre” szóló szovjet távolságtartás mindössze 1940-ig tartott, amikor a Szovjetunió – az 1939. augusztus 23-i Molotov-Ribbentrop-paktum titkos záradéka alapján – megszállta a három balti államot, köztük Észtországot. Ezt követően a katonailag okkupált balti országokban szovjetbarát kormányok

⁶³³ Op. Cit. Shaw. 785. p.

⁶³⁴ Rauch-Misiunas-Taagepera: A balti államok története. Budapest, 1994. 172-173. p.

alakultak, amelyek elképesztő csalásokkal tarkított választásokat tartottak és az így megalakult, immáron kommunista többségű „népi nemzetgyűlések” első ülésükön kérték országaik felvételét a Szovjetunióba. A szovjet Legfelsőbb Tanács 1940. augusztus 6-án teljesítette Észtország „kérését”.⁶³⁵

A nácik 1941 augusztusában történő bevonulásáig eltelt alig egy esztendő alatt a szovjetek annyi gyűlöletet halmoztak fel alapos, rendszer-átalakító munkálkodásukkal, hogy az észtek felszabadítóként üdvözölték az országukat elfoglaló német csapatokat. Az önálló államiság visszaállításának igénye által indítatva harcoltak aztán tömegesen a Vörös Hadsereg ellen a német csapatok kötelékében és tartottak ki a Harmadik Birodalom oldalán egészen 1944 októberéig.

Sztálin ezt természetesen nem felejtette el s a kollektív büntetés a deportálásokban manifesztálódott. Az enyhülést követően az orosz politika tudatosan integrálta be egyre inkább a Szovjetunióba Észtországot, de majd fél évszázad sem volt elegendő arra, hogy az észtekből kitörölje a függetlenség iránti vágyat.

Mindez aztán a Gorbacsovi-fordulat után már egyre inkább nem csak a vágyalom kategóriájába tartozott, hanem fokozatosan reális lehetőséggé vált. Gorbacsov a balti államokban alakult népfront mozgalmak aktivitását kezdetben rokonszenvvel szemlélte és a Szovjetunió megújításában szövetségesként tekintett ezen erőkre. Idővel azonban, ahogy a balti országok az autonómia követelésétől, az Unió valódi föderációvá vagy konföderációvá való átalakítási igényén át eljutottak az állami függetlenség helyreállításának kinyilvánításáig, ez a szimpátia elmúlt. Egy ponton túl az eseményeket már nem lehetett reform-moderben tartani, az Unióból való kiválás és a szuverenitás visszaállítása vált a baltiak egyértelmű céljává.

Ennek a folyamatnak Észtországban az első jelentős állomása az Észt Szovjet Szocialista Köztársaság (ÉSZSZK) Legfelsőbb Tanácsának 1988. november 11-i döntése, melyben kinyilvánította a szuverenitást.⁶³⁶

A nemzeti identitás megerősítése útján fontos lépésnek bizonyult, amikor a törvényhozó szerv, a Legfelsőbb Tanács 1988 decemberében az észt nyelvet hivatalos nyelvvé nyilvánította, majd az 1989 januárjában elfogadott nyelvtörvényben az észt nyelv egy-négy

⁶³⁵ Ibid. 188. p.

⁶³⁶ A szavazati arány 258:1 volt 5 tartózkodás mellett. Moszkva természetesen elítélte a deklarációt és jelentős nyomást fejtett ki annak visszavonása érdekében. A Legfelsőbb Tanács azonban az egy hónap múlva megismételt szavazáson (150:91 arányban) újólaj a szuverenitás mellett foglalt állást. Raun, Toivo U: Észtország története. Debrecen, 2001. 255. p.

éven belüli elsajátítására kötelezte a közhivatalnokokat és a lakossággal közvetlen kapcsolatot tartó más alkalmazottakat.⁶³⁷

A függetlenedési folyamat további állomása volt az „Észt Állampolgári Bizottságok” elnevezésű mozgalom megalakítása az észti függetlenség kikiáltásának évfordulóján, 1989. február 24-én. Ezen testület tevékenységének fókuszában az 1940 előtti Észt Köztársaság állampolgárainak, és azok leszármazottainak önkéntes alapon működő nyilvántartásba vétele állt. Munkájuk nyomán 1990 februárjában már az észtiországi észtek több mint fele, 700 ezer ember regisztráltatta magát nyilvántartásukban, köztük 34 345 fő 1940 utáni bevándorló is ugyanígy tett.⁶³⁸

Az önálló államiság megteremtésének útjának újabb lépcsőfokaként az ÉSZSZK Legfelsőbb Tanácsa 1989. november 12-én jogilag érvénytelenné nyilvánította Észtországnak a Szovjetunióhoz csatolását, és az ezt követő időszakot katonai megszállásnak minősítette. Az 1990. márciusi parlamenti választásokon megválasztott 105 tagú Legfelsőbb Tanács kinyilvánította, hogy megkezdte a független Észtország visszaállításának hivatalos folyamatát.

Ennek keretében áprilisban kijelölte az új miniszterelnököt, Edgar Savisaart, aki ötven év óta az első nem kommunista kormányfője lett az országnak, majd májusban az Észt SZSZK nevét Észt Köztársaságra változtatták, a szovjet-észti zászlót, címet és himnuszt lecserélték az 1940 előtti észti állam jelképeire. A Savisaar-kormány megpróbált hivatalos tárgyalásokat folytatni a függetlenedéstről a moszkvai kormányzattal, de erőfeszítéseik nem vezettek eredményre.⁶³⁹

A függetlenség hazai legitimálásának céljával 1991 márciusában népszavazást tartottak 82,86 %-os részvétellel, ahol a voksolók 77,83 %-a igennel szavazott Észtország szuverenitására.⁶⁴⁰

Az önálló államiság megteremtési folyamatának a tárgyalásokon megfeneklett ügyét a népszavazási eredmény sem befolyásolta, hanem azt a váratlan, 1991. augusztus 19-i moszkvai puccskísérlet mozdította ki a holtpontról. A következő nap a parlament szerepét betöltő Legfelsőbb Tanács egyhangúlag kinyilvánította Észtország függetlenségét és Alkotmányozó Nemzetgyűlést hozott létre, amely megkezdte egy új alkotmány kidolgozását. A puccskísérletet követően megváltozott helyzet után meghozta a függetlenségüket deklaráló balti államok nemzetközi elismerését is. Észtországot elsőként augusztus 22-én Izland, majd a következő napokban a többi európai állam is elismerte, a sorból kiemelkedett az Oroszország

⁶³⁷ A nyelvtörvény még nem kizárólagosította az észti nyelvet, mivel garantálta az orosz nyelv megtartását a közigazgatás minden szintjén. Ibid. 265. p.

⁶³⁸ Ibid 255-256. p.

⁶³⁹ Ibid 257-258. p.

⁶⁴⁰ Az igenek száma azt mutatja, hogy az észti nemzetiségűek szinte teljesen, míg a nem észtek is kb. 30 %-ban a függetlenség mellett foglaltak állást. Ibid. 267. p.

általi elismerés augusztus 24-én s a folyamatra a Szovjetunió hasonló lépése tette fel a koronát szeptember 6-án⁶⁴¹. A független Észtország aztán szeptember 17-én felvételt nyert az ENSZ-be s ezzel az aktussal teljesedett ki az államok nemzetközi rendszerébe való észt visszatérés folyamata.

Demográfiai helyzet

A függetlenség kivívását követően az új államiság kereteinek kialakításakor első lépésként az állampolgárok körének meghatározása került napirendre, hisz a jogi fundamentum, az Alkotmány megszavazását már az Észt Köztársaság állampolgárainak kellett megtenniük. Az állampolgárság kritériumainak meghatározásakor nehéz kérdések merültek fel. Észtország akkori lakói közül kinek adjanak állampolgárságot? Milyen alapon: etnikai vagy területi elvet alkalmazva? Mit kezdjenek a sztálini deportálások és a szovjet időszak oroszosítási politikájának következtében kialakult demográfiai helyzettel stb.?

Ahhoz, hogy a kérdések mögött húzódó alaphelyzetet megérthessük, át kell tekintenünk azt a demográfiai folyamatot, amelynek következtében kialakult Észtország jelenlegi etnikai összetétele.

Észtország népessége 1881-1999 (ezerben megadva)⁶⁴²

<i>Év</i>	<i>Népesség összesen</i>	<i>Észt nemzetiségű</i>
1881	881	792
1897	958	868
1922	1107	970
1934	1126	993
1950	1097	-
1959	1197	893
1970	1356	925
1979	1466	948
1989	1566	963
1999	1446	943

⁶⁴¹ Ibid. 272-273. p.

⁶⁴² Népszámlálások: 1881 és 1897 (Estland és Észak-Livland), 1922 és 1934 (I. Észt Köztársaság), 1959, 1970, 1979 és 1989 (szovjet-Észtország) Ibid. 301. p.

Észtország etnikai összetétele 1881-1999 (százalékban megadva)⁶⁴³

Év	Észtek	Oroszok	Németek	Egyéb
1881	89,9	3,3	5,3	1,6
1897	90,6	4,0	3,5	1,9
1922	87,7	8,2	1,7	2,4
1934	88,2	8,2	1,5	2,1
1945	95-97	-	-	-
1959	74,6	20,1	-	5,3
1970	68,2	24,7	0,6	6,5
1979	64,7	27,9	0,3	7,1
1989	61,5	30,3	0,2	8,0
1999	65,2	28,1	-	8,7

Az adatok vizsgálata érdekes folyamatokra derít fényt. A cári Oroszország idején tartott két népszámlálás (1881 és 1897), valamint a független Észtország időszakában lebonyolított népszámlálások (1922 és 1934) adatai szerint az államalkotó népesség túlnyomó részét az észt nemzetiségűek alkották (csaknem 90 %!). A természetes népességgyarapodás csekélynek bizonyult. Az 1920-as '30-as években az észtekénél a születési arány az egyik legalacsonyabbnak, míg a halálozási arány az egyik legmagasabbnak számított az európai országok hasonló adataival összehasonlítva. A népesség alakulásában a ki- és bevándorlás játszotta a főszerepet. Jelentősebb népességnövekmény a független észt állam megalakulását követő két esztendőben érkezett. 1922 májusáig 38 000 Szovjet-Oroszországban élő ember vándorolt be Észtországba, s ezek túlnyomó többsége észt nemzetiségű személy volt.⁶⁴⁴

Az oroszok aránya a cári időkhöz képest az Észt Köztársaság időszakában a duplájára emelkedett. Ennek oka az 1920-as tartui békével megszerzett új keleti területek orosz lakosságában keresendő. A németek lélekszáma viszont, akiknek a jelenléte a Baltikumban 700 esztendő óta tekint vissza, folyamatosan csökkent a kivándorlás következtében, melynek kiemelkedő esztendeje 1939, amikor a szovjetektől való félelmében 13 000 ember emigrált Észtországból, s ezek túlnyomó része német volt.⁶⁴⁵

Az igazán jelentős népességváltozást és etnikai átrendeződést a szovjet okkupáció és a II. Világháború következményei indították el. Az 1940-41-es szovjet uralom időszaka alatt Észtország népességvesztesége elérte a 94 000-et, amely szám 54 000 kivégzett, deportált

⁶⁴³A népszámlálás idején a terület nagysága alapján: 1881 és 1897 (Estland és Észak-Livland), 1922 és 1934 (I. Észt Köztársaság, amely adatok magukba foglalták Narvát, a Narva folyótól keletre eső területeket, Põõserimaat és Valgát), 1945, 1959, 1970, 1979 és 1989 (szovjet-Észtország, a Narva folyótól keletre eső területek és Põõserimaa háromnegyed része nélkül) Ibid. 302. p.

⁶⁴⁴ Ibid. 148-149. p.

⁶⁴⁵ Ibid. 149. p.

vagy mozgósított, illetve 40 000 emigráns személyt takar.⁶⁴⁶ 1941 és 1944 közt az észti emberveszteség meghaladta a 100 000-et, melynek nagy részét a Vörös Hadsereg elől menekülő mintegy 70 000 emigráns tette ki.⁶⁴⁷

1945 januárjában az Észti SZSSZK területének öt százalékát az Orosz SZFSZK-hoz csatolták kb. 70 000 lakossal, akiknek $\frac{3}{4}$ része orosz volt. Ezt követően a sztálini deportálások időszaka következett, mely népességmozgásokról nem rendelkezünk megbízható adatokkal, csak különféle becslésekre támaszkodhatunk. Ezek alapján 100 000 körüli szám valószínűsíthető, s a deportáltak köre főként a német hadseregben szolgált férfiakból, illetve az 1949-es kollektivizálás áldozataiból tevődött össze. Ezt részben ellensúlyozta a háborút követő évek bevándorlási hulláma, melynek során 150-200 000 személy érkezett Észtországba, de ezeknek csak kisebb része volt a belső orosz területekről bevándorló észti nemzetiségű személy.⁶⁴⁸ Feltűnően megnövekedett az orosz nemzetiségűek száma (1959: 20,1 %!). Ennek okaként egyfajta tudatos „eloroszosítási” politikát lehet gyanítani. Erre utalhat az a tény, hogy az újonnan a Szovjetunióhoz csatolt balti országokban végbevitt tömeges deportálásokkal egyrészt Sztálin „megbüntette” a náciakat támogató népeket, másrészt pontosan az ebből fakadó megbízhatatlanságuk okán telepített a rezsimhez hű orosz ajkúakat a Baltikumra. Az Unióba való minél mélyebb beintegrálás egyik eszközeként mindenképpen ez a népességkeverés látszik valószínű magyarázatnak, másrésztől azonban gazdasági megfontolások is indukálhatták ezt a politikát.

A szovjet tervutasításos gazdasági rendszerben minden a központi gazdaságpolitika érdeke szemszögéből történt. Észtország hiába volt hagyományosan mezőgazdasági jellegű ország, a központi szovjet kormányzat olyan ipari ágazatokat telepített le itt, amelyeknek korábban nem voltak hagyományai. A hatalmas olajpala-készlet kitermelésének igényével fejlesztették a nehézipart, mivel a Szovjetunió észak-nyugati területei energiaszükségletének nagy részét az olajpala-kitermelésből kívánták fedezni, de ehhez kapcsolódva erőteljesen

⁶⁴⁶ A számok belső arányait tovább finomítva: a szovjetek mintegy 2000 személyt végeztek ki és 19 000-et deportáltak. A náci invázió kezdetén a szovjetek mozgósítottak kb. 33 000 férfit, akiket a visszavonuló csapataikkal a belső szovjet területekre hurcoltak, s ezek többsége vagy munkatáborokban, vagy a harcokban pusztult el. A náciak elől a szovjetekhez kötődő észtek is elmenekültek a kivonuló Vörös Hadsereg csapataival együtt mintegy 33 000-en. Végül meg kell említenünk azt a 7000 személyt, akik a szovjet és a német szervek tárgyalásainak következtében hagyták el az országot 1941 első hónapjaiban, ők németek vagy magukat német származásúnak valló személyek, illetve németekkel házasságban élő észti állampolgárok voltak (mindez a német állampolgársági jogszabályok szerinti visszahonosításnak /*Nachumsiedlung*/ minősült). Ibid. 177-178. p.

⁶⁴⁷ A becslések szerint a háborúban a németek oldalán elesett észti katonák száma 15 000 és 25 000 között van. A náciak mintegy 6000 embert végeztek ki (zsidók kb. 1000-2000 fő, kommunisták és feltételezett kommunista szimpatizánsok). Az 1944 nyarára tehető, már említett, főként Svédországba és Németországba irányuló 70 000-es emigráns tömeget már említettük, s ezekhez még hozzáadódik a háború ideje alatti Finn- és Svédországi kivándorlás (kb. 14 000 fő). Ibid. 188-189. p.

⁶⁴⁸ Ibid. 206-207. p.

felfuttatták az üzemanyag- és vegyipart, valamint a gépgyártást és a kohászatot is.⁶⁴⁹ Mindez azonban munkáskezeket igényelt és mivel a fentebb említett okok következtében megcsappant Észtország népessége, és ezen kívül még az orosz munkások „megbízhatónak” is számítottak, így orosz munkástömegeket telepítettek az újonnan kialakított iparterületekre.

Emellett az észti területek az Unió határvidékének is számítottak, ami a hidegháború időszakában egyértelműen stratégiai jelentőséggel bírt. Éppen ezért jelentős hadiipari beruházás is történt, illetve stratégiai fegyvereket is telepítettek az országba. Mivel a fegyvergyártás mindig is titkosnak számított, ezért ezen területeket elzárták a külvilágtól, a helyiségeket még a térképeken sem tüntették fel. Nyilvánvaló, hogy ezekbe az üzemekbe csakis lojális munkásokat telepítettek s ezek – természetesen - *nem észtek* voltak.

Összegezve megállapítható, hogy az erőszakos ipartelepítés szinte leplezetlenül szolgálhatta az etnikai felhígítást, azaz a birodalmi homogenizálást, az eloroszosítás érdekeit, s ennek a folyamatnak a következtében alakult át *Észtország homogénnek mondható nemzetállamból jelentős nemzeti kisebbségekkel rendelkező állammá.*⁶⁵⁰

Az állampolgárság első rendezése

A felvázolt demográfiai helyzetben kellett az állampolgárság kérdését rendezni. A Legfelsőbb Tanács létrehozott egy bizottságot, amelyet az állampolgárság jogszabályi rendezésének előkészítésével bízott meg.

A testület hamarosan megalkotott egy tervezetet, amelyben az állampolgárok két körét különítette el. Az elsőbe azon személyek és ezek leszármazói tartoztak, akik 1940. június 16-a előtt a független észti állam polgárai voltak. A javaslat e személyi körnek automatikusan megadta volna az állampolgárságot. A másik csoportba azok az észtországi állandó lakosok tartoztak, akik az állampolgárságot honosítás útján szerezhették volna meg. A honosítás feltételül a javaslat az észti nyelvtudást és tíz évi helybenlakást kívánt meg.⁶⁵¹

A tervezet azonban heves politikai vitákat váltott ki, és végül más megoldást találtak. A Legfelsőbb Tanács Észtország államiságának *de iure* folyamatosságát jogi fundamentumként értékelte, melyet alátámasztott, hogy a szovjet megszállás tényét annak

⁶⁴⁹ Ibid. 199. p.

⁶⁵⁰ Tóth István: Baltikum- a visszanyert szuverenitás után. Társadalmi Szemle, 1992/8-9. 56. p.

⁶⁵¹ Barrington, Lowell W: Nations, states, and citizens: an explanation of the citizenship policies in Estonia and Lithuania. Review of Central and East European Law. 1995/2. 131. p.

fennállása 50 éve alatt sem fogadta el jónéhány nyugati ország, így pl az Egyesült Államokban, New Yorkban folyamatosan működött az észti konzulátus, emellett a szovjet időszakot az észti törvényhozás „katonai megszállásként” fogta fel. Ebből következően természetes igényként nyúltak vissza a független államiság első időszakának szabályaihoz, ezzel is bizonyítva az államiság jogfolytonosságát. Mindezek alapján az a döntés született, hogy újból életbe léptetik az 1938-as állampolgársági törvényt, melyet a Legfelsőbb Tanács 1992. február 26-án emelt újból törvényerőre.

A jogszabály alapján azok a személyek és ezek leszármazói, akik 1940. június 16-a előtt a független észti állam polgárai voltak automatikusan észti állampolgárrá váltak. Az e személyi körön kívül levő észtországi lakosok pedig honosítás útján szerezhettek állampolgárságot. A törvény a honosítási kérelem teljesítésének feltételéül szabta, hogy a kérelmező:

- a.) két éve folyamatosan az országban lakik,
- b.) a kérelem benyújtását követően a várakozási idő egy éve alatt az országban él,
- c.) beszéli az észti nyelvet,
- d.) felelős az észti alkotmányra,
- e.) és személyével kapcsolatban nem merül fel egyéb kizáró ok, pl. büntetett előélet, nem idegen ország katonája, korábban nem működött együtt a szovjet biztonsági szervekkel.

A jogszabály előírta, hogy 1990. március 30. az az időpont, amelytől fogva a kérelmezőnek két éven keresztül észtországi lakóhellyel kell rendelkeznie, s így a honosítás legkorábbi időpontjává 1993. április 1. vált.⁶⁵² Ebből következően a népesség több mint 30 %-a állampolgárság-nélküli személlyé vált és nem tudott részt venni az 1992-es parlamenti és elnökválasztáson, illetve az új alkotmányról tartott népszavazáson.

Az állampolgárság kérdésének ismertetett szabályozása érthető, mint az észti nemzeti állam újjáteremtése érdekében hozott védintézkedés, viszont az orosz kisebbség jóindulatú hányadának véleményét az észti függetlenségről negatívan befolyásolta és feszültségekhez vezetett Észtország és Oroszország között.

⁶⁵² Gelazis, Nida M: The effect of EU conditional on citizenship policies and the protection of national minorities in the baltic states. In.: The road to the European Union. Vol. 2: Estonia, Latvia and Lithuania. Manchester, 2003. 53. p.

Ezt a feszültséget két intézkedés enyhítette. Az alkotmány előírta, hogy az aktív helyi választójog független az állampolgárságtól, s az orosz kisebbség ennél a jogánál fogva teljes létszámban részt vehetett az 1993-as helyhatósági választásokon.⁶⁵³

A másik ilyen szabályozás a személyi elven nyugvó kulturális autonómia. Szintén az 1992-es alkotmány adta meg a jogot a nemzeti kisebbségek számára, hogy kulturális célú önkormányzatokat hozzanak létre. A részletes szabályokat a nemzeti kisebbségek kulturális autonómiájáról szóló 1993. november 11-i törvényben alkották meg. Ennek a jogintézménynek már volt előzménye az észt jogtörténetben, mivel már 1925-ben (!) alkottak egy törvényt a nemzeti kisebbségeket megillető kulturális önkormányzatról, mellyel a korabeli Európának a kisebbségi kérdés kezelésében pozitív mintát szolgáltatottak.⁶⁵⁴

A törvényi hagyományok alapján és az új körülményekre tekintettel megalkotott 1993-as törvény az oroszoknak, a zsidóknak, a németeknek és a svédeknek automatikusan megadja a kisebbségi státust, míg a többi népcsoportnak 3000 tagot kell kimutatni, hogy megszerezze a kulturális önkormányzathoz való jogot. A kisebbség tagjai szabad elhatározásuk alapján nyilvántartásba vetethetik magukat, és a bejegyzés alapján szerzik meg a kisebbségi választójogot. Amennyiben a kisebbségi nyilvántartásban szereplők legalább fele bejegyezteti magát a kisebbségi választói jegyzékbe, valamint egy kisebbségi szervezet kezdeményezi a kisebbségi önkormányzat létrejöttét, akkor az megalakulhat. A kisebbségi önkormányzat által gyakorolt kulturális autonómia jogosítványai elsősorban kulturális intézmények működtetésére vonatkoznak, és magukban foglalják a kisebbségi magániskolák létrehozásának jogát.⁶⁵⁵

Az 1995-ös állampolgársági törvény

Az 1992-es állampolgársági jogszabály nem bizonyult tartósnak. Rengeteg kritika érte a szabályozást egyrészt a belföldi orosz kisebbség részéről, másrészt a nemzetközi szervezetek is kifogásolták a törvényt. Mivel Észtország az európai szervezetek és az Európai Unió tagja kívánt lenni, ezért ezekre a kritikákra oda kellett figyelnie. Mindezek az okok együttesen vezettek az 1995. január 19-én az észt országgyűlés (*Riigikogu*) által alkotott új,

⁶⁵³ Ibid. 53. p.

⁶⁵⁴ Csekey István: Finn- és Észtország jogfejlődése és mai joga. In.: Finnek-Észtek. A magyarok északi testvérei. Budapest, 1929. 240. p.

⁶⁵⁵ Brunner, Georg: Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában. Budapest, 1995. 57. p.

jelenleg is hatályban lévő állampolgársági novellához, melyet megalkotását követően többször módosítottak, legutóbb 2004. februárjában.

A törvény előírása szerint⁶⁵⁶:

Észt állampolgár,

- a.) aki a törvény hatálybalépésének pillanatában észt állampolgár,
- b.) aki nem rendelkezik más ország állampolgárságával.

Észt állampolgárság keletkezhet

- a.) születéssel
- b.) honosítás útján
- c.) visszahonosítással

Észt állampolgárságot szerez születéssel az,

- a.) akinek legalább egyik szülője észt állampolgár
- b.) aki észt állampolgár édesapja halála után született
- c.) akit Észtország területén találtak és szülei ismeretlenek
- d.) akit észt állampolgár fogadott örökbe.

A törvény (3.§) *kizárja a kettős állampolgárságot* azzal az előírással, hogy nem szerezhet észt állampolgárságot az a személy, aki más állam polgára és eme jogáról nem mondott le 21 éves koráig, illetve elveszti egy másik ország állampolgárságának megszerzésével.

Meg kell jegyeznünk, hogy a kettős állampolgárság kizárása nem egyértelmű, mivel az egyik szakasz /5.§ (3)/ rendelkezése szerint senki sem fosztható meg a születéssel szerzett kettős állampolgárságtól. A leszármazási elv (*ius sanguinis*) talaján álló észt szabályozás alapján így egy, a szovjet időszakban vagy közvetlenül a II. világháború után emigrált észt, aki időközben pl. kanadai állampolgárságot szerzett mégiscsak két állampolgársággal rendelkezik az előzőekben citált szabálypont alapján.

A honosítási szabályozás eddigi vizsgálódásaink szempontjából a legfontosabb, ezért részletesen megvizsgáljuk a rendelkezéseket.

⁶⁵⁶ A következőkben idézendő előírások forrása: Citizenship Act (consolidated text March 2004) in.: www.legaltext.ee/text/en

Honosítható az a személy,

- a.) aki legalább 15 éves,
- b.) legalább öt éve rendelkezik észtországi állandó lakhellyel,
- c.) ismeri az észt nyelvet - a törvényi rendelkezésnek megfelelően (ezeket a későbbiekben részletesebben kifejtjük)
- d.) ismeri az észt alkotmányt és az észt állampolgársági törvényt
- e.) létfenntartása biztosított
- f.) hű az észt államhoz és letette az állampolgársági esküt.

A továbbiakban részletesen kifejti a törvény (8.§) az észt nyelvvizsga követelményeit s mindezt olyan aprólékosan, hogy a jogszabályt vizsgáló személy azt hihetné, hogy egy nyelvvizsga-követelményrendszer dokumentációs anyagát lapozza. Hasonlóan részletes az észt alkotmányossági- és állampolgársági törvény-vizsgakövetelmények, valamint a honosítási eljárás során szükséges adatok és dokumentumok listájának szabályozása. Nem állítjuk, hogy ezen előírások szerepeltetése haszontalan lenne, mindössze azon megfigyelésünknek adunk hangot, hogy törvényi szinten szokatlan az ilyen végrehajtási részlet-előírások szerepeltetése. Ha további szubjektív véleménynek adhatunk hangot, akkor az a benyomásunk, mintha a törvényalkotó a túlrészletezéssel igyekszik bizonyítani jogalkotói jószándékát, amelyet a leginkább ezen témák miatt ért folyamatos kritika, főként az orosz nemzetiség részéről.

Visszatérve a törvényi objektivációkhoz, a szabályozás kétségtelenül egyik, az Unió normák szempontjából legpozitívabb része előírja, hogy aki a honosításhoz szükséges észt nyelvi és alkotmányossági vizsgát kíván tenni, annak *teljes, 100 %-os (!!!) költségét fedezi az észt állam*. Ez az előírás mindenképpen könnyíti a honosításért folyamodók dolgát, hiszen kifejezetten motiválja az ingyenességgel az észt állampolgárság megszerzését.⁶⁵⁷

További pozitív diszkrimináció ama szabálypont (34. §), amely *mentesíti az írásbeli nyelvi vizsga alól* azokat a honosításért folyamodókat, akik 1930. január 1. előtt születtek. 2001 óta a mozgássérültek, valamint a munkavégzésükben egészségügyi okból korlátozott személyek számára a törvény (35.§) *felmentést ad az összes vizsga alól*.

⁶⁵⁷ Az észt nyelv elterjesztésének további motivációja, hogy az észt nyelvű nyelvtanfolyamok hallgatóinak, akiknek pl. munkavégzés céljából szükséges az észt nyelvismeret, a tanfolyami költségek 50 %-át, de nem több mint 3000 koronát térít meg az állam. A költségtérítés 1999-es bevezetése óta több mint 10. 000 személynek térítették meg a tanfolyami költségeit.

Ha a szabályozásra tekintünk, akkor azt hihetnénk, hogy problémák nem igazán adódhatnak a liberális és körültekintő jogi előírások következtében. A valóság azonban ezt az esetleges vélekedést nem támasztja alá. Ennek illusztrálására elég csak a 2000. 07. 01-i statisztikai adatokra⁶⁵⁸ tekintenünk:

<i>A népesség jogi státusza</i>	<i>létszám (ezer fő)</i>	<i>népességben belüli arány (%)</i>
Észt állampolgár	1153	78,9
Állampolgárság nélküli	178	12,2
Orosz állampolgár	88	6
Más állam polgára	11	0,8
Illegálisan az országban tartózkodó	32	2,2

Feltűnően magas az állampolgársággal nem rendelkezők kategóriája (12,2 %!). Arányuk lassan csökken: 2003-ban 166 ezren, míg 2004-ben 155 ezren voltak.⁶⁵⁹

Ezen személyek jórészt orosz nemzetiségűek, akik – liberális szabályozás ide vagy oda – mégsem élnek a honosítás útján való állampolgárság-szerzés lehetőségével. Ehelyett azt szeretnék elérni, hogy az észti kormányzat ismerje el a területen való helyben lakás alapján történő állampolgárság-szerzést, s ne az etnikai elvet fenntartva a fenntebb ismertetett nyelvvizsgálóhoz és jogi vizsgálóhoz kösse a státuszszerzést.

Az Európai Unió tárgyalásokon folyamatos kritika érte az észteket az állampolgársággal nem rendelkezők magas száma miatt s ennek a problémának az Unió szellemű rendezésére hívták fel megújulóan Észtország figyelmét.

A folyamatos kritika végül is rábírta az észteket, hogy addigi merev álláspontjukból engedjenek. Az állampolgársági törvény 1998-as változtatása szerint azon 1992. február 26-a után, Észtországban született gyermekek, akiknek szülei legalább 5 éve élnek észti területen, automatikusan észti állampolgárságot szereznek. E rendelkezés hatálybalépésének napján 1660 gyermek szerzett észti állampolgárságot. A politikai jogok kiterjesztése irányába is történt elmozdulás azzal az előírással, miszerint azon 18 év feletti, külföldi vagy nem meghatározott állampolgárságú személyek is szavazhatnak a helyi választásokon, akik legalább 5 éve az érintett területen élnek.

Mindez azonban még nem jelenti azt, hogy a probléma veleje megoldottá vált, hanem – véleményünk szerint – az elvi állásponttól alapvetően el nem térve, az etnikai elven csupán

⁶⁵⁸ Az észti Belügyminisztérium ún. "Aliens Department"-jének adatai (tanulmányút során, személyes tárgyaláson kapott információs anyag)

⁶⁵⁹ Tanulmányút során, személyes tárgyaláson kapott információ.

lazítva változtatták meg a szabályozást. Nem megoldás ugyanis ez azoknak az idősebb tömegeknek a számára, akik a megjelölt időpont után – vagy korábban - született gyermekek felmenői, és még folytathatnánk a sort. Számukra továbbra is a nyelvvizsga és az alkotmányossági és állampolgársági törvényi vizsga elég rögzös útja áll, s ez az, amit ők igazából el akarnának kerülni.

Milyen út állhat még előttük? Természetesen szerezhethéneek orosz állampolgárságot, hogy megszúnjon státusznélküli kategóriájuk.

Az orosz állampolgárság megszerzését az *általános* és a *könnyített* eljárás szerint lehet abszolválni.

Az általános előírások szerint 5 évig szünet nélkül az Orosz Föderációban kell élni, ezen idő alatt maximum 3 hónapra lehet külföldre utazni, s rendelkezni kell az orosz nyelv megfelelő szintű ismeretével. Ehhez még hozzájárul az a szerzési mód, ha valaki legalább már 3 éve házasságban él egy orosz állampolgárral.

Az egyszerűsített rend alapján az lehet orosz állampolár, aki a volt Szovjetunió állampolgára volt és az utódállamok valamelyikének területén él, ott nem kapott, vagy nem is kért állampolgárságot az újonnan létrejött államtól. Ők mentesülnek az orosz nyelvvizsga alól, nem kell nekik igazolniuk legális jövedelemforrásukat és lakóhelyüket, valamint az 5 év várakozási idő sem vonatkozik rájuk. Időbeli hatály volt az állampolgársági kérelem beadásának: 2006. január 1-ig be kellett nyújtani az illetékes hatóságoknak az erre vonatkozó kérelmet.⁶⁶⁰

A gyermekek esetében akkor lehet kérvényezni a könnyített eljárási rend szerinti orosz állampolgárság-szerzést, ha a gyermek nem az Orosz Föderáció területén él, de az egyik szülője orosz állampolár és a másik is belegeyzi a kérelembe.⁶⁶¹

Az elbírálási idő az általános eljárásban 1 év, míg a könnyített eljárásban 6 hónap, amit a dokumentumok benyújtásától számítanak.⁶⁶²

Ezen előírások alapján tehát bármely balti államban – így Észtországban is – az állampolgársággal nem rendelkező orosz nemzetiségű személyek megszerezhethéneek a könnyített eljárással az Orosz Föderáció állampolgárságát. Az adatok viszont nem arról tanúskodnak, hogy tömegek élnéneek ezzel a lehetőséggel. Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy állampolgárság hiányában kibújhatnak egyes kötelezettségek alól, mint például a sorkatonaság, másrészt, pedig mint volt szovjet állampolár könnyebben tud hontalan, vagy

⁶⁶⁰ Federal'nyj zakon „o gra danstve Rossiskoj Federacii” ot maa 2002 g. N62-F3. Törvény az állampolgárságról. 2002. május 31. N62-F3

⁶⁶¹ Ibid. 14. cikkely

⁶⁶² Ibid. 35. cikkely

régi orosz útlevelel Oroszországba utazni, mintha észti állampolgár lenne. Ezt csak erősíti az Unió csatlakozás, mivel azután az orosz állampolgárok csak vízummal léphetnek egy uniós ország területére.⁶⁶³ A hontalanság elkerülése szempontjából – ami többek között az Unió Európai Állampolgársági Egyezmény egyik fő előírása - mindenképpen szükséges ezen személyi kör állampolgárságának mielőbbi rendezése, mert jelenleg az állampolgársággal nem rendelkező személyek politikai jogai korlátozva vannak, tehát a parlamenti választásokon nem szavazhatnak, illetve nem juthatnak hozzá az állampolgári jogon járó juttatásokhoz, nem beszélve arról, hogy mint uniós országban lakó személyeknek milyen jogaik lesznek, ha de facto uniós polgárok, de jure pedig nem azok.

A helyzet tehát meglehetősen bonyolult s az észti kormányzatok sem nagyon sietnek a problémamentes feloldás irányába. Személyes tárgyalásokon feltett ezirányú kérdésre a hivatalos személyek legtöbbször kitérő válaszokat adtak, vagy a törvény liberális honosítási előírásait citálták. A legérdekesebb – és talán legösszintébb – választ egy észti uniós hivatal vezető munkatársától kaptuk, aki azt mondta, hogy felfogásuk szerint ezen személyek olyan betelepülők, mint Németországban a pl. török vendégmunkások, tehát állampolgárságuk kizárólag honosítás útján képzelhető el.

Talán meggyőzőbb magyarázat a frissen függetlenné vált állam félelme, hogy a nagylétszámú orosz kisebbség észti állampolgárrá válásával lehetővé válna egy egységes orosz párt jelentős befolyása az észti politikai rendszerben, így rajta keresztül nőhetne Moszkva befolyása Észtországon s ez már mindenképpen megkongatja a visszarendeződéssel szembeni vészharangokat.

A helyzet bonyolult, de nem reménytelen. A helyzet humánusabb rendezését minden biztonnal objektíven fogja befolyásolni az uniós integráció folyamata, amely egyedüli békés alternatívát jelent az etnikai és történelmi problémákkal sújtott balti térség, ezen belül Észtország számára is. És ez a számunkra is megszívlelendő tanulsága az észti állampolgárság viszontagságos történetének...

⁶⁶³ Deák András: Orosz diaszpóra a posztszovjet térségben. In.: REGIO. Kisebbség, Politika, Társadalom. 11. évf. 2000. 1. sz. 158-166. p.

V. A magyar állampolgárság fejlődéstörténete

A hun-magyar nemzetkonceptió és a Szent Korona tagság

Az állam területén lévő népeiséget az adott államhoz tartozás jogi ténye osztja fel honpolgárokra és idegenekre. Az államhoz való tartozás kapcsán *szűkebb értelemben* azok tekinthetők állampolgároknak, akik az államhatalom gyakorlásában részt vesznek, vagyis akik politikai jogokkal bírnak. Ebben az értelemben Magyarországon – az állampolgárság fejlődéstörténetének 1848 előtti idejét tekintve - *a Szent Korona tagsága* jelentette az "állam testéhez" tartozást.

Mielőtt rátérnénk a Szent Korona-tan által jogilag meghatározott „országalkotó népeiség” körének kijelölésére, röviden bemutatjuk a középkori magyar nemzettudat Kézai Simon által megalkotott hun-magyar teóriáját. Szűcs Jenő meggyőző érveléssel bizonyítja, hogy Kézai az Árpád-ház Attila kultuszának kérdésén kívül a hun-magyar identitás valamennyi elemét nyugat-európából „importálta” s az egész gondolati konstrukciót és teóriát önállóan alkotta meg. Eszerint Kézai két „nemzetben” gondolkodott: az egyik a „nemzetiség” kategóriájához tartozó magyar nyelvű és kultúrájú és közös eredetben hívő nép, a másik a „politikailag szervezett társadalmat” alkotó nemesség, amely nemzetiségi szempontból magyar és idegen volt. Ezt a két szálát Kézai Simon úgy fűzte egybe, hogy eredetileg minden hun-magyar beletartozott a politikailag szervezett társadalomba, ekkor a nemzetiség és politikai társadalom egybefonódott. Viszont egyesek a közösség hadbahívó parancsának nem engedelmességek, ezért őket szolgásgba taszítva kizárták a politikai közösségből, s a prancsteljesítő „nemesség” alkotják a magyar nemzet igazi részét, azaz a nemesség maga a nemzet.⁶⁶⁴ Ugyanezt a teóriát veszi át Werbőczy Tripartituma s teszi jogilag relevánssá a társadalom nemességre és szolganépekre vonatkozó felosztását.⁶⁶⁵

Kik tartoztak tehát a Szent Koronához, azaz kik sorolhatók jogilag a középkori Magyarországon a „politikailag szervezett nép” körébe?

⁶⁶⁴ Szűcs Jenő: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Budapest, 1997. 432. p.

⁶⁶⁵ Op. Cit. Werbőczy. (I. rész, 3. cím 1-6 §.) 58-59. p. A Hármaskönyv jogi relevanciája tekintetében Hamza Gábor klasszikus magyar jogtudósok véleményének kritikai elemzése során megállapította, hogy *a Tripartitum* nem tartozik sem a törvények, sem a rendeletek, satutumok kategóriájához, hanem egyértelműen a *szokásjog* („*consuetudo*”) körébe sorolandó. Hamza Gábor: Werbőczy Hármaskönyvének jogforrási jellege. Jogtudományi Közlöny, 1993/1. 33. p.

A szentkorona corporatiójában a corporatio feje a király, s a tagok az egyes rendek lesznek. Bartoniek Emma és Eckhart Ferenc egyaránt rámutat, hogy a „regnum” fogalom – amely egyrészt a királyi hatalmat és az ország területét jelenti – lefedi azon „országlakosok” körét, akik a hatalomgyakorlásba való beleszólásra igényt tartanak. Ide sorolhatóak azok a kifejezések, amelyek az egész ország nevében fellépőket jelzi: „totum corpus regni Hungariae”, „communitas totius regni Hungariae”, „totum regni Hungariae”. Bartoniek ehhez kapcsolódva megjegyzi, hogy a XVI. századtól kezdve a „regnum” már a köznemességet jelenti, vagyis az országot, hogy aztán a későbbi magyar szóhasználat szerint az uralkodót is országul választják.⁶⁶⁶

*A Szent Korona tagjai mindezek alapján a nemesek (főnemesek, főpapok, köznemesek), a testületi nemességgel bíró szabad királyi városok polgárai voltak, akik kiegészültek még a Jász-Kun kerületek és a hajdúvárosok tagjaival - de nem tartoztak ide a köznép körébe sorolt jobbágyok.*⁶⁶⁷

Szücs Jenő ennek kapcsán megjegyzi, hogy a városi követek gyakorlatilag csak megfigyelőként vettek részt az országgyűléseken, s a városokat propagandisztikus célzattal alkalmilag nevezték az „ország tagjainak” („membra regni”).⁶⁶⁸ Ezzel ellentétben az 1439-es országgyűlés végzése így szól: „Prelátusok, előkelők és nemesek, akik a magyar királyság egész testét képviselik”,⁶⁶⁹ s ez számszerűleg is alátámasztható, hiszen Magyarországon minden húsz-huszonötödik személy volt nemes és csak minden negyven-negyvenötödik volt szabad királyi városi polgár („Franciaországban” nemes minden századik, városi polgár minden tizedik személy volt).⁶⁷⁰

A honosság illetve az alattvalói kötelék *tágabb értelmezésében* az előzőeken túl beleértették a *honfiúkat (indigenákat)*,⁶⁷¹ akiket szintén a magyar Szent Koronához tartozónak

⁶⁶⁶ Bartoniek Emma: Corona és regnum. Századok, 1934. 318-320; 327-329. pp.; Op. Cit. Eckhart. 68-71. p.

⁶⁶⁷ Werbőczy szerint (II. rész. 4. cím) „Kiket értünk a nép és kiket a köznép elnevezés alatt? E helyen pedig a nép neve és elnevezése alatt egyedül a főpap és báró urakat és egyéb mágnásokat s a többi nemeseket kell érteni, de nem a nem nemeseket... Mert miként a nem a fajtól, úgy különbözik a köznép a néptől. Mert a nép elnevezés magába öleli az összes nemeseket, úgy a mágnásokat, mint az alsóbb rendűeket, a nem nemeseket is ide számítva: de a köznép elnevezés alatt egyedül a nem nemeseket értjük.” Op. Cit. Werbőczy. 230-231. p.

⁶⁶⁸ Op. Cit. Szücs (1984). 65-66. p.

⁶⁶⁹ Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Századok, 1957. 70. p.

⁶⁷⁰ Op. Cit. Szücs (1984). 67. p.

⁶⁷¹ Az elnevezésre vonatkozólag álljon itt magyarázatul Ekmayer Ágost felosztása: "azok, kik a honpolgárságot születés vagy befogadás által vagy más módokon megnyerték, honpolgároknak, membra regni vel civitatis (osztrák polgári törvénykönyv 28. §) neveztetnek. Hazánk törvényei őket veri hungari s. indigenaknak (benszülötteknek) is nevezik, ellentétben ti. az országon kívül születettekkel, kik forenses s. alienigenaknak is hivatnak. Az indigenák még belföldieknek - intranei - országlakosoknak - regnicolae - is neveztetnek (1439: 5.26.-1608: kor. e. 1.-1647: 26.)" - valamint uo. 2. lbj. "A pusztá indigena név honunkban hol a született, hol a befogadott magyarokat jelenti. 1618:5.18.-1729:24.1." Ekmayer Ágost.: A honfűség (indigenatus) Magyarországon. Jogtudományi Közlöny, 1867. 29. p

tekintettek. Különös jogaik és kötelezettségeik megkülönböztették őket az *idegenektől*,⁶⁷²vagyis:

- a) nemességet csak honfiú kaphatott (1630. évi XXX. tc.);
- b) állami hivatalt - olyat is, amelyet nem nemesek tölthettek be - csak honfiú viselhetett (1439. évi V, XII., XV., XXV, XXVI., t.cikkek, 1608. évi X., 1647. évi XCIV, 1659. évi XXXVIII., 1681. évi XXVII., 1715. évi XXII., 1741. évi XV., t.cikkek);
- c) egyházi méltóságba is csak honfiú kerülhetett (1439. évi V, 1492. évi XXX., XXXI., XXXII., 1550. évi XVIII., 1659. évi XXXVIII., 1681. évi XXVII., 1741. évi XV. t.cikkek).

A magyar állampolgárság 1879-es első önálló törvényi szabályozásáig a magyar honosság *születéssel, honosítási eljárással és ún. hallgatag módon* volt megszerezhető.

A *születéshez*, leszármazáshoz kötött szerzési módról megállapíthatjuk, hogy Magyarország azon államok közé tartozott, amelyek a *ius sanguinis* elvét követték.

A honosítás, azaz „indigenátus” a középkori Magyarországon

A *honosítás* először 1542. évi L. törvénycikkkel jelenik meg a magyar jogalkotásban. Eszerint Musika alias Laskai Márton esztergomi várnagyot I. Ferdinánd király és a magyar országgyűlés - a maga és nagybátyja érdemeire való tekintettel- "felvétette" a magyar nemesi rend soraiba.⁶⁷³ Ezzel az esettel kapcsolatban Ekmayer Ágost arra hívja fel a figyelmet, hogy az esztergomi várnagy társadalmi állását tekintve *közember* volt, s a *honfiúsítás által nyert magyar nemességet*, tehát - következtetése szerint - a magyar Szent Korona tagságának elnyeréséhez eredetileg nem volt alapfeltételül szabva a folyamodó külföldi nemesember mivolta. Azonban a későbbi gyakorlat, valamint a *honfiúsított idegenek névjegyzéke* („*syllabus indigenarum*”) arról tanúskodik, hogy az indigenátusért folyamodó idegen eredeti hazájában már nemes volt, és ezt a tényt igazolta is a honfiúsítási eljárásban.

Magát a *honosítási eljárást* az 1550. évi LXXVII. tc. szabályozta. E szerint a *honosítás az országgyűlés együttlétekor a király és a diéta által közösen történt végzemény formájában*,

⁶⁷² Az Aranybulla (II. cikk) megengedte, hogy az ország tanácsa a vendégeknek (idegenek) - amennyiben tisztességesek - méltóságokat adományozhasson. A későbbiekben az idegenek - szabályt erősítő kivételként - egyes konkrétan meghatározott tisztségeket is betölthettek, így a sóhivatalok (1552. évi XXXI. tc.) és a bányahivatalok (1792. évi VIII. tc.) tisztviselői lehettek, emellett általános gyakorlat volt katonai posztokra való kinevezésük. Ibid. 32. p.

⁶⁷³ Csizmadia Andor: A magyar állampolgársági jog fejlődése. Állam és Igazgatás, 1969. 12. sz. 1075. p., Op. Cit. Ekmayer. 38. p.

ha pedig nem volt országgyűlés, a *király* volt feljogosítva - magyar tanácsosainak tudtával és meghallgatásával - indigenátus, s ezáltal magyar nemesség adományozására. Ekkor azonban a honosítottnak utólag kellett becikkelyezéshez folyamodnia az országgyűléshez.

Ezt követte a *honfiúsított esküje*, melyben ünnepélyesen kijelentette, hogy mindenben alárendeli magát az ország törvényeinek, az ország szabadságát tehetsége szerint megvédi, azok ellenére semmit nem tesz, az ország valamely várát, vagy bármely részét nem fogja elidegeníteni, hanem azon lesz, hogy az elidegenítetteket is visszaszerezze. Ezt az esküt az országgyűlés színe előtt, vagy annak nemlétekor a kancellár előtt kellett letenni s az eskü szövege, helye az eskütevő nevével együtt bekerült a jegyzőkönyvekbe.

Mindezek után a honfiúsítandó idegenek törvényben megszabott *honfiúsítási díjat* kellett befizetnie az országos pénztárba. Ennek mértéke világi személyeknél 1000 arany (1688. évi XXVI. tc.), később 2000 arany (1741. évi XLI., 1790-91. évi LXIX. tc.), egyháziaknál- ha nagyobb egyházi javadalmat nyertek - 1000 arany (1741. évi XVII. tc.), ha pedig kisebbet- 200 arany (1790. évi LXX. tc.) volt.⁶⁷⁴ Ezt követően válthatta csak ki a honfiúsított a magyar királyi kancelláriától a *királyi kiváltságlevelet* („*diploma indigenatus*”).

Az eddig felsorolt eljárási kellékeken túl két olyan előírás-fajta kell még megemlíteni, melyek korlátozó jellegüknel fogva szűkítették az indigenátust elnyerhetők körét.

Az 1791. évi XXVI. és XXVII. tc. valamint az 1792. évi X. tc. előírása szerint a *honfiúságért folyamodó személynek az országban törvényesen bevett keresztény vallások egyikéhez* (római ill. görög katolikus, "ágostai vagy helvét" protestáns, görög ortodox) *kell tartoznia*.

A vallási jellegű korláton túl az 1486. évi XXXII. tc. *a velenceieket és a lengyeleket egyenesen kizárta a magyar indigenátus megszerzéséből*, sőt, hűtlenség büntetését helyezte kilátásba arra az esetre, ha "fekvő jószágot" nekik elzálogosítottak, elajándékoztak vagy bármely módon lekötöttek. E szabály alól csak törvényi úton adtak kivételt egy-két esetben (pl. 1575. évi XVIII. tc., 1802. évi XXXIV. tc., 1805. évi VI. tc.) Ezt a megszorítást ugyan az 1647. évi VIC. tc.-ben még megújították, de az 1827. évi XX. tc. végképp eltörölte.

Ha értékeljük a felsorolt eljárási kellékeket, megállapíthatjuk, hogy *a honosítás érvényességi feltételének a becikkelyezést, az eskütételt és az előírt díj lefizetését tekintették, így a királyi kiváltságlevél az indigenátusnak csak bizonyítási eszköze volt. Az elnyert "országtagság" hatálya azt jelentette, hogy ettől kezdve az illető személyt a magyar*

⁶⁷⁴ A honfiúsítási díjat az 1827. évi XXXVII. tc. szerint mindig aranyban kellett lefizetni, s az 1830. évi XVII. tc. előírása alapján a megfizetés előtt a honfiúsítandót nem lehetett becikkelyezni. Op. Cit. Ekmayer. 39. p.

nemességgel járó összes jogok megillették, s amennyiben előző hazájában főrangúnak számított, Magyarországon is automatikusan tagja lett a főrendi táblának.⁶⁷⁵

Magyarország történetének külön fejezete az önálló *Erdélyi Fejedelemség* históriája. A különállásból következően az indigenátus szabályozásának is megvolt a maga „Erdélyországi” megfelelője. A honfiak helyzetére és e státusz elnyerésének módjára vonatkozó előírásokat az *Approbatæ Constitutiones*-ben találhatjuk meg. A magyarországi helyzethez hasonlóan *itt is megkülönböztették a honfiakat az idegenektől*:

- a) közhivatalt csak honfiak viselhettek (Appr. Const. III. R. 41. c. 1. §, 1791. évi XV. tc.),
- b) birtokjogosultságuk csak nekik volt (Appr. Const. III. R. 41. c. 1. §),
- c) nemesi címet - vagyis az egyesült három nemzet közé való felvételt - is csak ők nyerhettek (1791. évi XIX. tc.).

Az indigenátus megszerzése során a folyamodótól megkívánták, hogy előző hazájában is a nemesi rendhez tartozzon, magát a honfiúsítást az erdélyi országgyűléstől kérje, ahol honfiúsítási esküt is kellett tennie, amit aztán törvénybe iktattak. Ezek után még be kellett fizetnie 1000 aranyat az "országos pénztárba" - ez alól csak az országgyűlés adhatott kivételes esetben felmentést- majd ezt követően kapta meg a fejedelemtől az új honfiú a honosítási okmányt.⁶⁷⁶

Ha összevetjük a két - magyarországi és erdélyi - szabályozást, szinte ugyanazokat a törvényi feltételeket láthatjuk. Az eljárások következményeként létrejött indigenátus azonban két nemességet ill. honfiúságot eredményezett: *erdélyit és magyarországit*. Ezek alanyai a két ország szuverén uralkodóinak alattvalói lettek, ezért logikusnak tűnik, hogy az "országtagságok" nem voltak a két állam által kölcsönösen elismerve. Az ország területi - és egy uralkodó alatti - egyesítése után elég sokára történt csak meg a helyzet rendezése (1791. évi XVI. erd. tc.). Ekkor kimondták, hogy miután az Erdélyi Fejedelemség és Magyarország "egy és ugyanazon királyi hatalmának van alávetve" s "ugyanazon sarkalatos törvényekkel él", ezért "a nemesek és honfiak állapotára és szabadságára" nézve *viszonosság* lép életbe a két állam között.

A honfiúsítási eljárást összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a Szent Korona tagjai közé való felvétel egyrészt megtörténhetett az *országgyűlés közreműködésével*, másrészt az

⁶⁷⁵ Utóbbi jogosítványt az 1840. évi XLIX., L., LI., törvénycikkek annyiban szűkítették, hogy a honfiúsításhoz főrenditáblai tagság csak akkor járt, ha az országgyűlés az illetőt ülésezési és szavazati joggal *külön* felruházta.

⁶⁷⁶ Szabályozva: Appr. Const. III. r. 41. c. 1. §.

országgyűlésen kívül, a *király által* - meghallgatva a magyar tanácsosok véleményét. Ezen kívül a királynak joga⁶⁷⁷ volt arra, hogy nemesi ranggal nem rendelkező külföldieknek tetszése szerint adományozhatott magyar nemességet vagy *királyi adomány* („*donatio regia*”), vagy *Címeres levél* („*armales*”) formájában. Ezek a módok együttesen csupán a honfűsítés azon fajtáit szabályozták, amikor a folyamodó az indigenátussal együtt a magyar "országrendiséget" is megszerzi („*indigenatus momentus*”).

A honpolgárság megszerzésének másik esetében *az idegen csupán honfiú lesz, de nem kap nemességet* („*indigenatus successivus*”). Ezt nevezzük ún. *hallgatag szerzésnek*(„*tacita receptio*”), amely megvalósulhatott:

- a) magyarországi állandó letelepedéssel,
- b) hosszabb ideig tartó belföldi tartózkodással (konkrét időtartam megjelölése nélkül),
- c) valamely város vagy szabadalmazott község lakóinak mint adózóknak a sorába való felvétellel,
- d) valamely közhivatal viselésével.⁶⁷⁸

Egy kicsit közelebbről megvizsgálva a *városi polgárjog megszerzését* azt láthatjuk, hogy ezt a területet a korabeli magyar törvények általánosságban nem szabályozták, erről csak a városi statútumok szóltak. Utóbbiak megkivánták a folyamodótól, hogy igazolja törvényes születését, előéletét, "jó erkölcsét"; ezen kívül egyes helyeken még szükség volt házasságkötésre (pl. Kassa, Kolozsvár, 1537), máshol céhbeli tagságra, illetve ingatlan birtoklására (pl. Kolozsvár, Fiume, Kassa 1607).⁶⁷⁹ A polgárok közé a városi tanács vehetett fel idegeneket, akik a fentiek igazolása után kötelesek voltak ún. polgárpénzt fizetni és polgáresküt tenni.⁶⁸⁰

A *jobbágy állapotú* külföldi személyek "magyarrá tétele" nem volt még elbíráláshoz sem kötve. Ha az illető terület földesura szóban vagy írásban megengedte a jobbágyközségbe való

⁶⁷⁷ A magyar királyt erre tétélesen az 1606. évi XIV. tc. és az 1630. évi XXX. tc., valamint - nem hatályosan - Werbőczy Tripartituma (1. r. 3. c. 7. §, J. r. 32. c.) jogositja fel.

⁶⁷⁸ Ezekon kívül még további két külön jogcímet sorol fel Ekmayer: Polgári telek megszerzése és birtoka, ill. valamely kereskedés, műipari foglalkozás, vagy mesterség maradandó üzése. Op. Cit. Ekmayer. 40. p.

⁶⁷⁹ Op. Cit. Csizmadia (1969). 1078. p.

⁶⁸⁰ Csizmadia erre a következőképpen szolgált bizonyítékot: „...A városok a polgárokkal való felvételt is indigenátus szerzésnek tartották. Ez tűnik ki 1738-ban Bazin város védekezéséből. A kancellária ugyanis a városi tanácsot kérdőre vonta, hogyan merete Reindelsveder János György péket, mint külföldi acatholicust az 1733. évi királyi rendelet ellenére a polgárok közé felvenni. A tanács védekezésében rámutat arra, hogy Reindelsveder a polgárok közé felvétellel és ingatlanrészrel indigenatust szerzett, ezen felül bazini polgárleányt vett feleségül, tőle a polgárjogot megtagadni nem lehet". Ibid. 1077-1078. p.

betelepedést ez már elegendő volt a magyar honosság hallgatag megszerzéséhez, melyhez - természetesen - csupán a jobbágyorshoz tartozó jogosítványok társultak.⁶⁸¹

A magyar honosságra vonatkozó első törvényjavaslatok

A francia forradalom törvényalkotása, jelesül az emberi és polgári jogok deklarációja előtérbe helyezte a polgári jogegyenlőség kérdését – közvetve az egységes állampolgári státusz létrehozatalának igényét is. Ezen kihívás elől nem tértek ki a magyar jakobinusok, akiknek egyik kiemelkedő képviselője, *Hajnóczy József* az 1790-91. évi országgyűlés ideje alatt *készített egy alkotmánytervezetet*, amelyben foglalkozott a magyar honosság kérdésével.

Hajnóczy javaslatai meglehetősen radikálisnak tűnnek, ha az előzőekben bemutatott jogi megoldásokkal vetjük össze elképzeléseit. A „magyar nemzetbéliek” körét Hajnóczy elég szélesen értelmezi, ugyanis idesorolja a Magyarországon és a Partiumban *született* magyar apától ugyanitt világrajött személyeket csakúgy, mint *a csak „Magyarhonban” született felmenőkkel rendelkezőket*, igaz, utóbbi esetben a nagyapának, dédapának magyar földbirtokosnak és *nemes státuszúnak* kellett lennie, alapvetően tehát Hajnóczy a *területi elv* szerint származtatja az állampolgárságot. *A vérségi és a területi elv kombinációját* bizonyítja az a szabálypont, mely alapján a magyar apától és magyar vagy külföldi anyától magyar területen született vagy nevelt személynek – aki már legalább tíz éve Magyarországon lakik – Hajnóczy megadná a magyar honosságot. Ezen túl a tervezetben magyar hölgy „nőülvétele” sorolt volna valakit a magyar állam kötelékéhez, valamint – speciális lehetőségként – olyan

⁶⁸¹ Mindez a török háborúk utáni elnéptelenedett területek benépesítésekor öltött tömeges méreteket egyrészt a spontán belső migrációval, illetve a külföldi bevándorlással, másrészt a tudatos kormányzati betelepítéssel. A XVIII. század elején az újabb kutatások 4-4,5 millió főre becsülik Magyarország lakosságát. A népsűrűség ugyanekkor a korábbi királyi Magyarországon 18,4 fő/négyzetkilométer, Erdélyben 18,6 fő/négyzetkilométer, míg a török hódoltság egykori területén 8,4 fő/négyzetkilométer. Az említett belső- és külső vándorlás, valamint a magyar földbirtokosok, illetve a kormányzat által szervezett telepítések – melyet törvényileg az 1723. évi CIII. törvény alapozott meg a hazánkba települő iparosoknak 15 évi, míg a gazdáknak 6 évi adómentességet ígérve – következtében a század végén a II. József által elrendelt 1785-ös népszámlálás az 1787-es korrekcióval – a határőrvidékek lakosságát nem számolva – 8,5 millió lakost talált az országban, mely lakosság számát az újabb kutatások különféle korrekciókat figyelembe véve 1790-re 9,9 millióra becsülnék. Ennek a lakosságnak a nemzetiségi összetételére vonatkozó becslések alapján kijelenthető, hogy a magyarság – amely a török hódoltság előtt az ország népességének 80-90 %-át alkotta – kisebbségbe került saját hazájában. A XVIII. század elején a magyarok létszáma 50-55 %-ra tehető, amely 1790-re kb. 42 %-ra csökkent. A többi nemzetiség arányszáma ugyanekkor: románok 16 %, németek és szlovákok 10-10 %, horvátok 9,5 %, szerbek 7 %, rutének 3,5 %, többi nemzetiség összesen mintegy 2 %. ifj. Barta János: A tizennyolcadik század története. Magyar századok-sorozat. Budapest, 2000. 153-159. p. ; Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867. Magyarok Európában III. Budapest, 1990. 55-59. p.

magyar ezredekben szolgáló idegen nemzetiségű tiszteknek is megadta volna a jogot a „magyar nemzethez tartozásra”, akik 1787-től kezdődően részt vettek a törökök elleni háborúban, vagy egyébként tíz év óta ugyanazon ezredben teljesítettek szolgálatot.⁶⁸²

Hajnóczy alkotmánytervezetét azonban nem tárgyalta meg az 1790-91. évi országgyűlés, viszont létrehozott egy országgyűlési bizottságot („publicopolitica deputatio”), melyet a honosításra vonatkozó tervezett megalkotásával bízott meg. Balogh Péter vezetésével a bizottság elkészítette „a magyar állampolgárság elnyerésének feltételeiről” („Articulus quomodo extranei Civitate hungarica donanda sint.”) szülő tervezetét.

A dokumentum a nemesi indigenatus-szerzés addigi szabályait fenntartandónak ítélte s szabályozási elképzelései csak a külföldi nemesek, polgárok és jobbágyok honfiúság-szerzésére terjedtek ki. A magyar városban, faluban való letelepedéshez megkívánta a tervezet a származás, a társadalmi helyzet, a foglalkozás, az anyagi körülmények vagy mesterségbeli jártasság és a családi állapot igazolását. A meghódolt törököktől ezen felül még elvárták hazájuktól való elszakadásuk igazolását, s nekik hűségesküt is kellett volna tenniük. Szigorúbb szabályok alapján szerezhettek volna királyi adományozással magyar nemességet a külföldiek, akiknek a tervezet előírta a Magyarországon való húszévi (!) állandó lakást, viszont az országban született gyermekeiket már magyaroknak tekintette volna a jogszabály.⁶⁸³

Az 1791-es tervezet azonban nem került tárgyalásra s az állampolgárság jogi szabályozásának igénye a reformkorban kerül újfent elő. Ez a korszak a nemzetek öntudatra ébredésének kora, s ehhez alapvetően hozzátartozott az állampolgárság meghatározása is. Franciaországban a Code Civil, a Habsburg Birodalom tartományaiban az Osztrák Polgári Törvénykönyv (OPTK) rendelkezett a honpolgárság megszerzésének és elvesztésének feltételeiről. Az előbbi szabályozásokból látszik, hogy ezekben az államokban a *civiljog* körébe sorolták az állampolgárságot. Magyarországon azonban különböző tervezetek a *közjog* keretei között foglalkoztak a kérdéssel, mely a magyar rendezésnek a későbbiekben - a már megvalósult, önálló törvényi megjelenésekben is - alapvető jellegzetessége maradt.

Az állampolgárság rendezése már az 1840-es országgyűlésen felmerült, viszont ekkor még nem készült javaslat a tárgykörben. Az 1843-44. évi országgyűlésen azonban már tíz megye javasolta, hogy tüsszék napirendre egy választmányilag kidolgozandó honosítási javaslat

⁶⁸² Csizmadia Andor: Hajnóczy József közjogi munkái. Budapest, 1958. 71-72. p.

⁶⁸³ Opus Excelsae Deputationis Regnicolaris in Publico-Politicis. Posonii, 1826. 178-180. p. in. Op. Cit. Csizmadia (1969). 1079. p.

tárgyalását, mert „fontosabb a polgárosításról, mint újabb nemesek teremtéséről gondoskodni”.⁶⁸⁴

Az alsóházi vitában *Ráday Gedeon* és *Szentkirályi Móric* javasolta egy honosítási törvény megalkotását, amely elképzelést támogattott a főrendiház is. Ezt követően az alsóház megbízta *Giczey Kálmánt* és *Szemere Bertalant* a törvényjavaslat megalkotására, amit ők ki is dolgoztak, viszont tervezetüket az országgyűlés végül nem tárgyalta sőt, még a szövege sem került be az országgyűlési irományok közé s tartalmi elemeit csupán *Szalay László* munkájából ismerjük.⁶⁸⁵

A javaslat a jogegyenlőség elvét még nem ültette volna át a gyakorlatba, mivel 7. §-a szerint azok, akiket az országgyűlés honosít, az ország nemesei közé tartoznak.⁶⁸⁶ A magyar állampolgárság *a magyar apától való leszármazáson* alapult – *ami már a vérségi elv egyöntetű előretörését jelzi* -, viszont nem szólt az apa által elismert törvénytelen gyermek státuszáról.⁶⁸⁷ Érdekes újítása volt a tervezetnek, hogy a honosító hatóságok közé az országgyűlésen túl besorolta a *törvényhatóságokat* is. Szalay ezzel kapcsolatban felvetette, hogy a törvényhatóságok által honosított személy honosítását az országgyűlésnek kellett volna jóváhagynia s ennek megtörténteig az illető nem gyakorolhatta volna politikai jogait. A reformkori nyelvkérdés aktuális voltát igazolandó Szalay megkívánta volna az országgyűlés által honosítottól *a magyar nyelv ismeretét* is.⁶⁸⁸

Az 1847-48. évi országgyűlés azonban már *tárgyalás alá vette a Szemere Bertalan által kidolgozott új honossági törvényjavaslatot*. A jogszabály-tervezet 3 fejezetből és 33 §-ból állt. A magyar állampolgárságot a tervezet I. fejezete szerint meg lehetett szerezni – a születés helyére való tekintet nélkül - magyar állampolgár férfitől való törvényes leszármazás útján, illetve ismeretlen szülőktől született gyermek esetében Magyarország területén való születéssel. Nagyon érdekes, hogy *a ius sanguinis főszabálya mellett e tervezet a ius solit már kiegészítő elvként alkalmazza*.

A tervezet megszerzési jogcímként tárgyalta még a *honosítást*, melynek feltételei közé tartozott a *magyar nyelvismeret*, a *nagykorúság*, „a teljes kor” betöltése, a *tíz évi magyarországi lakás*, a *külföldi honosság megszűnése* és a *honosítási eskü letétele*.

⁶⁸⁴ 1843-44. Országgyűlési Iratok. V. k. 579. sz. in.: Ibid. 1080. p.

⁶⁸⁵ Szalay László: Publicisztikai dolgozatok. Pest, 1847. II. kötet. Munkájában Szalay a törvénytervezet céljáról szólva kijelenti: „Mi ismertünk egy szent fidei commisumot, egy hitbizományos birtokot, mellyen nem szabad túlradnunk soha, s melyet ennél fogva magasztosabb ősiség bilincsebe kell fűzzünk, - értem a magyar nemzetiségét. De ennek megőrzésére, jelen viszonyok között...honosítási törvényre van szükségünk az idegenek irányában.” 190. p.

⁶⁸⁶ Ibid. 223. p.

⁶⁸⁷ Ibid. 198. p.

⁶⁸⁸ Ibid. 221. p.

Honosítási kedvezményt – azaz 5 évi lakás elegendő voltát - kapták volna „*a jeles találmányok*” behozói, *gyárosok és iparműhely-tulajdonosok*, illetve *a csángó magyarok* esetében eltekintettek volna a magyarországi lakás igazolásától. Ugyancsak honosítási kedvezménnyel járt az *egykori magyar honosoktól való leszármazás igazolása*, ha a kérelmező külföldi Magyarországon született. Ezen felül *a magyar állampolgárral házasságot kötő külföldi nő is megszerezte a magyar honosságot*. A honosítási eljárást a tervezet az *országgyűlés* vagy *valamelyik törvényhatóság* illetékességébe sorolta.

A tervezet II. fejezete az *elvesztési jogcímeket* sorolta fel. Idetartozott a *külföldi állam által történő honosítás, a külhoni közhivatal betöltése és katonai szolgálat teljesítése, a „homból való végképp kiköltözés”,* valamint *az ország területétől való tíz évi távollét*, hacsak ez nem tanulás vagy hivatalviselés okából történik. Ismét egy érdekes jogtörténeti összefüggés: a későbbiekben részletesen ismertetendő 1879-es első állampolgársági törvényünk legnagyobb vihart kavart szabálypontja a nagyon hasonló tartalmú ún. *távollét-klauzula*, melynek alkalmazása következtében vesztette el magyar állampolgárságát Kossuth Lajos, aki a jelenleg ismertetett 1848-as törvénytervezet egyik legfőbb támogatója volt s ezen jogszabályi szakaszt akkor nem kifogásolta – nem látván előre későbbi sorsát...

Az elvesztési jogcímek közé soroltatott *magyar nő külföldi férjhezmenetele*, de érdekes megoldás lett volna ennek a feloldása azzal az elképzeléssel, amely szerint, ha a hölgy magyarországra visszaköltözik, akkor automatikusan visszaszerzi állampolgárságát.

A tervezet III. fejezete a *külföldiekkel* foglalkozott. Külföldiek közhivatalviselését megtiltották volna, örökségüket egy éven belül el kellett volna adniuk, illetve csak gyárat szerezhettek volna, földbirtok esetében csak haszonbérletet. A jogegyenlőség liberális felfogásának szép példája a tervezet azon szabálypontja, mely szerint *a rabszolga magyar területre lépven szabaddá válik*. A javaslat kizárja az idegenek szervezett telepítését – amit a jogszabály-tervezet szövege „gyarmatosítás” kifejezéssel illet.⁶⁸⁹

A honosítási javaslatot az alsóház elfogadta, s azt 1848. január végén átküldték a főrendi háznak, amely március elején megkezdte a tervezet vitáját, de a kitörő pesti forradalom hullámai más irányba fordították a magyar törvényhozás hajóját, így ez a tervezet sem emelkedett törvényerőre.

A szabadságharc ideje alatt Ferenc József osztrák császár 1849. március 4-én kihirdette a Habsburg-birodalom ún. *oktrojált alkotmányát*, amely foglalkozott állampolgársági kérdésekkel is. A birodalom minden országlakosára eszerint „*egy közösleges ausztriai*

⁶⁸⁹ Az 1847-48. országgyűlés irományai. Pozsony, 1848. 33. sz. 57-59. p.

birodalmi polgárjog” vonatkozott volna⁶⁹⁰, viszont annak ellenére, hogy az alkotmány hatálya elviekben Magyarországra is kiterjedt, de facto még Ausztriában sem léptették életbe.⁶⁹¹

A szabadságharc után 1853-ban az *Osztrák Polgári Törvénykönyv (OPTK)* viszont már nálunk is életbelépett, s Magyarországon is e törvénykönyv személy jogi részének állampolgársági szakaszai jelentették a hatályos rendelkezéseket.⁶⁹² Az osztrák állampolgárságot az 1811-es OPTK szerint leszámazás, honosítás, házasság, törvényesítés, és közszolgálatba lépés révén lehetett megszerezni, illetve idegen országba történő elköltözéssel és külföldi férfival való házasságkötéssel lehetett elveszíteni.

Meg kell még említenünk a *Horváth Boldizsár igazságügy miniszter által 1868-ban előterjesztett törvényjavaslatot*⁶⁹³, de ez - a reformkoriakkal ellentétben - még tárgyalásra sem került.

A törvényjavaslatokon túl szólnunk kell a konkrét törvényi szabályozások⁶⁹⁴ szerint kialakult új *honosítási gyakorlatról*, melyek alapján a belügyminiszter állított ki - a hűségeskü letétele után - honosítási levelet a kérelmezőnek, ha a folyamodó személy igazolta, hogy nem más állam alattvalója, öt év óta az országban lakik, folyamatosan fizet adót, s nem esik erkölcsi, vagyoni és politikai tekintetben kifogás alá.

⁶⁹⁰ Az Ausztriai Császárság engedményezett Birodalmi Alkotmánya. Pest, 1849. 23. §.

⁶⁹¹ Op. Cit. Csizmadia (1969). 1083. p.

⁶⁹² Haller Károly: Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv jelenleg még érvényes alakjában. Budapest, 1897. 23-24. p.; Eöttevényi Nagy Olivér: Osztrák közjog. Budapest. 1913. 46-47. p.

⁶⁹³ Ennek szerkezete és tartalmi elemei nagyban megegyeznek az 1848-as, Szemere-féle tervvel. Részletes szabályozási elképzeléseket tartalmazott a honpolgárság megszerzéséről, elvesztéséről, az újrachonosításról és az idegenek jogállásáról. Ibid. 1083. p.; Op. Cit. Bajáki. 64. p.

⁶⁹⁴ Ezek a törvények: a köztörvényhozásokról szóló 1870. évi XLII. tc. 23. §-a és a Budapest fővárosról szóló 1872. évi XXXVI. tc. 24. §-a.

Az első magyar állampolgársági törvény: az 1879. évi L. törvénycikk

A magyar törvényhozás 1879-ben látta elérkezettnek az időt az állampolgárság végleges rendezésére. Nem volt véletlen az időpont megválasztása, hiszen a megelőző években "söpört végig" Európán az államhoz való tartozás jogi rendezésének törvényi hulláma (pl. Németország 1870. évi törvény; Svájc 1876. évi törvény; Olaszország 1865. évi PTK; Nagy-Britannia 1870. évi törvény). Ehhez a nemzetközi folyamathoz csatlakozott Magyarország, amikor 1879. október 8-án Tisza Kálmán miniszterelnök – belügyminiszteri jogkörében eljárva - a T. Ház elé terjesztette "a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről" szóló törvényjavaslatot.

A javaslatot elővezetve Péchy Jenő, a tervezetet előterjesztő honosítási-bizottság előadója a jogszabálytervezetet olyannak értékelte, mely „általánosságban oly hézagpótló, az a közvélemény oly régi kívánalmának tesz eleget, miszerint bátran elmondható, hogy kormányunk égetőbb, érezhetőbb sebet nem orvosolhatott volna, mint mikor az állampolgárság és az azzal járó jogok megszerzésének és elvesztésének, s általában a honosításnak, a honfűsítésnek eddig hézagos kérdéseit, törvény által szabályozni szándékozza.”⁶⁹⁵

Péchy a törvénytervezet alapelveiről szólva három fontos „irányeszmét” nevezett meg: az egyenjogúságot, az egy és ugyanazon állampolgárság elvét, valamint „a speciális magyar jelleget”.⁶⁹⁶

A jogszabálytervezet indoklása fő szempontként a zavaros jogi helyzet megszüntetését jelölte meg, a másik fő szempont pedig a magyar állam érdekeinek megóvása volt.⁶⁹⁷ A törvénnyel alapvető hiányt is igyekeztek pótolni, hiszen az állampolgárság elvesztéséről -

⁶⁹⁵ Képviselőházi Napló, VII. kötet, 268. p.

⁶⁹⁶ Péchy Jenő szép retorikával s pátosszal szölt a speciális magyar jellegről, melynek kapcsán a megelőző hazai gyakorlat, a ius sanguinis, a vérségi elv jogfolytonossága mellett érvelt: „míg egyrészt nem fosztja meg a törvényjavaslat a hazának külföldre vándorolt, s talán idegen állam kötelékébe is belépett polgárát sem mindjárt az állampolgárságtól; másrészt nem mond le ily, részint a viszonyok által külföldre hajtott, részint talán hazájokról megféleldeztetett állampolgárok gyermekeiről, s azokat a hazának visszaköveteli, midőn a magyar állampolgárnak törvényes, s a magyar állampolgárnőnek törvénytelen gyermekeit is, mint kike a haza mindig joggal számítani remél, magyar állampolgároknak tekintti akkor is, ha azoknak szülőhelyök külföldön van is, mert hiába; 'Csak sást nemzenek a sasok'. És a magyar vér nem romolhatik annyira, hogy az ivadékokra is kihasson; magyar anya emlőiről pedig más, mint magyar, le nem szakadhat, habár észak köde, vagy dél forró napja is üdvözölte annak születését.” Ibid. 269. p.

⁶⁹⁷ Ennek a főszempontnak kapcsán az indoklásban kitérnek a kivándorlás kérdésére is. "A kivándorlás megakadályozása oly érdek, a mely az állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvény által meg nem vonható, mert ez ellen ily törvényben csak azon egyedüli óvintézkedés foglalhatna helyet, hogy az engedély nélkül kivándorlók jogvesztéssel sújtsanak... Tehát nem helyén kívüli úgynevezett szabadelvű felfogás az, a mely a kormányt arra indította, hogy a törvényjavaslatba olyan intézkedést vegyen fel, a mely az engedély nélkül kivándorlókat jogvesztéssel sújtsa, hanem azon meggyőződés, hogy a kivándorlás ily rendszabályok által meg nem akadályozható." Ibid. 366-367. p.

magyar nő idegenhez való férjhezmenetelén kívül - *nem szóltak az addigi hazai szabályozások.*

A törvényjavaslat alsóházi vitája mindössze egy hónap alatt lezajlott⁶⁹⁸, majd a főrendi ház elé terjesztett és elfogadott szöveget Ferenc József szentesítette 1879. december 20-án.

Magyarország első állampolgársági novellája - *1879. évi L. törvény* elnevezéssel becikkelyezve - 1880. január 5-én lépett hatályba.

Röviden összefoglaljuk a törvény lényegi rendelkezéseit.

Az állampolgárság *megszerzésének* öt módját⁶⁹⁹ ismeri a jogszabály: *leszármazással, törvényesítés és házasság útján, honosítással és országban lakással.*⁷⁰⁰

Leszármazás útján szerezhették állampolgárságot minden törvényes születésű személy, kinek apja magyar állampolgár volt, ezenkívül magyar állampolgárnő törvénytelen gyermeke is - függetlenül attól, hogy a születés Magyarországon vagy külföldön történt.

Törvényesítés volt a szerzési jogcím akkor, ha a gyermek törvénytelen születésű, anyja nem, de atyja magyar állampolgár.

Az a külföldi nő, aki magyar állampolgárhoz ment férjhez, a *házassági kötelékkel* a magyar állam kötelékébe is belépett.

A honosításnak két fajtáját különböztették meg: a *rendes* és a *rendkívüli honosítást*.

A *rendes honosítás* kizárólag kérelemre indult, melynek tárgyában a belügyminiszter, illetve a horvát bán volt az illetékes. Feltételei közé tartozott, hogy az arra jogosított kérje, a kérelmezőnek valamely belföldi község kötelékébe való felvétele kilátásba legyen helyezve,⁷⁰¹ 5 évig megszakítás nélkül lakjon belföldön és ugyanennyi idő óta szerepeljen az adózók lajstromában, családját és magát el tudja tartani és kifogástalan magaviselettel bírjon.

⁶⁹⁸ Az alsóház 1879. november 8-án, harmadszori felolvasást követően 88 igennel 73 nem ellenében elfogadta a törvényjavaslatot, és tárgyalás valamint hozzájárulás végett átküldte azt a főrendi házhoz. Elgondolkodtató viszont a tény, hogy az alsóházi vitában egyre kevesebb képviselő vett részt s a létszám a *végszavazáskor* érte el a mélypontot: *a 442 igazolt képviselőből mindössze 161 (!) honatya tartotta fontosnak a megjelenést és szavazást.* Ibid. 388. p.

⁶⁹⁹ Zlinszky Imre csoportosítása szerint a magyar állampolgárságot *közvetlen* és *közvetett* módon lehetett megszerezni. Az első kategóriába csak a *születés* tartozott s a született magyarokat Zlinszky „*gyökeres magyaroknak*” („*Hungari nativi*”) nevezi. A második csoportba a fogadott vagy honfíúsított „*naturalizált magyarokat*” („*Hungari recepti*”) sorolja, akik *törvényesítés, honosítás* vagy *házasság* révén szerezték meg a magyar állampolgárságot. Zlinszky Imre: *A magyar magánjog mai érvényben különös tekintettel a gyakorlat igényére.* Budapest, 1894. 50–51. p.

⁷⁰⁰ Egyes vélemények még a szerzési jogcímek közé sorolják a visszanyerést és a régi jogon („*hallgatagon*”) szerzett magyar állampolgárságot is. Berényi Sándor – Tarján Nándor: *A magyar állampolgárság megszerzése és elvesztése* (honosság, letelepülés, kivándorlás, útlevélügy). Az 1879. évi L. törvény-czikk és az ezzel kapcsolatos törvények s rendeletek gyűjteménye és magyarázata. Budapest, 1905. 23. p.

⁷⁰¹ Ennek a kitételnek a szerepeltetésére már hatályos törvény kötelezte a jogalkotókat: az 1871. évi XVIII. tc., az első községi törvény, amelynek 6. §-a megállapítja, hogy "minden honpolgárnak valamely község kötelékébe kell tartoznia".

Az illetékes szervek azonban még mindezek együttes megléte esetén is megtagadhatták a honosítást. Ha mégis hozzájárultak, akkor honosítási határozatot hoztak, a kérelmező esküt tett és ezek után kapta kézhez az állampolgárságot bizonyító honosítási okiratot. Az így honosított személy politikai jogait azonban korlátozták azzal, hogy a Képviselőházba csak 10 év múltán volt válaszható, főrendiházi tagságot csak a törvényhozás útján nyerhetett, s nem lehetett koronaőr.

A rendkívüli érdemek jutalmaként *királyi oklevéllel honosított* ezzel ellentétben azonnal válaszható volt a Képviselőházba.

Az országban lakás akkor eredményezte az állampolgárság elismerését, ha az illető 1880. január 8-a előtt már minimum 5 évig Magyarországon lakott és be volt vezetve egy hazai községben az adózók lajstromába.

Az állampolgárság *megszűnésének* ill. *elvesztésének* módjai a következők voltak: törvényesítés által, házassággal, távollét esetén, elbocsátással és hatósági határozattal.

Törvényesítéssel szűnt meg az állampolgársága azon törvénytelen születésű (akinek csak az anyja volt magyar állampolgár) személynek, akit külföldi atyja hazájának jogszabályai alapján törvényesítettek s ezt követően már nem lakik Magyarország területén.

Idegen állam polgárához való *férjhezmenetellel* vesztette el állampolgárságát a külföldivel házasságra lépő magyar nő.

A hírhedt *távollét-klauzula* alapján vesztette el magyar állampolgárságát az, aki a magyar kormány vagy az osztrák-magyar közös miniszterek megbízása nélkül 10 évig megszakítás nélkül a magyar állam területének határain kívül tartózkodott. A jogvesztés kiterjedt a távollévő férfi nejeire és kiskorú gyermekeire is.⁷⁰²

Az állam kötelékéből csak kérelemre indult eljárás eredményeként lehetett a folyamodót *elbocsátani*, amennyiben az már eleget tett hadkötelezettségének. Ha még nem - de már 17. életévét betöltötte -, akkor törvényhatósági bizonyítvánnyal igazolnia kellett, hogy nem a katonaság elől kíván elmenekülni az állampolgárság elvesztésével. Ha a folyamodó katonai szolgálatát töltötte, a honvédelmi miniszter elbocsátó levelét csatolnia kellett kérelméhez. Béke idején a fenti feltételeken túl még igazolni volt köteles, hogy önálló rendelkezési képességgel bír, vagy hogy apja, illetve gyámja vagy gondnoka gyámhatóságilag jóváhagyott bele- egyezésével az elbocsátáshoz hozzájárult, állami és községi adóhátralék nem terheli, illetve nem volt ellene Magyarországon folyamatban büntető eljárás, vagy nem állt büntető ítélet hatálya alatt. Mindezek együttes meglétekor az elbocsátási okirat kiállítására

⁷⁰² Ezt a szabálypontot a későbbiekben részletesebben kitérjük.

feljogosított belügyminiszter ("Horvát-Szlavónországok" területén a horvát-szlavón bán, háború idején kizárólag "őfelsége") nem tagadhatta meg a kérelem teljesítését, s az így elbocsátott személy elvesztette magyar állampolgárságát. A jogvesztés hatályosult az elbocsátott férfi neje és kiskorú gyermekei vonatkozásában is.

A törvény rendelkezett a távollét vagy elbocsátás jogcímén való állampolgárságvesztés esetén való *visszahonosítás* lehetőségéről. Az ilyen személy az ország területén lakás nélkül is visszahonosítható volt, amennyiben hazatérését követően magyar állampolgárságért folyamodott, s ekkor azt minden egyéb feltétel vizsgálata nélkül visszakapta. Valamely magyarországi község illetőségének megszerzése, vagy ennek kilátásba helyezése esetén, egyéb feltételek nélkül is folyamodhatott magyar állampolgárságért:

- a) az a magyar állampolgár nő, aki külföldivel való házasságkötése okán veszítette el állampolgárságát, vagy magyar állampolgár férjét elbocsátották, illetve annak távollétével szűnt meg az állampolgársága,
- b) és atyja halála vagy nagykorúvá válása után az a személy, aki kiskorúként, atyja elbocsátásával vagy távollétével veszítette el az állampolgárságát.

1886-ban a bukovinai székelyek és, az 1847-48-as országgyűlési állampolgársági törvénytervezet nyomvonalán haladva, a csángók betelepítése - így a soknemzetiségű országban a magyar etnikum arányának növelése - érdekében "a tömegesen visszatelepülők honosításáról" szóló törvény (1886. évi IV. tc.)⁷⁰³ előírta, hogy a fentiek szerinti visszahonosítási szabályok alapján, illetékmentesen, és községi illetőségük hivatalbóli megállapításával szerezhettek a tömegesen visszatelepülők magyar állampolgárságot.⁷⁰⁴

Ha valamely magyar állampolgár *az illetékes hatóság* (belügyminiszter, horvát-szlavón bán, határőrvidéki országos hatóság) *engedélye nélkül más állam szolgálatába állt*, és e hatóság felszólítására meghatározott időn belül ebből a szolgálatból ki nem lépett, az 1879. évi L. törvény előírása szerint *az illetékes hatóság határozata alapján elvesztette állampolgárságát.*

⁷⁰³ Ferenczy Ferenc megfogalmazása szerint az 1886. évi IV. tc. a „*visszafogadás*” intézményét vezette be a tömegesen visszatelepülők számára. Op. Cit. Ferenczy. 58. p.

⁷⁰⁴ Tarczay Áron: A magyar állampolgárság viszonya a magyar nemzetiséghez és a lakóhelyhez – a jogtörténetben és jelenleg. http://www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu/tanulmanyok/tan_30.html

A megszerzés és az elvesztés jogkövetkezményein felül a törvény még deklarálja a *kettős (vagy többes) állampolgárság elismerését*. Végül - de nem utolsósorban - jogtechnikai előírásokról rendelkezett a jogalkotó az állampolgársággal kapcsolatos eljárások lefolytatása vonatkozásában.

Az 1879. évi L. törvényhez szorosan kapcsolódott a községi illetőség jogintézménye, ezért a továbbiakban ennek tárgyalásával folytatjuk a magyar állampolgárság fejlődéstörténeke bemutatását.

A községi illetőség problematikája

A *községi illetőség* a polgári korszak közigazgatásának egyik alapvető fogalomköre volt, amelyet leginkább *a mai állandó lakóhelyhez lehet hasonlítani*. Ebben az összefüggésben *a község nem a mai falut jelenti* s még csak *nem is az első magyar községi törvény, az 1871. évi XVIII. tc. által meghatározott községtípusokat* – azaz *kisközség, nagyközség és rendezett tanácsú város* -, hanem *a település szó szinonimájaként értendő*, tehát *a törvényhatósági jogú várost és a székesfővárost is magában foglalta*, lévén valamennyi helység - emberek meghatározott csoportjára nézve - egyúttal illetőségi község is. A XIX. században ezen túl *az illetőség a szegényügyi igazgatás alapkategóriájaként is használatos volt*, mivel a községi törvényekben a helyiségek feladatául szabták az államilag felügyelt szegénygondozást.⁷⁰⁵

A jogintézmény nemzetközi fejlődéstörténete

A községi illetőség jogintézménye *az ókori jogrendszerekben még nem létezett*, mivel az ókori városállamokban a községhez tartozás és az államhoz tartozás ugyanazt jelentette.

A középkori itáliai városok - az antik hagyományokat továbbvíve - valóságos államokként funkcionáltak, így *az illetőség kérdésének szabályozási igénye itt nem merült fel*.

⁷⁰⁵ Pomogyi László: Szegényügy és községi illetőség a polgári Magyarországon. Budapest, 2001. 7. p.

A másik európai városfejlődési minta, a *német modell* azonban a *városi polgárjog kifejlődését hozta*, ahol már kimutatható a konkrét kapcsolat egy meghatározott fizikai személy és az adott földrajzi hely között. A városi polgári minőség megszerzéséhez - ellentétben a községi illetőséggel - fontos jogok, sőt *előjogok* járultak.

Ennyiben tehát élesen megkülönböztetendő a két jogintézmény: *a polgárjoghoz előjogok, kiváltságok kapcsolódtak, míg a községi illetőség eredeti formájához semmiféle privilégium nem tapadt*, hanem a keresztény „alamizsnálkodásból” eredve *a szegénysegélyezés intézményi formáját jelentette*. A gyakorlati esetek tanulmányozása – ahogy arra Pomogyi László rávilágít⁷⁰⁶ – azt mutatja, hogy az európai, de kiváltképp a német területeken mégiscsak összekeveredett a két jogintézmény.

A községi illetőség intézmény őshazája Anglia s onnan terjedt át a kontinensre. Eredetileg Angliában is az *egyházközségek („parish”)* feladatát képezte a nincstelenek segélyezése, majd az 1601-es „*Settlement Act*” ezt a feladatot állami szabályozási körbe vonta.

A német Lorenz Stein egyenesen „az illetőségi jog alaptörvényének”⁷⁰⁷ nevezte a jogszabályt, amely az egyházközségek kötelezettségévé tette a segélyezés gyakorlását. A nincstelen személy jogosult volt a közsegélyezésre, ha az egyházközség területén született, ott valamekkora birtokkal bírt, illetve legalább negyven napig egyfolytában annak területén tartózkodott. Az angol szabályozás következetes maradt a későbbiekben is, mivel „*községi illetőség alatt az angolok mindig csak a szegényügyi illetőséget értették.*”⁷⁰⁸

A szegényügyi igazgatás alapkategóriájaként a községi illetőség jogintézménye mégsem lett egyeduralgó az európai államok jogrendszereiben, amelynek oka egyrészt az egyes országok különböző igazgatási módszereiben, másrészt eltérő szegénysegélyezési rendszereiben keresendő.

Franciaországban például a „*domicile de secours*” intézménye felelt meg a szegényügyi illetőségnek, amin azt a helységet értették, amelyben az igénylőnek joga volt a közsegélyezésre. Az 1893-as szabályozás értelmében a „*domicile de secours*” megszerezhető volt saját jogon a községben való egy évi tartózkodás, örökbefogadás, valamint házasság által, így *a franciaországi segélyezés elsősorban nem az illetőségi, hanem a tényleges tartózkodási hely szerint történt.*⁷⁰⁹

⁷⁰⁶ Ibid. 10. p.

⁷⁰⁷ Stein, Lorenz: Die Verwaltungslehre. Die Lehre von der Innere Verwaltung. Stuttgart, 1866. 294. p.

⁷⁰⁸ Viczián István: A községi szervezet néhány főbb kérdése (Párhuzam a magyar és a külállamok községi törvényei között). Budapest, 1909. 66. p.

⁷⁰⁹ Op. Cit. Pomogyi. 11-12. p.

A jogintézmény többrétegű, mélységi kifejtése *Németországban* ment végbe. Illetőségi szempontból a németek *három jogcímet* különböztettek meg: a *tényleges lakóhelyet* („*Wohnsitz*”), a *községi tagsági jogot* („*Gemeinderecht*”), valamint a *segélyezési lakóhelyet* („*Unterstützungwohnsitz*”).⁷¹⁰

A tényleges lakóhely (Wohnsitz) az alap kategória, amely szerint mindenki - bel- és külföldi honosok egyaránt -, aki a község területén lakott *községi lakosnak* („*Gemeindeangehörige*”) számított, s ennek alapján jogok és kötelezettségek alanya lett: a községnek adót fizetett, viszont annak intézményeit (pl. iskola) is igénybe vehette. A jogcím megszerzéséhez egyetlen általános szabály társult: az illetőnek - a letelepülés szándékával - *két éven át ugyanazzal a lakóhellyel kellett rendelkeznie.*⁷¹¹ Német területen ezen felül a *tényleges lakóhely megállapításának szabályai* nem mutattak egyöntetűséget, tartományonként és városonként különféle előírások keveredtek, ami a szövetségi állami felépítésből adódó tagállami jogalkotási szabadság következménye, illetve itt is tettenérhető az évszázados német jogfejlődés sokszínűségének specifikuma.

Községi tagsági jog megszerzési jogcímei között lelhetjük meg az állampolgári státuszt. Ezzel a jogosultsággal („*Gemeinderecht* „, városokban „*Bürgerrecht*”) csak az a felnőtt férfi községi lakos rendelkezhetett, aki:

- *a német birodalom állampolgára volt,*
- *állampolgári jogait gyakorolhatta,*
- *legalább egy éve a községben lakott,*
- *ezalatt közsegélyt nem kapott,*
- *nem volt adóhátraléka,*
- *valamint rendelkezett az előírt vagyoni cenzussal (pl. lakóház birtoklása, meghatározott összegű évi adó stb.).*

A községi tagsági joggal rendelkezők a községi választásokon aktív és passzív választójoggal bírtak.⁷¹²

A *segélyezési lakóhely* („*Unterstützungwohnsitz*”) kategóriája egyértelműen a *szegényügyi igazgatás* keretébe sorolható. Segélyezési lakóhelye annak volt, aki 18 éves korát

⁷¹⁰ Felszeghy Béla: A községi illetőség, Beszterce, 1909. 18. p.

⁷¹¹ „Arról azonban, hogy ez a szándék az egyéneknek milyen ténykedéséből világlik ki, szerfölött zavaros és bizonytalan, majdnem városonként változó rendelkezések intézkednek. Körülményes és helyenként más-más definícióval van meghatározva, hogy milyen lakás tekinthető állandónak és e tekintetben a gyakorlat az egyes községekben egyáltalán nem egyöntetű.” Vita Emil: A községi illetőség. Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1912, V. kötet. 14. p.

⁷¹² Op. cit. Viczián, 73-76. p.

követően legalább két évig ugyanannak a *helyi szegényszövetségnek* („*Ortsarmenverband*”) a területén lakott, illetve házassággal vagy leszármazás útján is megszerezhető volt a jogosultság. Az olyan jogosult személyeket, akik egyik helyi szegényszövetség területén sem laktak a megkívánt két éven keresztül, a regionális szinten szervezett *területi szegényszövetségeknek* („*Landarmenverband*”) kellett ellátniuk.⁷¹³ A Német Császárság területén ennek alapján a *segélyezési lakóhely* a magánszemélyt nem a községgel, hanem a szegényügyi szövetkezettel hozta kapcsolatba, vagyis - Viczián István találó megállapítását idézve - „*nem községi, hanem legfeljebb szövetkezeti illetőséget jelenthet.*”⁷¹⁴

A magyar jogrendszer másik mintaadó államában, *Ausztriában* - a később ismertető 1851-es és 1859-es birodalmi községi pátenset követően - Ferenc József császár *1862. március 5-én* adta ki a *birodalmi községi törvényt* („*Reichs-Gemeindegesezt*”), melyet a községi illetőség részletes szabályait kimunkáló *1863. december 3-iki törvény* („*Heimatgesetz*”), s az ezt módosító *1896. december 5-iki novella* követett.

Az illetőségtől az osztrák jog megkülönböztette a *községi tagság* fogalmát. A *község tagja* („*Gemeindeglied*”) az a személy lehetett, aki a településen *illetőséggel* bírt („*Gemeindeangehörigen*”), illetve aki a községben anélkül, hogy ott illetőséggel bírt volna ingatlan vagy valamilyen önálló iparüzlet után egyenes adót fizetett („*Gemeindegossen*”).⁷¹⁵

Községi illetősége csak osztrák állampolgárnak lehetett, de minden állampolgárnak valamely község kötelékébe kellett tartoznia („*heimatberechtigt*”).⁷¹⁶

Az illetőség megszerezhető volt *születés, házasságkötés, valamely közhivatal elnyerése*, valamint *a községi kötelékbe való felvétel* útján. Az illetőség megszerzésének osztrák szabályozása a magyarhoz hasonlóan bonyolult és zavaros volt, ennek alapja Pomogyi szerint az, hogy mindkettő ugyanabból az alapjogszabályból, az 1859-es birodalmi községi pátensből eredt.⁷¹⁷

A *községi tagok jogai* közé a legtöbb tartomány besorolta a *háborítatlan lakás* és a *közsegélyben való részesülés* lehetőségét, valamint legfontosabb jogként megadja számukra a *községi választójogosultságot*, amelynek gyakorlásához rendelkezniük kellett községi tagsággal.⁷¹⁸

⁷¹³ Ibid. 76. p.

⁷¹⁴ Ibid. 73. p.

⁷¹⁵ Ibid. 70. p.

⁷¹⁶ Ugyanezt a szövegszerű megfogalmazást alkalmazza a magyar községi törvény is.

⁷¹⁷ Op. Cit. Pomogyi. 15. p.

⁷¹⁸ Op. Cit. Viczián, 71. p.

A németországi szabályozással összehasonlítva azt lehet megállapítani, hogy *a némethez viszonyítva az osztrák szabályozásban megfordult a községi illetőség és a községi polgárjog közötti viszony: az illetőséget többre értékelték a polgárjognál.* Úgy tűnik tehát, hogy míg szándéka szerint az osztrák törvény különbséget kívánt tenni a szegényügyi illetőség és a polgárjogokkal járó községi tagság között, a gyakorlatban ez a differenciálás elmosódott és a változatos életviszonyok területén számos probléma kútfejének bizonyult – amivel megelőlegezte a mintához idomuló magyar szabályozás sorsát.⁷¹⁹

A jogintézmény megjelenése Magyarországon

A Habsburg-birodalom országaiban a községi illetőség először az *1851. augusztus 18-i császári utasítással* jelent meg, amely a szabad királyi városok és a rendezett tanáccsal bíró egyéb községek ügyeinek vitelére vonatkozóan adott ideiglenes szabályozást.⁷²⁰

A jogszabály szerint a "községhez tartozás" *megszerezhető születéssel, a községi kötelékbe való felvétellel, illetve "különös személyi viszonyok által".* A törvényes házasságból született gyermek atyja községének illetőségét kapta meg, a törvénytelen gyermek illetősége pedig anyja hovatartozásához igazodott. Örökbefogadással nem lehetett községi illetőséget szerezni. A kötelékbe való felvétel végbemehetett nyilvánosan, községi határozattal, és történhetett hallgatólagosan.⁷²¹ A községhez tartozás jogot adott *a község vagyonának használatára, az aktív és passzív választójog gyakorlására, valamint elszegényedés esetén a községi vagyonból történő támogatásra.*

A községi illetőség egy *1859. április 24-én kibocsátott császári pátens* rendelkezése következtében lett bevezetve a Habsburg Császárság országaiban. A jogszabály egyrészt *utasítást tartalmazott a községi rendtartások szerkesztésére,* másrészt deklarálta, hogy *az egyes személyeknek a községhez való viszonya a községi kötelékbe tartozáson, azaz a községi*

⁷¹⁹ Op. Cit. Pomogyi. 17-18. p.

⁷²⁰ Ismerteti Récsi Emil: A Közigazgatási Törvénytudomány kézikönyve, I-II. kötet, H.n., 1854-55. II. kötet, 38-59. p., illetve Kérészy Zoltán: Községi közigazgatásunk alaptörvényének (1871:XVIII. t.-c.) előzményei. In: Illés József-émlékkönyv, Budapest, 1942. 268-270. p.

⁷²¹ Ez utóbbi módon lettek tagjai a településnek a házasságkötésükkor a férjük illetőségét megkapó nők, továbbá a község összeírási jegyzékébe történt bevezetéstől számított négy év óta a községben tartózkodó egykor volt idegenek, feltéve, hogy birodalmi polgárok. Házasságuk felbontása a nők illetőségén egyébiránt mit sem változtatott. A tisztviselők, katonatisztek, tanítók, papok – családtagjaikkal együtt – illetőséghez jutottak abban a községben, ahova kinevezték őket. Op. Cit. Pomogyi. 19. p.

illetőségen alapul. Ez utóbbi volt irányadó a „honossági”, azaz állampolgársági jogok, valamint a szegényellátás tekintetében is.⁷²²

A Magyar Királyságban azonban formálisan - vagyis a magyar törvénytárba felvéve és kihirdetve - sem az 1851-es, sem az 1859-es császári pátens nem lett bevezetve. Ám több jel arra utal, hogy a magyar közigazgatási gyakorlat számos rendelkezést, jogintézményt hallgatólag elfogadott belőlük.⁷²³

Hazánkban ennek ellenére a kiegyezésig nem tudott meggyökeresedni az intézmény. A magyar törvényhozás aztán négy évvel az Osztrák Magyar Monarchia megalakítása után emelte be – immáron végérvényesen – hazai jogunkba a községi illetőséget az *1871. évi XIII. tv.*-vel.

A jogszabály alapján *minden magyar állampolgárnak valamely község kötelékébe kell tartoznia, és az illetőség megszerzéséhez igazolnia kell a kétévi egyhelyben lakást, a büntetlen előéletet és az adófizetést.* A törvény hatályba lépésével a magyarországi lakosok annak a községnek a kötelékébe soroltattak, „melynek illetősége alatt e törvény kihirdetésekor áll”.⁷²⁴ A községi illetőséget *leszármazással, lelcngyermekként való megtalálással, nőként a házassági kapcsolat alapján lehetett megszerezni,* vagyis megkülönböztetett *eredeti, felvett és hallgatólagos szerzőmódot.* A községbe települőknek az illetőség megszerzésre irányuló kérelmét csak kivételesen lehetett megtagadni, viszont *minden magyar állampolgár csak egy község kötelékéhez tartozhatott.*⁷²⁵

A részletszabályok azonban feltűnően hasonlítanak az 1851-es császári utasítás reguláira, ennek alapján Kérészy Zoltán úgy véli, hogy a községi illetőségi törvény megalkotói egyszerűen csak átemelték az idevágó részeket a húsz évvel korábbi jogi normából.⁷²⁶

A törvény miniszteri indoklásából⁷²⁷ kiolvasható szándék szerint a jogalkotó a községi illetőségnek a polgári és politikai jogok gyakorlása szempontjából *nem kívánt jelentőséget adni,* azt a *szegényellátási és közápolási költségek* viselésének rendezéséhez szükséges eszköznek tekintette. Ezen költségek megtérítése a községet terhelte, ezért fontos volt a község és az egyén közti személyi kötelék meglétének bizonyítása, azaz az illetőség fennállása. A szociális támogatások és a községi illetőség közti kapcsolatot aztán – az

⁷²² Reichgesetzblatt, 1859/58. szám. Ismerteti: Csizmadia Andor: A szociális gondoskodás változásai Magyarországon. Budapest, 1977. 56. p.

⁷²³ Op. Cit. Kérészy. 287. p.

⁷²⁴ A szakirodalom ezt nevezte "eredeti" illetőségnek. Op. Cit. Pomogyi. 21. p.

⁷²⁵ Ibid. 21. p.

⁷²⁶ Op. Cit. Kérészy, 268-269. p.

⁷²⁷ Képviselőházi Irományok 1869/72. V. kötet, 188-200. p.

illetőség megállapításának bonyolultsága miatt – egy 1931-es kormányrendelet⁷²⁸ szüntette meg és a támogatás kötelezettségével az utolsó lakóhely községét terhelte.⁷²⁹

Az 1871-es törvény azonban az említett törvényalkotói szándékon túl *közjogi kapcsolatot* is teremtett az egyén és a község között. A jogszabály 6. §-a előírta ugyanis, hogy *„minden honpolgárnak valamely község kötelékébe kell tartoznia.”* Ehhez a rendelkezéshez kapcsolódott aztán első állampolgársági novellánk, az *1879. évi L. tv-nek a honosítással kapcsolatos azon előírása, amely szerint a honosítandó valamely belföldi község kötelékébe fel legyen véve, illetve felvételét valamelyik község kilátásba helyezze.*

Az állampolgárság és a községi illetőség közti kapocs tehát kettős: *csak magyar állampolgár szerezhethet községi illetőséget, illetve minden magyar állampolgárnak valamely község kötelékébe kell tartoznia.*

A gyakorlat során azonban számos esetben patthelyzet alakult ki. Ugyanis sok község kizárólag a magyar állampolgárok illetőségét ismerte el, és csak nekik adták ki az illetőségi bizonyítványt. Azonban a honosításért folyamodó így nem kérhette honosítását, mivel nem volt módjában igazolni községi illetőségét, de ezért meg amiatt nem folyamodhatott, mert nem volt magyar állampolgár.⁷³⁰

A magyar törvényhozás alig fél évtized elteltével az *1876. évi V. törvénycikkkel* módosította az első községi törvényt. Ebben konkrétan és egyértelműbben kimondták azt az elvet, hogy *magyar állampolgár egy időben csak egy község kötelékébe tartozhat*, valamint részletesebben szabályozták az örökbe fogadott gyermekek, az özvegyek és az elvált nők illetőségét.⁷³¹

A második községi törvényünk

Az *1886. évi XXII. törvénycikk* megalkotása szükségszerű volt első állampolgársági törvényünk, az *1879. évi L. törvény* megszületését követően, hogy a szoros kapcsolatban lévő jogszabályok közti összhang megteremtődjön.

A jogszabály ismételten deklarálja, hogy *minden honpolgárnak egy község kötelékébe kell tartoznia, amely megszűnik, ha egy másik községhez csatlakozik.* Ezt követően az *illetőség*

⁷²⁸ A 6000/1931. M.E. sz. rendelet. Op. Cit. Pomogyi. 123. p.

⁷²⁹ Op. Cit. Csizmadia (1969). 1084-1085. p.

⁷³⁰ Op. Cit. Besnyő. 33-34. p.

⁷³¹ Op. Cit. Pomogyi. 21-22. p.

megszerzési módjait - mely lehetett *származékos, önjogú* vagy *kisegítő* mód - részletezi a törvény.⁷³²

Származékos vagy járulékos módon a gyermekek és a férjzett nők juthattak illetőséghez, de általános szabály helyett az illető személyállapoti státusához kötötték, hogy illetősége kiéhez igazodott.

A törvényes vagy törvényesített gyermekek apjuk, az örökbe fogadott kiskorúak pedig örökbefogadójuk illetőségét követték, míg a törvénytelen származású gyermekek annak a községnek a kötelékébe kerültek, amelybe születésük idején anyjuk tartozott.

A házasságban élő nő mindig férje illetőségét követte, s ezen státusza özvegyként is megmaradt mindaddig, míg saját jogán más község kötelékébe nem lépett.⁷³³

Önjogú vagy szerzett illetőség abban az esetben állt fenn, ha a született magyar vagy honosított nagykorú állampolgár saját jogcselekményeivel, saját személyére nézve jutott községi illetőséghez. Az önjogú illetőségszerzésnek két esetét különböztették meg: az *ún. település általi*, illetve a *település nélküli illetőségszerzést*. A két forma közül a településsel történő illetőségszerzés volt az egyszerűbb és jogilag letisztultabb, viszont a másik megoldás volt az általános.

A *település általi illetőségszerzés* esetén a községbe beköltözni kívánó személy - addigi illetősége elvesztése nélkül - bejelentette letelepedési szándékát a jövőendő lakhelyének választott helység előljáróságán, amelyet a közigazgatási szerv csak taxatív meg határozott esetekben utasíthatott el.⁷³⁴

A betelepülő a letelepüléstől számított négy éven belül szóbeli vagy írásbeli kérelme alapján felvételt nyerhetett az adott község kötelékébe. A község az illetőséget a kérelem benyújtását követően azonnal megadhatta, s meghatározott feltételek fennállása esetén nem volt szabad megtagadnia.⁷³⁵

⁷³² Ibid. 22. p.

⁷³³ Ibid. 22-23. p.

⁷³⁴ A törvény 9. §-a szerint:

- a) ha a települő ellen bebizonyítatik, hogy büntett vagy nyereségvágyból elkövetett vétség miatt van jogerős határozattal vád alá helyezve, vagy büntett avagy ugyanilyen vétség miatt hozott ítélet hatálya alatt áll;
- b) ha a község terhelése nélkül magát fenntartani nem képes;
- c) ha legutóbbi állandó tartózkodása helyétől kielégítő erkölcsi bizonyítványt fel nem mutathat. Ibid. 24. p.

⁷³⁵ A törvény 11. §-a szerint az előljáróság nem utasíthatta el a betelepülő illetőségszerzésre irányuló kérelmét, amennyiben:

- a) a települt személy a községben legalább két év óta állandó jelleggel lakott;
- b) ha ez idő alatt ugyanott községi adót fizetett, vagy - ennek nemlétében - egyéb közterheket folyamatosan viselt;
- c) ha időközben a 9. § a), b), és c) pontjai alatt érintett kivételek alá nem esett. Ibid. 24. p.

A település nélkül történő illetőségszerzés esetén ha a betelepülő – aki települési szándékát nem jelentette be - még rendelkezett előző községének illetőségével, de az új községben már négy évet lakott folyamatosan, itt fizetett adót és ezen község ellene a 9. §.- ban megállapított kifogásokat a négy év otllakása alatt nem érvényesítette, akkor automatikusan az új község kötelékébe sorolták, míg az előző településéről kilépettnek tekintették.⁷³⁶

A. *kisegítő illetőséget* akkor alkalmazták, ha a kérdéses személy illetőségét az előző módok előírásai szerint nem lehetett megállapítani.⁷³⁷

Az illetőségszerzés módjain túl megemlítenő a törvény 13. §.-a, amely kimondja, hogy akit felvettek a községi kötelékbe, az „rendes községi taggá válik, a községi tagoknak a törvény által biztosított jogaiban részesül, s a községi kötelékből eredő kötelezettségeket teljesíteni tartozik." Ezzel kapcsolatban Pomogyi felhívja a figyelmet, hogy *a törvényalkotó az európai szabályozásokkal ellentétben összemosta a községi illetőség és a községi tagság - vagy községi polgárjog - intézményét: a honi törvényhozók ugyanis az illetőséghez közjogi jogosítványokat kapcsolnak.*⁷³⁸

Az ismertetett törvényi szabályozások – első állampolgársági kódexszünk és aközségi illetőségi törvény - időtállóknak bizonyult, hisz a jogszabályok lényegi rendelkezései 1948-ig, azaz majd hét évtizeden keresztül hatályban maradtak. Amiben a XX. század módosításai *lényegesen* változtattak első állampolgársági törvényünkön, azok politikai célzatosságot magában foglaló szempontokat takarnak. Az egyik ilyen szándék az állampolgárság regulái közé az aktuális politikai rendszerrel szembenállók elleni *diszkrimináció* paragrafusait építi be, a másik pedig – részben ennek ellenhatásaként – a *jóvátétel* igényével szabályozza a jogintézményt. A következőkben e két szemponthoz való kötődés alapján mutatjuk be az állampolgársági jog XX. századi fejlődését egészen a politikai rendszerváltozásig bezáróan.

⁷³⁶ Ibid. 24. p.

⁷³⁷ A törvény 16. §.-a szerint: „a kérdés alatti egyén saját személyére nézve a következő rendben figyelembe veendő alapokon utaltatik azon község kötelékébe:

- a) melyben adót fizet;
- b) melyben született;
- c) melyben az utolsó öt év alatt a leghosszabb ideig tartózkodott;
- d) a lelc, melyben találtatott;
- e) a hadseregben való szolgálatra előállítva volt, vagy önként belépett egyén azon községhez tartozónak tekintetik, amelyben előállítatott, illetőleg önként belépett.

Ha azonban egy egész család illetősége van kérdésben és az atya illetősége már a fenti pontok egyike alapján meg van állapítva, vagy egyidejűleg állapítandó meg, valamennyi családtagra nézve, a netán már más illetőséget szerzettnek kivételével, az atya illetősége irányadó." Ibid. 24-25. p.

⁷³⁸ Ibid. 25. p.

MAGYAR ÁLLAMPOLGÁRSÁG A XX. SZÁZADBAN

A.) Diszkriminatív jellegű szabályozások

Az állampolgárság hatósági határozattal és távolléttel való elvesztése

A diszkriminatív jellegű szabályozások az állampolgárság *elvesztéséhez* kapcsolódnak. Az elvesztési jogcímek közül pedig a *megfosztást* kell kiemelnünk, amely egyértelműen politikai rezsimspecifikus találmány, s a diszkriminatív jogcímek közül kiemelt fontosságú a XX. századi magyar állampolgársági jog fejlődése során.

Az első állampolgársági törvényünk, az *1879. évi L. tv.* – habár a XIX. század végén keletkezett, de mivel 1949. január 31-ig hatályban volt, ezért a XX. századi diszkriminatív szabályozás tárgyalásánál indokolt foglalkozni a jogszabály idevágó rendelkezéseivel.

Ezen törvény az állampolgárság megszűnésének jogcímei közé sorolta – ahogy az előzőekben bemutattuk - a *házasságot*, a kérelemre történő *elbocsátást*, valamint a külföldi honos atya gyermekének *törvényesítését*. Ezekben, az általános szabályozás körébe sorolható elemeken túl a másik kettő szabálypont mögött már egyértelműen diszkriminatív jellegű politikai indítékokat találunk.

A 30. § alapján az a magyar állampolgár, aki az illetékes hatóság (belügyminiszter, horvát-szlavón bán, határőrvidéki országos hatóság) engedélye nélkül más állam szolgálatába állt, és ezen hatóság felszólítására ebből a szolgálatból ki nem lépett, az illetékes *hatóság határozata* alapján elvesztette állampolgárságát. Itt érhetők először tetten hazai jogunkban a *megfosztás* jogintézményének tartalmi elemei.

Az igazi port felvert, valódi politikai indulatokat, csatákat kiváltó szabálypont azonban az elhíresült ún. *távollét-klauzula*, a törvény 31. §-a, amely szerint ha valaki a magyar kormány vagy az osztrák-magyar közös miniszterek megbízásása nélkül tíz évig megszakítás nélkül külföldön tartózkodott, elvesztette magyar állampolgárságát, s a jogvesztés kiterjedt a távollévő férfi nejeire és kiskorú gyermekeire is. A törvény e cikkéről lefolytatott parlamenti vitában az ellenzék a politikai emigránsok - főként és a vitában nevesített Kossuth Lajos - elleni nyílt kormányzati támadásnak minősítette az előterjesztést, mellyel meg is szabta a

kibontakozó vita irányát. A jogi érvek súlya eltörpült a politikai tartalmú beszédek, nemzetféltő felszólalások mellett.⁷³⁹ A kormányzati oldal azzal próbálta az ellenzék (és saját lelkiismeretét) lecsitítani, hogy az állampolgárság fenntartása csupán egy egyszerű nyilatkozathoz kötődik, mely csekélységénél fogva egy emigránsnak sem ütközhet az elveibe. Az ellenzék viszont – személyeskedésektől sem mentes – éles vitában támadta az előterjesztést, s módosító indítványt tett. A név szerinti szavazáson azonban a kormányoldal 141: 52 arányban elvetette az ellenzék módosítási javaslatát.⁷⁴⁰

A politikai korektség okán meg kell említeni - s ezzel az inkriminálttá vált szabálypont tekintetében egy más optika lencséjén való vizsgálhatóságra szeretnénk felhívni a figyelmet -, hogy a távolléttel való állampolgárság-vesztés jogintézménye az 1870-es német *Állampolgársági Törvény* („Staatsangehörigkeitsgesetz”) előírásai közt már szerepel.⁷⁴¹ Ennek következtében *joggal merülhet fel bennünk a gyanú, hogy a német jog hagyományos mintaadó voltára figyelmezzel a magyar törvényalkotók egy nemzetközi példát kívántak beilleszteni a hasonló tárgyú magyar törvényműbe*, s – ezen logika alapján – a távollét-klauzula a magyar jogtörténetben eleddig egyoldalúan a Kossuth-emigrációt büntetni szándékoló értékelése helyett úgy is felfogható, hogy *a polémia oka egy nemzetközi gyakorlat jogtechnikai átvételének szerencsétlen találkozása egy politikai időzített bombával*.

További bizonyítékként felhozható a direkt politikai célzatossággal szemben a már korábban ismertetett 1848-as, *Szemere Bertalan-féle állampolgársági törvénytervezet*. Ebben a II. fejezet tárgyalja az elvesztési jogcímeket és ott bizony *megtalálható a tízévi távolléttel való állampolgárságvesztés szabályjavaslata*. Mindez arra enged következtetni, hogy a jogszabályalkotás gyakorlatában a hazai előzmények és a nemzetközi megoldások tanulmányozása minden bizonnyal szerepet játszhatott, s ennek valószínűsítése gyengíti a Kossuth-emigrációval szembeni „összeesküvés-elmélet” megalapozottságát.

Ezt az érvelést erősítheti még az a *nemzetközi szerződés* is, amit 1870-ben az *Osztrák-Magyar Monarchia kötött az Amerikai Egyesült Államokkal*, s ebben azt vállalta, hogy az

⁷³⁹ A legjellemzőbb erre Hegyessy Márton felszólalása: „Megmondotta Széchenyi István több mint 40 évvel ezelőtt, hogy mi oly kevesen vagyunk, hogy még az apagyilkosnak is meg kell kegyelmezni – csak hogy ne foggyon a magyar ember, de hát mi mesterséges indokot keresünk arra, hogy mentül inkább fogyasszuk magunkat.” Képviselőházi Napló, VII. kötet, 365. p.

⁷⁴⁰ Ibid. 365-377. p.

⁷⁴¹ A német törvény ezzel kapcsolatban úgy rendelkezik, hogy aki távollét folytán veszti el állampolgárságát és nem szerez új állampolgárságot, az visszahonosítható német állampolgárrá. A távollét-klauzula alkalmazása során azonban sok nehézség merült fel amiatt, hogy a Német Császárság tengerentúli területeit csak 1888-tól kezdve számították belföldnek. Op. Cit. Bahrfeldt. 37. p.

Egyesült Államokban tartózkodó, ott honosított személyeket amerikai állampolgárnak fogja tekinteni.⁷⁴²

A távollét intézményét azonban- minden előző érvelésünk ellenére - *lex Kossuthnak* nevezte a köznyelv, hiszen az nemcsak az amerikai kivándorlás kérdését oldotta meg, de egyben valóban hátrányos volt a Kossuth-emigrációra nézve. Kossuth Lajosnak ugyanis állampolgársága megtartásához 87 évesen kellett volna megjelenni valamely magyar külképviselet előtt, és esküt tenni az általa magyar államfőként el nem ismert Ferenc Józsefnek. A hazai közvélemény ebben a helyzetben igyekezett olyan „törvényes” megoldást eszközölni, amellyel elkerülhetővé vált volna, hogy a „magyarok Mózesé” elveit megtagadva kényszerüljön magyar állampolgársága fenntartására, így vált Kossuth több magyar város *díszpolgárává*. Ezen kezdeményezések ellenére *Kossuth 1890. január 1-én elvesztette magyar állampolgárságát*, ami őt fájdalmasan érintette, de úgy vélte, hogy hűnek kell lennie eszméihez.⁷⁴³

Kossuth állampolgárság-vesztése annak ellenére történt így, hogy Tisza Kálmán miniszterelnök már egy 1889. november 22-i képviselőházi ülésen a képviselők többségének helyeslése mellett kijelentette, hogy a távollét-klauszula megszakításaként értelmezi azt is, ha valaki ez idő alatt községével összeköttetésben maradt vagy valamely törvényhatóság vagy város díszpolgárrá választotta s az illető ezt elfogadta. *Mindezt magába foglalta az a parlamentnek 1889. november 27-én benyújtott határozati javaslat, amely kezdeményezte az 1879-es „honossági törvény” módosítását*. Annak ellenére, hogy 1889. december 20-i nyílt levelében Kossuth Lajos kijelentette, hogy nem ismeri el magát Ferenc József alattvalójának *1890 februárjában a minisztertanácsban elkezdték tárgyalni az 1879. évi L. törvény novelláris úton való módosítását*. Ez viszont kapóra jött a Tisza Kálmán működésével már elégedetlen, amúgy Kossuthot gyűlölő *Ferenc Józsefnek*, aki ezt a kérdésselvetést „fait accompli”-nak tekintette és *elérte, hogy Tisza Kálmán 1890. március 8-án beadja lemondását, amit ő haladéktalanul elfogadott*.⁷⁴⁴

Az 1879. évi L. törvény stabil jogi aktusnak bizonyult, hiszen 1949. január 31-ig hatályban maradt. A XX. század első felében azonban több módosításon esett át, amelyek közül jónéhány sorolható a diszkrimináció körébe.

⁷⁴² Op. Cit. Tarczay.

⁷⁴³ Hermann Róbert: Kossuth Lajos élete és kora. Budapest, 2002. 118. p.

⁷⁴⁴ Mindez természetesen Tiszának is jól jött, aki ezzel elegánsan tudott távozni a kormányrudtól. Kozári Monika: Tisza Kálmán és kormányzati rendszere. Budapest, 2003. 515-517. p.

A megfosztás jogcímének megjelenése a magyar állampolgársági jogban

Elsőként az 1939. évi IV. tv-t kell említenünk, ami a zsidók gazdasági térfoglalásának korlátozásáról címet viseli, s a magyar jogtörténet a második zsidótörvényként emlegeti, ahol a zsidókkal szemben bevezetett korlátozások egyértelműen *faji alapúak*.⁷⁴⁵

Ezen törvény 3. §-a egyrészt előírja, hogy honosítás, házasságkötés vagy törvényesítés által *zsidó magyar állampolgárságot nem szerezhet*, másrészt a zsidó személyek meglévő állampolgárságának *hatálytalanítása* tárgyában intézkedik, ami gyakorlatilag a megfosztással egyenértékű. Ennek keretében a jogszabály felhatalmazza a belügyminisztert, hogy hatálytalanítsa az 1914. július 1-je után magyar állampolgárságot kapott zsidók honosítását, illetve visszahonosítását, amennyiben nevezetteket életviszonyaik nem utalják arra, hogy az ország területén maradjanak, ha a honosításnak illetve visszahonosításnak a törvényben meghatározott előfeltételei nem állottak fenn, illetve ha a magyar állampolgárság megszerzése érdekében a nevezett személyek bűncselekményt vagy fegyelmi vétséget követtek el vagy a hatóságot megtévesztették. A jogfosztást ez esetben is kiterjesztették az inkriminált személy feleségére és kiskorú gyermekeire.⁷⁴⁶

Az 1879. évi L. tv. jelentős módosításai közé tartozik az 1939. XIII. tv. is, amely *kizárólag* az állampolgárság *elvesztésével* kapcsolatos szabálypontokat tartalmaz. A betérjesztő, *Keresztes Fischer Ferenc belügyminiszter* indoklásában úgy érvelt, hogy *nem maradhat a magyar állam polgára a továbbiakban olyan személy, „akiben nincs meg a nemzethez tartozásnak, a sorsközösségnek, a nemzethez való hűségnek, a nemzet megbecsülésének az az érzése, ennek az érzésnek az a foka, amely erkölcsi tartalmát adja az állampolgári kötelemnek”*.⁷⁴⁷ A javaslat képviselőházi előadója, *Gergelyffy András* a

⁷⁴⁵ Az első zsidótörvény az 1938. évi XV. tv. volt, amely még vallási alapon állva 20 %-ban maximálta az üzleti és kereskedelmi alkalmazottak, illetve az újságírói, mérnöki és orvosi kamarák izraelita vallású tagjainak számát. A jogszabály alapján a becslések szerint mintegy 15. 000 személy vesztette el állását. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2000. 194-195. p.

⁷⁴⁶ A második zsidótörvényben az ügyvédi, újságírói, mérnöki, orvosi, valamint a színház és filmművészeti kamarák izraelita vallású tagjainak számát fokozatosan 6 %-ra csökkentette, az állami alkalmazottak köréből pedig 5 éven belül valamennyi zsidó személyt kizárt. Megtiltotta a zsidó személyek színházigazgatói, újság- és lapszerkesztői alkalmazását, kivéve a zsidó újságokat. Az üzleti és kereskedelmi alkalmazottak korábban 20 %-ban maximált számát a törvény leszállította 12 %-ra, valamint korlátozták a zsidók tulajdonában lévő földbirtokok nagyságát is. A jogszabály előírásai szerint *zsidónak az minősült, akinek legalább egyik szülője vagy legalább két nagyszülője zsidó vallású volt*. A II. zsidótörvény alapján a becslések szerint közvetlenül mintegy 200. 000 személy vesztette el állását Magyarországon, de a közvetve munkanélkülivé vált személyek száma jóval magasabb volt. Ibid. 194-195. p.

⁷⁴⁷ Az 1939-1944. évi Országgyűlés. Képviselőházi Napló. I. k. 309. p.

módosítást azzal indokolta, hogy „az 1879. évi törvényhozás nem tudott szabadulni az állampolgársági törvény megalkotásakor az akkor uralkodó liberális korszellem hatása alól, amely korszellemnek egyik lényeges sajátossága volt, hogy az egyéni érdeket fölébe helyezte a közösség érdekeinek...hiányoznak azonban belőle nagyrészt azok a fontos kritériumok, amelyek viszont a közösségnek, *az államnak az érdekeit volnának hivatva megvédeni*, és amelyek az egyént, ha meg akar maradni az állampolgári jog birtokában, az állammal szemben jogszabályokba nem foglalható magasabb erkölcsi törvények betartására is kötelezik”.⁷⁴⁸

A fenti szellemben megalkotott törvény 1. §-a alapján *megszűnik* a magyar állampolgársága annak, aki honosítás útján külföldi állampolgárságot szerzett s ez azokra is kiterjed, akik ezt a törvény hatálybalépésének napja előtt (tehát 1939. szeptember 1. előtt) szerezték meg. Ezen személy feleségére és kiskorú gyermekeire is kiterjeszti a törvényalkotó a jogvesztést, ha a honosító állam szabályai szerint a honosítás rájuk is kiterjedt. A törvény a továbbiakban *szigorítja* az 1879. évi L. törvény ún. távollét-klauzuláját, amennyiben a *távollét időpontjául* nem azt a napot veszi, amelyen a távollévőnek lejárt az útlevele (ahogy ezt az eredeti szabályozás előírta), hanem nevezett időpontot ahhoz a naphoz kötötte, *amelyen az illető eltávozott az országból*.⁷⁴⁹ Az ily módon eltávozott személy elvesztette állampolgárságát, s ezt a joghátrányt a jogszabály kiterjesztette a távollévő férfinak vele élő feleségére és vele élő gyermekére is.

A másik szigorítás a *távollét megszakításához* kötődik. A módosítás szerint *nem lehet a tíz évi távollét megszakításának tekinteni* a Magyarország területére való visszatérést, *ha az esetenként nem haladja meg a három hónapi időtartamot*.⁷⁵⁰ (Az eredeti szabályozás az egy napi hazatérést is megszakításként értékelte.) Amennyiben valaki fenn kívánta tartani

⁷⁴⁸ A vitában mindezt alátámasztva elhangzott azon vélemény is, hogy a *törvényjavaslat elfogadásával az állam számára lehetőség nyílik arra, hogy a külföldön élő állampolgáraival szemben ne csupán „védekezzék”, hanem gyakorolhassa a „megtorlás jogát” is*. Ibid. 344-345. p.

⁷⁴⁹ Többek között pl. az Újvilágba kivándoroltak tekintetében is hátrányos volt ez a módosító passzus, amivel szemben megfogalmazódtak ellenérvek is: „Az Amerikába kivándorolt magyar véreinknél semmi szín alatt sem a magyar hazához való tartozás érzésének meglazulása okozta a kivándorlást és az amerikai állampolgárság felvételét, hanem az a kényszerítő körülmény, hogy az óhazában a gazdasági viszonyok folytán megélni nem tudtak, kénytelenek voltak a csábításnak engedni és Amerikába kibándorolni. Most ezeket a magyar véreinket büntessük mi azzal, hogy visszaható erőt tulajdonítunk a törvénynek és a törvény életbelépésének napjától kezdődőleg ezektől a magyar állampolgárságukat elveszük?” Ibid. 346. p.

⁷⁵⁰ Ezzel kapcsolatban több képviselő felszólalt, hogy a munkanélküliség miatt külföldre kivándorolt magyarok állampolgárságukat továbbra is megtarthassák: „Ezerszámra dolgoznak külföldön munkások, akik ott nősültek meg, ott laknak és akiktől nem lehet azt kívánni, hogy csak azért, hogy megtarthassák magyar állampolgárságukat, jöjjenek haza és üljenek itt három hónapig, mert három hónap után pl. a franciák már nemigen ersztik őket vissza és ebben az esetben elveszítik mindazokat a jogokat, amelyeket 15 év alatt ott szereztek és elvesztik megélhetésüket is. Ezek az emberek sohasem voltak a magyar állam terhére, sőt a magyar állam becsületére váltak, a legkitűnőbb munkások, a legjobban megbecsült emberek.” Ibid. 347. p.

állampolgárságát, de távollétét nem akarta hazatéréssel megszakítani, úgy annak ez irányú szándékát be kellett jelentenie a magyar belügyminiszternek, illetve a tartózkodási helye szerint illetékes magyar külképviseleti hatóságnak. A törvény azonban ennek a bejelentésnek csak abban az esetben ad jogi hatályt, ha az állampolgárság fenntartásához a belügyminiszter kifejezetten vagy hallgatólag hozzájárult. Ez viszont a kormányzati tényező *politikai szempontú mérlegelésének* az útját nyitotta meg, ami a diszkrimináció lehetőségét építette be a jogszabályba.⁷⁵¹

Az 1879. évi L. törvényt vizsgálva még csak arra a megállapításra jutottunk, hogy a jogszabályban a megfosztás jogintézményének *tartalmi* ismérvei valósulnak meg, míg *az 1939. évi XIII. tv. már formailag is használja a megfosztás kifejezést.* A 8. § előírásai a politikai értékítélet jogszabályalakító erejét teljes egyértelműséggel demonstrálják, mikor is a hatalmon lévő politikai rezsim elsősorban a legfőbb ellenségének kikiáltott kommunista, illetve munkásmozgalmi személyeket állított a megfosztási szabályok célkeresztjébe.

Két személyi csoportja terjeszti ki a törvény a hátrányos jogkövetkezményeket. Az egyik csoport azon *külföldön tartózkodó személyek* köre, *akikkel szemben a bíróság az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. tv-ben* meghatározott büntett vagy vétség miatt *bűnösségét megállapítható ítéletet* hozott, illetve akikre nézve a *bíróság megállapította, hogy háború idején az ellenséghez pártoltak s azt segítették* (kémkedéssel, fegyveres szolgálattal, másnemű szolgáltatással) vagy e célból *ellenséges csapathoz csatlakoztak* vagy *önként ellenséges területre távoztak.*

A másik személyi csoport azon *belföldieket* foglalja magába, akik *a magyar kormány engedélye nélkül idegen állam kormányától, bármely más szervétől vagy külföldi politikai szervezettől bármilyen politikai tisztséget vagy megbízatást elvállalnak, vagy valamely külföldi politikai szervezet tagjává válnak, illetve tevékenységében rész vesznek.*

Külön említenénk azt a bekezdést, amely azon személyt sújtja az állampolgárságtól való megfosztással, *aki az ország területének elhagyására vonatkozó jogszabályok megszegésével vagy kijátszásával külföldre távozik.*⁷⁵² Ez a szabálypont alapítja meg a hírhedt

⁷⁵¹ A megfosztás jogcímét használja az *1939. évi XIV. tv.* is, azonban *itt nem politikai indok* a jogfosztás alapja, *hanem a gazdasági jellegű bűncselekmény.* A törvény 9. §-a szerint azt a személyt, akivel szemben a bíróság a fizetési eszközökkel elkövetett visszaélésekről szóló *1922. évi XXVI. tv-ben,* illetve a kivitt vagyontárgyak ellenértékének beszolgáltatását biztosító kötbérről szóló *1931. évi XXXII. tv.-ben* vagy a fizetési eszközökkel, külföldi követelésekkel és a vagyontárgyak kivitelével elkövetett visszaélések hatályosabb megtorlásáról szóló *1939. évi XIV. tv-ben* meghatározott büntett vagy vétség miatt bűnösséget megállapító ítéletet hozott, *a belügyminisztérium megfoszthatja magyar állampolgárságától.*

⁷⁵² Az *1939. évi XIII. törvényt* rendkívül gyorsan, rohamléptekkel alkotta meg a magyar Országgyűlés. A belügyminiszter *1939. július 28-án* terjesztette óa törvényjavaslatot a T. Ház elé, amit másnap megtárgyalt a közjogi bizottság és augusztus 1-én már meg is kezdődött a tervezet képviselőházi vitája, amit következő nap

disszidálás törvényi tényállását, mely a „legéletképesebbnek” bizonyult a megfosztási jogcímek közül. Ennek bizonyítékául a későbbiekben bemutatandó ún. *népi demokratikus törvények* szolgálnak, ahol ezt a tételt előszeretettel szerepeltették. Mindez pedig kiválóan demonstrálja azt, hogy *az aktuális előjelű politikai rendszerek jogtechnikai megoldásai között nincs áthidalhatatlan különbség - ha az hasznos a mindenkori politikai kormányzat számára.*

A „népi demokratikus rendszer” diszkriminációs állampolgársági szabályai

A második világháború után megsokasodtak az állampolgárság jogintézményét alakító jogszabályok, s ezek – a három új törvényen túl – kizárólag- diszkriminatív vagy jóvátételi jellegűek.

A *diszkriminatív* körből elsőként az ideiglenes kormánynak az 1945. október 15-én hatályba lépett 9.550/1945. M.E. számú rendeletét idéznénk, amely a *német állampolgárok honosításának és visszahonosításának hatálytalanítása* tárgyában intézkedik. Eszerint a honosítás vagy visszahonosítás útján az 1939. augusztus 31-e után magyar állampolgárságot szerzett német állampolgárok honosítása illetve visszahonosítása 1945. december 31-ével hatályát veszti s ez kiterjed az illető férfi honosított feleségére és gyermekeire is. A jogfosztás nem vonatkozott arra, aki a belügyminiszterhez intézett beadványban kérte a honosítás illetve visszahonosítás fenntartását. Ennek érdekében a honosítottnak igazolnia kellett, hogy a nácikkal fegyveresen szembeszállt, a visszahonosítottnak pedig azt, hogy 1939. augusztus 31-e után tanúsított magatartása a magyarsághoz való hűség szempontjából kifogás alá nem esik, és egyébként visszahonosítását különös méltánylást érdemlő körülmények indokolják.

A honosítottak és visszahonosítottak csoportja *két típusú állampolgársági magatartást* takar. A *honosítottak* olyan német nemzetiségű személyek közül kerültek ki, akik 1939. augusztus 31 után *előny- és haszonszerzés szándékával* folyamodtak a magyar állampolgárságért. A visszahonosítottak körébe azok tartoztak, akik eredetileg magyar állampolgárok voltak, de német nemzetiségüket felhasználva, magukat németnek vallva *német*

már a zárószavazás követett. Ezt a szöveget tárgyalta meg a Felsőház augusztus 11-i ülésnapján több más ügy mellett két helyeslő hozzászólás és a belügyminiszter ezekre adott rövid válasza kíséretében, majd ezt követően módosítás nélkül el is fogadta a jogszabályt. Op. Cit. Csizmadia (1969). 1085-1085. p. Az 1939. évi XIII. törvényt bővebben tárgyalja Némethy Imre: Az állampolgársági jog legújabb fejlődése. Budapest, 1940., illetve Tar József: Állampolgárság. Debrecen, 1942.

*birodalmi állampolgárságot nyertek és így lemondtak magyar állampolgárságukról, majd később mégis visszahonosították magukat.*⁷⁵³

A megfosztás alóli mentesítés körülményeit vizsgálva aggályos pontokat lelhetünk. A honosítás és visszahonosítás hatályának kérdésében a belügyminiszter határoz, de ha ezt 1945. december 31-ig nem teszi meg, akkor a kérelmet elutasítottnak kell tekinteni. További kétségeket támaszt az a tény, hogy a fenntartási kérelem beadására mindössze egy hónap (!) állt az érintettek rendelkezésére, s ez jogvesztő határidő volt. A hatályfenntartás az érintett férfi feleségére és kiskorú gyermekére csak akkor terjedt ki, ha ezt a belügyminiszter határozatában kimondja. Végül a hatályfenntartás indokául felhozott „különös méltánylást érdemlő körülményekre” való hivatkozás tovább fokozhatja azt az érzésünket, hogy a jogalkotó igyekezett minél teljesebb mértékben szankcionálni a „bűnös népnek” tartott németeket.

Ehhez a vonulathoz sorolható a következő jogszabály: a nemzeti kormány 12.330/1945. M.E. számú rendelete a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről. Ennek háttérében nem csak a magyar kormány szándékát kereshetjük, hanem a kérdés tágabb politikai összefüggésekbe ágyazódik. Ugyanis 1945. november 20-án kötött egyezményt Magyarország kormánya és a Szövetséges Ellenőrző Tanács a magyarországi német lakosság Németországba való áttelepítéséről s a nevezett rendelet ennek a határozatnak az 1945. évi XI. tv. 15. §-ában kapott felhatalmazás alapján történő végrehajtása. A politikai döntés tehát a szövetséges hatalmak aktív kezdeményezésére, ráhatására született meg.

A rendelet szerint az a magyar állampolgár köteles Németországba áttelepülni, aki a legutolsó népszámlálás (1941. – K. K.) alkalmával német nemzetiségűnek vagy német anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza. Ezen felül ugyanez a retorzió sújtotta a Volksbund vagy valamely fegyveres alakulat (pl.: SS) tagjait.

A rendelet hatálya alól kivont kedvezményezettek köre egyrésztől kiterjedt a nem német nemzetiségű (anyanyelvű) személy házastársára, kiskorú gyermekére, vele közös háztartásban élő felmenőire, ha utóbbiak 65. életévüket 1945. december 15-e előtt betöltötték. A családi kötelék tényén túl a további kedvezmények értékelésénél már politikai kategóriákat találunk: aki német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallotta magát s emiatt üldöztetésnek volt kitéve; aki aktív tagja volt valamely demokratikus pártnak vagy legalább 1940 óta tagja volt a Szakszervezeti Tanács kötelékébe tartozó valamely szakszervezetnek. A

⁷⁵³ A magyar állampolgárság (Megszerzése és elvesztése a gyakorlatban). Szerk.: Besnyő Károly. Budapest, 1982. 37-38. p.

kedvezményezettség elbírálására a belügyminiszter által kiküldött bizottság lett feljogosítva, aki *minden további jogorvoslat kizárásával* (!) végérvényes határozatot hozott.

A rendelet hatálybalépése napjától kezdve az áttelepülésre kötelezett személyek minden ingó és ingatlan vagyonát *zár alá vették s a kötelezetteket névjegyzékbe* írták. További két külön névjegyzéket állítottak össze az összeírásakor lakóhelyükön nem tartózkodókról és az áttelepülési kötelezettség kedvezményezettjeiről. A névjegyzékbe vett személyek inntől kezdve lakóhelyüket csak rendőrségi engedéllyel hagyhatták el, s ha valaki ennek ellenére cselekedett vagy magát az áttelepülési kötelezettség alól kivonta, azt – ingó és ingatlan vagyonának elkobzása mellett – internálták.⁷⁵⁴

A kitelepített német nemzetiségűek állampolgárságának kérdése azonban még nyitott kérdés volt egészen 1946. július 16-ig, mikor napvilágot látott 7.970/1946. M.E. számú rendelet. A jogszabály alapján a Németországba áttelepített magyar állampolgárok *Magyarország területének elhagyása napján* elvesztették magyar állampolgárságukat. Mindez vonatkozott azon személyekre is, akiket a rendelet hatálybalépésének napja előtt telepítettek át Németországba.

A negatív diszkrimináció további súlyosbodásának dokumentuma az egy évvel későbbi 10.515/1947. Korm. számú rendelet, amely az állampolgárság elvesztésének szankcióját *kiterjesztette* azokra a személyekre, akik az áttelepülés kötelezettsége alól kivonták magukat, illetve azokra, akiket az áttelepülésre kötelezettek névjegyzékébe felvettek, s ezután lakóhelyüket rendőrségi engedély nélkül elhagyták. Előbbiek azon a napon vesztették el állampolgárságukat, mikor az ország területét *el kellett volna hagyniuk*, utóbbiak pedig *lakóhelyük engedély nélkül való elhagyásának napján*. A rendelet további szankciója, a magyar állampolgárság elvesztése az érintett személy Németországba való áttelepítésének nem akadálya.

⁷⁵⁴ A kitelepítés végrehajtására a belügyminiszter két rendeletet adott ki: 70.010/1946. B.M. számú rendelet; 70.020/1946. B.M. számú rendelet.

A Benes-dekrétumok⁷⁵⁵ és a csehszlovák-magyar lakosságcsere egyezmény

A Magyarország és Csehszlovákia közötti lakosságcserét rendező *1946. évi XV. törvényt* a nemzetiségek áttelepítése miatt soroljuk a diszkriminációs állampolgársági jogszabályok közé. A jogszabály megszületéséig azonban hosszú út vezetett.

A Moszkvában 1945. január 20-án létrejött *magyar fegyverszüneti egyezmény* alapján az 1938. november 2-i bécsi döntéssel Magyarországhoz visszacsatolt területek újra Csehszlovákiához kerültek. Azonban a londoni emigráns csehszlovák kormány azon követelésének, hogy a fegyverszüneti egyezmény kötelezze Magyarországot a Csehszlovákiának visszaadandó területek teljes magyar lakosságának befogadására - *nem engedtek az egyezményt aláíró szovjetek, britek és amerikaiak.*⁷⁵⁶ Viszont azokat a magyar állampolgárokat - mintegy 30. 000 személyt, akik 1938. november 2-a után költöztek át a „visszatért” területekre - a fegyverszüneti egyezmény alapján *kitelepítették* Szlovákia területéről.⁷⁵⁷

⁷⁵⁵ Ezek *Eduard Benes* – 1940-től emigráns, 1945. május 16-tól tényleges – *csehszlovák köztársasági elnök* nevéhez fűződő *ún. elnöki alkotmányrendelet és rendeletek*, amelyeket a tudományos publicisztika és a köznyelv is alkotmánydekrétumnak, gyakoribb elnevezéssel *dekrétumnak* hív.

Ha a Benes-dekrétumok és más jogfosztó szabályok nemzetközi joggal való koherenciáját vizsgáljuk, akkor azt a belső- és nemzetközi jogi főszabályt kell alkalmaznunk, miszerint a *vizsgált tényállást az akkor hatályban lévő jogszabályok alapján lehet minősíteni*. A II. világháborút követő új jogrend egyik alapköve az *1945. október 24-én hatályba lépett nemzetközi jogi dokumentum, az Egyesült Nemzetek Alapokmánya*. Ebben több cikk is foglalkozik az *emberi jogokkal, de közelebbről nem határozza meg és nem sorolja fel ezeket*, így a gyakorlatban egy ideig kérdéses maradt, hogy pontosan milyen jogokat is kötelesek védeni ilyen módon a részes államok. *Csehszlovákia*, mint az ENSZ alapító tagállama, *pontosan ezt a „szürke” időszakot „használta ki” a Benes-dekrétumok és más jogfosztó szabályok megalkotására és végrehajtására*, amikor jóllehet az emberi jogok tiszteletben tartásának kötelezettsége az ENSZ-rendszerében már létezett, de még nem volt kitöltve tartalommal. Ennek alapján megállapítható, hogy a *kérdéses jogszabályok, és különösen azok végrehajtása megszületésük időszakában nem voltak ellentétesek formailag az akkor hatályos nemzetközi joggal*.

A Benes-dekrétumok kollektív bűnösséget kimondó jogfosztó szabályai a kibocsátásuk óta eltelt időszak nemzetközi emberi jogi fejlődésének eredményei szempontjából *mára már anakronisztikussá váltak s indokolttá tennék formális hatályon kívül helyezésüket és az érintett személyi kört ért sérelmek utólagos enyhítését*. Az azóta szétvált Csehszlovákia egyik utódállama sem tette azonban ezt meg mind a mai napig, sőt a magyar szempontból fő „illetékes” *Szlovákia* a Benes-dekrétumokkal kapcsolatban a Szlovák Nemzeti Tanács 1483/2007. sz. határozat 3. pontjában egyenesen azt jelentette ki, hogy: „...az e határozat következtében kialakult jogi és tulajdonjogi viszonyok *megkérdőjelezhetetlenek, felülvizsgálhatatlanok, és megváltoztathatatlanok*.”. Tóth Norbert: Az 1944 és 1948 között született egyes kisebbségi vonatkozású csehszlovák jogszabályok a nemzetközi jog és az EU-jog tükrében. In.: Benes-dekrétumok és a magyar kérdés 1945-1948. Történeti háttér, dokumentumok, jogszabályok. Szerk.: Popély Árpád-Stefan Sutaj-Szarka László. Máriabesnyő-Gödöllő, 2007. 57-70. p.

⁷⁵⁶ Szarka László: A Csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolását célzó dekrétumok és rendeletek. In.: Benes-dekrétumok és a magyar kérdés 1945-1948. Történeti háttér, dokumentumok, jogszabályok. Szerk.: Popély Árpád-Stefan Sutaj-Szarka László. Máriabesnyő-Gödöllő, 2007. 9. p.

⁷⁵⁷ Stefan Sutaj: A magyar kisebbség Csehszlovákia világháború utáni politikájában. In.: Benes-dekrétumok és a magyar kérdés 1945-1948. Történeti háttér, dokumentumok, jogszabályok. Szerk.: Popély Árpád-Stefan Sutaj-Szarka László. Máriabesnyő-Gödöllő, 2007. 37-38. p.

Az 1945-ben újraalakult, és a kommunista hatalomátvételig fennálló harmadik Csehszlovák Köztársaság működését a Nemzeti Front koalíciós kormánya által 1945. április 5-én Kassán elfogadott kormányprogram határozta meg. A *kassai kormányprogram* deklarálta, hogy az újjáalakuló állam a cseh és a szlovák nemzet közös államaként jön létre s a londoni emigráns kormány által kialakított „nemzetiségi politikai irányelveket” elfogadva, *elkötelezte magát a „tisztá szláv nemzetállam” eszméje mellett.*⁷⁵⁸

Ennek szellemében láttak napvilágot *1945. május 14. és 1945. október 27. közt Eduard Benes köztársasági elnök dekrétumai*⁷⁵⁹, melyek közül *tizenhárom vonatkozott közvetlenül a német és a magyar kisebbségre.* A dekrétumokat az 1945. október 28-án megalakult csehszlovák Ideiglenes Nemzetgyűlés 1946 márciusában az 1946. évi 57. alkotmánytörvényével – a dekrétumok kibocsátásának napjától számított érvényességgel, vagyis visszamenőleges hatállyal – *törvényerőre emelte.*⁷⁶⁰

A dekrétumokban megfigyelhető az etnikai diszkriminációnak és a kollektív bűnösség elvének fokozatos erősödése. Az 1945. május 19-én kiadott *5. számú elnöki dekrétum 4. §-a* szerint *„Állami szempontból megbízhatatlannak kell tekinteni a) a német vagy magyar nemzetiségű személyeket.”.* Ebbe a személyi körbe sorolta a jogszabály azokat, *„akik az 1929 óta tartott bármelyik népszámláláskor magukat német vagy magyar nemzetiségűeknek vallották, vagy pedig német vagy magyar nemzetiségű személyeket tömörítő csoportok, alakulatok vagy politikai pártok tagjai lettek.”*⁷⁶¹

1945. augusztus 2-án adták ki *„a német és magyar nemzetiségű személyek csehszlovák állampolgárságának rendezését célzó” 33. számú elnöki dekrétumot.* E rendelet alapján *nem kaptak csehszlovák állampolgárságot* a müncheni szerződéssel és a bécsi döntéssel német és magyar állampolgárságot szerzett személyek, annak ellenére, hogy e nemzetközi jogi egyezményeket időközben hatálytalanították, így ők hontalanná váltak. A dekrétum – egyértelműen etnikai diszkriminációs alapon – *nem adott csehszlovák állampolgárságot a müncheni és bécsi egyezményekkel nem érintett* egykori Csehszlovák területeken lévő német és magyar nemzetiségű személyeknek sem.⁷⁶² A jogfosztó dekrétum következményeit aztán a

⁷⁵⁸ Op. Cit. Szarka. 10. p. A kassai kormányprogram VIII. ponja szerint: „A cseheknek és szlovákoknak a német és magyar kisebbséggel kapcsolatos szörnyűséges tapasztalatai – hiszen a kisebbségek nagyjából a köztársaság ellen irányuló hódító politika engedékeny eszközének bizonyultak, s közülük elsősorban a csehszlovákiai németek kínálkoztak fel a cseh és szlovák nemzet elleni megsemmisítő hadjáratra – *a megújított Csehszlovákiát mély és végleges beavatkozásra kényszerítik.*” Ibid. 12-13. p.

⁷⁵⁹ Összesen elnöki 98 dekrétum született a jelzett időszakban. Op. Cit. Szarka. 13. p.

⁷⁶⁰ Ibid. 13. p.

⁷⁶¹ Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések. Szerk.: Szarka László. Komárom, 2005. 94. p.

⁷⁶² A dekrétum mindössze annyit tett lehetővé, hogy a fasiszták elleni küzdelemben részt vett, valamint a náci terrornak áldozatul esett német és magyar nemzetiségű személyek *kérvényezhessék* a csehszlovák

csehszlovák kormány az 1948. október 25-én elfogadott 245. számú törvénnyel orvosolta, melyben a magyar nemzetiségű személyek csehszlovák állampolgárságát helyreállította, melyet az állampolgársági eskü letételének napjától számítva kaptak vissza az esküt letevő magyarok.⁷⁶³

Az 1945 augusztusi potsdami konferencia jegyzőkönyvébe sem sikerült belefoglaltani a csehszlovák kormánynak a mintegy 600. 000-es magyar kisebbség szervezett kitelepítését, ezért kénytelenek voltak más módot kitalálni a „magyar kérdés” megoldására, s így kezdtek hozzá a *Magyarországgal megkötendő lakosságcsere-egyezmény* előkészítéséhez. Szarka László úgy látja, hogy a potsdami „sikertelenség” akadályozta meg egy olyan tartalmú elnöki dekrétum megszületését, ami a kitelepítést rendelte volna el. A már előkészített dekrétumból végül kihagyták a kitelepítésre vonatkozó cikkelyeket, s csak a belső telepítésre vonatkozóakat hagyták benne a jogszabályban.⁷⁶⁴

Mindez az 1945. október 1-én kiadott 88. számú elnöki dekrétummal valósult meg, amely elvileg nemzetiségi megkülönböztetés nélküli *közmunkarendelet* volt⁷⁶⁵, mely alapján megkezdődött a magyarok *deportálása* – hivatalos megfogalmazás szerint „munkára toborzása” – Csehországba. A deportálások 1945. október 25-én kezdődő *első hulláma* 1945. december 3-ig, a Prágában meginduló csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmények megkötését célzó tárgyalások kezdőnapjáig tartottak. A hivatalos adatok szerint ez idő alatt a Szlovák Telepítési Hivatal összesen 9. 247 magyart szállított át Cseh- és Morvaországba.⁷⁶⁶ A lakosságcsere csehszlovák elképzelések szerinti végrehajtásának kikényszerítése céljából 1946. november 15-én *ismét felújították a deportálásokat*, amelyek 1947. február 22-ig tartottak. A hivatalos csehszlovák kimutatások szerint ezalatt 41. 666 magyar nemzetiségű személyt (9. 610 családot) telepítettek át cseh területekre, emelett állítólag 2. 489 magyar „önként” települt át, összesen tehát 44. 155-en kerültek távol eredeti otthonuktól. Különböző

állampolgárságot. Op. Cit. Sutaj. 43. p. A német és magyar személyek minden ingó és ingatlan vagyonának kártérítés nélküli elkobzására adott lehetőséget az 1945. október 25-én kibocsátott 108. számú elnöki rendelet. Ibid. 42. p.

⁷⁶³ Ez azonban nem jelentette azt, hogy joguk nyílt volna elkobzott vagyonuk visszaszerzésére vagy az elkobzott vagyonért fizetendő kárpótlásra. Ibid. 43. p.

⁷⁶⁴ E jogszabály előtt született meg a 27. számú dekrétum a belső telepítések egységes rendszeréről és a 28. számú dekrétum a cseh és szlovák telepeselemek a németek, magyarok, ellenséges elemek földbirtokára és üzemibe való betelepítéséről. Op. Cit. Szarka. 16. p.

⁷⁶⁵ A dekrétum alapján egy évi – mely indokolt esetben hat hónappal volt meghosszabbítható – időtartamra közmunkára lehetett kötelezni minden 16 és 55 év közötti férfit, illetve 18 és 45 év feletti nőt. A rendelkezés megszegése kihágásnak minősült, ami 10.000 koronáig terjedő bírsággal, súlyosabb esetben 100.000 koronáig terjedő pénzbüntetéssel, vagy egy évig terjedő szabadságvesztéssel, esetleg mindkettővel sújtható. Popély Árpád: A csehszlovákiai magyar kérdés „belső rendezésének” eszközei. In.: Benes-dekrétumok és a magyar kérdés 1945-1948. Történeti háttér, dokumentumok, jogszabályok. Szerk.: Popély Árpád-Stefan Sutaj-Szarka László. Máriabesnyő-Gödöllő, 2007. 50. p

⁷⁶⁶ Vadkerty Katalin: A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszer-közmunkája 1945-1948 között. Pozsony, 1996. 16. p.

magyar becslések ugyanakkor 60-100. 000 közöttire becsülik a közmunka ürügyén a Cseh- és Morvaországba hurcolt magyarok számát.⁷⁶⁷

Mindezekén túl a csehszlovák hatóságok 1946. június 17 és július 1 között *reszlovakizációs*, azaz „visszaszlovákosítási” kampányt indítottak, melyben azt ígérték a reszlovakizáló magyaroknak, hogy visszakapják csehszlovák állampolgárságukat, mentesülnek a vagyonekbevitel és kitelepítés alól, aki viszont továbbra is kitartott magyar nemzetiségének vállalása mellett, annak továbbra is szembe kellett néznie a hátrányos jogkövetkezményeket. A kampány hatására 410. 820 magyar tett eleget a reszlovakizációs felhívásnak, s közülük 326. 879 személyt szlovák nemzetiségűnek is nyilvánítottak.⁷⁶⁸

A cseh területekre deportált magyarok mintegy 90 %-a részben még 1947/48 folyamán engedély nélkül, részben pedig 1949 első hónapjaiban engedéllyel és szervezeten visszatért szülőföldjére. A reszlovakizáltak az 1950-es népszámláláson még főként szlováknak vallották magukat – mindössze 354. 532 személy vállalta magyarságát -, de a magukat magyarnak vallók száma 1961-ben már 518. 782-re, míg 1970-ben 552. 006-ra emelkedett.⁷⁶⁹

Az említett dekrétumok, kampányok és deportálások árnyékában került sor *1946. február 26-án a csehszlovák-magyar lakosságcsere előiró államközi szerződés megkötésére*, ami az *1946. évi XV. törvénnyel* vált a magyar belső jog részévé.

Az egyezmény szerint minden, Magyarországon állandó lakóhellyel bíró szlovák és cseh nemzetiségű személy, aki Csehszlovákiába való áttelepülésre irányuló szándékát kinyilvánítja, áttelepítetik, s az áttelepülés napján veszti el magyar állampolgárságát, *és az áttelepítés ténye által csehszlovák állampolgárrá válik*. Ugyanígy a Magyarországból Csehszlovákiába áttelepítendő szlovákokkal és csehekkel *egyenlő számban* olyan Csehszlovákiában állandó lakóhellyel bíró magyar nemzetiségű személyek telepítetnek át Magyarországra, akik a Csehszlovák Köztársasági Elnök 33/1945. számú rendelete értelmében *csehszlovák állampolgárságukat elvesztették*. Ezen a létszámon felül Csehszlovákia még jogosult volt háborús bűnökkel vádolt magyar nemzetiségű személyeket is áttelepíteni. A magyar kormány az egyezményben kötelezte magát, hogy az így áttelepített személyeket területére befogadja és *az áttelepítés ténye folytán magyar állampolgárnak ismeri el őket*. Szarka László felhívja a figyelmet, hogy az egyezmény Magyarország részére rendkívül előnytelen volt, mivel a szerződés a csehszlovák államnak jogot adott a

⁷⁶⁷ Ibid. 16. p.; Popély Árpád: A szlovákiai magyarság csehországi deportálása. In.: Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára. Szerk.: Molnár Imre-Szarka László. Komárom, 2007. 62. p.

⁷⁶⁸ Op. Cit. Popély. 53. p.

⁷⁶⁹ Ibid. 53-54. p.

magyarországi szlovákok Magyarország területén történő toborzására, ugyanakkor szabad kezet kapott a lakosságcsere alanyait jelentő csehszlovákiai magyar személyek kijelölésére.⁷⁷⁰

Az egyezményt a két fél kezdetől fogva másként értelmezte. Míg a csehszlovák oldal számára az egyezmény „a magyar kérdés megoldásának legésszerűbb formáját”, a magyar kisebbségnek „nemzetközi határozat alapján megvalósuló megbüntetését”, a kérdés „átgondolt rendezését” jelentette, addig a szerződés a magyar fél számára a csehországi deportálások miatt elkerülhetetlen, de alapvetően egyenlőtlen megállapodást eredményezett.⁷⁷¹

A lakosságcsere 1947. áprilisától 1949 nyaráig tartott s ez idő alatt a magyar kormány nagy erőfeszítéseket tett a magyar szempontból előnytelen szerződés végrehajtása során a személyi és vagyoni paritás betartatására, hogy ezzel megakadályozza azt, hogy a csehszlovákok a lakosságcserét a szlovákiai magyarság teljes felszámolására használják fel. A paritás elleni állandó magyar tiltakozások ellenére nem sikerült az egyenlő arányokat megtartani: *a magyarországra áttelepített 76. 616 szlovákiai magyar* után szlovák területen összesen 16. 000 hold és 15. 700 lakóház maradt, míg a *60. 257 szlovák áttelepített* után Magyarországon mindössze 15. 000 hold és 4.400 lakóház maradt hátra.⁷⁷²

A „rendszeridegen” személyekkel szembeni jogszabályok

A más nemzetiségű magyar állampolgárokon túl az ún. népi demokratikus rezsimeket a „rendszeridegen” magyar nemzetiségű személyekkel szemben is fellépett.

A politikai diszkrimináció erősödéséről tanúskodik e tárgyban a külföldön tartózkodó egyes személyeknek magyar állampolgárságuktól való megfosztása tárgyában kiadott *1947. évi X. tv.* Előírásai szerint *a kormány megfoszthatja magyar állampolgárságától azt a külföldön tartózkodó személyt, aki ellen a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. tv-ben meghatározott valamely büntett miatt nyomozás van folyamatban, ha a kormány felhívására ennek közlését követő harminc, Európán kívüli tartózkodás esetén hatvan nap alatt Magyarország területére nem tér vissza és itt a magyar hatóságnál nem jelentkezik.*

⁷⁷⁰ Op. Cit. Szarka. 23. p.

⁷⁷¹ Ibid. 26. p.

⁷⁷² Ibid. 26. p.

Ugyanígy kell eljárni azzal szemben, aki az előzőekben meghatározott büntett gyanúja miatt *a törvény hatálybalépése előtt* (!) a visszatérésre fel lett hívva és a törvény hatálybalépéséig Magyarország területére nem tért vissza.⁷⁷³

A törvény az aktuális politikai kurzussal szembenállókkal lép fel s a korszak közéletét egyre inkább uraló ellenségkeresési és az azzal való leszámolási hangulat a jogszabályt erősen támadható megoldások alkalmazásához vezette. Nem befejezett bírósági tárgyalást lezáró ítélet alapján kezdeményezhető a megfosztás – mint ahogy azt az 1939. évi XIII. tv. az 1921. évi III. tv. alapján elítélt személyek vonatkozásában előírta –, hanem *feltételezett büntett gyanúja miatti nyomozás* teremtette meg az eljáráshoz az alapot. További aggályos pontja a szabályozásnak, hogy a hazatérésre felszólítottak nem *csak a hazatérés, hanem a jelentkezés is* a kötelezettsége. Nem valószínű, hogy túlságosan megnyugtatta volna az érintetteket a jogszabály miniszteri indoklásában olvasható érvelés, mely szerint a törvény sem az állampolgárságot, sem a demokratikus szabadságjogokat nem kívánja érinteni, hiszen ha a hazahívott személy az ország területére visszatér és jelentkezik, akkor nem lehet a magyar állampolgárságtól megfosztani.

A megnyugvás nemcsak az érintett személyeknél maradt el feltételezhetően, hanem a korabeli jogi szakirodalomban is található aggódó hang. *Sátor György* a Jogtudományi Közlöny 1948. január 20-án megjelent számában publikált cikkében⁷⁷⁴ annak a véleményének ad hangot, hogy az állampolgárságtól való *megfosztás jogintézményét nem látszik indokoltnak fenntartani*. A szankcionált cselekmények minősítésénél nem a poenalizációt tartja a legcélravezetőbbnek, annál is inkább, mivel a megfosztás jogi szankciója *éles ellentétben áll a hontalanság elkerülésére irányuló nemzetközi alapelvvel és az elidegeníthetetlen emberi jogok elvonását is jelentené*.

A jogász szakmai érveit a politikai kormányzat mindig aktuális igényei szerint veszi figyelembe vagy veti el. Az új idők új törvénygyárában nem késett a megfosztást rendező új jogszabály. Az Országos Törvénytár 1948. évi május 14-én kiadott 19. számában jelent meg az *1948. évi XXVI. tv.*, amely az előző szabályozást tovább szigorította. A törvény szerint ugyanis a kormány megfoszthat minden olyan személyt a magyar állampolgárságától, aki *a*

⁷⁷³ A törvény az 1939. évi XIII. tv. előírásai közül továbbra is fenntartotta azt, hogy a jogfosztás az állampolgárságtól megfosztott személy feleségére és kiskorú gyermekeire csak akkor terjed ki, ha ezt a határozat kimondja, valamint hogy a Magyar Közlönyben a megfosztó határozatot is közzé kell tenni és a határozat e közzététel napján válik hatályossá, illetve hogy a jogfosztott személyt csak a kormány hozzájárulásával lehet visszahonosítani. Az 1939. évi XIII. tv. megfosztási jogcímei továbbra is hatályban maradtak, kivéve az 1921. évi III. tv. alapján elítélt személyek állampolgárságtól való megfosztásának bekezdésének, melyet a már hivatkozott 1946. évi VII. tv. 12. §-nak (2) bekezdése hatályon kívül helyezett.

⁷⁷⁴ Sátor György: Az állampolgársági jog reformja. Jogtudományi Közlöny, 1948/1. 6-9. p.

kormány felhívására, a felhívásnak a Magyar Közlönyben történt utolsó közzétételét követő harminc nap alatt, ha pedig Európán kívül tartózkodik, hatvan nap alatt Magyarországra területére nem tér vissza és itt magyar hatóságnál nem jelentkezik. A törvényalkotó itt már mellőz valamely magatartás tényálladékára való mindenfajta utalást, s ezzel a hatósági mérlegelés keretei teljesen megszűnnek. Az állampolgárságtól való megfosztás a bármilyen tartalmú felhívás ellenére történő vissza nem téréssel hatályosult.

A negatív diszkrimináció további szélesítéséről tanúskodik a jogszabály vagyonekobzásról szóló része. Akit a magyar állampolgárságától 1944. december 22-e után az 1939. évi XII. tv. 8. §-a, vagy az 1939. évi XIV. tv. 9. §-a, vagy az 1947. évi X. tv., illetve a hivatkozott törvény alapján fosztottak meg, annak *vagyonát el kell kobozni*. Ha a megfosztás hatálya kiterjed az illető feleségére és gyermekeire, akkor ezeknek a vagyonát is el kell kobozni.

A törvényhozó azonban az elkobzandó vagyontárgyak körénél vélelmezi az érintett személy rosszhiszeműségét, mikor felállítja a kijátszási célzattal, illetve kijátszási célzat nélkül átruházott vagyontárgyak kategóriáját. Előbbi tárgyak köre egyrészt felölelte azokat a vagyontárgyakat, amelyek 1944. március 19-e után élők közt létrejött ingyenes jogügylettel másra szálltak, másrészt azon vagyontárgyakat, amelyeket a jogfosztott személy az említett időpontot követően élők között létrejött akár ingyenes, akár visszerthes jogügylettel hozzátartozójára, vagy olyan személyre ruházta át, aki az átruházás kijátszási célját a szerzéskor ismerte. A *kijátszási célzat nélkül* átruházott tárgyak közé azokat a vagyontárgyakat sorolta a törvény, amelyeket az érintett az állampolgárságától megfosztó határozat keltét megelőző egy éven belül élők között akár ingyenes, akár visszerthes jogügylettel átruházott.

Második állampolgársági törvényünk: az 1948. évi LX. tv.

Ilyen előzmények után került sor az állampolgársági jog újrakodifikálására, melyben a megváltozott társadalmi és politikai viszonyok leképezési igénye figyelhető meg. A törvényjavaslat indoklása ezt úgy fogalmazza meg, hogy a magyar népi demokratikus államrendnek tartalmilag olyan állampolgársági jogra van szüksége, amely „a magyar gazdasági és társadalmi rendben a magyar állam jellegében és így az állampolgároknak az államhoz való viszonyában a felszabadulás óta megvalósult alapvető változást kifejezi”.⁷⁷⁵

Az 1949. február 1-én hatályba lépett 1948. évi LX. tc. átfogó törvényként szabályozta a kérdéskört.⁷⁷⁶

A törvény legfontosabb rendelkezései a következők voltak:

- megszüntette a házasságból és a házasságon kívül született gyermek közti megkülönböztetést.
- a törvény ugyan a család egységének elve érdekében a feleség szabad rendelkezési jogát nem minden esetben ismerte el, de kétségkívül előrelépésnek számított, hogy *nagymértékben védte az elvált és a megözvegyült nők érdekeit.*
- érvényre juttatta a *család egységének elvét* azzal, hogy egyrészt *a szerzés elsősorban a leszármazás elvén alapult*, másrészt, hogy *a gyermek, a házasságon kívül született is, felmenőjének állampolgárságát követte.* Az anyáét akkor, ha az apa nem tett teljes hatályú apai elismerő nyilatkozatot, az apáét abban az esetben, ha a gyermek felmenői utólagos házasságot kötöttek, ha a gyermek apja a törvény hatálybalépését követően teljes hatályú apai elismerő nyilatkozatot tett, illetve ha az apaságot bírói ítélet állapította meg.
- *a közérdekűség elve* alapján az állampolgársági kérdésekben való döntés egy részét a *kormány és a belügyminiszter* hatáskörébe utalta. *Kizárólag a kormány dönthetett* abban a kérdésben, hogy a honosítást vagy a visszahonosítást az adott személy esetében az állam „nyomatékos” érdeke indokolja-e vagy sem, illetve az illető honosítása vagy visszahonosítása nem ütközik-e az állam érdekeibe.

⁷⁷⁵ Az 1947-1951. Országgyűlés. Országgyűlési irományok III. 205. sz. Törvényjavaslat a magyar állampolgárságról. 8. p.

⁷⁷⁶ A törvény végrehajtása tárgyában a 600/1949. BM sz. rendeletet adták ki.

- az állampolgárság *tanúsítására* a törvény *háromféle állampolgársági bizonyítványt* vezetett be: az állampolgárság fennállását, elvesztését, illetve a nem magyar állampolgárságot tanúsító bizonyítványokat.
- *újraszabályozta az állampolgárok összeírásának, nyilvántartásának rendjét*, ami az állampolgári hovatartozás kérdésében a jogbizonytalanság megszüntetését tűzte ki célul.⁷⁷⁷
- a trianoni békeszerződésből eredő állampolgársági problémákat *átfogó jelleggel* szabályozta a honosítás és az újrahonosítás egységes szabályozásával.⁷⁷⁸

A törvény diszkriminációs tartalmú szabálypontjaira rátérve a jogszabály szerint az állampolgárságot *házasságkötéssel, törvényesítéssel, atyai elismeréssel vagy atyaság bírói megállapításával, elbocsátással, illetve megfosztással* lehetett elveszteni. *Végképp megszűnt a távollét és a külföldi honosság okán beálló jogvesztés intézménye.*

A megfosztási indokoknál több módosítást találunk. Még az 1879. évi L. tv. 30. §-a hozta be a jogcímek közé *az engedély nélkül más állam szolgálatába lépést*. Ez annyiban módosult, hogy a szolgálatnál a *közszolgálatot* nevesítették a jogfosztás alapjául, *de elhagyták az eredeti kiegészítést*: ha felszólításra az illető nem lép ki ebből a szolgálatból csak akkor veszíti el állampolgárságát. Mindennek a miniszteri indoklása úgy szól, hogy aki a kormány engedélye nélkül idegen állam közszolgálatába lép, *az annyira vét az állampolgári hűség ellen, hogy felesleges a kilépésre felszólítani (!) az illető személyt, a jogviszonyba lépés önmagában elég a megfosztás beálltához.*⁷⁷⁹

Az 1939. évi XIII. tv. előírásai közül csak a disszidálás, illetve a külföldi politikai megbízatás elvállalása vagy külföldi politikai szervezet tagsága., vagy munkájában való részvétel maradt érvényben, a többit hatályon kívül helyezték. A jogszabály megerősítette érvényében az 1948. évi XXVI. tv. vagyonelkobzásra vonatkozó rendelkezéseit. Összességében megállapítható, hogy az 1948. évi LX. tc., a második állampolgársági törvényünk *stabilizálta* a diszkriminatív szabályozást.

⁷⁷⁷ Op. Cit. Bajáki. 74-76. p.; Op. Cit. Besnyő. 41-42. p.; Op. Cit. Csizmadia (1969). 1087. p.

⁷⁷⁸ Ezen előírásokat a későbbiekben részletesen tárgyaljuk *a jóvátételi előírásokról* szóló részben.

⁷⁷⁹ Az 1947-1951. Országgyűlés. Országgyűlési irományok III. 205. sz. Törvényjavaslat a magyar állampolgárságról. 10. p.

Az 1957. évi V. tv. - harmadik egységes állampolgársági törvényünk

Nem bizonyult azonban az 1948. évi LX. tc. olyan időtállóknak, mint az 1879. évi L. tc.. Kilenc év múlva adták ki az *1957. évi V. tv-t, harmadik egységes állampolgársági törvényünket*, amit az előző törvény időközben felszínre került egyes fogyatékoságai, illetve az 1948-at követően megszületett néhány alapvető fontosságú jogszabály – főként az 1949. évi XX. tc., a Magyar Népköztársaság Alkotmánya, valamint a családjogi kódex, az 1952. évi IV. tc. – indokoltak, amelyekkel az állampolgárság szabályozását összhangba kellett hozni.⁷⁸⁰

A törvény főbb újdonságai a következők voltak:

- a nők egyenjogúságának alkotmányos elvével összhangban *eltörölte a házasságkötés útján való állampolgárság-szerzést, illetve vesztést.*
- *a ius solit – a főszabály, a ius sanguinis – kiegészítő elvként alkalmazva a hontalanság elkerülésének céljából* azt a vélelmet állítja fel, hogy az ország területén született vagy itt talált személyeket, mindaddig, amíg külföldi állampolgárságuk be nem bizonyul, magyar állampolgároknak kell tekinteni.
- *a közérdekűség elvét* újraszabályozva a honosítás, a visszahonosítás, az állampolgársági kötelékből való elbocsátás és a megfosztás kérdéseiben való döntés a *kormány és a belügyminiszter* hatásköréből a *Népköztársaság Elnöki Tanácsa* (továbbiakban: NET) hatáskörébe került.
- az állampolgársági bizonyítványok ténymegállapításaival szemben a törvény *bevezette a bíróság előtti keresetindítás jogát.*⁷⁸¹
- a honosítás és az újrachonosítás szabályozása mellett *bevezette a kedvezményes visszahonosítás kategóriáját.*⁷⁸²

Az *1957. évi V. tv*-ben a diszkriminatív szabályozás területe az előzőekhez képest csökkent. A magyar állampolgárság mindössze két jogcímen, *kérelemre történő elbocsátással*⁷⁸³, illetve *megfosztással* volt elveszithető.

⁷⁸⁰ Op. Cit. Bajáki. 77. p.; Op. Cit. Besnyő. 43. p.

⁷⁸¹ Op. Cit. Bajáki. 78-79. p.; Op. Cit. Besnyő. 44-46. p.; Op. Cit. Csizmadia (1969). 1088-1091. p.; Katonáné dr. Soltész Márta: A magyar állampolgársági jog fő vonásai. Állam és Igazgatás. 1959/11. 99-107. p.

⁷⁸² Ezen előírásokat a későbbiekben részletesen tárgyaljuk a *jóváételi előírásokról* szóló részben.

⁷⁸³ A törvény 12. §-a szerint elbocsátható (kérelmére) az a magyar állampolgár,

a.) aki adóval vagy egyéb köztartozással hátralékban nincs, és

b.) aki ellen büntetőeljárás nincs folyamatban, illetve nem áll büntető ítélet hatálya alatt, továbbá

c.) aki igazolja külföldi állampolgárságát, illetve a külföldi állampolgárság megszerzésének valószínűségét.

Az új szabályozás szerint a *megfosztás* azzal a személlyel szemben állt be, aki *külföldön tartózkodik és súlyosan vét az állampolgári hűség ellen*⁷⁸⁴ vagy akit *súlyos bűncselekmény miatt magyar vagy külföldi bíróság jogerősen elítélt*. A megfosztás hatálya már nem terjed ki automatikusan a házastársra és a gyermekekre, csak ha ők is külföldön tartózkodtak és a jogfosztó határozat erről külön rendelkezett. A megfosztás kérdésében a kormány helyett a NET döntött, de a *vagyonekhozást már* nem írta elő kötelező erővel a törvény, hanem azt a *NET mérlegeléséhez* kötötte.

Az első látásra a '40-es évek második felében alkalmazott szabályokhoz képest enyhébb általános szabályozás sokkal konkrétabb megfogalmazást nyert az *1957. évi 55. tvr-ben*, amely az előzőekben tárgyalt törvény végrehajtási utasítása. Az ördög a részletekben rejlik – ahogy ezt a régi mondás tartja, s erről a tvr-t átvizsgálva újfent meggyőződhetünk. A törvény 15. §-nak a.) pontjában előírt megfosztási jogcím, a súlyos vétség az állampolgári hűség ellen *csak a tvr-ben lett tartalmilag értelmezve* s itt új megfogalmazásokon túl a régebbi szabálypontokat is újólaj ismerősként köszönhetjük. Ugyanis *súlyosan vétőnek* minősül az a személy, aki a Magyar Népköztársaság *érdekeit sértő* vagy *veszélyeztető politikai tevékenységet folytat*, a magyar államra vagy annak szerveire *becsmérlő, rágalmazó nyilatkozatot tesz, engedély nélkül idegen állam közszolgálatába szegődik*, illetve *az ország területére szóló visszahívással szembeszegül*. Mindezen felsorolás azonban *nem taxációs* jellegű, mivel a NET a *bármely más cselekményt* is értékelhet megfosztási okként. Ennek tudatában nem beszélhetünk a diszkrimináció jelentős visszaszorulásáról, a humanitás teljes térnyeréséről, hiszen a részletes vizsgálat bemutatta a szabályozás igazi arcát. A megfosztás diszkriminatív tételei így egészen a politikai rendszerváltásig bennmaradtak állampolgársági jogunkban, amelyek megszüntetése már másik vizsgált területünkre, a *jóvátételre* vezet át elemzésünket.

Az elbocsátási kérelmet *csak mindhárom feltétel együttes jelentkezése esetén* lehetett kiadni. Az 1948. évi LX. tc.-ben már szerepelt az a-b.) feltétel, *újnak a c.) pont számított, aminek célja a hontalanság kiküszöbölése volt. Kedvezményes elbocsátásban* – vagyis a c.) pont alóli mentesítésben - részesülhetett az a személy, aki külföldi állampolgárral kötött házasságot, illetve külföldön élt vagy ott kívánt élni, vagy akinek egyik szülője vagy örökbefogadója külföldi állampolgár és e kiskorút külföldön nevelik, valamint aki magyar állampolgárságát házasságkötéssel szerezte meg és házassága megszűnt. Op. Cit. Csizmadia (1969). 1090-1091. p.

⁷⁸⁴ A törvény 1957. október 1-én lépett hatályba, így értelemszerűen kiterjedt az 1956-os forradalom eltiprásának következményei miatt hazánkat elhagyó személyekre is.

B.) Jóvátételi jellegű szabályozások

A Trianon-sokk állampolgársági vonatkozásai

A jóvátételi jellegű szabályozások élén áll az 1921. évi XXXIII. tv., amely a trianoni békeszerződést⁷⁸⁵ cikkelyezte be hazai jogunkba. A 61. § alapján mindazok a személyek, akiknek községi illetősége olyan területen van, amely azelőtt az Osztrák-Magyar Monarchia területeihez tartozott, a magyar állampolgárság kizárásával annak az államnak az állampolgárságát szerzik meg, amely az említett területen az állami főhatalmat gyakorolja.

A jogvesztés mellett azonban a jóvátétel is megjelent a 63. §-ban, az *opció* intézményének bevezetésével. Eszerint azok a 18 évesnél idősebb személyek, akik magyar állampolgárságukat a 61. § alapján elvesztették és új állampolgárságot nyertek, a szerződés életbelépésétől számított egy évi időtartamon belül - 1921. július 26-tól 1922. július 26-ig – jogot nyertek magyar állampolgárság igénylésére (*opció*), ha illetőségük előzően Magyarország területén volt.

Ennek alapján minden magyar állampolgárnak, aki a trianoni szerződéssel veszítette el magyar állampolgárságát, lehetősége nyílt Magyarország javára optálni. A férj a felesége, a kiskorú gyermekek nevében apjuk volt teljes körűen felruházva az *optálási* jog gyakorlására, de a 12 évet betöltött kiskorút az *opció* kérdésében már meg kellett hallgatni. Ha valaki azonban elmulasztotta a megjelölt egy éven belül az *opció*t, akkor az – a *határidő jogvesztő volta miatt* – csak *visszahonosítás* útján, aki más címen veszítette el állampolgárságát, az csak *honosítás* útján szerezhette meg 1922. július 26. után a magyar állampolgárságot.

Emellett természetesen a törvény minden olyan személynek elismerte a magyar állampolgárságát, akinek a trianoni szerződés életbelépésének napján magyar területen volt az illetősége és nem volt más állam polgára. Ezen túl – kényszerű kiegészítő szabályként alkalmazva – a *területi elv*, mint jogcím-keletkeztető megoldás is megjelenik a törvényben:

⁷⁸⁵ 1920. június 4-én írták alá a versailles-i Nagy Trianon palotában a Magyarországgal kötött békeszerződést. Magyarország területe 283 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre, lakossága 18,2 millióról 7,6 millióra csökkent. Az 1910-es népszámlálási adatok alapján Magyarország határain kívülre került 3 320 058 magyar anyanyelvű személy, ezen belül Romániába 1 664 000, Csehszlovákiába 1 072 000, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba pedig 465 000 magyar anyanyelvű személy került át. Szarka László: Magyarország és a magyar kisebbségek ügye a párizsi béketárgyalásokon: határkijelölés, népszavazás, kisebbségvédelem. In.: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk.: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Budapest, 2008. 27. p.

aki magyar területen született, az a születés tényénél fogva megszerezte a magyar állampolgárságot, ha születése miatt nem illeti meg más állampolgárság.

A trianoni békeszerződés becikkelyezését előíró törvényben a megváltozott állampolgárságú személyeknek biztosított opciós jog, amelynek alapján magyar állampolgárságuk fenntartására vonatkozó elhatározásuk bejelentésére mód nyílt, nem volt képes önmagában végleg rendezni a kérdést. Az országlakosok addigi életviszonyait teljesen felforgató határmódosítások rendkívüli problémahalmazzal eredményeztek, a megkisebbedett területű Magyarország területét előzőnlötték a magyar nemzetiségű menekültek, akiknek jogi helyzete normalizálásánál az első lépcsőfokot az állampolgárság rendezése jelentette. Azonban hamar bebizonyosodott, hogy az optálásra előírt egy éves időtartam túl rövid a nagy mennyiségű ügy kezelésére, s az 1879. évi L. tv.-ben szabályozott visszahonosítás procedúrája méltánytalan, ráadásul elhúzódó eljárást eredményez.

Mindezek arra vezették a magyar törvényhozást, hogy jóvátételt gyakorolva kiadja az *1922. évi XVII. tv.-t*, amelynek 24. §-a lehetővé tette a trianoni békeszerződés folyományaként megszűnt magyar honosság kedvezményes eljárás útján való visszaszerezhetőségét. A törvény felhatalmazása szerint az a személy, *aki a világháború kitörése (1914. július 26. – K. K.) után elbocsátás vagy hatósági határozat nélkül veszítette el magyar állampolgárságát és Magyarország területén lakik vagy itt kíván letelepedni, azt kérelmére a belügyminiszter kivételesen az 1879. évi L. tv. 38. §-a (a visszahonosításról – K. K.) értelmében megkívánt kellékek hiányában is visszahonosíthatja, ha a visszahonosítást kérő 18. életévét betöltötte, nem cselekvőképtelen és visszahonosítását különös méltánylást érdemlő körülmények indokolják.*

A visszahonosításhoz eredetileg megkívánt kellékek a következők voltak: cselekvőképesség, valamely belföldi község kötelékébe tartozás, megszakítás nélkül 5 év belföldi tartózkodás, az életviszonyoknak megfelelő lakás és megélhetés bizonyítása, öt év folyamatos adózás, kifogástalan magaviselet. Ezek a feltételek nyilvánvalóan *nem voltak teljesíthetőek* a magyar honosságot elvesztő személy számára *a megváltozott körülmények között*, ezért adott mentesítést az 1922. évi XVII. tv. ezek alól a pontok alól. Az így visszahonosítást kérőnek – a cselekvőképesség, a 18. életév betöltése és a különös méltánylást érdemlő körülményeken túl – „mindössze” azt kellett igazolnia, hogy 1918. november 1-jétől a visszahonosítási kérvényének benyújtásáig *hol* (mely községben vagy városban) *lakott és mi volt a foglalkozása*. Ha 1921. március 1. előtt nem lakott az új határok közé szorított Magyarország területén, akkor *mikor és honnan* költözött a magyar Királyságba. Ha az elcsatolt területekről érkezett, ezen felül igazolnia kellett még azt is, hogy *kért*, illetve *kapott-*

e beköltözési engedélyt. Az említett 1921. március 1-jei dátum tehát két csoportra osztotta a visszahonosítást kérőket: akik a nevezett dátum előtt már az új területű Magyarországon laktak, illetve azokra, akik azután költöztek be. Utóbbiak életét nehezítették meg a beköltözési engedély felmutatásával.⁷⁸⁶

Az opció, illetve az 1922-es rendelkezés lehetőségeit kihasználva mintegy 350 ezer magyar nemzetiségű személy költözött be az országba, annak ellenére, hogy - mivel Magyarország nem tudott mit kezdeni ilyen arányú bevándorlással - beköltözési engedélyt nem volt könnyű szerezni.⁷⁸⁷

A versailles-i békeszerződés területi rendelkezéseivel ellentétben az állampolgársági rendelkezések alapja, a területi alapú állampolgárság racionális döntés volt, amely az átszatolt területek lakosságának jogvédelmét a vesztes államokkal kötött *kisebbségvédelmi szerződésekkel* igyekeztek elősegíteni, amik passzusait tartalmazták a győztesek békeszerződése is. Mindezen egyezményeket az 1920. január 20-tól működő *Népszövetség* garanciája alá helyezték. A kisebbségvédelmi szerződésekben szerepelt az előírás, miszerint az új területekre került személyeknek automatikusan meg kell adni az új állampolgárságot. Azonban az utódállamok gyakran nem teljesítették jóhiszeműen ezen rendelkezéseket.

Csehszlovákia az erre vonatkozó szerződési paragrafust nem fogadta el, hanem a 236/1920. sz. törvénnyel azt a szabályozást vezette be, miszerint *csak azok kaptak csehszlovák állampolgárságot, akik a községi illetőségüket 1910-ig megszerezték az új államhoz csatolt területeken.* Akik 1910 és 1920 közt kerültek ilyen községekbe, azoknak nagyon bonyolult kérvényezési- és vizsgálati eljárás kellett keresztülesnie. A problémát a csehszlovák törvényhozás a 152/1926. sz. törvény, az *ún. lex Dérer-Szent-Ivány* elfogadásával igyekezett orvosolni, amely a rendezetlen állampolgárságú felvidéki magyarok egy részének lehetővé tette a csehszlovák állampolgárságért való folyamodást, illetve az állampolgárság megszerzését.⁷⁸⁸

Romániában ugyanilyen külön törvényt hoztak – 41/1924. sz. törvény -, amely a román állampolgárság megadásához 1918. december 1-i határnappal egy adott községben 4 év folyamatos illetőséget – helyben tartózkodást és adófizetést – követelt meg, de ez alól kivételt képeztek a „fajilag románok”. Ennek következtében még 1939-ben is mintegy 100 000 magyar családfő – akik családjukkal együtt kb. 3-400 000 főt tettek ki - nem szerepelt az állampolgári névjegyzékben. Az 1930-as román népszámlálás adatai szerint

⁷⁸⁶ Op. Cit. Ferenczy. 103-104. p.

⁷⁸⁷ Op. Cit. Tarczay.

⁷⁸⁸ Bárdi Nándor: A Magyarországgal szomszédos országok magyarságpolitikája a két világháború között. In. Op. Cit. Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. 79-80. p.

Erdélyben 5 548 368 személy élt, ebből magyar anyanyelvű 1 480 712 fő, ami az 1910-es népszámláláshoz képest közel 200 ezres csökkenés. Magyarországra a trianoni békeszerződést követően 197 000-en települtek át.⁷⁸⁹

A *Szerb-Horvát-Szlovén Királyság*, majd a jogutód *Jugoszlávia* a kisebbségi szerződésben szereplő opciós jogra hivatkozva tilalmat vezetett be a magyarok választójogának, valamint politikai és kulturális szervezkedése tekintetében. A délszláv királyság 1921-es népszámlálási adatai szerint a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság területén 468 658, ebből a Vajdaságban – azaz Bánátban, Bácskában és Baranyában - 378 071 magyar anyanyelvű személy élt. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság területéről 1918 és 1924 között 44 093 magyar anyanyelvű személyt utasítottak ki, menekült el vagy optált Magyarország javára. Az optálás lehetőségét 1930 novemberéig meghosszabbították, de ennek ellenére még 1934-ben is mintegy 21 000 magyar optáns élt Jugoszláviában.⁷⁹⁰

Községi illetőség és állampolgárság a trianoni békeszerződést követően

A jóvátételi szabályozásnak volt azonban egy Achilles-sarka: *a községi illetőség*.

Pomogyi László úgy véli, hogy *míg 1921 előtt a magyar állampolgárság birtoklása volt a feltétele a községi illetőség megszerzésének, addig 1921 után ez éppen fordítva igaz*, mivel a 93 000 négyzetkilométernyi Magyarország területén bírt községi illetőség volt a feltétele a magyar állampolgárság elnyerésének.⁷⁹¹

Az említett változás tényét jól alátámasztják az illetőséggel kapcsolatos döntvények, elvi határozatok. Az I. világháború előtt keletkezett ügyiratok egyrészt *a külföldi állampolgárok magyarországi tartózkodásával, honosításával s majdani illetőségszerzésével* foglalkoznak, másrészt *a magyar honosok állampolgárság-vesztését* taglalják. Ezzel szemben a trianoni békeszerződést követő aktákban csupán egyetlen téma szerepel: *az elszakított*

⁷⁸⁹ Op. Cit. Bárdi. 89. p.; Bárdi Nándor: A Romániához került erdélyi, bánági, kelet-magyarországi magyarok (1918-1921). In.: Op. Cit. Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. 35. p.

⁷⁹⁰ A. Sajti Enikő: A Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került magyarok (1918-1921). In.: Op.Cit. Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. 46-47. p.

⁷⁹¹ Ibid. 62. p.

*területeken fekvő községekben illetőséggel bíró magyar nemzetiségű személyek magyar állampolgárságának megtartása.*⁷⁹²

Az 1886. évi XXII. törvény pontosan szabályozta a *külföldiek* illetőségszerzését. A külföldi személy a községben lakhatott, oda betelepülhetett és a község kötelékébe is felvehető volt. Települési engedélyért a külföldi is a honpolgárokra vonatkozó feltételek mellett folyamodhatott, azaz erkölcsös magaviselet mellett két év lakhatást kellett igazolnia. A községi kötelékbe viszont csak honosítása esetén volt felvehető. Ha már öt éve az országban lakott, a község a kötelékbe való felvételt neki megígérhette, és amennyiben honosítása is megtörtént, akkor megadhatta.

Ez a szabályozás stabilnak nyilvánítható, mivel az illetékes belügyminisztérium az I. világháborúig mindössze két tárgykörben foglalkozott azzal, hogy a község nem kötelezhető arra, hogy honosítási célból külföldi állampolgárnak a községi kötelékbe való felvételt kilátásba helyezze.⁷⁹³ Az állami alkalmazásban álló külföldiek kapcsán kimondatott, hogy nem kell lakhatási és települési engedélyért folyamodniuk a szolgálati helyükön, mivel ezen engedélyeket kinevezésük pótolja,⁷⁹⁴ illetve kibocsátották a külföldiek községi kötelékbe való felvétele során követendő eljárást meghatározó körrendeletet,⁷⁹⁵ amely azonban - címével ellentétben - kizárólag idegenrendészeti előírásokat foglal magába.

A magyar állampolgárság elvesztésének jogcímei közül az 1879. évi L. törvény 31. §-ban szabályozott távollét-klauzulával kapcsolatosan kialakult gyakorlat a jogszabályi előírásnál enyhébbnek mutatkozott, így méltán szerepeltetjük ezen szabály-csokrot a jóvátételi-jellegű előírások számbavételénél.

Egy 1909-es belügyminiszteri határozat szerint a községi illetőséggel kapcsolatos bizonyítvány ugyan nem tanúskodik kifejezett módon az állampolgárságról, de „*hallgatagon a magyar állampolgárságot is tanúsítja*, illetve annak alapján a magyar állampolgárság fennállása is vélelmezhető, miután a fennálló törvények és szabályok szerint illetőségi bizonyítvány csakis magyar állampolgároknak adható ki”.⁷⁹⁶ Ez pedig azt jelenti, hogy a belügyminiszter szerint a községi illetőséggel kapcsolatos jogcselekmények is megszakították a 10 évi folyamatos távollétet, amely konkrét rendeletekben is tettenérhető.⁷⁹⁷

⁷⁹² Ibid. 62. p.

⁷⁹³ 6182/1886. és 51149/1903. B.M. sz. elvi határozatok, ismerteti: Petrók Gyula: *Illetőség, elhagyottá nyilvánítás, közsegélyezés*. Kaposvár, 1909. 93.; 98. p.

⁷⁹⁴ 47914/1892. B.M. sz. határozat. Ibid. 88. p.

⁷⁹⁵ 54091/1888. B.M. sz. körrendelet. Ibid. 101-104. o.

⁷⁹⁶ 15205/1909. B.M. sz. rendelet. Ibid. 126. p.

⁷⁹⁷ Megakasztotta a távollét folytonosságát:

1.) A huzamosabb ideje külföldön tartózkodó magyar állampolgár községi illetőségének megállapítása iránt hivatalból tett intézkedés. 2863/1890. B.M. sz. határozat. Ibid. 113. p.;

A trianoni békeszerződés után előállott megváltozott helyzet a községi illetőség kérdésében is állásfoglalást kívánt.

Az 1922. évi XVII. tv. első és egyúttal utolsó fokon a *belügyminisztert* jogosította fel annak megállapítására, hogy egyrészt *az elcsatolt területen volt-e a békeszerződés életbelépésének napján valamely személy községi illetősége és az mely időponttól számít érvényesnek*, másrészt a békeszerződés értelmében *az illető elvesztette-e a magyar állampolgárságát vagy nem*. Ha pedig valamely személy, aki a békeszerződés alapján állampolgárság fenntartására, illetőleg visszaszerzésére, vagy pedig a magyar állampolgárság megszerzésére nyilatkozatot tett (*optált*) és az előzőekben hivatkozott törvény életbeléptetésének napjáig valamely belföldi községben illetőséget még nem szerzett, számára a *belföldi illetőséget – első és utolsó fokon – a belügyminiszter* állapítja meg. Az illetőségi jogcíme alkalmazásánál a törvény az 1886. évi XXII. tv. előírásait tekinti irányadónak, ha pedig ezekben nincs támpont, akkor a *közszempontokat és az illető személyi viszonyait* veszi alapul. A *belügyminiszter* lett tehát az *egyedüli joghatóság*, aki a községi illetőség kérdésében *végérvényesen*, a további jogorvoslat lehetőségét kizárva *döntött*.⁷⁹⁸

Ez a rendelkezés sem tudta véglegesen feloldani a községi illetőséggel kapcsolatos problémákat. Rengeteg állampolgársági ügy évekig elhúzódott a nem tiszta jogi helyzet miatt, megkeserítve ezzel sok áttelepülni kívánó ember életét. *A végrehajtó szervek igyekeztek a jogszabályi keretek közötti méltányosságra*, és ezekben az években nagyvonalúan osztogatták az illetőségi bizonyítványokat.⁷⁹⁹ A Belügyminisztérium egy 1932-es elvi határozatában pedig már annak kinyilvánításáig is eljut, hogy *az állampolgársági jogviszony erősebb, mint az annak alapjául szolgáló községi illetőség*.⁸⁰⁰

-
- 2.) Ha a huzamosabb ideje külföldön tartózkodó magyar állampolgár részére valamely község előljárósága illetőségi bizonyítványt állított ki. 30465/1890. B.M. sz. határozat. Ibid. 115. p.;
 - 3.) Ha a magyar hatóság felhívására a külföldön tartózkodó magyar állampolgár kiskorú fia illetőségi községe javára katonai sorozóbizottság elé állt – Ausztriai sorozás esetében. 61930/1890. B.M. sz. határozat. Ibid. 114. p.

⁷⁹⁸ Op. Cit. Csizmadia (1969). 1085. p.; Op. Cit. Besnyő. 35. p.

⁷⁹⁹ Ennek a gyakorlatnak a bizonyítéka megtalálható a 119093/1923. B.M. sz. körrendeletben: "Tudomásomra jutott, hogy az illetőségi bizonyítványok kiállítására hivatott hatóságok gyakran elismerik a községi illetőséget olyan személyeknek, akik a trianoni békeszerződés életbelépését megelőzően, vagyis már 1921. évi július hó 26-ika előtt 4 évnél hosszabb időn keresztül Magyarországnak a trianoni békeszerződés alapján elszakított részeiben laktak, ezidőszert is ott laktak, akiknél tehát valószínű, hogy a jelenlegi Magyarország területén fekvő községi illetőségüket már elveszítették és az utódállamok területén szereztek községi illetőséget." Ismerteti: Peregriny Géza – Jacobi Roland: Magyar állampolgárság, községi illetőség és idegenrendészet. Budapest, 1938. 268. p.

⁸⁰⁰ 52249/1932. B.M. sz. határozat szerint: „az 1921. év július hó 26-án férje jogán magyar állampolgárnő olyan községbeli eredeti illetőségét, amely község már nem tartozik az ország területéhez, elválása után vissza nem szerezheti, hanem *megmarad magyar állampolgárnak* és mindaddig, amíg önjogon valamely belföldi községben újabb illetőséget nem szerez, megtartja a válás idejében férje jogán bírt illetőségét." ismerteti: Czebe Jenő: A magyar községi illetőségi jog és a magyar állampolgársági jog szabályai (Tekintettel a kifejlődött joggyakorlatra

A *Közigazgatási Bíróság joggyakorlata* is a méltányosság ősi jogelvének alkalmazásáról győzheti meg a téma kutatóját. A Közigazgatási Bíróság 2508/1901. és 1089/1902. K.B. sz. határozataiban⁸⁰¹ a bíróság egyöntetű gyakorlatára hivatkozva *a négy év alatti egyszeri adóbefizetést határozta meg az illetőség elnyerése feltételül*. Ezt a döntést alapul véve a Közigazgatási Bíróság egy 1924-és és egy 1927-es határozata alapján *a később befizetett adó visszaható hatállyal bírt az adókiadás időpontjára, utólagosan is lehetővé téve ezzel az illetőség-, s ezáltal a magyar állampolgárság megszerzését*.⁸⁰² A kiskorúság ideje alatti községi teherviselés tekintetében egy 1926-os közigazgatási bírósági döntvény kimondta, hogy ha valaki kiskorúsága alatt 4 évig ugyanabban a községben lakott és a községi közterhek viselésében részt vett, már 24. életévének betöltésekor megszerzi lakóhelyének illetőségét, s így magyar állampolgárrá válik.⁸⁰³

Mindezek a tiszteletreméltó jogalkalmazói erőfeszítések azonban a problémát nem feloldani, hanem csupán enyhíteni tudták. Az elmélet terrénumán, a jogirodalomban egyre inkább erősödött a vélemény, hogy *a községi illetőség helyébe inkább az állandó lakhelyet, vagy tartózkodási helyet kéne léptetni*, s így átvághatóak lennének a gordiuszi-csomó bonyolultságú ügyek.⁸⁰⁴

A helyzetet végérvényesen végül csak az *1948. évi LXI. tv.* oldotta meg *a jogintézmény eltörlésével*. A törvény rendelkezése szerint, ahol valamely jogszabály községi illetőségre utal, ott helyette belföldi személynél a lakóhelyet, külföldön lakó személynél pedig az utolsó belföldi lakóhelyet kell érteni.⁸⁰⁵

s kiegészítve az elszakított területeken érvényben levő állampolgársági rendelkezésekkel és jogesetekkel), Budapest, 1938. 35. p.

⁸⁰¹ Op. Cit. Czebe. 76; 77. p.

⁸⁰² 999/1924., illetve 1745/1927. K.B. sz. határozatok. Op. Cit. Peregriny-Jacobi. 293. p. A 2441/1930. K.B. sz. határozatban a bíróság továbbment és már a személyes teljesítéstől is eltekintett: az adó megfizetésének tényét nem lehetett vitássá tenni amiatt, mert azt nem az adóval megterhelt személyesen, hanem elhalálozása után rövid idő múlva törvényes jogutóda, az illetőség kérdésében szintén érdekelt fia fizette be. Op. Cit. Czebe. 102. p.

⁸⁰³ 4285/1926. K.B. sz. határozat. Peregriny-Jacobi. 295. p.

⁸⁰⁴ Például: Kuthi Sándor: Magyar állampolgárság. Jogtudományi Közlöny, 1929/24. 239-240. p.; Rác Károly: Az állampolgárság kérdéséhez. Jogtudományi Közlöny, 1930/14. 131-132. p.

⁸⁰⁵ Op. Cit. Csizmadia (1969). 1087. p.

A területi revízióból fakadó állampolgársági kérdések

A magyar törvényhozás tett is lépéseket ez irányba a bécsi döntésekkel visszacsatolt területeken lévő személyek állampolgárságának rendezésekor.⁸⁰⁶ Az 1939. évi VI. tv. a felvidéki és kárpátaljai terület-visszacsatolásokkal kapcsolatban úgy intézkedik, hogy akik 1921. július 26-án az akkor érvényes magyar jogszabályok értelmében kétségtelenül magyar állampolgárok voltak és a trianoni szerződés alapján csehszlovák állampolgárokká váltak, azok 1939. március 15-től kezdődő jogi hatállyal hatósági intézkedés nélkül visszaszerzik magyar állampolgárságukat, ha állandó lakhelyük 1929. március 15-e óta a visszacsatolt kárpátaljai illetve felvidéki területen van.⁸⁰⁷

Az állampolgárság visszaszerzésének jogi alapja itt tehát már nem a sok zavart okozó községi illetőség, hanem az állandó lakhely. Az említett jogszabály azonban még tízévi időtartamot szab az állandó lakhely fennállásának elismeréséhez, de ez a korlátozás már nem szerepel a második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) keretében visszacsatolt keleti és erdélyi országrészeknek Magyarországgal való egyesítéséről szóló 1940. évi XXVI. tv.-ben. Eszerint azok a román állampolgárok, akik 1940. augusztus 30-án az említett területeken *állandó lakóhellyel bírtak*, hatósági intézkedés nélkül megszerzik a magyar állampolgárságot. Azok a magyar nemzetiségű román állampolgárok, akiknek ezután is Romániánál maradt területeken van az állandó lakhelyük, jogukban áll a magyar állampolgárság javára *optálni*.⁸⁰⁸ Hasonlóképpen rendelkezik a Jugoszláv Királyságtól megszerzett területek visszacsatolását becikkelyező 1941. évi XX. tv. is.

A bukovinai székelyek és csángók betelepítését ismét tervbe vették a Délvidék 1941-es visszacsatolása után: a Vajdaságba beköltöző telepések egyszerűsített honosítási eljárással lettek magyar állampolgárok. Az így betelepült kb. 13 ezer csángónak 1944 végén a front – és a szerbek bosszúja - elől menekülnie kellett, s ők majd – többek között - a Tolna- és Baranya-megyéből kitelepített németek helyére kerültek. Ezt leszámítva hivatalos formában sem

⁸⁰⁶ Az első bécsi döntés (1938. november 2.) következtében Magyarország visszakapta egykori felvidéki területeinek egy részét. A szerződést az 1938. évi XXXIV. tv. cikkelyezte be a magyar jogszabályok közé. A törvény az állampolgárság és az optálás kérdést egy magyar-csehszlovák vegyesbizottság hatáskörébe utalta, amelynek munkája alapján 1939. márciusában – a német bevonulással – a megszűnt Csehszlovákia területéből Magyarország Kárpátalját megszerezte. Az 1939. június 23-án hatályba lépett 1939. évi VI. tv.-ben szabályozták aztán a két területre vonatkozó állampolgári kérdéseket, immáron együttesen.

⁸⁰⁷ A magyar állampolgárság visszaszerzése kiterjedt az illető férfi *feleségére* és a *huszonnégy év alatti gyermekekre*. A házasságon kívül született gyermekekre *anyjuk*, a *teljesen árvák* illetve *apa nélküli félárva* a törvény értelmében *apjuk* állampolgárságát szerzik meg.

⁸⁰⁸ A bécsi döntés alapján a visszacsatolt területeken magyar állampolgárságot szerzett személyek közül azok, akik román állampolgárok kívánnak lenni, azt hat hónapi határidőn belül optálással megszerezhetik. A magyar állam területét további egy éven belül elhagyni tartoznak és Románia kötelezi magát befogadásukra.

Jugoszláviával, sem Romániával lakosságcserére nem került sor, de Észak-Erdélyből Dél-Erdélybe kb. 200 ezer román, Dél-Erdélyből Észak-Erdélybe kb. 150 ezer magyar vándorolt át, és a Délvidéken is volt nemzetiségi alapú migráció.⁸⁰⁹

A második világháború utáni időszak jóvátételi rendelkezései

A második világháborúban való szerepvállalásunk következtében a visszacsatolt területek elvesztek. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 526/1945. M.E. számú rendeletében a Moszkvában 1945. január 20-án létrejött fegyverszüneti egyezmény 2. pontjának végrehajtásaként az ország területi változásaira vonatkozó, előzőekben hivatkozott törvénycikkeket *hatályon kívül helyezte*. Ennek következtében a törvényekben jóvátétel útján megszerzett magyar állampolgárság elenyészett, s így nagyszámú személy jogi helyzete vált kérdésessé.

A probléma kezelésére adták ki öt hónappal később, 1945. június 18-án, az 5.070/1945. M.E. számú rendeletet a magyar állampolgárság ideiglenes igazolása tárgyában. Eszerint azok a személyek, akik az 526/1945. M.E. számú rendelettel hatályon kívül helyezett jogszabályok alapján szerezték meg annak idején a magyar állampolgárságot és állandó lakhelyük Magyarországnak 1937. december 31-én fennállott határain belül van, a magyar hatóságok (bíróóságok) előtti eljárás során állampolgárságuk szempontjából további rendelkezésig a magyar állampolgárokkal egy tekintet alá esnek. Az igazolványt kérelemre adták ki az illető állandó lakóhelye szerinti önkormányzatok.⁸¹⁰

A nevezett személyi kör állampolgárságára vonatkozó rendelkezéseket írt elő a már tárgyalt 1946. évi XV. tv. a magyar-csehszlovák lakosságcseréről és az 1949. évi XIV. tv. a magyar-román egyezmény becikkelyezéséről.⁸¹¹

A trianoni békeszerződésből eredő állampolgársági problémákat átfogó jelleggel viszont csak a *második állampolgársági novella, az 1948. évi LX. tv. szabályozta*. Ennek kapcsán a jogirodalomban is megfogalmazódott a kérdéskör általános rendezésének igénye,

⁸⁰⁹ Op. Cit. Tarczay.

⁸¹⁰ A kormány az 1.710/1945. M.E. számú rendeletével állította fel a *Népgondozó Hivatalt*, amely többek között a visszacsatolt területekről a trianoni határokon belülrre menekült személyek elhelyezésének, letelepítésnek, segélyezésnek feladatát látta el.

⁸¹¹ Ennek alapján azok a román állampolgárok, akiknek állandó lakhelye 1940. augusztus 30-án és az egyezmény aláírásának napján (1949. február 10.) is Magyarország területén, az egyezmény hatálybalépésétől (1949. július 19.) számított kilenc hónapon belül jogukban áll a magyar állampolgárság javára optálni.

mivel „a trianoni békeszerződés állampolgársági rendelkezései és azok hatalmi szempontból irányított végrehajtása járultak hozzá döntő módon ahhoz, hogy az állampolgárság kérdése a jelenlegi bonyolult útvesztővé vált...e sokféle...jogszabály az ország lakosságát szinte megoldhatatlan és tárgyilag teljesen indokolatlan nehézségek elé állítja.”⁸¹²

A törvény elsőként azoknak a személyeknek, feleségüknek, leszármazottaiknak illetve férfi leszármazottaik feleségeinek a magyar állampolgárságát ismeri el, akik a *trianoni békeszerződés hatálybalépésekor* (1921. július 26-án) *magyar állampolgárok maradtak*, illetve a szerződésben előírt módon gyakorolták az *opció* jogintézményét.

Akik a terület-visszacsatolások következtében szereztek állampolgárságot és azt az 526/1945. M.E. számú rendelet következtében *elvesztették*, azok 1945. január 20-tól kezdődő *hatállyal magyar állampolgárnak ismertetnek el*, ha *állandó lakhelyük* mind 1948. január elsején, mind a törvény hatálybalépésének napján (1949. február 1.) *Magyarország területén volt*. Utóbbi rendelkezés hatálya kiterjedt *állampolgárságukat elvesztett és hadifogságba hurcolt, elhurcolt* (deportált) *avagy szocialista* (kommunista, szociáldemokrata), *fasisztaellenes* vagy *demokratikus magatartásuk* következtében *Magyarország területéről távozni kényszerült* olyan volt magyar állampolgárokra is, akik 1948. január 1. után, de a kényszerű távollét okának megszűnésétől számított *hat hónapon belül* telepedtek le Magyarországon.

Az 1948. január 1-jén fennálló *állandó lakhely* az állampolgárság-szerzés jogcíme azoknál is, akiknek *külföldi állampolgársága igazolva nincs* és *mind ő, mind szülei* Magyarországnak az 1921. július 26-a előtt fennállott határain belül – *az ún. történelmi Magyarországon - született*. Ugyanezt kell alkalmazni azokra is, *akik 1939. szeptember 1-je előtt gazdasági válság vagy munkanélküliség miatt munkavállalás céljából külföldre távozni kényszerültek*, és 1948. január 1-ig Magyarországra nem tértek vissza, ha az 1949. február 1-jétől számított *egy év alatt a belügyminisztertől kérték* magyar állampolgárságuk elismerését.

A jogszabály honosítást szabályozó része is tartalmaz trianoni jóvátételi előírást. A belügyminiszter ugyanis az általános rendelkezésben előírt kellék (a honosítást kérőnek a kérelem előterjesztését közvetlenül megelőző három év alatt megszakítás nélküli állandó lakhellyel kellett rendelkeznie) hiányában is honosíthatja azt a nem magyar állampolgárt, aki *Magyarországon lakik, vagy itt kíván letelepedni, ha felmenője magyar állampolgár volt* és honosítását *különös méltánylást érdemlő körülmények* teszik indokolttá. Ennek alapján

⁸¹² Sömjén László-Szítás Jenő-Kiss Miklós: Magyar állampolgársági jog. (A magyar állampolgárságról szóló 1948: LX. törvénycikk és a községi illetőség megszűnéséről szóló 1948: LXI. törvénycikk a kapcsolatos jogszabályokkal.) Budapest, 1949. 31. p.

szerezhettek állampolgárságot a trianoni békeszerződés alapján magyar állampolgárságú személyeknek olyan ivadékaik, akik 1921. július 26-a után születtek s az 1922. évi XVII. tv. alapján nem voltak visszahonosíthatóak, mivel ezek *már külföldi állampolgárokként születtek*, így nem veszthettek el magyar állampolgárságot. A nevezett személyi kört így csak honosítás útján lehetett magyar állampolgárrá tenni, viszont velük kapcsolatban mindenképpen méltányos jóvátételi intézkedés volt a háromévi állandó lakhely igazolásától való eltekintés.

A törvény ezen felül még lehetőséget nyújtott a *kedvezményes honosításra* is. Ezt a belügyminisztertől kérelmezhetette az, *aki a történelmi Magyarország határain belül született*, állandó lakhelye 1947. szeptember 15-én⁸¹³ Magyarországon volt, a honosítási kérelem előterjesztésekor is itt tartózkodik és honosítását különös méltánylást érdemlő körülmények teszik indokolttá. Ezek közé azok a személyek tartoztak, akik nem tudták volna igazolni a honosítási szabályok alapján, hogy hol született az a felmenőjük, akihez állampolgárságuk a leszármazás jogcímén igazodik. Ez könnyen előfordulhatott, hiszen 1907. január 1. óta a magyar állami születési anyakönyv nem tünteti fel a szülők születési helyét, ezért mindenképpen indokolt volt a honosítási kedvezmény megalkotása.

A helyzet végleges tisztázásaként a törvény záró rendelkezései közt előírja, hogy a *magyar állampolgárokat* állampolgárságuk nyilvántartásba vétele végett *össze kell írni egy állampolgársági jegyzékbe*. Akit ide felvettek, azt ellenkező bizonyításig magyar állampolgárnak kell tekinteni.

Az állampolgársági novellával egyidejűleg szerepelt a magyar törvényhozás napirendjén a *községi illetőség megszüntetéséről* szóló javaslat. A községi illetőség mint állampolgárság-keletkeztető jogcím a trianoni szerződés életbelépte óta állandó viták és gyakorlati nehézségek forrása volt, mint azt már előzőleg bemutattuk. A jóvátételi jogszabályalkotásban a terület-visszacsatoló törvények óta az *állandó lakhellyel* kívánták felváltani a jogintézményt, de a községi illetőséget nem helyezték hatályon kívül.

Az új állampolgársági törvény idézett tételei aztán kellő jóvátételt gyakorolva rendet vágtak a Trianon okozta állampolgársági jogi problémák dzsungelében, így a községi illetőség megléte végképp anakronisztikussá vált. Az így megszületett *1948. évi LXI. tv.* törölte el. végérvényesen a jogintézményt s rendelkezése szerint, ahol valamely jogszabály községi illetőségre utal, ott helyette belföldi személynél a lakóhelyet, külföldön lakó személynél pedig az utolsó belföldi lakóhelyet kell érteni.

⁸¹³ A párizsi békeszerződés életbeléptekor.

A megfosztás hátrányos jogkövetkezményeit orvosló jóvátételi szabályok

A jóvátételi szabályozás másik csoportját alkotják azok a jogszabályok, *amelyek a megfosztás hátrányos jogkövetkezményeit szüntetik meg*. A politikai indíttatású jóvátétel elsőként a Horthy-rendszerrel szembenállókát diszkrimináló intézkedések megszüntetését hozta. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány már 1948. február 15-én kiadott egy rövid rendeletet (285/1945. M.E. számú rendelet) a baloldali politikai meggyőződés és tevékenység miatt elítéltek, illetve hátránnyal sújtottak rehabilitálásáról, de pontosabban és bővebben a nyolc hónap múlva megjelent 9.590/1945. M.E. számú rendelettel orvosolták a joghátrányokat. A rendelet *személyi hatálya* azokat a volt magyar állampolgárokat érintette, akik *szocialista* (kommunista, szociáldemokrata), *antifasiszta* vagy *demokratikus politikai meggyőződésük, magatartásuk* vagy *tevékenységük* miatt – ideértve az 1918-1919. évi forradalmak érdekében kifejtett tevékenységet is – hátrányt szenvedtek, illetve *nemzetiségük* vagy *vallásuk* miatt üldözött azon személyeket, akik *az üldözés kapcsán* szenvedtek joghátrányt, illetőleg azokat, *akiket ezen üldözöttek érdekében kifejtett tevékenységük miatt* diszkrimináltak. A hátrányos jogkövetkezmények miatt önként vagy hatósági intézkedés folytán külföldre menekült ilyen személyeket, ha már visszatértek, vagy a békekötés után egy éven belül visszatérnek Magyarország területére, *magyar állampolgároknak kell tekinteni* akkor is, ha egyébként az állampolgárságról szóló jogszabályok értelmében állampolgárságukat elvesztették. Az intézkedés kiterjedt az ugyancsak eltávozott, de visszatérő személy feleségére és gyermekeire is.

Ugyanerre a személyi körre vonatkozóan emelte törvényerőre az 1948. évi LX. tv. az említett szabályozást azzal az időbeli megkötéssel, hogy az állampolgárság joghatályának visszaállítása az 1948. szeptember 15-ig Magyarországra visszatérteket illeti meg.

Az 1945. február 6-án kiadott 200/1945. M.E. számú rendelet hatályon kívül helyezte a zsidótörvényeket és rendeleteket – így az állampolgárságot érintő 1939. évi IV. tv-t is, amelynek 3. §-a szerint zsidó házasságkötés és törvényesítés által magyar állampolgárságot nem szerezhet. A hatálytalanítást kimondó rendelettel ez a szabálypont is megsemmisült, de a szabályozás nyitva hagyta a kérdést, hogy az érintett személyeket úgy kell-e tekinteni, mint akik a magyar állampolgárságot házasságkötés, illetve törvényesítés által megszerezték. Ezt a hiányt pótolja az 1948. évi LX. tv. 31. § - amely szerint aki az idézett jogfosztó szabálypont

alapján az állampolgárságot házasságkötéssel illetve atyja jogán nem szerezhette meg, a jelen törvény erejénél fogva *olyannak kell tekinteni, mint aki a magyar állampolgárságot házasságkötéssel, illetőleg törvényesítéssel megszerezte.*

A jóvátételi szándék nyilvánul meg a *NET 1955. évi 11. számú tvr*-ben is, amely az országhatárokon kívül tartózkodó magyar állampolgárok tekintetében gyakorol kegyelmet. A rendelkezés az *1956. április 4-ig Magyarországra visszatért személyekre* vonatkozik. Ezekkel szemben a jogszabály *három esetben tiltja meg a büntetőeljárás megindítását.* Nem lehet a háborús vagy népellenes büntett elkövetése az eljárás alapja *a háborús események következtében nyugatra távozott magyar állampolgárok ellen,* kivéve a fasiszta rendszer irányítóit illetve a főbenjáró háborús vagy népellenes büntettek elkövetőit, akikre nem terjedt ki a kegyelem hatálya. Ugyancsak nem indítható büntetőeljárás az 1954. január 1. előtt elkövetett *tiltott útlevélhasználat és tiltott határátlépés,* valamint az ezzel összefüggésben elkövetett más bűncselekmény jogcímén, illetve az ellen a törvényesen külföldre távozott magyal állampolgár ellen, *akinek útiokmányai 1954. január 1-ig lejártak.*

A kegyelem alapján hazatelepült személyek állampolgárságnak rendezése során számos kérdés merült fel, amelyet orvosolni kellett. Ugyanígy megérett a helyzet, hogy egy hivatalos állásfoglalással elősegítsék az állampolgársági összeírást és jegyzékbevételt előíró – már az előzőekben hivatkozott – rendelkezés egyöntetű alkalmazását. A hivatkozott célok elérése érdekében született a *NET 1956. évi 11. számú határozata,* mely előírja, hogy *a magyar állampolgárság elvesztésének ténye az 1939. évi XIII. tv. folytán hozott határozatok alapján nem állapítható meg,* illetve e törvény 8. §-a alapján beálló *megfosztás jogkövetkezményei semmisenek.* A NET szabályozás *nyugvó időt vezet be* a távolléttel való állampolgárság-vesztésnél, melynek időtartamába az 1939. szeptember 1. és 1947. szeptember 15. között eltelt időt nem lehet beleszámítani.

Az újabb politikai rendszerváltozásig kellett aztán várni, hogy a jóvátétel igényével az 1945. utáni politikai rezsím alatt állampolgárságuktól megfosztott személyek is rehabilitációban részesüljenek. Az 1990. április 5-én hatályba lépő *1990. évi XXVII. tv.* hatályon kívül helyez minden olyan egyedi megfosztó határozatot, amelyet az *1947. évi X. tv., az 1948. évi LX. tv., 1948. évi XXVI. tv.* és az *1957. évi V. tv.* alapján hoztak, A nevezett személyek a Magyar Köztársaság elnökéhez címzett *nyilatkozattal, a nyilatkozattétel időpontjától* nyerik vissza magyar állampolgárságukat.

Nagyon hamar kiderült azonban, hogy ez a törvény csak az akkor élő személyekre terjedt ki, a már nem élőkkel kapcsolatos joghátrányt nem érintette. Ezért 1990. május 22-én kihirdették az 1990. évi XXXII. tv-t, amely az előző jogszabály rendelkezéseit egészítette ki

azzal, hogy az időközben elhunyt személyeket úgy kell tekinteni, hogy a jogfosztó intézkedések következtében magyar állampolgárságukat nem veszítették el.⁸¹⁴ Hasonlóan intézkedik negyedik állampolgársági törvényünk az 1993. évi LV. tv., amely zárórendelkezései közt szerepeltetve az *egyedi határozatok hatálytalanítását* a megfosztáson túl azt az 1947. szeptember 15. és 1990. május 2. közötti *elbocsátottakra is kiterjeszti*.

Jelenleg hatályos állampolgársági novellánk a jogszabály *alapelvei* közt kijelenti [1. § (2)], hogy *senkit sem lehet állampolgárságától, illetve állampolgársága megváltoztatásának jogától önkényes megfosztani*. Ezzel a nagy jelentőségű állásfoglalással a törvényalkotó remélhetőleg végképp pontot tett arra a XX. század törvényhozásán végignyúló folyamatra, amely az állampolgárság jogintézményét politikai célú *diszkriminációra*, illetve az arra kényszerűen adandó *jóvátételre* használja fel.

⁸¹⁴ Az 1990. évi XXVII. tv. általános indoklásában szereplő adatok szerint 1947. és 1953. között 1500; 1957. és 1981. között pedig 203 főt fosztottak meg a magyar állampolgárságtól.

Hatályos állampolgársági törvényünk főbb rendelkezései

Az 1993. évi LV. törvény negyedik állampolgársági törvényünk, amely szerkezetében és logikájában lényegesen eltér az addigi három állampolgársági törvénytől. A korszerű jogalkotás elveit alkalmazva a törvény részletesen szabályozza a speciális állampolgársági eljárást, valamint - további újdonságként - rendelkezik az adatvédelem és a személyiségi jogok védelmének alapvető szabályairól. *A jogszabály - a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően - immáron tartalmazza az állampolgársági jog alapelveit, amelyek eddig hiányoztak a magyar szabályozásból.*⁸¹⁵

A törvény eredeti - 2001. VII. 1-ig hatályos - rendelkezései a következők voltak.

A jogszabály az *alapelvek* között meghatározta - a fentiekben már hivatkozott - az állampolgárságtól való önkényes megfosztás tilalmát, a család egységét, a hontalanság eseteinek csökkentését, a személyes adatok védelmét, a visszaható hatály tilalmát, valamint az állampolgároknak a keletkezés, illetve megszerzés módjától független *azonos jogállását.*⁸¹⁶

Az *állampolgári körről* szólva a törvény szerint magyar állampolgár az, aki a törvény hatályba lépésekor az volt, vagy aki ezután azzá vált, illetve a magyar állampolgárságot megszerezte. A magyar közjogi hagyományt továbbvive a jogszabály kinyilvánította a kettős vagy többes állampolgárság keletkezésének lehetőségét, tényét, ugyanakkor - eltérő rendelkezés hiányában - a más állampolgársággal is rendelkező magyar állampolgárokat a magyar joghatóság alá rendelte.

A törvény megkülönböztette a magyar állampolgárság *keletkezését* és annak *megszerzését*.

A magyar állampolgárság a törvény erejénél fogva automatikusan a születés ténye folytán keletkezik. *Legfőbb fundamentális rendező elv* a magyar állampolgárság tradicionális keletkezési jogcíme a *ius sanguinis*, azaz a *leszármazási* vagy *vérségi elv*.

A gyermek jogainak védelmét fedezhetjük fel abban, hogy a gyermekek állampolgárságának keletkezése nem függ származásuk körülményeitől. A *vérségi elv* biztosítja az apának (*ius sanguinis a patre*), az anyának (*ius sanguinis a matre*) vagy mindkét szülőnek a jogot ahhoz, hogy *gyermeke* a születés helyétől függetlenül, *a megszületés*

⁸¹⁵ Madari Edit – Parragi Mária: A magyar állampolgárságról szóló új törvény. Magyar Közigazgatás. 1993/6. 322. p.

⁸¹⁶ Ezen alapelvek tartalmi összetevőit – általános jelleggel – jelen dolgozat „Az állampolgárság főbb tartalmi elemei s szabályozási elvei” című fejezetében fejtettük ki részletesen.

tényével, automatikusan megszerezze felmenője állampolgárságát. Az így keletkező állampolgárság a vérségi kapcsolat folytán a nemzeti összetartozás erősítéséhez is hozzájárul.

A születéshez kapcsolódik az ún. családi jogi tényen alapuló állampolgárság keletkezése, amikor külföldi szülők gyermekének családi jogállása születése után rendeződik. Ez megvalósulhat teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat, utólagos házasságkötés, apaságot vagy anyaságot megállapító bírói ítélet útján, amelyekkel a születés napjára visszaható hatállyal – ex tunc - szerzi meg a gyermek a magyar állampolgárságot.

A törvény a ius sanguinis alapelvét kiegészítő elvként alkalmazza a ius solit, azaz a területi elvet, amelyet a hontalanság elkerülése alapelvének érvényesítése érdekében a Magyarországon lakó hontalan Magyarországon született gyermekét, illetve az ismeretlen szülőktől származó, Magyarországon talált gyermeket az ország területén való születéssel nyilvánítja magyar állampolgárrá a törvényalkotó. Ez a rendelkezés egy olyan megdönthető jogi vélelem, ami addig az időpontig tart, amíg a gyermek szülei és azok állampolgársága ismertté válik vagy a hontalannak vélt szülőről bebizonyosodik, hogy egy másik állam polgára.⁸¹⁷ Ennek az elvnek az alkalmazása azonban nemcsak a nemzetközi fejlődés átvételét jelenti, mivel – ahogy arra már korábban felhívtuk a figyelmet – az 1847-48. évi országgyűlésen tárgyalt Szemere Bertalan-féle állampolgársági törvényjavaslat is tartalmazta a ius soli kiegészítő alkalmazását, így a magyar jogtörténeti hagyomány részét is képezi ez a megoldás.

A magyar állampolgárság megszerzése az érintett külföldi vagy hontalan személy kérelmére, állampolgársági eljárás eredményeként történik.

A megszerzés jogcímei: a honosítás és a visszahonosítás, valamint szűk körben alkalmazott nyilatkozattétel.

A honosítás alapesete szerint a kérelem előterjesztését megelőzően a nagykorú kérelmezőnek 8 évi folyamatos Magyarországon lakással szükséges rendelkeznie. Ezen felül igazolnia kellett, hogy a magyar jog szerinti büntetlen előéletű, a kérelem előterjesztésekor vele szemben büntető eljárás nem folyik, megélhetése és lakóhelye Magyarországon biztosított.

A megélhetés akkor tekinthető biztosítottnak, ha a kérelmező munkavégzésre irányuló jogviszonyból vagy egyéb adóköteles tevékenységből származó jövedelemmel, illetve nyugdíjjal rendelkezik vagy valaki eltartja. A lakóhely biztosítottságát önálló lakástulajdon, albérlet, vagy ezek hiányában más lakásába való befogadottság igazolása jelenti.⁸¹⁸

⁸¹⁷ Op. Cit. Madari – Parragi. 323-324. p.

⁸¹⁸ Ibid. 324. p.

Szükséges még az is, hogy *a kérelmező honosítása a Magyar Köztársaság érdekeit ne sértse*. Ennek megbizonyosodására a belügyminiszter véleményt kérhet a rendőri, idegenrendészeti és a nemzetbiztonsági szervektől.

Új elemként került a törvénybe a nemzetközi joggyakorlatban meghonosodott *nyelvismereti*, valamint *alkotmányos alapismereti vizsga* letétele.

A honosítás kedvezményes formái közé tartoznak azok az esetek, amikor nem szükséges nyolc, hanem *csak háromévi folyamatos itt lakás* a többi feltétel teljesülése esetén, amennyiben a kérelmező

- magyar állampolgárral három éve törvényes házasságban él, vagy a házasság a házastárs halála miatt szűnt meg, vagy
- kiskorú gyermeke magyar állampolgár, vagy
- a kérelmezőt magyar állampolgár fogadta örökbe, vagy
- magyar hatóság menekültként elismerte.

Ha a kiskorú a szülővel együtt kéri a honosítást, akkor a nyolc évi, illetve örökbefogadás esetében a három évi folyamatos Magyarországon lakástól el lehet tekinteni.

Szintén új szabálya a magyar állampolgársági törvénykezésnek az a kivételes indokhoz kötött rendelkezés, amely szerint *amennyiben a kérelmező honosításához a Magyar Köztársaságnak komoly érdeke fűződik*, a belügyminiszter javaslatára *a köztársasági elnök a honosítási feltételek* közül a nyolc évi folyamatos Magyarországon lakás, a Magyarországon biztosított lakóhely és megélhetés, valamint az alkotmányos alapismeretek vizsga *alól felmentést adhatott*.⁸¹⁹

A visszahonosítás valójában *a honosítás speciális esete*. Annak a személynek a vonatkozásában alkalmazható, *akinek magyar állampolgársága korábban megszűnt*. A törvény nem tesz különbséget aszerint, hogy a kérelmező milyen időszakban, mennyi ideig volt magyar állampolgár, illetve státusza milyen jogcímen szűnt meg. *A törvényhozó szándéka főként a következő elvesztési jogcímekre irányult*: akiknek megfosztás, elbocsátás, áttelepítés – vagyis békeszerződések, távollét, házasságkötés, törvényesítés, kétoldalú egyezmények – alapján szűnt meg a magyar állampolgársága.⁸²⁰

Visszahonosítás esetén annyi *kedvezmény* van, hogy *a kérelmezőnek elegendő a kérelem benyújtása idején Magyarországon laknia*, és *nem kell alkotmányos alapismeretekből*

⁸¹⁹ A magyar nemzetiségűek kedvezményes honosítására vonatkozó szabályokat a következő fejezetben mutatjuk be.

⁸²⁰ Ibid. 325. p.

vizsgáznia. A visszahonosítási kérelmek az állampolgársági ügyfélforgalom 16-18 %-át teszik ki.⁸²¹

A honosításról és a visszahonosításról a belügyminiszter előterjesztése alapján a köztársasági elnök – diszkrecionális jogot gyakorolva – dönt, ellene nincs jogorvoslati lehetőség. A honosított, visszahonosított a lakóhelye szerinti polgármester előtt esküt vagy fogadalmat tesz, cselekvőképtelen személy nevében ezt törvényes képviselője teszi.

Ahogy már az előzőekben leírtuk, a törvény zárórendelkezései között az *egyedi határozatok hatálytalanítását* a megfosztáson túl azt az 1947. szeptember 15. és 1990. május 2. közötti elbocsátottakra is kiterjeszti. Az ilyen személyek a Magyar Köztársaság Elnökéhez címzett, személyes, írásbeli nyilatkozatukkal szerezhetik vissza állampolgárságukat, s ezzel valósul meg a *nyilatkozattétellel* történő állampolgárság-szerzés.

A törvény a magyar állampolgárság *megszűnésének* megelőző szabályait jelentősen megváltoztatta. A megfosztást és az elbocsátást kiiktatta a jogcímek közül és bevezette a lemondást és a visszavonást.

A lemondás akkor valósul meg, ha a külföldön lakó magyar állampolgár - a köztársasági elnökhöz címzett nyilatkozatában - igazolja, hogy külföldi állampolgársággal is rendelkezett vagy annak megszerzését valószínűsíteni tudta - hiszen ennek hiányában a hontalanná válás veszélye állna fenn - és magyar bíróság előtt nem folyt ellene büntetőeljárás, illetőleg magyar bíróság által kiszabott büntetésének végrehajthatósága megszűnt, valamint nem rendelkezik magyarországi adó- vagy egyéb köztartozással.

A kérelemről a belügyminiszter előterjesztése alapján a köztársasági elnök dönt. A korábbi elbocsátással ellentétben a lemondást a törvény miniszteri indokolása alanyi jognak tekinti, az tehát az eljárásban szereplő szervek mérlegelésétől nem függ. Az indokolás szóhasználata szerint a köztársasági elnök is csak "tudomásul veszi" a lemondás tényét.⁸²²

A visszavonás a magyar állampolgárság hivatalból történő megszüntetésének az esete, amely az ún. *csalárd módon való állampolgárság-szerzés fennállásának megállapításakor alkalmazandó.*

Azzal a külföldön élő magyar állampolgárral szemben hatályosulhat, aki magyar állampolgárságát a jogszabályok megszegésével, így különösen valótlan adatok közlésével, illetve adatok vagy tények elhallgatásával a hatóságot félrevezetve szerezte meg. A visszavonásra vonatkozó *elévülési idő* a magyar állampolgárság megszerzésétől számított tíz év elteltéig. Az állampolgárság visszavonására okot adó tény fennállását a belügyminiszter

⁸²¹ Op. Cit. Fűrész (2007). 260. p.

⁸²² Op. Cit. Tarczay.

határozattal állapítja meg, amely a Fővárosi Bíróságon *megtámadható*. A magyar állampolgárság visszavonással történő megszüntetéséről - a belügyminiszter előterjesztése alapján - *a köztársasági elnök dönt*, s a magyar állampolgárság a határozat Magyar Közlönyben való közzététele napján szűnik meg.

A törvény eredeti szövege a következőképp definiálta a Magyarországon lakást: e törvény alkalmazása szempontjából Magyarországon lakik az az országban bejelentett lakcímmel rendelkező, nem magyar állampolgár, akinek bevándorlását engedélyezték, vagy akit menekültként elismertek. Fűrész Klára ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a törvényalkotó a külföldön élés előfeltételének elhagyásával a hontalanság elkerülésének szempontjából következetlen, mert a jogszabály végrehajtási rendeletének megfogalmazásában felfedezhetőek a belső hontalanság elemei.⁸²³

Negyedik állampolgársági törvényünk szövegét *először a 2001. évi XXXII. törvény módosította*. A módosítások elsősorban az Európa Tanácsnak már a nyitó fejezetben bemutatott állampolgársági egyezményével való összhang elérését célozták. Ennek keretében *a hontalanság eseteinek csökkentése* érdekében az állampolgárság kedvezményes megszerzésére új esetköröket kellett megteremteni és lehetővé kellett tenni az állampolgárság visszaállítását azokra a személyekre nézve, akik lemondtak a magyar állampolgárságukról, de nem szereztek más állampolgárságot. Kedvezményes honosítási lehetőséget kellett teremteni az országban született vagy itt nevelkedett külföldiek részére. Az Egyezmény mellett az új szabályozást indokolta *az állampolgári jogok országgyűlési biztosának egy 1997-es jelentése*, amely kifogásolta az alkotmányos alapismeretek vizsga gyakorlatát.⁸²⁴ Emellett a korábbi szabályozásban problémát jelentett, hogy azok a határon túli magyarok, akik kérték a magyar állampolgárságukat, csak hosszú, költséges eljárás útján szerezhették vissza magyaros hangzású nevüket is.

A törvény az ET Egyezmény előírásainak eleget téve - a meglévő kedvezmények megtartása mellett - új kedvezményes honosítási lehetőséget vezetett be. Csupán öt év folyamatos tartózkodást kell igazolnia annak, aki az ország területén született vagy kiskorúsága idején létesített magyarországi lakóhelyet vagy hontalan.

⁸²³ A 103/2001. (VI. 21.) Korm. rendelet szerint: "A magyar állampolgárság visszavonásáról az állampolgársági ügyekért felelős miniszter értesíti az idegenrendészeti hatóságot, amennyiben az érintettek a lakóhelye vagy tartózkodási helye Magyarországon van." Op. Cit. Fűrész (2007). 262. p.

⁸²⁴ Az OBH 1936/1997. számú jelentése „A magyar állampolgárság megszerzése iránti kérelmek vizsgálatának gyakorlatáról”. Részletesen ismerteti: Haraszi Katalin: A magyar állampolgárság megszerzése; döntéselőkészítés, elnöki diszkréció. Magyar Közigazgatás. 1998/1. 12-33. p.

Kiskorú esetén nemcsak akkor lehet a törvény új rendelkezése szerint eltekinteni az itt tartózkodás igazolásától, ha a kiskorú a szülővel együtt kéri a honosítást, hanem akkor is, ha a szülő a magyar állampolgárságot megszerezte. Előfordult ugyanis korábban, hogy a kérelmezőnek az eljárás folyamán, az eskütétel előtt született gyermeke, akire vonatkozóan a kérelmet már nem lehetett előterjeszteni.

A magyar állampolgár által *örökbefogadott* kiskorú gyermek lakóhelyétől függetlenül is honosíthatóvá vált. A magyar nyelvű alkotmányos alapismeretek vizsga letétele alól felmentést kapott a cselekvőképtelen és korlátozottan cselekvőképes személy; aki magyar felsőoktatási intézményben magyar nyelvű oktatásban diplomát szerzett; aki a kérelem benyújtásakor 65. éltévét betöltötte; aki igazolja, hogy állapotának tartós és visszafordíthatatlan romlása miatt arra nem képes.

Új szabályozás a nyilatkozattétellel történő állampolgárság-visszaszerzés feltételeinek azzal való kiegészítése, hogy a nyilatkozatot tevő csak akkor kapja vissza állampolgárságát, *ha nem folytatott az állampolgárság elvesztése óta a magyar állam nemzetbiztonságát sértő tevékenységet*. Ez az előírás azonban *átmenetinek* bizonyult, mivel azt az állampolgársági törvény legutóbbi, 2003-as módosítása végleg törölte.

A törvénymódosítás - az ET Egyezmény előírásaira tekintettel - *egy újabb csoport részére* is lehetővé teszi azt, hogy tizenkilencedik életévük betöltéséig nyilatkozatukkal megszerezzék a magyar állampolgárságot: akik az ország területén születtek és születésükkel nem szerezték meg szüleik külföldi állampolgárságát azok állampolgárságára irányadó külföldi jog alapján - feltéve, hogy a születésük napján magyarországi lakóhellyel rendelkeztek és a nyilatkozat megtételét közvetlenül megelőzően legalább öt éve az ország területén laktak. A szabály nyilván azokra a külföldiekre vonatkozik, akik állama nem a *ius sanguinis*, hanem a *ius solis* követi. *A törvény pótolta egy szabályozási hiányosságot is: határozatban kellett megállapítani a feltételek fennállásának hiányát, amely határozat a Fővárosi Bíróság előtt megtámadható.*

Arra tekintettel, hogy külföldön élő személy is honosítható kivételesen, *a törvény a polgármester mellett a külképviseletek vezetőjét is feljogosította az állampolgári eskü- és fogadalomtétel lebonyolítására.*

A törvénymódosítás az állampolgárságról való lemondás feltételei közül *kiiktatta* a büntetőjogi és az adótartozással kapcsolatos feltételt, így bárki, aki külföldön él és van más állampolgársága, vagy annak megszerzése valószínű, lemondhat a magyar állampolgárságról.

A hontalanság kiküszöbölése érdekében a módosítás szerint a lemondás elfogadásától számított egy éven belül kérheti a magyar állampolgárság visszaállítását az, aki nem szerzett külföldi állampolgárságot.

A *visszavonás* feltételei közül a törvény elhagyta a külföldön lakás követelményét, ugyanis a jogintézmény - e garanciális szabály miatt - gyakorlatilag nem működött. Életszerűtlen ugyanis, hogy aki csalárd módon állampolgárságot szerzett, az ezek után külföldre távozzon. Az ET Egyezmény előírásainál láttuk, hogy a csalárd módon szerzett állampolgárság akkor is visszavonható, ha hontalanná válik az illető.⁸²⁵

A névviselés jogának biztosítása alapján a honosítást vagy visszahonosítást kérő külföldi egyidejűleg kérheti, hogy saját vagy felmenője egykori magyar családi nevét viselhesse; többtagú családi nevéből egy vagy több tag, valamint a nemre utaló végződés vagy névelem elhagyását; családi nevének magyarra fordítását.

A törvénymódosítás *meghatározta a külföldi lakóhely, és megváltoztatta a magyarországi lakóhely fogalmát*. A törvény alkalmazása szempontjából *Magyarországon lakik* az az országban bejelentett lakcímmel rendelkező, nem magyar állampolgár, akinek bevándorlását engedélyezték, vagy akit menekültként elismertek. A törvény alkalmazása szempontjából *külföldön lakik* az a személy, akinek Magyarországon nincs bejelentett lakóhelye vagy tartózkodási helye.

Az állampolgársági törvényünk soron következő, utolsó módosítása a 2003. évi LVI. törvény, amely néhány szövegpontosítás mellett a nyilatkozattétellel való állampolgárságszerzésre *új jogosulti kört ismert el*: aki magyar állampolgár anyától és külföldi állampolgár apától 1957. október 1. előtt született, és születésével nem szerzett magyar állampolgárságot. A törvény alkalmazása szempontjából Magyarországon lakik az a lakóhellyel rendelkező nem magyar állampolgár, akinek bevándorlását engedélyezték, vagy akit menekültként elismertek, valamint aki letelepedési engedélyt kapott, továbbá az Európai Unió más tagállamának Európai Gazdaság Térség tartózkodási engedéllyel rendelkező állampolgára.

⁸²⁵ Az ET Egyezmény 7. cikke rendelkezik erről.

A magyar állampolgárok státuszjogai

A státuszjogok az egyént - állampolgári státusa alapján - megillető azon jogok összességét ölelik fel, amelyek az adott állam szuverenitása kapcsán határozzák meg az állampolgár jogi helyzetét, de egyben meg is különböztetik őt az adott állam területén lévő idegenektől.

Történeti fejlődésére pillantva megállapíthatjuk, hogy a státuszjogok alapján való állampolgár-idegen megkülönböztetés sok esetben együtt járt a nem-állampolgárok jogainak jelentős korlátozásával. A II. világháborút követően elfogadott jelentős emberi jogi nemzetközi szerződések az alapvető jogokat garantálták az állam területén élőknek, köztük ezt követően csak a státuszjogok szempontjából tehetők különbségek.⁸²⁶

Fürész Klára arra hívja fel a figyelmet, hogy az alkotmányjog hazai tudományos berkeiben még nem általánosan elfogadott a státuszjogok önálló jogcsoportként való értelmezése.⁸²⁷ Ennek elismerése mellett mi is azzal értünk egyet, hogy a jogszabályi fejlődés, valamint a jogszabályok alkotási és alkalmazási problémáinak feloldási igénye egyre erősebben igényli a státuszjogok elkülönítésének szükségességét.

Nem létezik még olyan, a státuszjogok jogi természetét általános érvényűen összefoglaló rendelkezés, amely a jogalkotásban iránymutatóul szolgálna. Ehelyett sokféle szabály útvesztőjében kell bolyongania annak, aki az egyének közjogi jogállását igyekszik tanulmányozni. Ezen a területen jelenleg a belső jogi, valamint a nemzetközi és az európai közösségi normákat lehet számbavenni. Ezek a szabályozások viszont nem eredményeznek egy szilárdan körülhatárolható keretet, mivel a megjelölt normakörök egyrészt egymásra épülnek, ugyanakkor egymásba folynak át, valamelyik szabályozási réteg bizonyosan mozgásban, átalakulásban van, miként az egész modernitás az időhöz való viszony átalakulását eredményezi. Ennek alapján csak viszonylagos lehet a statikus megközelítés, amelynek segítségével hasznosíthatóak a közjogi, döntően nemzetállami keretek kialakított jogintézmények, elvek és hagyományok.⁸²⁸ A státuszjogi szemlélet segíthet a különféle terminológiai következetlenségek, személyi hatállyal kapcsolatos pontatlanságok, jogszabály alkalmazási ellentmondások kiküszöbölésére.⁸²⁹

⁸²⁶ Op. Cit. Fürész (1999). 538-539. p.

⁸²⁷ Fürész Klára Rác Attilára hivatkozik, aki „Alapvető jogok és kötelességek.” (Budapest, 1998) című munkájában a megkülönböztetés mellett fejt ki érveket. Op. Cit. Fürész (2007). 274. p.

⁸²⁸ Op. Cit. Tóth. 11. p.

⁸²⁹ Op. Cit. Fürész (2007). 267. p.

Az állampolgársági jogállás rétegeit a magyar hatályos jogszabályok alapján Tóth Judit a következőképpen csoportosítja:

1.) kizárólag magyar állampolgárokat megillető jogosultságok:

A jogszabályok érvényesítésükhöz nem kívánják meg a magyarországi lakást, de a gyakorlatban ennek megléte kívánatos. A jogszabályi csoportosítás szerint ezek lehetnek

a.) *túlnyomórészt alapjogi jellegűek*, melyek az Alkotmányban és törvényi szintű szabályokban jelennek meg. Tételes számbavételük alapján Tóth Judit megkülönböztet a közjogi hatalomgyakorláshoz kötődő 37 különböző szintű tisztségviselésre jogot adó szabályt, 3 utazáshoz kapcsolódó jogosultságot, valamint – alapjogi kategóriaként – a szociális biztonsághoz, a művelődéshez, a névváltoztatáshoz való jogot, valamint nemzeti és etnikai kisebbségi jogok jogalanyának státusát.⁸³⁰

b.) *emberi jogként*, valamint

c.) *nem emberi jogként* kétoldalú államközi egyezményekben megjelenő szabályok, melyek a nemzetközi népességmozgás szempontjából megkötött államközi egyezmények adózási, munkaügyi, utazási és jogvédelmi rendelkezéseit, a különféle jogsegély-egyezményeket, továbbá toloncegyezményeket tartalmazzák.⁸³¹ Ezek jó része már a dereguláció körébe lenne sorolható, mivel az uniós csatlakozást követően értelmüket veszítették.

d.) *rendeletekben szabályozott, quasi állampolgári jogok*, amelyek olyan „rejtőzködő” jogosultságok, amelyek nem kötődnek közvetlenül alapjogokhoz, közhatalmi jogosítványokhoz. Ezeknél sok esetben felesleges a magyar állampolgárság előírása a jogosultság biztosításához, minden bizonnyal törvényalkotói „túlbuszgalom” eredményei, a privilegizáltságuk nem kötődik a szabályozás céljához. Köztisztviselői státushoz kötődő, magánszemélyként élvezett jogosultságok, különféle tanfolyamok, vizsgák, engedélyek megszerzése sorolható ebbe a körbe.⁸³²

2.) a Magyarországon való lakás előírásához kötött állampolgári jogosultságok:

Ezek meghatározása nem szükségképpen egységes. Vegyes körökbe sorolható a magyarországi különféle választójogtól (országgyűlési választás, népszavazás, népi kezdeményezés) kezdve, a hivatásos vagy szerződéses katonai státuson és a hadigondozásra

⁸³⁰ Op. Cit. Tóth. 46; 48-50. p.

⁸³¹ Például a hadisírok megőrzése, látogatása; vízummentes utazást biztosító államközi megállapodások; hagyatéki eljárások lefolytatásának lehetősége; gyakornoki foglalkoztatás külföldi biztosítása; szociális biztonsági megállapodások; kettős adóztatás elkerülését előíró megállapodások stb. Ibid. 50-53. p.

⁸³² Például EU intézményeiben nemzeti szakértő; hivatásos gondnok; árverési csarnok vezetője; kincstári biztos; közúti jármű vizsgabiztos; gépjárművek környezetvédelmi felülvizsgálatához szükséges oktatás végzése; növényvédelmi végzettség igazolása; diákhitel igénylése; Turisztikai Célelőirányzatból támogatás elnyerése; Eötvös-ösztöndíj megszerzése stb. Ibid. 54-56. p.

való jogosultságon át egészen a külföldön érvényesülő konzuli jogig és érdekvédelemig terjedő, nagyon különböző fajtájú előírások tömege.

3.) azon állampolgári jogosultságokat tartalmazó jogok köre, amelyek címzettjei magyar állampolgárok és hazánkban tartózkodó külföldiek⁸³³:

Itt sem lehet egységes elvi csoportosítást alkalmazni, mivel a közéleti és politikai részvétellel, a szociális és egészségügyi ellátással, gazdasági élettel kapcsolatos különféle jogok tartoznak ide.⁸³⁴

4.) azon járulékos jogosítványok, amelyek gyakorlásának előfeltétele egy másik jogosultság:

Több ilyen található az egészségügyi és szociális ellátások, valamint gyermekvédelmi intézményi jogviszonyok terén.⁸³⁵ Ugyanez a helyzet, amikor valakinek a honvédségi jogviszonya állampolgárságának elvesztése okán szűnik meg, és ezzel együtt felszámolódnak az azzal járó munkavállalói jogok is (pl. szolgálati lakás, kedvezményes hitel stb.).

Az állampolgársági jogállás pontos tartalmának meghatározását megnehezítik eme járulékos jogosítványok a gyakran változó jogi környezetben.

5.) Olyan „negatív” jogosultságok, amelyek címzettjei nem magyar állampolgárok, s a magyar állampolgárok ki vannak zárva a jogalanyi minőségből:

Ez a kategória az állampolgári státust kívülről befolyásolja, s segítségével az idegenek körének meghatározásával lehet „következtetni” az állampolgárok csoportjára.⁸³⁶

6.) többes állampolgárokra vonatkozó normák:

A belső jog körébe tartozó szabályokban viszonylag kevés előírás szól a többes állampolgárokról, főleg nemzetközi jogi és büntető eljárási normák sorolhatók ide.⁸³⁷

⁸³³ Ide sorolhatók az uniós polgárok, a bevándorlók, a menekültek, a letelepedettek s a tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldi személyek. Ibid. 61. p.

⁸³⁴ Például helyi választójog; EU választójog; egyéni vállalkozóvá válás; családtámogatási ellátások; gépjárművezetői engedély megszerzése; polgárok személyi adat- és lakcímnnyilvántartásába való bejelentkezés; külföldön történt házasságkötés, születés, haláleset hazai anyakönyvezése; MTA tagjának tiszteletdíja stb. Ibid. 59-61. p.

⁸³⁵ Például egészségügyi ellátásra jogosultak, akik középfokú nevelési-oktatási vagy felsőoktatási intézmény nappali tagozatán tanulmányokat folytató magyar állampolgárok, illetve azon külföldi állampolgárok, akik nemzetközi szerződés vagy az Oktatási Minisztérium által adományozott ösztöndíj alapján létesített tanulói, hallgatói jogviszonyban állnak. (1997. évi LXXX. Tv.)

⁸³⁶ Például magyar állampolgár magyarból, mint idegen nyelvből nem tehet nyelvvizsgát. Op. Cit. Tóth. 74. p.

⁸³⁷ Például többes állampolgár személyes joga akkor magyar, ha az egyik állampolgársága magyar, ha egyik sem az, akkor, ha rendelkezik magyarországi lakóhellyel; más állampolgársággal is rendelkező magyar állampolgár konzuli védelmét nemzetközi szerződések és a viszonyosság alapján rendezik; a nemzetközi szokások alapján nem küldhető külszolgálatra a fogadó állam polgárságával rendelkező személy; a büntető eljárás szempontjából indokolt esetben a többes állampolgár külföldiként kezelhető; kiutasítás büntetést csak nem magyar állampolgárral szemben lehet foganatosítani. Ibid. 75-76. p.

A magyar állampolgárok kötelezettségei

Az állampolgárt nemcsak jogok illetik meg, hanem *kötelezettségek* is terhelik, amelyek *jelzik azt az „elvárhatósági minimumot”, amelyet az állam polgárával szemben támaszt.* A szocialista jogelmélet a kötelezettségek teljesítését előfeltételként szabta a jogokban való részesüléshez, amely nézet nélküli a jogállami szemléletet. Utóbbi megközelítésben a jogok és a kötelezettségek külön csoportként kezelendők, egymástól függetlenek s köztük – az egyenjogúság elvéből következően – nincs hierarchikus viszony.⁸³⁸

A kötelezettségeket a következő csoportokba lehet sorolni:

1.) honvédelmi és rendkívüli jogrendre vonatkozó közjogi kötelezettség:

Magyarországon 2005-ig az állampolgárok közjogi kötelezettségét képezte a sorkatonai szolgálat⁸³⁹, amely a nevezett évtől megszűnt és hazánk áttért a professzionális, hivatásos haderőre.

Ettől függetlenül a *honvédelemhez kapcsolódó polgári védelmi-, munka-,* valamint, függetlenül az állampolgárságtól, a *gazdasági és anyagi szolgáltatási kötelezettségek* továbbra is hatályban maradtak.

Háborús helyzetben (hadiállapot, rendkívüli állapot, szükségállapot) *a sorkötelezettség feléled,* így erre az időre visszaáll az intézmény klasszikus állampolgári kötelezettségi oldala.⁸⁴⁰

⁸³⁸ Op. Cit. Fűrész (2007). 272. p.

⁸³⁹ A sorkatonai szolgálat letöltése az egyik klasszikus problémaköve a többes állampolgároknak. Ezt a kötelezettséget az érintett államok általában kétoldalú szerződésekkel szabályozták. A XX. század húszas éveiben születtek az első ún. *katonai szolgálati egyezmények*, amelyek „első fecskéje” az 1927-es francia-argentin egyezmény volt.

Az 1930-as az Állampolgársági Jogok Konfliktusával kapcsolatos kérdésekre vonatkozó Hágai Egyezményhez fűzött jegyzőkönyv a kettős állampolgárok katonai kötelezettségéről szólva előírja, hogy az érintett személy az effektív állampolgárságának államán kívül nem köteles katonai szolgálatot teljesíteni, ez utóbbi államok viszont rendelkezhetnek úgy, hogy az érintett személy ebben az esetben állampolgárságukat elveszítse.

Ezt követően Európában átfogó jelleggel a többes állampolgárok katonai szolgálati kötelezettségéről kötött 1963. május 6-i Európai egyezmény rendelkezik. Op. Cit. Hargitai. 713-714. p.

Az európai jogalkotás vezetett aztán a kérdést rendező újabb keretszabályhoz. Az ET Egyezmény előírása (21-22. cikk) alapján a többes állampolgároknak csupán az egyik államukban kell katonáskodni, amelyek módoszatairól az egyes államok külön megállapodásokat köthetnek. Eltérő megállapodás hiányában a többes állampolgár elsődlegesen a szokásos tartózkodási helye szerinti államban teljesíti katonai szolgálatát.

⁸⁴⁰ Alkotmány, 70/H.§.; Op. Cit. Fűrész (2007). 272. p.

2.) „feltételezett” állampolgári kötelezettségek:

Ezek olyan elvárásokat foglalnak magukba, amelyek *címzettje nem kizárólag a magyar állampolgárságú személy*, hanem a nevezett szabályok köre kiterjed az ország területén lakó személyekre, vagyis *a belföldi illetékesség lesz a kötelezettségek jogalapja*.

Ide tartozik főként:

- az adó- és illeték megfizetése;
- születések, házasságkötések, halálozások anyakönyvezése;
- a tankötelezettség;
- a közegészségügyi és járványügyi szabályok betartása;
- népszámláláskor a válaszadás kötelezettség.⁸⁴¹

3.) „negatív” kötelezettségek, vagyis a jogrend által tiltott magatartások és büntetőjogi következmények:

Az állampolgárok kötelesek olyan magatartást tanúsítani, amely nem ütközik a büntetőjogba. Vannak viszont olyan büntetőjogi tényállások, amelyeket kizárólag magyar állampolgár követhet el és ezek a cselekmények a polgár és az állam közti kötődés lényegét kérdőjelezzik meg. Ide sorolható: hazaárulás, hűtlenség, az ellenség támogatása, kémkedés, köztisztviselő és hivatásos szolgálatot ellátó által elkövetett hivatali bűncselekmények⁸⁴²

4.) Közvetlen lojalitási normák:

Ezek az állampolgárság ún. jogon kívüli elemeihez tartoznak. Két fő körbe sorolhatóak:

- *eskü vagy fogadalom letétele*: honosítás esetén, illetve a közösségbe befogadás alkalmával jogszabályi kötelezettség az eskü illetve fogadalom letétele, amely a joggyakorlás kezdetének előfeltétele.
- *Állami és kormányzati kitüntetés elfogadása*: a kitüntetett állampolgár példaként állítható a közösség többi tagja elé áldozatkészség és az államhoz való lojalitás terén. Viszont ha valaki külföldi kitüntetést kap, annak kötelezettsége a köztársasági elnökkel – a külügyminiszteri ellenjegyzést követően - engedélyeztetni annak hazai nyilvános viselését, ami a hazához való lojalitás kötelességének jogszabályi bizonyítéka.⁸⁴³

⁸⁴¹ Op. Cit. Tóth. 77-79. p.

⁸⁴² Ibid. 80-82. p.

⁸⁴³ Ibid. 84-86. p.

A magyar nemzetfogalom és az állam vagy politikai nemzet, illetve a kulturnemzet megnyilvánulásai

A magyar nemzetfelfogás rövid bemutatása elé megidéznénk a híres Szekfü-vita két megnyilvánulását, mivel *nézetünk szerint ezekben az idézetekben belesűrűsödik a valóság reális szemléletének igénye és az álmok görcsös valóságnak-való-látni-akarásának nézőpontja, amelyek pszichológiai attitűdje végigkíséri a magyar nemzetfelfogás napjainkig ható történetét.*

Szekfü Gyula 1914-ben megjelentette „*A száműzött Rákóczi*” című könyvét, amelyben a „Nagyságos Fejedelem” száműzetésének konkrét és pontosan dokumentált, reális történetét írta meg. Műve viszont rendkívül heves visszhangot váltott ki.

Radnai Oszkár Szekfü könyvének megjelenése után a következőket írta: „*Nekünk nem kell ez az igazság. Mi épülésre, nem csüggedésre tanulunk történetet. Rákóczit megismerni csak akkor érdemes, ha olyannak emelkedik szemünk elé, amint történettanáraink idáig rajzolták képzeletünkbe.* Benne nem egy személy, hanem egész fajunknak eszményített fogalma testesült meg. Amikor érte lelkesedtünk, voltaképpen magunkért lelkesedtünk, amikor szerettük, a magyart szerettük benne, amikor gyönyörködtünk benne, a magyar faj erényeiben gyönyörködtünk, amikor büszkék voltunk reá, nemzeti önérzetünk mosolygott önmagára. Mit nyerek én Szekfü Rákóczijával? Egy kiábrándulással többet. Szegényebb lettem hitemben, eszményeimben, érzéseimben.”⁸⁴⁴

Mindezekre a vádakra Szekfü külön írásban volt kénytelen válaszolni: „...Ez a nemzet legjobbjait szokta erkölcsi összeütközéseknek kitenni, melyekből csak lelkük vagy testük sérelmével, lelki egyensúlyok elvesztésével, nem egyszer önkezüktől irányított golyó árán kerülhetnek ki. Ez a nemzet legnagyobbjait szokta meggyötörni, hogy sírva keresse őket, mikor már nincsenek. Ebben az országban a hazaáruló nevet minden időben a legjobbak szokták viselni súlyos és nemes, szent kereszt gyanánt erős vállalkon. Én méltatlan vagyok erre a gyötrelmekre. Gyöngé és fiatal vagyok ilyen megpróbáltatásra és ilyen tisztességre.”⁸⁴⁵

A magyar nemzetfelfogás a korábban már bemutatott Kézai-féle hun-magyar eredetkoncepcióból ered s Werbőczy Tripartitumával jogilag is „szentesítve” egyeduralkodó egészen a XIX. századi reformkorig. A helyzetet árnyalja, hogy Rácz Lajos kutatásaiból kitűnően vannak bizonyos nyomok, amelyek a politikai társadalom körének egyes

⁸⁴⁴ Dr. Radnai Oszkár: Rákóczi fejedelem. A Cél, 1914. 390-393. p.

⁸⁴⁵ Szekfü Gyula: Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit? Budapest, 1916. 125. p.

körülmények közti kiszélesítésére utalnak.⁸⁴⁶ Ugyanis az Erdélyi Fejedelemség 1691-es fogarasi országgyűlésének végzeményei közt az egyik határozat kimondja, hogy az ország átkerülvén Habsburg kormányzat alá, minden rend tegye le a hűségesküt a vármegyékben, székeken, városokban egyaránt: „magyar püspök uram is és vicarius és utána való papok hasonlóképpen...A szász püspökök...Az oláh püspökök hasonlóképpen.” Ez nem lenne még önmagában érdekes, de a folytatás már annál inkább: „*Az jobbágyságot mindenütt az vármegyék és székek tisztei megeskütvén, az magyar s oláh papok írjanak testimoniálist róla azon falubeli esküttek és vármegyék vice tisztei előtt az magok és falubírák neve alatt.*”⁸⁴⁷

Ennek kapcsán Rác Lajos felteszi a kérdést, hogy *nem olyan jelenséggel állunk-e szemben a népszuverenitási gondolat rögzítésénél, hogy azt időben már megelőzte a tényleges politikai gyakorlat?* Mindenesetre a politikai képviselet egy olyan mozzanata mutatkozik meg ebben a példában, amely ugyan a későbbiekben nem folytatódik, de mégis irigylésre méltó és követendő példaként áthatott a százötven évvel későbbi reformkori Magyarországon is. Emellett megállapítható az is, hogy ez az 1691-es esketés, amely gyakorlatilag felekezeti és nációbeli hovatarozás nélkül egyenlőséget tesz politikaelméletileg az emberek között egyértelműen bizonyítja, hogy *mindenkor szoros kapcsolat volt a politikai képviseletre jogosultság és a haza tudata, illetve hazafiság, patriotizmus között.*⁸⁴⁸

Ha a magyar nemzetfelfogást rövid történeti villanófényt tovább vetjük, akkor azt láthatjuk, hogy *a magyar nemzetfejlődés sajátos körülményei és adottságai folytán nem követte az európai nagy nemzetek, különösen a francia államnemzet kialakulásának útját.* A XIX. századi magyar reformkor nemessége *a Habsburgok ellen a magyarságot kultúr nemzetként, a magyarországi nemzetiségekkel szemben viszont politikai vagy államnemzetként* definiálta.⁸⁴⁹ A XIX. században már lényegét tekintve négy, egymástól viszonylag élesen elkülöníthető elképzelés jött létre a magyar nemzet jelene és jövője vonatkozásában: *a klasszikus liberális nacionalista, az eötvös-deáki magyar politikai nemzet koncepció, a Teleki-Kossuth-féle konföderációs és a tiszta magyar nemzetállami.*⁸⁵⁰

Az első elképzelés, a klasszikus liberális nacionalizmus a magyar reformkor uralkodó felfogása volt. A koncepció szerint *a politikai jogokért cserébe a nemzetiségek részéről megindul majd a spontán magyarosodás,* de ha ez a folyamat valamiért megakadna, akkor

⁸⁴⁶ Rác Lajos: Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben. Budapest, 1992. 104-105. p.

⁸⁴⁷ Erdélyi Országgyűlési Emlékek – Monumenta comitialia regni Transsylvaniae, 1540-1699. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1875-1898. XX. kötet. 447-448. p. 22. artikulusz

⁸⁴⁸ Op. Cit. Rác. 105-107. p.

⁸⁴⁹ Op. Cit. Szűcs (1997). 430-431. p.

⁸⁵⁰ Ehelyütt terjedelmi okokból bővebben nem fejtjük ki az egyes koncepciókat. A témakör legújabb bőséges és alapos kifejtésére lásd Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története. Budapest, 2007.

minimumként az várható el a Magyar Királyságban élő nemzetiségektől, hogy a tágan értelmezett közélet színterein használják az iskolában megtanult magyar államnyelvet. Ez a koncepció hosszú távon nemzeti függetlenségre törekedett, de az elmélet és a rá épített politikai gyakorlat 1849-ben, mind függetlenségi mind pedig nemzetiségi szempontból, kudarcot vallott.⁸⁵¹

A második elképzelés sok szálból szövődött, amely szálak közé a nemesi előjogokon alapuló „natio Hungaricát”, a középkor ideje alatt is folyamatosan meglévő „hungarus” tudatot, a magyar nyelv hivatalos státuszáért folytatott irodalmi és politikai küzdelmeket, valamint a reformkótól a szabadságharcig nyúló, klasszikus liberális nacionalista nemzetkonceptió kudarcát lehet besorolni. A magyar politikai nemzet koncepcióját legpontosabban az 1868. évi XLIV. Tc. preambuluma fogalmazta meg. „Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan, egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.” Ez a koncepció – szemben a Teleki-Kossuth-féle, főként az emigrációban lefektetett, de csak papíron maradt konföderációs elképzeléssel – Eötvös József elvi alapvetésein nyugodott és Deák Ferenc öntötte végső jogi formába, s úgyis felfogható, mint a történeti Magyarország területén élő magyarok és nemzetiségek új szintézisét. Ez a szintézissteremtés azonban – szemben az évszázadokon át jól működő „natio Hungaricá”-val – kudarcba fulladt, valódi politikai közösségként sohasem működött, így már akkor sírba szállt, mielőtt még testet ölthetett volna. A koncepció elvben a XX. század elejéig fennmaradt, de mindkét oldal folyamatosan obstruálta: a nemzetiségek a vitán felüli liberális törvény adta lehetőségeket úgy használták ki, hogy előbb csak titokban, majd egyre nyiltabban az elszakadásra vagy az önálló nemzeti létre készültek, míg a magyar politikai elit egyre inkább hajlamossá vált a törvény eredeti szelleméről elfeledkezni és a magyar politikai nemzetet ténylegesen csak a magyarok nemzetét érteni.⁸⁵²

Innen egyenes út vezetett az első világháború közvetlen következményeként a trianoni határmódosítások megtörténtehez, a történeti Magyarország feldarabolásához, s ezzel a magyar nemzeti identitáson oly mélységű seb ejtéséhez, melynek következményeit mind a mai napig viseljük – többek közt a kollektív lélektan és az állampolgársági viták színjén.

Trianon következtében létrejött az államnemzet, de a kulturnemzet egyharmada ezen a kereten kívül rekedt. A két irányzat a két világháború közt ismét „újratermelődött” egyrészt a „Szent István-i állameszme” konzervatív nemzetállami koncepciójában, másrészt a

⁸⁵¹ Ibid. 22. p.

⁸⁵² Ibid. 22-23.; 64-65. p.

kulturnemzeti gyökerű, az *eticista szemléletet* megvalósító „*mélymagyarság*” és *turanizmus* talaján eljutva a *fajvédő* vadhajtasókig.⁸⁵³ 1949 után a „proletárdiktatúra” állama nem oldotta fel a két felfogás problematikáját, az *internacionalizmus* nevében a *nemzet mint téma* hosszú időre tabu lett.⁸⁵⁴

A magyar nemzet kulturális felfogásának megerősödésében a súlyos trianoni sokknak az 1945-1989 közti „kibeszéletlensége”, fel nem dolgozása játszik főszerepet, s a mai napig tartó viták keresztüzében ez a koncepció a jogszabályi szinten keveredik a politikai nemzetfelfogással.

Ha azonban magát a *magyar alkotmányt* vizsgáljuk, annak kapcsán egyetértünk Majtényi Balázs véleményével, mely szerint *abban alapvetően a politikai nemzet kategóriái vannak nevesítve, s a kulturális nemzetfelfogás a magyar alkotmányban és általában a magyar közjogban főként kiegészítő elemként használatos* azzal összefüggésben, hogy a magyar állam támogatja a kulturális nemzethez tartozókat: segíti honosításukat és más támogatásokban és kedvezményekben részesítik őket.⁸⁵⁵

Az alkotmány következő normatív reguláit citálhatjuk a fenti tétel bizonyítására. Az *Alkotmány 29. § (1) bekezdése* alapján „Magyarország államfője a köztársasági elnök, aki kifejezi a nemzet egységét, és örökdik az államszervezet demokratikus működése felett”, amely egyértelműen az *államnemzeti* alapállás megjelenítése. Az *Alkotmány XIV. fejezete a „Magyar Köztársaság fővárosáról és nemzeti jelképeiről”* rendelkezik, s a megnevezések is a *politikai nemzet* felfogását bizonyítják, melyet az *Alkotmánybíróságnak* a nemzeti jelképek védelméről szóló BTK 269/A §-nak az értelmezése is erősít.⁸⁵⁶

Az *Alkotmány 68. § (1) bekezdése* alapján „A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők.”, amely úgy értelmezhető, hogy *a Magyar Köztársaság minden állampolgárt magába foglaló politikai nemzet*. Az ún. *felelősségi klauzula* sem teszi mindezt kérdéssé /6. § (3) bekezdés/: A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.” Ez a megfogalmazás csupán a kapcsolatok ápolását deklarálja, de *nem hoz létre a magyar kulturális nemzethez tartozó határon túliakkal*

⁸⁵³ Op. Cit. Szűcs (1997). 431. p.

⁸⁵⁴ Op. Cit. Halász. 124. p.

⁸⁵⁵ Majtényi Balázs: A nemzetállam új ruhája. Budapest, 2007. 52. p.

⁸⁵⁶ „A nemzet – mint közösség – fogalmának történelmi jelentősége van, időben és területileg viszonylagos. A nemzet a nemzetállammá alakulás történelmi folyamatában kapcsolódott szervesen az államhatalomhoz. A nemzeti szimbólumok ezt a történelmi folyamatot jelenítik meg, így váltak az államiság szimbólumává. A nemzeti jelképeknek a szuverenitás gondolatát őrző és fenntartó ereje volt az önálló nemzeti lét elvesztése vagy korlátozása idején is.” 13/2000 (V. 12.) AB-határozat IV. 2. In. Ibid. 51. p.

*közjogi kapcsolatot, s nem teszi őket a magyar politikai közösség részévé.*⁸⁵⁷ Fontos még kiemelni a felelősségi klauzula kapcsán, hogy *nem lehet úgy értelmezni, ami bármiféle revizionista törekvésnek utat engedne.*⁸⁵⁸

Az állampolgárság 1990 utáni szabályozásnál megjelent egy újabb elem – a *magyar származású és a magyar állampolgár felmenőkkel rendelkező személyek előnyben részesítése*. A hatályos állampolgársági törvényben (1993. évi LV. törvény) megtalálhatók a *kulturális nemzetfelfogás elemei*, mégpedig az állampolgárság kedvezményes megszerzését szabályozó részekben. A jogalkotó úgy teszi lehetővé a kedvezményes honosítást, hogy a többi feltétel teljesülése esetén *nem szükséges nyolc évi, csak egy évi folyamatos itt lakás, ha a kérelmező magát magyar nemzetiségűnek valló, nem magyar állampolgár, és volt magyar állampolgár felmenője. Ezek nem vagylagos, hanem együttesen megkövetelt feltételek*. A kedvezményes honosításhoz hivatalosan tehát nem elegendő csupán az, hogy valaki magyar nemzetiségűnek vallja magát, hanem felmenői között *lennie kell* magyar állampolgárnak is. Ugyanakkor fordítva is igaz az együttes feltétel. A volt magyar állampolárok azon leszármazottja kérheti kedvezményes honosítását, aki *magyarnak vallja magát*. Ez elmozdulást jelent az 1957. évi V. törvényhez képest, amelynek értelmében a kedvezményes eljáráshoz elegendő volt, ha a kérelmező felmenői magyar állampolárok voltak. Azt lehet mondani tehát, hogy *1993 után megerősödött az állampolgársági jogszabály kulturális-nyelvi nemzetfelfogása.*⁸⁵⁹

Ha a magyar nemzet kulturális felfogását tovább vizsgáljuk, akkor tisztázni kell azt is, hogy *a hatályos szabályozás hogyan határozza meg a magyarokat*. Az 1990-es évek során kialakult gyakorlat, majd az ezredforduló után megszületett ide vonatkozó jogszabályok⁸⁶⁰ azt a XIX. században kialakult magyar szabadelvű hagyományt vitték tovább, hogy *a magyarság alapvetően vállalás kérdése*. Ugyanúgy, mint a hazai kisebbségek esetében, a hatályos szabályozás a külföldön élő magyarok viszonylatában is döntően bizonyos – főleg nyelvi – megszorításokkal alkalmazott szabad identitásválasztás álláspontján áll. Az ún.

⁸⁵⁷ Ibid. 51. p.

⁸⁵⁸ Ezt az álláspontot alátámasztják a következő szabálypontok:

- Alkotmány 6. § (1): „a Magyar Köztársaság elutasítja a háborút mint a nemzetek közötti viták megoldásának eszközét, és tartózkodik a más államok függetlensége vagy területi épsége elleni erőszak alkalmazásától”
- Alkotmány 7. § (1): „a Magyar Köztársaság biztosítja a vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek és a belső jog összhangját.”
- Magyarország kétoldalú alapszerződése Ukrajnával (1995), Szlovákiával (1997) és Romániával (1997), amelyek tartalmazzák ezen államok területi integritásának tiszteletben tartását, illetve a közös határok sérthetlenségét.

Ibid. 52. p.

⁸⁵⁹ Op. Cit. Halász. 121. p.

⁸⁶⁰ Itt az ún. státustörvényről (2001. évi LXII. törvény) és a Szülőföld Alapról szóló törvényről (2005. évi II. törvény) van szó.

*státustörvény*⁸⁶¹ hatálya a konkrétan felsorolt szomszédos országokban élő, nem magyar állampolgárságú, de magukat magyar nemzetiségűnek valló személyekre terjed ki, illetve ezen személyek házastársára és a közös háztartásban nevelt gyermekeikre, amennyiben ezt nemzetközi szerződés nem zárja ki. A státustörvény szempontjából azt a személyt lehet magyarnak tekinteni, *aki magyarnak vallja magát, tud magyarul vagy külföldön így tartják nyilván, illetve aktív a határon túli magyar közösségi életben, és mindezt szervezeti tagsággal is igazolni tudja.* Ezek viszonylag nyitott és liberális feltételek és megfelelnek a nyelvi és kulturális kötődésre koncentráló, ún. *befogadó*⁸⁶² magyar kulturális nemzetfelfogásnak, amelyet a státustörvény preambuluma a magyar kulturális örökséghez való tartozáson keresztül igyekszik megragadni.⁸⁶³

A hatályos magyar állampolgársági szabályozásnak ezt a részét bizonyos szempontból szintén *jóváérett* intézkedésnek lehetne tekinteni. Ez a felfogás néha a közpolitikai vitákban is tükröződik, erről tanúskodik a *kettős állampolgárságról* szóló 2004. decemberi népszavazás előtt lefolytatott diskurzus, amely igazából még most sem zárult le.⁸⁶⁴ A problémát véleményünk szerint az adja, hogy *a magyar nemzetfelfogásban intenzíven keverednek a politikai és a kulturális nemzetfelfogás elemei.* Az állampolgárság kérdése pedig – alaptételünk szerint - nehezen választható el a domináns nemzetfelfogás problémájától.

⁸⁶¹ Hivatalosan a szomszédos államokban élő magyarokról szóló, 2001. évi LXII. számú törvény.

⁸⁶² A *kirekesztő* nemzetfelfogás diszkriminációs szabályait előzőekben bővebben bemutattuk.

⁸⁶³ Op. Cit. Halász. 122. p.

⁸⁶⁴ A vitákról bővebben <http://www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu>.

VII. Az Európai Unió polgárság tartalma

Európa egységes főhatalom alatti egyesítése a Római Birodalom bukása óta foglalkoztatta a kontinens koronás főit, diktátorait, különböző vezetőit. A modern állampolgárság megszületését hozó Nagy Francia Forradalom kissé elkárhozott „gyermeke”, Bonaparte Napóleon a hódításaival saját jogára alatt egyesítette Európa nagy részét egy múltó történelmi pillanatra, viszont nagy törvénykönyvével, a „Code Napóleonnal” hosszútávon mégis fontos oszlopát alkotta meg ez egységes Európa épületének. Halála előtti napokban, Szent Ilona szigetén született politikai végrendeletében utódjának az Európai egység intelmét adta: „Fiamnak az új eszmék emberének kell lennie, s a mellé az ügy mellé kell állnia, amelyet én vittem mindenütt diadalra. Mindenütt azokat az eszméket kell végrehajtania, amelyek a hűbériség nyomait kiirthatják, amelyek az ember méltóságát biztosítják, s a boldogságnak azokat a csíráit ébresztik, amelyek már évszázadok óta szunnyadoznak, a nagy emberközösséget kell abban részeltetnie, ami eddig csupán keveseknek elő jogokkal védett birtoka volt, *Európát fölbonthatatlan szövetségi láncolatba kell fűznie...*”⁸⁶⁵

Európa fölbonthatatlan szövetségi láncolatba fűzése évszázadok óta meglévő nagyívű gondolatának *konkrét megvalósítási programja* - immáron a reális alapokon nyugvó tartósság igényével - a II. világháborúban kicsúcsosodó nemzetállami konfliktusvulkán pompeji romjain sarjadt ki. Az 1951-es Európai Szén- és Acélközösséget az 1957-ben a Római Szerződéssel létrejövő Európai Gazdasági Közösség (1965-től Európai Közösség) követte, majd 1992-ben a Maastrichti Szerződéssel ennek a kebeléből bújtt ki az Európai Unió, amely egy nemzetközi jogi szupranacionális és a kormányközi típusú együttműködés egyedülálló ötvözete.

A Római Szerződésnek a Maastrichti, valamint az 1999. május 1-én hatályba lépett Amszterdami Szerződéssel (továbbiakban: alapszerződés) módosított hatályos szövege létrehozott „egy uniós állampolgárság”-ot, amely „kiegészíti a nemzeti állampolgárságot, de nem helyettesíti azt.”⁸⁶⁶

Az „uniós állampolgárság” azonban valóságosan is idézőjeles kategória, mivel az EU nem szuverén állam, nem tényleges föderáció, így az „*uniós állampolgárság*” nem

⁸⁶⁵ Fournier, A.: I. Napóleon életrajza. Budapest, 1920. III. 471. p.

⁸⁶⁶ Amszterdami Szerződés, 8. cikk, 1. bekezdés.

*rendelkezik az állampolgárság tartalmi teljességével, maximum másodlagos állampolgárságnak tekinthető, amelynek előfeltétele egy tagállami állampolgárság megléte.*⁸⁶⁷

Magának az Európai Unió jogtörténeti előképének a magunk részéről a napóleoni háborúkat lezáró 1815-ös Bécsi Kongresszuson létrehozott Német Szövetséget („Deutscher Bund”) tartjuk.

A Szövetség alapító okmánya, a „*Bundesakte*” egyik nagyon fontos rendelkezése az állampolgársági szabályozás, amely - egyfajta „*németközösség*” megteremtésének célzatával – kísértetiesen hasonlít az „uniós polgárság” kategóriájára. A szabályozás alapján a Német Szövetség egyes tagállamaiban polgárjoggal rendelkező személyek egy más tagállamba átkerülven *ugyanazon jogállást* kapták meg, mint az adott tagállam polgárai. Tilos volt velük szemben - különösen szabadságaik tekintetében - bármely megkülönböztetést alkalmazni, s szabadon gyakorolhatták új tartózkodási helyükön a tulajdonszerzést is. Mindezek alapján egyfajta „*quasi közös német állampolgárság*” alakult ki, amely fontos lépcsőfok volt a később megvalósuló német egység útján.⁸⁶⁸

Az Unió létrehozásával megcélzott európai egység biztosításának egyik eszközeül szolgál az uniós polgárság bevezetése, amely mögött *az európai identitás megerősítésének szándéka* áll. Ahogy a hivatkozott alapszerződésben ez megfogalmazásra került: *az uniós polgárság bevezetésének célja a tagállamok polgárai jog- és érdekvédelmének megszilárdítása.*

Az európai egységes piac kialakításának folyamatában a tagállami polgárok részére „*uniós általános jogokat*” biztosítottak, úgymint:

- a.) a fogyasztók védelme
- b.) a közegészség védelme
- c.) az áruk és szolgáltatások szabad áramlása
- d.) az esélyegyenlőség és egyenlő bánásmód biztosítása
- e.) a munkavállalás szabadsága
- f.) a szociális védelem
- g.) az oktatás biztosítása⁸⁶⁹

⁸⁶⁷ A hivatkozott dokumentum megfogalmazása szerint: „Bármely tagállam állampolgára egyben az Unió állampolgára is.” Amszterdami Szerződés, 8. cikk, 1. bekezdés.

⁸⁶⁸ Op. Cit. Egyetemes Állam- és Jogtörténet. Polgári kor. 219. p.

⁸⁶⁹ Az Amszterdami Szerződés előírása szerint a tagállamoknak – az oktatási lehetőségek és az ismeretfejlesztés folyamatos bővítésével - a lehető legmagasabb tudásszint elérését kell biztosítaniuk polgáraik számára. Ugróczky Mária: Az állampolgárság szabályozása Európában. Acta Humana. 1999/37-38. 59-60. p.

Az alapszerződésben megfogalmazták kifejezetten az „uniós állampolgárokat” megillető „alkotmányos alapjogokat”:

- 1.) az Unió területén való *szabad mozgás és tartózkodás joga*⁸⁷⁰
- 2.) a letelepedés szerinti tagállamban *szavazati jog és a jelöltetés joga a helyi és az európai parlamenti választásokon* ugyanolyan feltételek mellett, mint a letelepedés helyének állampolgárai⁸⁷¹
- 3.) bármely tagállam hatóságainak *konzuli és diplomáciai védelme*, ha az egyén olyan tagállami polgár, amely nem rendelkezik képvisellel a kérdéses harmadik országban, ugyanolyan feltételek mellett, mint a diplomáciai képvisellel rendelkező tagállam polgárai⁸⁷²
- 4.) *saját anyanyelven való petíció, illetve panasz benyújtásának joga az Európai Parlamenthez és az uniós ombudsmanhoz.*⁸⁷³

Mindezeket a jogokat Fűrész Klára a *státuszjogi* szempontot figyelembe véve a következő három csoportba sorolta:

- az *első csoportba a mozgásszabadsággal, a lakóhely megválasztásának jogával kapcsolatos uniós státuszjogok* tartoznak, amelyek – mivel az Unió területén való tartózkodás és letelepedés az uniós polgárokat megillető korlátlan joggá vált – az EU-ban elveszti státuszjog jellegét.

- a *második csoportot* azok a tagállami polgárokat megillető jogok képezik, *amelyeket minden tagállam azonos tartalmú viszonyossági alapon köteles biztosítani egy másik tagállam polgárának*. Ide tartozik az Európai Parlament megválasztásához szükséges *aktív és passzív választójog, a petíciós és panaszjog gyakorlása*, amelynek során a jog gyakorlója saját anyanyelvét használhatja.

- a *harmadik csoportba* a nem állampolgársága szerinti tagállamban lakó személyt a *lakóhelyének helyhatósági választásán megillető aktív és passzív választójog*, valamint a nem állampolgársága szerinti tagállamban az uniós polgárt megillető *diplomáciai és konzuli védelem joga* sorolható.⁸⁷⁴

⁸⁷⁰ Alapszerződés 8/A. cikk

⁸⁷¹ Alapszerződés 8/B. cikk

⁸⁷² Alapszerződés 8/C. cikk

⁸⁷³ Alapszerződés 8/D. cikk

⁸⁷⁴ Op. Cit. Fűrész (2007). 273. p.

A tételes szabályok és jogintézmények egy összehasonlító európai vizsgálata - amely az Európai Közösségi jog által befolyásolt nemzeti állampolgársági jogot monitorozta Írországbán, Belgiumban, Hollandiában, Luxemburgban, Dániában, Németországban, Franciaországban, Spanyolországban, Portugáliában és Görögországban⁸⁷⁵ - két fontos kategorizációt eredményezett.

Az egyik vizsgálat a tagállami és az Uniós jogállások összehasonlítása után a következő *státuskategóriákat* állította fel, amelyek *az egymásra épülő, egyre kevesebb jog elvén alapulnak*:

1.) A tagállamokban vannak:

- a.) *teljes jogú polgárok*: megilletik őket az állam belső jogában biztosított jogok, az emberi jogok és az állama által kötött nemzetközi szerződésekben biztosított jogok
- b.) *korlátozott jogú polgárok*: nem részesül teljességgel például a szociális és jóléti ellátásokból
- c.) *más tagállambéli polgárok*: szűkebb jogokkal rendelkeznek az előző kategóriánál
- d.) *külföldi munkavállalók*: szűkebb jogokkal rendelkeznek az előző kategóriánál
- e.) *ún. féljogúak („denizen”)*: egy harmadik állam polgárai, akik szűkebb jogokkal rendelkeznek az előző kategóriánál

2.) Az Európai Unióban vannak:

- a.) *valamennyi tagállam polgárai*
- b.) *külföldi munkavállalók és családtagjaik*
- c.) *ún. féljogúak („denizen”), akik nem részesülnek a közösségi jog által nyújtott kedvezményekben*
- d.) *látogatók*⁸⁷⁶

A másik vizsgálat a következő főbb *állampolgári jogokat és kötelezettségeket* különbözteti meg *az Uniós tagállamokban*:

⁸⁷⁵ McCudden, Christopher: Citizenship and Law. In: Hallmarks of Citizenship. Ed. J.P. Gardner, The Institute for Citizenship Studies and The British Institute of the International and Comparative Law. London, 1994. 19-25. p.

⁸⁷⁶ Op. Cit. Tóth. 20. p.

- a.) aktív választójog, azaz parlamenti és helyhatósági választásokon való szavazati jog
- b.) passzív választójog, azaz választhatóság
- c.) népszavazási, népi kezdeményezési és petíciós jog
- d.) gyülekezési és egyesülési jog
- e.) közszolgálat ellátásának joga
- f.) az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés joga
- g.) szabad helyváltoztatási jog (az ország területén tartózkodás, utazás, belépés)
- h.) útlevelhez való jogosultság
- i.) tulajdonjog
- j.) jólléti ellátásokhoz való jog
- k.) munkához való jog
- l.) oktatáshoz és szakképzéshez való jog
- m.) egészségügyi és idősellátáshoz való jogosultság
- n.) nyelvhasználati jog
- o.) a társadalombiztosítás költségeihez való hozzájárulás kötelezettsége
- p.) katonai, illetőleg alternatív szolgálati kötelezettség
- q.) adófizetési kötelezettség
- r.) az állampolgári esküben megnyilvánuló hazához való hűség erkölcsi kötelezettsége⁸⁷⁷

Az állampolgárság problematikája az Európai Közösségek jogalkotási folyamatába a múlt század '60-as éveiben került be először. A kérdéskör „üstökét” a többes állampolgársággal kapcsolatos elvi és gyakorlati álláspont kialakításánál ragadták meg, amellyel kapcsolatosan az 1963-ban aláírásra megnyitott, a *„Többes Állampolgárság Eseteinek Csökkentéséről és a Többes Állampolgárság Eseteiben a Katonai Kötelezettségekről szóló Konvenció”* (továbbiakban: Konvenció) a többes állampolgárság lehetséges kiküszöbölésének célját tűzte ki.

A Konvenció első fejezete szerint egy más állam polgárságát szabad akaratukból, kérelem alapján megszerző személyek elvesztik eredeti állampolgárságukat, illetve annak megtartására – a különböző állampolgársággal rendelkező gyerekekkel együtt – nem jogosultak. A II. fejezetbe a többes állampolgárok katonai kötelezettségei teljesítésének szabályait foglalták

⁸⁷⁷ Op. Cit. Tóth. 87-88. p.

bele azzal az elvi céllal, hogy a kötelezettséget egy államban tudja leróni az érintett személy.

878

Az európai szocialista blokk államai ugyanezen időszakban kétoldalú államközi szerződések megkötésével igyekeztek a kettős állampolgárságot államaik viszonylatában felszámolni. Az egyezmények az érintetteknek – valamelyik állampolgárságuk kapcsán - nyilatkozási kötelezettséget írtak elő, s ha azok nem tettek nyilatkozatot, akkor az eljáró hatóságok állandó lakóhelyük állampolgárságát regisztrálták számukra. A honosítás csak akkor volt szabályos, ha az érintett a honosítási kérelem benyújtását megelőzően megszüntette előző állampolgárságát. A szocialista államokon aztán az 1990-es években végigsöpört a politikai- és gazdasági rendszerváltozás vihara, amelynek következtében ezek az egyezmények is megszűntek⁸⁷⁹, s az államok nagy része 2004-ben csatlakozott az Európai Unióhoz – átvéve annak állampolgársággal kapcsolatos szabályozásait.

A Közösségek deklarált alapvető jogai (személyek, áruk, szolgáltatások és tőke szabad áramlása) kapcsán nagy lendületbe jött gazdasági fejlődés erős munkaerő vándorláshoz vezetett, amely a Közösség államaiban egyre szélesedő új állandó lakosi réteget eredményezett – nem beszélve a vegyes állampolgárságú házasságkötések ugrásszerű növekedéséről.

Az életviszonyok gyors fejlődése így hamar felülírta a Konvenció eredeti álláspontját, ami elvezetett egy 1977-es és egy 1993-as, a Konvenciót kiegészítő és módosító jegyzőkönyv megalkotásához, melyben már lehetővé válik a második generációs bevándorlók, illetve a vegyes állampolgárságú házastársak és közös gyermekeik számára a többes állampolgárság megszerzése, valamint megtartása.

A fejlődés következő lépcsőfokaként aztán az Európa Tanács szakértői bizottsága 1992 decemberében megkezdte egy új, átfogó állampolgársági egyezmény előkészítő munkálatait. A jogalkotási folyamatban széleskörűen figyelembe vették azokat a

⁸⁷⁸ Az 1963-as Konvenció – annak ellenére, hogy két állam ratifikálása már elegendő lett volna a hatályba lépéséhez – csak 1968-ban hatályosult. A II. fejezetet a részes állam akkor is elfogadhatja, ha fenntartással élt az I. fejezet kapcsán. Op. Cit. Ugróczy. 62. p.

⁸⁷⁹ Magyarország 1958 és 1981 között kötötte meg kétoldalú államközi szerződéseit a Szovjetunióval, Lengyelországgal, a Német Demokratikus Köztársasággal, Romániával, Csehszlovákiával, Bulgáriával és Mongóliával. Ezek az egyezmények három okból szűntek meg 1990 és 1994 között:

- az egységes állam felbomlás okán (Szovjetunió, Csehszlovákia, NDK)
- a magyar állam felbontása miatt (Lengyelország, Románia, Mongólia)
- a másik állam kezdeményezésére (Bulgária)

Ibid. 63. p.

nagyjelentőségű nemzetközi jogi dokumentumokat, amelyek érintik az állampolgárságot, vagy kifejezetten az állampolgárság rendezése tárgyában születtek.⁸⁸⁰

A véglegesített szöveget a Miniszteri Bizottság 1997. május 14-én fogadta el, s az *”Állampolgárságról szóló Európai Egyezmény”* (továbbiakban: ET Egyezmény) elnevezést elnyert dokumentumot 1997. november 6-án nyitották meg aláírásra az ET tagállamai, valamint az ET Egyezményhez csatlakozni kívánó, a dokumentum kidolgozásában részt vevő (pl. Amerikai Egyesült Államok, Kanada, a FÁK több állama stb.) állam számára.⁸⁸¹ Magyarország a 2002. évi III. törvényben hirdette ki - s tette belső jogának részévé – az ET Egyezményt.

Az ET Egyezmény főbb szabályozási témakörei⁸⁸² a következők:

- 1.) az állampolgárság jogi fogalmának tartalmi meghatározása
- 2.) az állampolgárság általános jogelvei
- 3.) az állampolgárság megszerzésére, visszaszerzésére, megtartására, elvesztésére vonatkozó szabályok
- 4.) a többes állampolgárságra vonatkozó előírások⁸⁸³, különös tekintettel a katonáskodási kötelezettség teljesítésére
- 5.) az államutódlással összefüggő állampolgársági kérdések rendezése
- 6.) a részes államok közti együttműködés módjai
- 7.) az eljárási jogok

⁸⁸⁰ Ezek a következők:

- Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948)
- Menekültek helyzetére vonatkozó Egyezmény Jegyzőkönyve (1951)
- Egyezmény a Személyek Jogállásáról (1954)
- Egyezmény a Hontalanok Helyzetéről (1954)
- Egyezmény a Férjezett Nők Állampolgárságáról (1957)
- Egyezmény a Hontalanság Csökkentéséről (1961)
- A Diplomáciai Kapcsolatokról szóló Bécsi Egyezményhez (1961), illetve a Konzuli Kapcsolatokról szóló Bécsi Egyezményhez (1963) csatolt, az Állampolgárság Megszerzéséről szóló Fakultatív Jegyzőkönyvek
- Az Állampolgárság Megszerzésére Vonatkozó Információ Cseréjéről szóló Konvenció (1964)
- Egyezmény a Faji Megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről (1966)
- Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966)
- A Hontalanok Helyzetével kapcsolatos Jegyzőkönyv (1967)
- Egyezmény a Hontalanság Csökkentéséről (1973)
- A Nőkel Szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetés minden formájának megszüntetéséről (1979)
- Egyezmény a Gyermekek Jogairól (1989)

Ibid. 63. p.

⁸⁸¹ Ibid. 61-62. p.

⁸⁸² A részletes szabályokból az előzőekben már jónéhányat konkrétan idéztünk e fejezet különböző kérdésköreinek tárgyalásánál.

⁸⁸³ A többes állampolgárságból származó törvényi konfliktusok rendezését nem foglalták bele az ET Egyezménybe. Az ET Európai Jogi és Együttműködési Bizottsága keretei közt működő Állampolgársági Szakértői Bizottság feladata a többes állampolgárságból eredő problémák megoldására vonatkozó új javaslatok kidolgozása. Op. Cit. Ugróczy. 64. p.

Az uniós polgársággal és az európai identitás megteremtésével kapcsolatos dilemmák

Az uniós polgárság intézménye végső soron egy olyan kísérlet, amelyben visszaköszön az Európai Közösségek szerves fejlődésének útja. A Közösség először gazdasági érdekek mentén alakította ki az integráció különféle formáit, majd ezt követte/követi a politikai egységesülés intézményrendszere megteremtésének igencsak rögzös útja. Mindez leképeződik az uniós polgárság kialakulásában is.

A Közösség polgárára kezdetben gazdasági szereplőként tekintett – mint munkaerő, dolgozó, biztosított, vállalkozó és fogyasztó -, majd fokozatosan igyekszik feltölteni ezt a kategóriát politikai jogok hozzárendelésével, amelynek célja egy közös európai identitás megteremtése: ez minimálisan a nemzeti állampolgárság mellett létezik. Vannak viszont olyan vélemények és szándékok is, melyek szerint a fejlődés végső állomása az, hogy a közös európai identitás legfőbb lojalitási kategóriává váljon.

Alapvető probléma viszont, hogy míg *a nemzeti állampolgárság egyik fő összetevője egy meghatározott etnikum* megléte, ez nem mondható el az etnikailag és nemzetek szempontjából is tarka Európáról, így *ezt a hiányt mesterséges eszközökkel kell pótolni*. Ennek módja a polgári jogok közös metszéspontjaiból alkotott „négyzetráccsal” lefedhető közös politikai közösség létrehozása. Az „uniós állampolgárság” jogintézményének megalkotása ezt a keretet alakította ki, amit az ET Egyezmény előírásain túl az Európai Bíróság is igyekszik precedens értékű döntésekkel megerősíteni.⁸⁸⁴

⁸⁸⁴ Az egyik legtöbbet hivatkozott ilyen döntést az Európai Bíróság az *M.M Salla contra Freistaat Bayern* ügyben hozta meg. Salla asszony spanyol állampolgárként 1968 óta a Német Szövetségi Köztársaságban tartózkodott. 1993-ban Bajorországban gyermeke után folyósítandó szociális segély iránt adott be kérelmet, amelyet a bajor hatóságok azzal az indoklással utasítottak el, hogy a hölgy nem német állampolgár és még tartózkodási engedéllyel sem rendelkezett. Salla asszonynak valóban nem volt 1984 óta tartózkodási engedélye, mivel munkanélküli volt és főként szociális segélyekből tartotta fenn magát. A Bíróság döntését arra alapozta, hogy *mivel Salla asszony az Unió polgára, ezért számára is meg kellett volna állapítani a német állampolgároknak alanyi jogon járó szociális juttatást*. A német jogszabályi előírások szerint a gyermek után járó segély megállapításához a jogosultnak német állampolgárnak és Németországi szokásos vagy állandó lakóhellyel rendelkezőnek kell lennie. A Bíróság viszont azzal érvelt, hogy a német rendőrség – annak ellenére, hogy a hölgy számára nem állított ki tartózkodási engedélyt – tudomásul vette Salla asszony bajorországi tartózkodását, és mivel a német törvény nem írja elő egy német állampolgár számára, hogy bármely okmánnyal igazolja belföldi lakos voltát, így a német hatóságnak nem volt joga elvárni, hogy a hölgy előtűk igazolja tartózkodását. *A Bíróság döntése szerint az alanyi jogon járó juttatások nem köthetők valamely típusú tartózkodási engedély megadásához, azok az uniós állampolgárság jogcímén alanyi jogon igényelhetők*. Case C-85/1996., 1998. május 12. In. Ibid. 60-61. p.

Kende Tamás és Nagy Boldizsár véleménye szerint⁸⁸⁵ Európában az államterületi és személyi felségjogok egymáshoz való viszonya és jelentősége átalakulóban van. Az állami szuverenitásból hagyományosan fakadó jogokkal szemben *az egyéni önmeghatározás növekvő szabadsága megkérdőjelezi az állampolgárság döntő befolyását az egyén életére.* Majtényi Balázs úgy látja⁸⁸⁶, hogy míg korábban az alkotmányok által használt politikai nemzet és nép fogalmakat különösebb vita nélkül az állampolgárok közösségével lehetett azonosítani, addig *napjainkra az állampolgári jogállás lényeges tartalmi változásokon ment keresztül.* Régebben az állampolgársági státusz magába foglalta a politikai, polgári és szociális jogok összességét, viszont napjainkra létrejött és tartalommal telítődött - ahogy az előzőekben Tóth Judit kutatásaira hivatkozva bemutattuk - több új jogállás, amelyek következtében szűkül azon jogosítványok köre, amelyek kizárólag az állampolgársági jogálláshoz köthetők. Ennek alapján a nép és az ország lakosok kategóriái egyre közelebb kerültek egymáshoz. Michael Keating arra hívja fel a figyelmet, hogy „a globalizáció és az európai integráció velejárájaként az egyes államokban újból felütötte a fejét a nacionalizmus, ám arra a szuverén nemzetállamon túllépő politikai rend egyben újfajta megoldási lehetőségeket kínál...(…)...Az állam veszített nemzetépítő funkciójából is. *Az egyéni emberi jogok mindinkább függetlenednek az állampolgárságtól, melyek a nemzetépítő ideológiáktól mentes diskurzus előtt tárják ki a kapukat.*”⁸⁸⁷ Christoph Scheruer⁸⁸⁸ viszont még tovább megy azzal a véleményével, hogy *a nemzeti állampolgárság fokozatosan el fog halni, amelyet egyedülként fog felváltani az uniós polgárság.*

Napjainkban folyamatai azonban inkább arra utalnak, hogy *a multikulturizálódó környezetben a politikai nemzethez tartozók köre újradefiniálódik, de ez nem vezet az államok megszűnéséhez vagy nemzeti szempontból semlegesé válásához.* A szuverenitás fogalma átalakulóban van, mivel a nemzetközi szervezetek keretében létrejöttek bizonyos nemzetállamok fölötti kormányzati formák, de ezek még nem tudtak elsődleges jelentőségre

Hasonlóan fontos döntése az Európai Bíróságnak a *Micheletti v. Delegación del Gobierno en Cantabria* ügyében megfogalmazott állásfoglalása. Micheletti argentin-olasz kettős állampolgárként Argentínából Spanyolországba költözött. A Bíróság döntése szerint Spanyolország nem érvényesíthette vele kapcsolatban azon saját állami jogát, mely szerint a kettős állampolgárokat azon állam polgárának kell tekinteni, ahol az utolsó szokásos lakóhelye volt, ehelyett Spanyolország köteles volt tudomásul venni, hogy Micheletti *az Unió másik államának, Olaszországnak az állampolgára, ennek következtében jogosult volt az Európai Közösség polgárainak biztosított szabadságok igénybevételére.* CJ CE 7 July (C-369/90, Rec. P. I-4239). In. Hall, Stephen.: *Nationality, Migration Rights and the Citizenship of the Union.* Dordrecht-Boston-London, 1995. 57-60. p.

⁸⁸⁵ Op. Cit. Kende-Boldizsár. 202-203. p.

⁸⁸⁶ Op. Cit. Majtényi. 62-63. p.

⁸⁸⁷ Keating, Michael: *Többszemzetiségű demokráciák a szuverenitás utáni világrendben.* In. Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről. Szerk.: Kántor Zoltán-Majtényi Balázs. Budapest, 2005. 43.; 57. p.

⁸⁸⁸ Scheruer, Christoph: *The Warning of the Sovereign State: Towards a New Paradigm for International Law?* European journal of International Law. 1993/4. 447-471. p.

szert tenni. Will Kymlicka és Christine Straehle megállapítása szerint ezek a formációk jelenleg „csupán kiegészítik a nemzeti politikai intézményeket anélkül, hogy számukra kihívást jelentenének, vagy kiszorítanák azok központi jelentőségét.”⁸⁸⁹

Az európai identitásnak az Unió léte általi stimulálása kapcsán olyan vélemény is megfogalmazódik, amely kilátásba helyezi egyfajta *alkotmányos patriotizmus* kialakulását, amely olyan nemzetek feletti identitást jelentene, amelynek az alapja a nemzetállamok feletti politikai közösségben való tagság. Ennek lehetséges alapja lehet a közös európai kultúra, a joguralom érvényesülése, a hatalmi ágak elválasztása, az emberi jogok tiszteletben tartása és a különböző kultúrák egyenlő elismerése a társadalmi életben.⁸⁹⁰

Mindennek megvalósításához azonban szükséges volna az uniós polgársághoz kötődő jogosultságok kiterjesztésére és az Európai Unió továbbfejlesztésére, ami elvezethetne az egységes európai politikai közösség kialakulásához, viszont jelenleg az Unión belül inkább egy „alkotmány nélküli patriotizmus” realitása szab gátat a vizionált elképzelések megvalósításának.⁸⁹¹

Az ismertetett elképzeléseket érdemes összevetni azzal a két, *1995-ös és 2003-as nemzetközi összehasonlító vizsgálat* sorozatnak⁸⁹² a megállapításaival, amely a világ számos országára kiterjedően igyekezett feltérképezni a nemzeti érzés- és tudatvilág megnyilvánulásait. Ennek kapcsán egy magyar szociológuscsoport⁸⁹³ az elemzett adatbázisokból kiválogatta az Európai Unió tényleges és potenciális tagjaira vonatkozó felméréseket, s azt vizsgálta meg, hogy *a csatlakozás ideje szerint megkülönböztetett országcsoportok reprezentatív mintáiból milyen hasonlóságok és különbségek olvashatók ki a spontán nemzeti identitás, a nemzeti kategorizáció jellege, az etnocentrizmus, a nemzeti büszkeség, az ideologikus nacionalizmus és az idegenellenesség alapján.*

A *spontán nemzeti identitás* mérésére kutatás a territorialitáshoz kapcsolódó azonosulás jellegének vizsgálatán keresztül közelített. A közvetlen lakóhely, régió, ország, és

⁸⁸⁹ Kymlicka, Will-Straehle, Christine: Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus. In. Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről. Szerk.: Kántor Zoltán-Majtényi Balázs. Budapest, 2005. 19. p.

⁸⁹⁰ Kostakopoulou, Theodora: Citizenship, identity and immigration in the European Union. Between past and future. Manchester-New York. 2001.

⁸⁹¹ Op. Cit. Majtényi. 65-66. p.

⁸⁹² A két vizsgálat a Nemzetközi Társadalomkutatási Program (International Social Survey Program, ISSP) keretében lefolytatott nemzeti identitás-modul adatfelvételei voltak. 1995-ben 23, míg 2003-ban 33 országra terjedt ki a vizsgálat, a mintanagyság mindenütt elérte, vagy meghaladta az 1000 főt. A végső adategyüttesben 52 mért tudati változó érintette valamilyen formában a nemzeti érzés, nemzeti tudat, nemzeti ideológia, valamint xenofóbia különböző aspektusai. Örkény Antal – Székelyi Mária – Csepeli György – Poór János – Várhalmi Zoltán: Nemzeti érzés és európai identitás. Budapest, 2007. 117-118. p.

⁸⁹³ A csoport tagjai Örkény Antal, Székelyi Mária, Csepeli György, Poór János és Várhalmi Zoltán.

Európa koncentrikusan táguló köreivel kapcsolatban a feltett kérdés arra vonatkozott, hogy az illető milyen mértékben érzi lelkileg közel magához az adott földrajzi egységet.

Az Közösség államai között a vizsgálat három országcsoporthot különített el: a.) az EU alapító tagállamai, b.) az 1995-ben új tagnak számított országok, c.) a 2003-ban felvételre váró (2004. május 1 után taggá vált) államok.

Az azonosulás földrajzilag táguló körei 1995-ben és 2003-ban.⁸⁹⁴

	1995				2003			
	Lakóhely	Régió	Ország	Európa	Lakóhely	Régió	Ország	Európa
Alapítók	2,88	2,77	3,06	2,46	3,07	2,96	3,21	2,47
Később csatlakozók	3,31	3,30	3,30	2,71	3,22	3,16	3,42	2,73
Felvételre várók/újonnan csatlakozók	3,10	2,90	3,46	3,03	3,20	2,95	3,37	2,87

Három érdekes jelenséget mutatott meg az országokra lebontott vizsgálat.

Az egyik az ún. *sziget-hatás*, ami szerint ha egy nemzetállam kiterjedése földrajzilag egybeesik egy szigettel – pl. Nagy-Britannia esetében -, akkor a nemzet fogalmi készlete nem kényszerül rá , hogy érzelmileg markánsan hangsúlyozza az ország, a nemzet határának meglétét, mivel ahol a terület véget ér, ott fizikailag nem található meg egy másik nemzet a maga határteremtő különbözőségével.

A másik információ azt mutatja, hogy azoknál az országoknál, amelyek nemzeti identitása a *kultúr-nemzet-koncepción* nyugszik, ott a „nemzeti test” érzése erősebb. Írország kiemelhető - a kelet-európai országokkal egyetemben -, ahol a britekkel szemben fennálló területeintegritási probléma „kollektív tudatalatti” traumája táplálja ezt az érzést.

A harmadik megfigyelés a *regionális kötődés* Spanyolországban kiugróan magas értékére vonatkozik, ahol a régiók földrajzi határai a tartományi etnikumok közötti lélektani határok meglétét mutatják, ami a történeti szemlélet vizsgálati szempontjának alkalmazására hívja fel a figyelmet.⁸⁹⁵

⁸⁹⁴ Op. Cit. Nemzeti érzés és európai identitási. 30. p.

⁸⁹⁵ Ibid. 29-30. p.

A *spontán nemzeti identitás vizsgálata* megmutatta, hogy a lokális identitások azon fajtái, amelyek sem a nemzethez, sem Európához való tartozást nem hordozzák, elvesztették jelentőségüket. Az európai nemzetállamok fizikai kiterjedését meghatározó politikai-földrajzi határok elválasztó erejének csökkenése nem eredményez ugyan nemzeti nihilizmust, viszont annál jobban növeli a nemzeti lét korábbról örökölt kulturális meghatározóinak jelentőségét – így nem valósul meg az olvasztótégely-effektus az európai identitás kapcsán.⁸⁹⁶

A kutatás azt is kiderítette, hogy paradox módon *minél inkább jelen van az unió egy ország mindennapjaiban, annál gyengébb az európai azonosulás érzése*, s megfordítva, *minél távolabbi lehetőség egy ország számára a csatlakozás, annál erősebb azon pszichikai erő, amely az adott ország polgárait az unióhoz vonzza*.

Az egységesülő Európa új nemzetfelfogást tesz szükségessé a tagállamokban. A vizsgálat következtetése, hogy *az új nemzetfelfogás fókusza az állampolgárság*, amely jogi és politikai kereteit megőrizve magához vonzza a nemzeti identitás kulturális és pszichológiai forrásait, s ezzel *feloldja a „politikai nemzet” és a „kulturális nemzet” paradigmái közti különbséget*. Ezzel egyidejűleg az állampolgárság jelentéskörének kitágulása az uniós polgárok számára megteremti a választás lehetőségét, amikor is a vízválasztó a befogadás és kizárás, a tolerancia és intolerancia, a politikai lojalitás, illetve az etnocentrikus ragaszkodás közt húzódik.⁸⁹⁷

A kutatás megállapításaiból mi *az állampolgárság felértékelődését megalapozó, a nemzeti azonosulás etnocentrikus összetevőinek vizsgálatát* emeljük ki. Az etnocentrikus felfogás a saját csoport fel-, míg a másik csoport leértékelését jelenti s akkor válik nacionalizmussá, ha az egész közösség működése az etnocentrizmus köré szerveződik.

Ebben az irányban három kérdés alapján folyt le a mérés. Az első kérdés az állampolgári azonosulás bázisán a kiválasztottság-tudatot, valamint a pozitív különbözőség érzésének erejét monitorozta. A második kérdés a saját nemzeti csoport más nemzeti csoportokhoz képest megítélt fölényére vonatkozott. A harmadik kérdés utóbbi komponenszt az adott országra vonatkoztatva nézte.⁸⁹⁸

⁸⁹⁶ Ibid. 81. p.

⁸⁹⁷ Ibid. 82. p.

⁸⁹⁸ Ibid. 35-36. p.

		Nem etnocentrikus	Etnocentrikus és ország- főlényt lát	Csak honszeretet, de az országot nem értékeli magasra	Együtt
1995	Németország nyugati fele	32,4	44,0	23,6	100,0
	Németország keleti fele	26,4	43,3	30,3	100,0
	Nagy-Britannia	22,5	65,7	11,8	100,0
	Ausztria	10,3	78,2	11,5	100,0
	Magyarország	13,1	46,9	40,0	100,0
	Olaszország	34,2	45,2	20,6	100,0
	Írország	10,3	78,7	11,0	100,0
	Hollandia	41,9	44,1	14,0	100,0
	Svédország	24,8	53,2	22,0	100,0
	Csehország	26,1	42,6	31,3	100,0
	Szlovénia	22,0	44,0	34,0	100,0
	Lengyelország	13,3	57,2	29,5	100,0
	Spanyolország	24,9	52,5	22,6	100,0
	Lettország	26,8	38,7	34,5	100,0
	Szlovákia	29,4	38,8	31,8	100,0
2003	Németország nyugati fele	37,2	42,0	20,8	100,0
	Németország keleti fele	35,3	37,8	26,9	100,0
	Nagy-Britannia	27,2	59,5	13,3	100,0
	Ausztria	19,3	71,4	9,3	100,0
	Magyarország	13,5	56,7	29,8	100,0
	Írország	16,6	64,1	19,3	100,0
	Svédország	31,6	47,4	21,0	100,0
	Csehország	26,9	51,2	21,9	100,0
	Szlovénia	28,2	43,6	28,2	100,0
	Lengyelország	21,0	56,8	22,2	100,0
	Lettország	51,9	29,5	18,6	100,0
	Szlovákia	39,5	42,1	18,4	100,0
	Franciaország	34,6	43,9	21,5	100,0
	Portugália	15,3	61,5	23,2	100,0
	Dánia	13,2	69,3	17,5	100,0
Finnország	16,3	68,1	15,6	100,0	

A vizsgálat azt a megállapítást hozta, hogy az adott nemzethez tartozás alapvetően fontos szempontja mindegyik elemzett nemzeti mintában az állampolgárság. Az érzelmi centrumként megélt állampolgárság három közép-kelet-európai ország (Magyarország, Lengyelország, Ausztria), valamint Írország polgárai körében jellemző.

A kérdésekre adott válaszok összesítése alapján a kutatók azt a következtetést vonták le, hogy az etnocentrizmus mértéke időben nem változott, azonban az Unió alapító országait kivéve minden államban egyfajta átstrukturálódás figyelhető meg, amelyet a klasszikus

etnocentrizmus erősödése és az országfölénnyel párosuló állampolgári fölényérzet csökkenése jellemez.⁸⁹⁹

Mindezekkel együtt úgy látjuk, hogy a *nemzeti állampolgárság – és a mögötte lévő nemzetállami gondolat – napjainkban nemhogy elhalónak, hanem inkább megerősödőnek látszik.* Az uniós polgárság jogintézménye még nem tudta kiváltani az európai identitás legfőbb lojalitássá emelkedését, aminek ékes bizonyítéka a 2009-ben kibontakozóban lévő gazdasági válság európai összetartást jelentősen próbára tevő kihívása, ahol inkább a nemzetállami reflexek megnyilvánulásának vagyunk gyakori tanúi.

Az uniós polgárság keretébe tehát egyelőre nem „töltődött bele” kézzelfoghatóan az európai gondolat beethoveni örömdobában megénekelt ideája, amelynek majdani sorsa az elkövetkező évek nagy eldöntésre váró kérdése, s ezzel a meghatározhatatlan jövőbe tolódott ki Victor Hugonak az egységes Európa megvalósításáról alkotott víziója: „Eljön majd a nap, melyen...mind e földrész nemzetei egy magasabb egységbe olvadtok majd egybe anélkül, hogy elvesztenének különböző értékeiteket és dicsőséges egyedülvalóságokat, és testvéri Európát alkottok majd.”⁹⁰⁰

⁸⁹⁹ Ibid. 37. p.

⁹⁰⁰ Op. Cit. Kormányzás és kodifikáció. 9. p.

Összegzés

Mi köt egy egyént egy államhoz? Ez a kötelék csak racionálisan, azaz jogi kategóriákban beszélhető el vagy létezik egy emocionális, érzelmi kötőanyag is? Ha van emocionális kötődés, azt milyen képzetek táplálják? Mindez mely ponton köthető össze a jogi megfogalmazással? Melyik táplálja melyiket, honnan eredeztethető az állampolgári kötelék genezise? A „nemzet”, a „haza” fogalma egyenértékű-e az „állam”-mal, amelyhez az egyén annak „polgára” jogi kapcsán keresztül kötődik? A jogintézmény megvalósítása során milyen főbb megoldási modellek születtek Európában? És Magyarország „trendet” követett, esetleg külön utat járt be vagy a „külhoni” hatásokat megemészte egyedi sajátosságaihoz igazította az állampolgárság intézményét? Vajon napjaink valósága, az Európai Unió léte végzetes kihívást intézett-e a „nemzeti” állampolgársághoz vagy a jogintézmény megtalálja a deklarált egységben is a külön helyét s a maga képére formálja kihívóját?

E kérdések foglalkoztattak minket, amikor értekezésünk témájául az állampolgárság jogintézményét választottuk. Az elkészült munka megpróbál válaszkiérleteket adni, amelyekkel talán közelebb lehet kerülni e kérdések megválaszolásához.

Az állampolgárság kettős arcú intézmény: egyrészt elméleti fogalom, másrészt gyakorlati probléma. Ezen kettőssége egyben két megközelítési módot is lehetővé tesz, így a téma kutatójának fontos kijelölnie elemzése irányát. Jelen dolgozat nem a jogintézmény gyakorlati megvalósulásának variánsait elemzi, hanem főként annak elméleti hátterére fókuszál. A fogalom és a jogi szabályozás összetevőinek részletes, történeti kifejlődését és legfontosabbnak ítélt európai modelljeit és a magyar fejlődést igyekszik bemutatni, alapvetően az állampolgárság keletkezésének, és esetenként megszűnésének szempontját a célkeresztbe helyezve.

Hangsúlyozottan a jogintézmény kialakulása mögött álló összetevők történeti szempontú felfejtését tűztük ki célul, amely a téma szerteágazó mivolta miatt nem vezethetett az állampolgársági jog valamennyi jogcímének, jogi helyzetének és kialakult modelljének teljes körű számbavételhez. Megközelítésünk földrajzilag is behatárolt, célzatosan Európa – azon belül Magyarország – állampolgársági jogfejlődésének bemutatására koncentrál. A szerző tisztában van a jogintézmény tengerentúli alkalmazásának fontosságával - ahonnan kiemelkedik a ius solit használó Egyesült Államok állampolgársági modellje -, de azzal terjedelmi okokból, s főként a történeti megközelítés által bemutatandó európai gyökerek világszerte szétsugárzó modelljei miatt nem foglalkozott.

Nem foglalkoztunk részletesen az állampolgársági jogterület minden vetületével, többek között ezért maradt ki *a kettős vagy többes állampolgárság* elemzése, s csak *az állampolgárságnak napjainkban konkurenciát jelentő összes többi jogállás* rövid számbavételére szorítkozunk, ami a nemzetközi migráció felerősödése, a személyek szabad mozgása-elvének gyakorlativá válása következtében valószínűleg az állampolgárság jövőbeli sorsának alakulására nagymértékben ki fog hatni. Ugyancsak a fő csomópontok megjelölésére korlátoztuk elemzésünket az Európai Unió létrehozásával megcélzott európai egység biztosításának egyik eszközüül szolgáló *uniós polgárság* bemutatásánál.

Az állampolgárság témakörében – Bajáki Veronika 1973-as összefoglaló műve óta – inkább olyan munkák születtek, amelyek a jogintézmény *gyakorlati* megvalósulásának különféle variánsait elemzik. A téma kutatói *nem elmélettörténeti szempontból* közelítették meg az állampolgárságot, mi viszont arra vállalkoztunk, hogy a *fogalom összetevőinek* részletes, *történeti* kifejlődését és legfontosabbnak ítélt *európai modelljeit* és a *magyar fejlődést* mutassuk be. Ezt az *alapvetően áttekintő, a folyamatok kialakulásának és főbb összetevőinek, a jogintézmény legfontosabb modelljeinek történeti szempontú megközelítését* említjük elsőként az eredmények között remélve, hogy a munka szolgáltat támpontokat a további hasznosításokhoz.

Véleményünk szerint *egy egyént egy államhoz* nem pusztán jogi kapcsolat fűz. Ez a kötelék *nemcsak racionálisan*, azaz jogi kategóriákban beszélhető el, létezik egy *emocionális*, érzelmi kötőanyag is. Ezek közül kiemelkedik az *állampolgári hűség* kategóriája, *amely a jogintézmény morális-érzelmi tartalmát jeleníti meg*. Az állampolgári hűség – amely például az *állampolgári esküben* manifesztálódik – az adott ország polgárainak *összetartozás-tudatát* demonstrálja, amelynek tartalma véleményünk szerint bizonyítja az adott állam nemzetkoncepciójának jellegét.

A nemzet meghatározása abból a szempontból releváns, hogy az adott állam politikai osztálya milyen nemzetkoncepció mellett teszi le a voksát, s a döntés következményeképpen intézményesíti társadalmát, hozza meg az ehhez kapcsolódó, alapvetően az állampolgársági jog területéhez tartozó jogszabályait. Ebből fakadóan a két leggyakrabban használt nemzetépítési tipológia - az immár klasszikussá vált Meinecke-i felosztás⁹⁰¹ - a *politikai*, illetve a *kulturális nemzetfelfogás* eltérő eredményre vezet az állami politikában és az azt leképező állampolgársági jogban.

⁹⁰¹ Meinecke, Friedrich: *Cosmopolitanism and the National State*. Princeton, 1970.

A "nemzet" modern értelmezése a XVIII-XIX. század fordulóján alakult ki Európában, amely terminológia tartalmi jegyei és képzetei nincsenek ugyanúgy jelen a megelőző évszázadokban, ezért félrevezető lehet a kifejezés alkalmazása a középkori viszonyok közt. A modern nemzetek ugyanis nemcsak a sok évszázados előzmények folytatásaiként jöttek létre, hanem egyúttal azok meghaladása révén is. Ennek eredményeképpen vált a „nemzet” a társadalmi, politikai és a kulturális szféra alapvető elrendezési keretévé, a csoportlojalitás legfőbb tárgyává. A fogalom belső tartalmi elemeinek létrejötte elválaszthatatlan a polgári forradalmak tudatátalakító hatásától, melynek révén a „nemzeti tudatnak” olyan formája jött létre, amely a XVIII. század előtt ilyen értelemben nem létezett. A középkori viszonyokra a „nemzeti” kategóriát alkalmazni tehát kényszerű, de kikerülhetetlen fogalmi kompromisszum, amely nem egyezik ugyan meg a kifejezés modern tartalmával, de a lényeges fogalmi jegyei alapján mégis rokonítható vele.

Úgy gondoljuk, hogy az adott állam politikai, hatalmi elitje által választott nemzetkonceptió meghatározza az állampolgársági szabályozás mikéntjét is. Ha komolyan az állampolgárság gyökeréig kívánunk hatolni, akkor álláspontunk szerint az elemzés során nem hagyhatjuk figyelmen kívül a nemzetfogalom vizsgálatát, annál is inkább, mivel a nemzet fogalma intézményesül az államok gyakorlatában és az államszervezet működésében. Véleményünk szerint szoros összefüggés fedezhető fel a politikai döntéssel elhatározott nemzetkonceptió, valamint azt az adott állam jogrendszerébe beillesztő állampolgársági jog között. Álláspontunk az, hogy a nemzetfelfogás leképeződése, „jogi nyelvre való lefordítása” az adott állam állampolgársági joga, vagyis a sorrendiség alapján a nemzet felfogása legtöbb esetben megelőzi az állampolgársági jogalkotást, az út a nemzetfelfogáson keresztül vezet az állampolgársághoz.

Az állampolgárság nemcsak alapjog, hanem a szuverenitás klasszikus alkotmányjogi intézménye, ebből következett vizsgálatunk azon iránya, amely az állam modern fogalma történeti kifejlődésének részletes bemutatására vállalkozott. Az állampolgárság általános érvényű fogalmi elemeit az államfogalom keretezi egységbe. A klasszikus megfogalmazás szerint az állami szuverenitás „háromlábú széke” a terület, a lakosság és az ezek fölött megnyilvánuló, ezeket uraló főhatalom.

Ezeknek a vizsgálata közül kiemelnénk a szuverenitást, melynek megjelenésének formái közt az egyházi „népszuverenitás” részletes vizsgálatával azt kívántuk bizonyítani, hogy Európa – a Római birodalmat követő - egységét a kereszténység teremtette meg, s szükségszerűen az univerzalista igényekkel fellépő egyház kebeléből tudtak kibújni először a népszuverenitás első elméleti csírái, s a későbbiekben ismét az egyház megújítási mozgalma,

a *reformáció* lendítette előre az állam modern felfogása elméleti megalapozásának irányába a fejlődést.

Vizsgálatunk során arra a következtetésre jutottunk, hogy az állampolgársági jog fejlődését meghatározták olyan alapmodellek, amelyek egy-egy ország állampolgársági jogában testet öltve mintául szolgáltak más államok számára. *Európában a történelmileg kialakult meghatározó állampolgársági modellek – a francia, a német és a brit.*

A XVIII. század utolsó harmadában több, párhuzamosan lezajlott, nagy jelentőségű forradalmi változás történt. Ezek közé tartozott a demográfiai forradalom, a népesség robbanásszerű megnövekedése, a mezőgazdasági és az ipari forradalom, amely a termelési rendszereket alakította át gyökeresen, a hadviselés forradalma, amely a háborút az egész társadalom ügyévé emelte, a tudomány forradalma, amely a felvilágosodás szellemi mozgalmát hozta s végül, de nem utolsósorban a politikai gondolkodás forradalma. Mindezek együttesen egy robbanáshoz vezettek, amely Franciaországban történt, ahol a francia társadalmi-politikai forradalom hatására Európa egyik legrégebbi, leghatalmasabb és legtekintélyesebb monarchiája semmisült meg, s e tény a maga sokszerű hatásával kellően bizonyította a változás jelentőségét. Ennek a forradalomnak a viharában született meg a francia politikai nemzet, amely egyben a modern nemzet születési dátuma is, ahol a „régí rend” társadalmi alapelveinek, a kiváltságos státusznak a helyébe a „társadalom, mint minden ember” kategóriája - elvi egyenlőséget téve az országglakosok közt - lépett, s létrejött a jogi formába öntött új típusú viszony az állam és az azt alkotó politikai közösség között: megszületett a modern állampolgárság. *A francia mintában megszülető állampolgárság modern felfogása*, illetve a *politikai nemzet* koncepciója – csakúgy, mint a forradalom többi új vívmánya – zsinórmértékül szolgáltak és alapvető viszonyítási pontként hatottak Európa-, majd világszerte.

A német fejlődés sajátosságai következtében *német területen a kultúrnemzeti koncepció fejlődött ki*, amely a nemzethez való tartozást az *etnikumhoz* való tartozással azonosítja, így ezen koncepció számára egyrészt az állam területén élő kisebbségi nemzetiségek/etnikumok nem tartoznak az adott nemzethez, másrészt a politikai határ – a nemzet szempontjából – nem választóvonal, mivel az adott állam határain kívül élő „nemzettársakat” a többségi nemzethez tartozónak vallja, s állampolgársági jogszabályait is ennek alapján hozza létre. A német kultúrnemzeti koncepció állampolgársági leképeződése *a ius sanguinis*, a *vérségi elv* szinte korlátlan alkalmazása. A német minta véleményünk szerint alapvető fontosságúnak számít főként a kelet- és közép-európai állampolgársági megoldások értelmezésénél.

A *ius soli*, mint a másik fundamentális állampolgárság-szerző jogcím főként az angolszász államokat jellemzi, ezért értelemszerűen szerepeltettük a *brit állampolgárság* elemzését munkánkban. A *területi elv alkalmazása, a common law és az anglikán egyház* a kialakuló Brit Birodalom sok meghódított területének összefogására is alkalmas eszközként szolgált, ezért *a brit állampolgársági jog fejlődése arra is kiváló példa, hogy egy rendkívül tarka etnikumú világbirodalom milyen módon próbál egységes identitást adni polgárainak.*

Magyarország - sajátos közép-európai fejlődése következtében - *a német mintához igazodott* az állampolgársági jog területén is. Alapvetően a *ius sanguinis* talaján áll, *a ius solit csak kiegészítő jelleggel* alkalmazza. A magyar fejlődés *egyedi sajátossága* az állampolgárság intézményének a *közjog*, azon belül az *alkotmányjog* szabályozási körébe való sorolása.

A távolléttel való állampolgárság-vesztés magyarországi jogintézménye kapcsán igyekeztünk eloszlatni egy, a történeti köztudatba beépült „mítoszt”: a távollét-klauzulának a magyar jogtörténetben eleddig egyoldalúan a Kossuth-emigrációt büntetni szándékoló értékelését. A távolléttel való állampolgárság-vesztés jogintézménye *az 1870-es német Állampolgársági Törvény („Staatsangehörigkeitsgesetz”)* előírásai közt már szerepel. Ennek következtében *joggal merülhet fel bennünk a gyanú, hogy a német jog hagyományos mintaadó voltára figyelmezővel a magyar törvényalkotók egy nemzetközi példát kívántak beilleszteni a hasonló tárgyú magyar törvényükbe.* További bizonyítékként felhozható a direkt politikai célzatossággal szemben az 1848-as, *Szemere Bertalan-féle állampolgársági törvénytervezet.* Ebben a II. fejezet tárgyalja az elvesztési jogcímeket és ott bizony *megegyezhet a tízévi távolléttel való állampolgárságvesztés szabályjavaslata.* Mindez arra enged következtetni, hogy a jogszabályalkotás gyakorlatában a hazai előzmények és a nemzetközi megoldások tanulmányozása minden bizonnyal szerepet játszott, s ennek valószínűsítése gyengíti a Kossuth-emigrációval szembeni „összeesküvés-elmélet” megalapozottságát.

A magyar állampolgárság XX. századi módosításainak vizsgálata alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy azok *politikai célzatosságot magában foglaló szempontokat takarnak.* Az egyik ilyen szándék az állampolgárság regulái közé az aktuális politikai rendszerrel szembenállók elleni *diszkrimináció* paragrafusait építi be, a másik pedig – részben ennek ellenhatásaként – a *jóvátelet* igényével szabályozza a jogintézményt. Úgy véljük, hogy az ezen *két csomópont* prizmáján keresztül bemutatott elemzés megmutatta, hogy az aktuális előjelű politikai rendszerek jogtechnikai megoldásai között nincs áthidalhatatlan különbség, ha az hasznos a mindenkori politikai kormányzat számára.

A magyar állampolgársági jog kapcsán véleményünk szerint fontos beszélni a magyar nemzetfelfogás állam vagy politikai nemzeti, és kulturnemzeti felfogásáról. A XIX. századi magyar reformkor nemessége *a Habsburgok ellen a magyarságot kulturnemzetként, a magyarországi nemzetiségekkel szemben viszont politikai vagy államnemzetként* definiálta. Trianon következtében létrejött az államnemzet, de a kulturnemzet egyharmada ezen a kereten kívül rekedt. 1949 után a „proletárdiktatúra” állama nem oldotta fel a két felfogás problematikáját, *az internacionalizmus nevében a nemzet mint téma hosszú időre tabu lett. A magyar nemzet kulturális felfogásának megerősödésében a súlyos trianoni sokknak az 1945-1989 közti „kibeszéletlensége”, fel nem dolgozása játszik főszerepet,* s a mai napig tartó viták keresztüzében ez a koncepció a jogszabályi szinten keveredik a politikai nemzetfelfogással.

Ha azonban magát *a magyar alkotmányt* vizsgáljuk, annak kapcsán egyetértünk Majtényi Balázs véleményével, mely szerint *abban alapvetően a politikai nemzet kategóriái vannak nevesítve, s a kulturális nemzetfelfogás a magyar alkotmányban és általában a magyar közjogban főként kiegészítő elemként használatos* azzal összefüggésben, hogy a magyar állam támogatja a kulturális nemzethez tartozókat: segíti honosításukat és más támogatásokban és kedvezményekben részesítik őket

Az *Európai Unió* létrehozásával megcélzott európai egység biztosításának egyik eszközéül szolgál az *uniós polgárság* bevezetése, amely mögött *az európai identitás megerősítésének szándéka* áll. Úgy véljük, hogy napjaink valósága, *az Európai Unió léte még nem tudott „végzetes kihívást” intézni a „nemzeti” állampolgársághoz.* Napjaink folyamatai inkább arra utalnak, hogy *a multikulturizálódó környezetben a politikai nemzethez tartozók köre újradefiniálódik, de ez nem vezet az államok megszűnéséhez vagy nemzeti szempontból semlegessé válásához.* A szuverenitás fogalma átalakulóban van, mivel a nemzetközi szervezetek keretében létrejöttek bizonyos nemzetállamok fölötti kormányzati formák – amilyen az Európai Unió is -, de ezek *még nem tudtak elsődleges jelentőségre szert tenni,* így véleményünk szerint az állampolgárság jogintézménye megtalálta a deklarált európai egységben is a külön helyét s jelenleg a maga képére formálja kihívóját.

Összefoglalásképpen kijelenthetjük, hogy *az állampolgárság az állami létezés bizonyítéka és előfeltétele,* jogszabályi megvalósultságában tükröződnek az adott állam hatalmi és politikai elitje által választott *nemzetkoncepciónak az elvei.* Jogi szerkezetében - Tóth Judit találó megállapítása szerint - döntően *aszimmetrikus,* az állami főhatalomnak való alávetettsége folytán *kógens és kötelezést tartalmazó szabályok összessége,* amely *egyúttal tartalmaz* az egyén számára annak önrendelkezési joga által gyakorolható *közpolitikai jogokat és szabadságokat is.* A jogintézmény legfőbb elemének, *a köteléknek* a létrejötté és

megszűnése jogilag szabályozott és mindig egy konkrét állam viszonylatában nevesíthető. Ez a kötelék olyan személyhez fűződő jogállást eredményez, amely független az adott állampolgár helyváltoztatásától, de alapvetően területi jelleggel a lakáshoz, tartózkodáshoz kötődik. Elsődleges tartalommal – a nemzetközi jog behatási kísérleti ellenére – lényegében a belső jog tölti meg, de szerkezeti elemeiben vannak morális, kulturális és történeti „töltetű” jogon kívüli elemek is, így a teljességét ezen objektív és szubjektív összetevők összessége eredményezi

Felhasznált irodalom

Elsődleges források:

- Az Ausztriai Császárság engedményezett Birodalmi Alkotmánya. Pest, 1849.
- Az 1843-44. Országgyűlési Iratok. V. k. 579. sz.
- Az 1847-48. Országgyűlés irományai. Pozsony, 1848. 33. sz.
- Az 1869-72. Országgyűlés. Képviselőházi Irományok V. kötet.
- Az 1878-81. Országgyűlés. Képviselőházi Napló, VII. kötet.
- Az 1939-1944. évi Országgyűlés. Képviselőházi Napló. I. k.
- Az 1947-1951. Országgyűlés. Országgyűlési irományok III. 205. sz.
- Erdélyi Országgyűlési Emlékek – Monumenta comitialia regni Transsylvaniae, 1540-1699. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1875-1898. XX. kötet.
- Magyar Törvénytar. Werbőczy István Hármaskönyve. Budapest, 1897.

Monográfiák és tanulmányok:

- Allen, Arthur B.-Hudson, O.R.S.: Citizenship. London, 1949.
- Alter, Peter: Nationalism. London, 1989.
- A magyar állampolgárság (Megszerzése és elvesztése a gyakorlatban). Szerk.: Besnyő Károly. Budapest, 1982.
- Ambrus Ágnes: Hontalanság, ENSZ egyezmények és az Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbiztosságának tevékenysége. Acta Humana, 1999/37-38.
- A Nagy Francia Forradalom dokumentumai. Budapest, 1999.
- Anderson, Benedict: Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism. New York. 1983.
- Anderson, Benedict: Képzelt közösségek. In.: Nacionalizmuselméletek. Szerk.: Kántor Zoltán. Budapest, 2004.
- Anderson, Benedict: Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről. Budapest, 2006.
- Anderson, Perry: Az abszolutista állam. Budapest, 1989.
- Angi János-Bartha János-Bárány Attila-Orosz István-Papp Imre-Pósán László: Európa az érett és a kései középkorban. Debrecen, 2001.
- Antalóczy Péter: Az állam és az egyház kapcsolatrendszerének főbb típusai: Franciaország, Spanyolország, Itália, Németország. In.: Kormányzás és kodifikáció. Budapest, 2006.

- Aretin, Karl Ottmar von: Das Alte Reich, 1648-1806. I-IV. Stuttgart, 1993-2000.
- A. Sajti Enikő: A Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került magyarok (1918-1921). In.: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk.: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Budapest, 2008.
- Auerbach, Eric: Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature. Princeton, 1968.
- Az 1981. évi brit állampolgársági törvény. In. Állampolgársági törvények (Ausztria, Franciaország, Nagy-Britannia, NSZK, Olaszország, Svájc), szerk.: Pintér Katalin, Budapest, 1990.
- Bahrfeldt, Max: Der Verlust der Staatsangehörigkeit durch Naturalisation und Aufenthalt im Auslande nach geltendem deutschem und französischem Staatsrechte. Breslau, 1903.
- Bajáki Veronika: Magyar állampolgárság – kettős állampolgárság. Budapest, 1973.
- Balogh András - Rostoványi Zsolt - Búr Gábor - Anderle Ádám: Nemzet és nacionalizmus. Budapest, 2002.
- Bálint Csanád: Genetika és (magyar) őstörténet: a közös kutatás kezdeténél. Magyar Tudomány, 2008/10.
- Bálint Csanád: A történeti genetika és az eredetkérdés(ek) (A közös kutatás szükségessége és lehetőségei). Magyar Tudomány, 2008/10.
- Bakk Miklós: Nemzet – határteremtés és modernitás. In.: Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép Európában. Budapest, 2007.
- Barrington, Lowell W: Nations, states, and citizens: an explanation of the citizenship policies in Estonia and Lithuania. Review of Central and East European Law. 1995/2.
- Barth, Frederik: Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference. London, 1969.
- Barth, Frederik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. In. Nacionalizmuselméletek. Budapest, 2004. 261-262. p.
- Bartlett, R.: The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change, 950-1350. London, 1994.
- Bartoniek Emma: Corona és regnum. Századok, 1934.
- Bárdi Nándor: A Magyarországgal szomszédos országok magyarságpolitikája a két világháború között. In.: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk.: Bárdi Nándor– Fedinec Csilla – Szarka László. Budapest, 2008.

- Bárdi Nándor: A Romániához került erdélyi, bánági, kelet-magyarországi magyarok (1918-1921). In.: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk.: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Budapest, 2008.
- Bayer József: A politikai gondolkodás története. Budapest, 2003.
- Beckman, Ludwig: Citizenship and Voting Rights: Should Resident Aliens Vote? *Citizenship Studies*. 2006/5.
- Benedek Katalin: Az Európa Tanács családjogi tárgyú ajánlásai. *Magyar Jog*, 1993/10.
- Berényi Sándor – Tarján Nándor: A magyar állampolgárság megszerzése és elvesztése (honosság, letelepülés, kivándorlás, útlevelügy). Az 1879. évi L. törvény-cikk és az ezzel kapcsolatos törvények s rendeletek gyűjteménye és magyarázata. Budapest, 1905.
- Berki Feriz: Az ortodox kánonjog. In.: Antalóczy Péter-Bajusz Ferenc-Beke Margit-Berki Feriz-Boleratzky Lóránd-Lőrincz Ernő-Rácz Lajos-Szathmáry Béla: *Felekezeti egyházjog*. Budapest. 2004.
- Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2004.
- Bodin, Jean: *Az államról*. Budapest, 1987.
- Bonney, R.: *The European Dynastic States, 1494-1660*. London, 1992.
- Braddick, Michael J.: *State Formation in Early Modern England c. 1550-1700*. Cambridge, 2000.
- Breully, John: *Nationalism and the State*. Manchester, 1993.
- Breuilly, John: *The Formation of The First German Nation-State, 1800-1871*. Basingstoke, 1996.
- Brubaker, Rogers: *Citizenship and natinhood in France and Germany*. London-Cambridge, 1992.
- Brubaker, Rogers: A nemzet mint intézményesült forma, gyakorlati kategória, esetleges esemény. In. Kántor Zoltán szerk.: *Nacionalizmuselméletek: szöveggyűjtemény*. Budapest, 2004.
- Brunner, Georg: *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Budapest, 1995.
- Cavalli-Sforza, Luigi Luca – Menozzi, P. – Piazza, A.: *The History and Geography of Human Genes with a New Preface by the Authors*. Princeton, 1994.
- Canning, Joseph: *A középkori politikai gondolkodás története. 300-1450*. Budapest, 2002.
- Cesarini, David: The changing character of citizenship and nationality in Britain. In. *Citizenship, Nationality and Migration in Europe*. Ed. David Cesarini and Mary Fulbrook, London, 1996.

- Cicero: Az állam. Szerk. Hamza Gábor. Budapest, 1995.
- Coleman, Janet: A History of Political Thought From Ancient Greece to Early Christianity. Oxford, 2000.
- Collins, James B.: The State in Early Modern France. Cambridge, 1996.
- Concha Győző: Közjog és magyar közjog. Magyar Igazságügyi Közlöny. 35. kötet, 1891.
- Concha Győző: Politika, közigazgatástan. Budapest, 1905.
- Concha Győző: Újkori alkotmányok. Budapest, 1884.
- Conversi, Daniele: A nacionalizmuselmélet három irányzata. In. Nacionalizmuselméletek. Budapest, 2004.
- Czebe Jenő: A magyar községi illetőségi jog és a magyar állampolgársági jog szabályai (Tekintettel a kifejlődött joggyakorlatra s kiegészítve az elszakított területeken érvényben levő állampolgársági rendelkezésekkel és jogesetekkel), Budapest, 1938.
- Csekey István: Finn- és Észtország jogfejlődése és mai joga. In.: Finnek-Észtek. A magyarok északi testvérei. Budapest, 1929.
- Csizmadia Andor: A magyar állampolgársági jog fejlődése. Állam és Igazgatás, 1969. 12. sz.
- Csizmadia Andor: A szociális gondoskodás változásai Magyarországon. Budapest, 1977.
- Csizmadia Andor: Hajnóczy József közjogi munkái. Budapest, 1958.
- Davies, Norman: Európa története. Budapest, 2002.
- Deák András: Orosz diaszpóra a posztsovjet térségben. In. REGIO. Kisebbség, Politika, Társadalom. 11. évf. 2000. 1. sz.
- Dicey, A., V.: Bevezetés az angol alkotmányjogba. Budapest, 1902.
- Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada 1789-1939. Budapest, 1994.
- Dömötörfi Tibor: Németország kisebbségpolitikája és a határain kívül élő németység 1933-tól napjainkig, valamint a kettős állampolgárság kérdése. In.: A kettős állampolgárság Európában. Esettanulmányok. Budapest, 2004.
- Dunabin, Jean: Government. In: Burns, J. H. (ed.): The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350 – c. 1450. Cambridge, 1988.
- Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története. Budapest, 1941.
- Egedy Gergely: Ausztrália története. Budapest, 2000.
- Egyed István: Közjogi alapismeretek. Budapest, 1927.
- Egyetemes Történeti szöveggyűjtemény. Újkor és legújabb kor. I. Budapest, 1982.
- Eisenstein, Elizabeth L.: Some Conjectures about the Impact of Printing of Western Society and Thought, Journal of Modern History, 1968.

- Eisenstein, Elizabeth L.: The Printing Revolution in Early Modern Europe. Cambridge, 2005.
- Ekmayer Ágost: A honfűség (indigenatus) Magyarországon. Jogtudományi Közlöny, 1867.
- Engelmann, B.: Poroszország, a lehetőségek hazája. Budapest, 1986.
- Elliott, J., H.: A Europe of composite monarchies. In. Past and Present, 1992.
- Eöttevényi Nagy Olivér: Osztrák közjog. Budapest. 1913.
- Everson, M. and Preuss, U.K.: Concepts, Foundations, and Limits of European Citizenship. Bremen, 1995.
- Febvre, Martin - Martin, Henri-Jean: The Coming of the Book: The Impact of Printing, 1450-1900. London and New York, 1976.
- Felszeghy Béla: A községi illetőség, Beszterce, 1909.
- Ferenczy Ferenc: Magyar állampolgársági jog. Gyoma, 1928.
- Finer, S. E.: The History of Government from earlier Times. Empires, Monarchies and the Modern State. Oxford, 1997.
- Fournier, A.: I. Napóleon életrajza. Budapest, 1920.
- Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Budapest, 2007.
- Franciaország története. Szerk: Duby, Georges. Budapest, 2005.
- Fulbrook, Mary: A német nemzeti identitás a holokauszt után. Budapest, 2001.
- Fulbrook, Mary: A concise History of Germany. Cambridge, 1990.
- Fűrész Klára: Állampolgárság. In.: Jogi lexikon. Budapest, 1999.
- Fűrész Klára: Az állampolgárság és a státuszjogok. In.: Alkotmánytan I. Kukorelli István szerk. Budapest, 2007.
- Gamberale, Carlo.: National Identities and Citizenship in the European Union. European Public Law, vol. 1. 1995.
- Gárdonyi Máté: A Konstanzi és a Bázeli zsinat. Vigília. 2001/2.
- Gelazis, Nida M: The effect of EU conditional on citizenship policies and the protection of national minorities in the baltic states. In. The road to the European Union. Vol. 2: Estonia, Latvia and Lithuania. Manchester, 2003.
- Gellner, Ernest: A nacionalizmus és a komplex társadalmak kétféle kohéziós formája. In. Eszmék a politikában. A nacionalizmus. Szerk. Bretter Zoltán és Deák Ágnes. Pécs, 1995.
- Gellner, Ernest: A nacionalizmus kialakulása: a nemzet és az osztály mítoszai. In. Nacionalizmuselméletek. Budapest, 2004.
- Gellner, Ernest: Nations and Nationalism. New York, 1983.

- Gerhard, Dietrich: Regionalism and corporate order as a basic theme of European History. In. Hatton, R. – Anderson, M. S. (eds.): Essays in Memory of David Boyne Horn. London, 1970.
- Gerhard, Dietrich: Old Europe. A Study of Continuity, 1000-1800. New York, 1981.
- Gergely Jenő: A pápaság története. Budapest, 1982.
- Gierke, Otto: Political Theories of the Middle Ages. Cambridge, 1922.
- Gotzauer, Winfried: Die deutschen Reichskreise (1383-1806). Geschichte und Aktenedition. Stuttgart, 1998.
- Goubert, Pierre-Roche, Daniel: Les Français et l’Ancien Régime. 1. La société et l’état. Paris, 1984.
- Grotius, Hugo: A háború és a béke jogáról, I-III. Budapest, 1960.
- Gröber, Angela: Út a néphez. Rubicon. 2005/4-5.
- Guenée, B.: States and Rulers in Later Medieval Europe. Oxford 1985.
- Gurr, Ted Robert: Minorities at Risk. A Global View of Ethnopolitical Conflicts. Washington, 1993.
- Gyertyánfy András: A határon túli németek jogállása. In. Ami összeköt? Státustörvények közel s távol. Budapest, 2004.
- Gyertyánfy András: A határon túli németek jogállása a magyar Schengen-probléma tükrében. In.: Migráció és Európai Unió. Budapest, 2001.
- Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története. Budapest, 2007.
- Habermas, Jürgen: Faktizität und Geltung. Frankfurt am Main, 1992.
- Hahner Péter: A régi rend alkonya. Egyetemes történet, 1648-1815. Budapest, 2005.
- Halász Iván: Állampolgárság, migráció és integráció. Budapest, 2009.
- Hall, Stephen.: Nationality, Migration Rights and the Citizenship of the Union. Dordrecht-Boston-London, 1995.
- Haller Károly: Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv jelenleg még érvényes alakjában. Budapest, 1897.
- Hamza Gábor: Werbőczy Hármaskönyvének jogforrási jellege. Jogtudományi Közlöny, 1993/1.
- Hamza Gábor: A „Harmadik Birodalom” eszméje a német filozófiai és politikai gondolkodásban. Magyar Tudomány, 1999/7.
- Hamza Gábor: A modern jogrendszerek tagozódása és a római jogi tradíció. Állam- és Jogtudomány. 2005/1.

- Haraszi Katalin: A magyar állampolgárság megszerzése; döntéselőkészítés, elnöki diszkréció. Magyar Közigazgatás. 1998/1.
- Hargitai József: Az állampolgárság a nemzetközi jogban és az alkotmányjogban (Gondolatok az új alkotmány szabályozási koncepciójáról). Magyar Jog 1996/12.
- Hargreaves, Alec G.: Immigration, „Race” and Ethnicity in contemporary France. London, 1995.
- Harris, Jose: Nationality, Rights and Virtue: Some Approaches to Citizenship in Great Britain. In: Lineages of European Citizenship. Rights, Belonging and Participation in Eleven Nation-States. Hampshire – New York, 2004.
- Hartmann, Peter Claus: Das Heiliges Römisches Reich deutscher Nation in der Neuzeit 1486-1806. Stuttgart, 2005.
- Herbers, Klaus-Neuhaus, Helmut: Das Heiliges Römisches Reich. Schauplatze einer tausendjährigen Geschichte. Köln-Weimar-Wien, 2005.
- Hermann Róbert: Kossuth Lajos élete és kora. Budapest, 2002.
- Hobbes, Thomas: Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma. Budapest, 1999.
- Holsworth, W.: History of English Law. London, 1972.
- Horváth Pál– Kajtár István – Nagyné Szegvári Katalin – Révész T. Mihály– Stipta István – Zlinszky János: Általános jogtörténet I. Budapest, 1994.
- Hrabovec, Emília: Vertreibung und Abschub. Deutsche in Mahren 1945-1947. Frankfurt am Main, 1995.
- ifj. Barta János: A tizennyolcadik század története. Magyar századok-sorozat. Budapest, 2000.
- Illés Géza-Kelemen Miklós-Márkus Eszter-Rác Lajos: Alkotmány-kormányzás-bíráskodás az újkori Európában. Budapest, 2008.
- Irk Albert: Az új nemzetközi jog. Budapest, 1922.
- Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Budapest, 1912.
- Jennings, S. I.: Magna Charta and its influence in the World today. London, 1965.
- Jogi lexikon. Budapest, 1999.
- Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések. Szerk.: Szarka László. Komárom, 2005.
- John of Salisbury: Policraticus. Az udvaroncok hiábavalóságairól és a filozófusok nyomdokairól. Budapest, 1999.
- Johnson, Paul: A zsidók története. Budapest, 2001.

- Katonáné dr. Soltész Márta: A magyar állampolgársági jog fő vonásai. Állam és Igazgatás. 1959/11.
- Katus László: A középkor története. Budapest, 2000.
- Kántor Zoltán: Egy hamis dichotómia: politikai/kulturális nemzet. In.: Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép Európában. Budapest, 2007.
- Ketaing, Michael: Többnemzetiségű demokráciák a szuverenitás utáni világrendben. In. Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről. Szerk.: Kántor Zoltán-Majtényi Balázs. Budapest, 2005.
- Kende Tamás – Nagy Boldizsár: Köldökzsinór vagy pányva: jogi kötelék az állampolgár (jogi személy) és állama között. In: És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a 20. század végén. Szerk.: Gombár – Hankiss – Lengyel. Budapest, 1997.
- Kennedy, Paul: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Budapest, 1992.
- Kérészy Zoltán: Községi közigazgatásunk alaptörvényének (1871:XVIII. t.-c.) előzményei. In: Illés József-émlékkönyv, Budapest, 1942.
- Királyfi Árpád: A magyar állampolgárság kizárólagossága. Budapest, 1913.
- Kisteleki Károly – Lövétei István – Nagyné Szegvári Katalin– Rác Lajos – Schweitzer Gábor – Tóth Ádám: Egyetemes Állam- és Jogtörténet. Ókor - feudális kor. Budapest, 1998.
- Kisteleki Károly - Lövétei István - Nagyné Szegvári Katalin - Pomogyi László - Rác Lajos: Egyetemes állam- és jogtörténet – Polgári kor. Budapest, 2002.
- Kiss Éva: A gyermek jogairól szóló Egyezményből adódó feladatok a Családjogi törvény módosítása kapcsán. Magyar Jog, 1993/8.
- Kontler László: Királyság, rendiség és alkotmányosság: korona, tanácsok, bíróságok, parlamentek Angliában és Nagy-Britanniában. In. A kora újkor története. Szerk. Poór János. Budapest, 2009.
- Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867. Magyarok Európában III. Budapest, 1990.
- Kostakopoulou, Theodora: Citizenship, identity and immigration in the European Union. Between past and future. Manchester-New York. 2001.
- Kozári Monika: Tisza Kálmán és kormányzati rendszere. Budapest, 2003.
- Körösenyi András: A barátság politikája versus az ellenségesség politikája. Századvég, 2005/4.
- Köztes-Európa 1763-1993 (Térképgyűjtemény). Összeállította: Pándi Lajos. Budapest, 1997.
- Kuthi Sándor: Magyar állampolgárság. Jogtudományi Közlöny, 1929/24.

- Ladner, G. B.: Aspects of medieval thought on Church and State. In. Review of Politics, (9) 1947.
- Laborde, Cécile: Republican Citizenship and the Crisis of Integration in France. In: Lineages of European Citizenship. Rights, Belonging and Participation in Eleven Nation-States. Szerk.: Bellamy, Richard – Castiglione, Dario – Santoro, Emilio. Palgrave Macmillan Ltd. Hampshire – New York, 2004.
- Lamm Vanda: A Nemzetközi Bíróság ítéletei és tanácsadó véleményei, 1945-1993. Budapest, 1995.
- Lefebvre, Edwige Liliane: Republicanism and Universalism: Factors of Inclusion or Exclusion in the French Concept of Citizenship. Citizenship Studies, 2003/1.
- Llobera, Josep R: Recent theories of nationalism. Working Paper nr. 164. Barcelona, 1999. Id. Bakk Miklós: Nemzet – határteremtés és modernitás. In. Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép Európában. Szerk. Szarka László, Vizi Balázs, Majtényi Balázs, Kántor Zoltán. Budapest, 2007.
- Locke, John: Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról. Budapest, 1986.
- Lucrezi, F.: Leges super principem: la „monarcha costituzionale” di Vespasiano. Napoli, 1982.
- Madari Edit: Az állampolgársági kérelmekről. Magyar Közigazgatás. 1993/10.
- Madari Edit – Parragi Mária: A magyar állampolgárságról szóló új törvény. Magyar Közigazgatás. 1993/6.
- Maitland, F. W.: The Constitutional History of England. Cambridge, 1965.
- Majtényi Balázs: A nemzetállam új ruhája. Budapest, 2007.
- Mann, M.: The Sources of Political Power. I. History of Power from the Beginning to A.D. 1760. Cambridge, 1986.
- Masenkó-Mavi Viktor: Az állampolgárság intézménye: fejlődés vagy marginalizálódás? Állam- és Jogtudomány, 2006/1.
- Mayo, Patricia: The Roots of Identity: Three National Movements in Contemporary European Politics. Wales, Euzkadi and Brittany. London, 1974.
- Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Századok, 1957.
- McCarthy, Michael – Henderson, Sam: This island's story. The Independent. Wednesday 23 August 2006.

- McCudden, Christopher: Citizenship and Law. In: Hallmarks of Citizenship. Ed. J.P. Gardner, The Institute for Citizenship Studies and The British Institute of the International and Comparative Law. London, 1994.
- Meinecke, Friedrich: Cosmopolitanism and the National State. Princeton, 1970.
- Mommsen, Theodor: Römisches Staatsrecht. Leipzig, 1887.
- Monod, Paul Kleber: The Power of Kings. Monarchy and Religion in Europe, 1589-1715. New Haven-London, 1999.
- Myers, Henry Allen: Medieval Kingship. Chicago, 1982.
- Neumann, R.G.: European and comparative Government. New York, 1955.
- Németh István: Németország története 1871-1990. Budapest, 2002.
- Némethy Imre: Az állampolgársági jog legújabb fejlődése. Budapest, 1940.
- Nyugat-Európa alkotmányai. Szerk.: Kovács István. Budapest, 1988.
- Osiander, A.: The States System of Europe, 1648-1990. Oxford, 1994.
- Örkény Antal – Székelyi Mária – Csepeli György – Poór János – Várhalmi Zoltán: Nemzeti érzés és európai identitás. Budapest, 2007.
- Papp Imre: Királyság és rendiség Franciaországban. In. A kora újkor története. Szerk.: Poór János. Budapest, 2009. 196. p.
- Paravicini, Werner: Merész Károly. Budapest, 1989.
- Parker, G.: The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800. Cambridge, 1996.
- Pennington, Kenneth: The Prince and the Law. Los Angeles, 1993.
- Peregriny Géza – Jacobi Roland: Magyar állampolgárság, községi illetőség és idegenrendészet. Budapest, 1938.
- Petrók Gyula: Illetőség, elhagyottá nyilvánítás, közsegélyezés. Kaposvár, 1909.
- Péterfi András: Az állampolgárság problémakörének brit megközelítése. In.: A kettős állampolgárság Európában .(Esettanulmányok) Konferenciakiadvány. Budapest, 2004.
- Poggi, Gianfranco: The Development of the Modern State. Stanford, 1978.
- Polner Ödön: Észrevételek állampolgársági törvényünkre. Győr, 1939.
- Pomogyi László: Szegényügy és községi illetőség a polgári Magyarországon. Budapest, 2001.
- Popély Árpád: A csehszlovákiai magyar kérdés „belső rendezésének” eszközei. In.: Benes-dekrétumok és a magyar kérdés 1945-1948. Történeti háttér, dokumentumok, jogszabályok. Szerk.: Popély Árpád-Stefan Sutaj-Szarka László. Máriabesnyő-Gödöllő, 2007.

- Popély Árpád: A szlovákiai magyarság csehországi deportálása. In.: Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára. Szerk.: Molnár Imre-Szarka László. Komárom, 2007.
- Price, Roger: Franciaország története. Budapest, 2001.
- Preuss, Ulrich, K: Citizenship and The German Nation. In. Citizenship Studies, 2003/1.
- Preuss, Ulrich, K: Citizenship and the German Nation. In: Lineages of European Citizenship. Rights, Belonging and Participation in Eleven Nation-States. Szerk.: Bellamy, Richard – Castiglione, Dario – Santoro, Emilio. Hampshire – New York, 2004.
- Dr. Radnai Oszkár: Rákóczi fejedelem. A Cél, 1914.
- Randzelhoffer, A.: Nationality. In. Bernhardt, R. (ed): Encyclopedia of Public International Law. Amsterdam-New York- North-Holland, 1992.
- Rauch-Misiunas-Taagepera: A balti államok története. Budapest, 1994.
- Raun, Toivo U: Észtország története. Debrecen, 2001.
- Rácz Attila: Alapvető jogok és kötelességek. Budapest, 1998.
- Rácz Károly: Az állampolgárság kérdéséhez. Jogtudományi Közlöny, 1930/14.
- Rácz Lajos: Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben. Budapest, 1992.
- Renan, Ernest: Mi a nemzet? In. Eshmék a politikában: a nacionalizmus. Szerk.. Bretter Zoltán-Deák Ágnes. Pécs. 1995.
- Renfrew, Colin – Boyle, Katie (eds.): Archeogenetics: DNA and the Population Prehistory of Europe. Cambridge, 2000.
- Renier, Gustaaf Johannes: The Criterion of Dutch Nationhood: An Inaugural Lecture at University College, London, 4 June 1945. London, 1946.
- Récsi Emil: A Közigazgatási Törvénytudomány kézikönyve, I-II. kötet, H.n., 1854-55.
- Roberts, M.: Charles XI. History, 1965. (160-192.)
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2000.
- Rowen, Herbert H.: The King's State. Proprietary Dynasticism in Early Modern France. New Brunswick, 1980.
- Ruszoly József: Alkotmány, választójog és választási rendszer a Német Szövetség tagállamaiban (1815-1848). Miskolc, 1991.
- Sashalmi Endre: A nyugat-európai államfejlődés vázlata. Budapest, 2006.
- Sashalmi Endre: Abszolutizmus és isteni jogalap. In: Kiss Gergely-Radó Bálint-Sashalmi Endre: Abszolutizmus és isteni jogalap. Szöveggyűjtemény. Budapest, 2006.

- Sashalmi Endre: A Moszkvai Fejedelemség, 1389-1453. In. „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000-1800. Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? Szerk.: Sashalmi Endre. Pécs, 2007.
- Sashalmi Endre: Létezett- feudalizmus a Kijevi Ruszban és moszkvai államban? In. Font Márta- Sashalmi Endre: Állam, hatalom, ideológia. Tanulmányok az orosz történelem sajátosságairól. Budapest, 2007. (139-158.).
- Sári János: A hatalommegosztás. Budapest, 1995.
- Sátor György: Az állampolgársági jog reformja. Jogtudományi Közlöny, 1948/1.
- Scheruer, Christoph: The Warning of the Sovereign State: Towards a New Paradigm for International Law? European journal of International Law. 1993/4.
- Schulze, Hagen: States, Nations and Nationalism. From the Middle Ages to the Present. Cambridge, Mass. – Oxford, 1996.
- Scott, George M. Jr.: A Resynthese of the Primordial and Circumstantial Approches to Ethnic Group Solidarity: Towards an Explanatory Model. Ethnic and Racial Studies, Nr. 2.
- Seton-Watson, Hugh: Nations and States. New York, 1977.
- Shaw, Malcolm N.: Nemzetközi jog. Budapest, 2009.
- Smith, Anthony D.: A nacionalizmus. In. Esmék a politikában. A nacionalizmus. Szerk. Bretter Zoltán és Deák Ágnes. Pécs, 1995.
- Smith, Anthony D.: A nemzetek eredete. In. Nacionalizmuselméletek. Budapest, 2004.
- Sömjén László-Szítás Jenő-Kiss Miklós: Magyar állampolgársági jog. (A magyar állampolgárságról szóló 1948: LX. törvénycikk és a községi illetőség megszűnéséről szóló 1948: LXI. törvénycikk a kapcsolatos jogszabályokkal.) Budapest, 1949.
- Spinoza, Benedictus: Teológiai-politikai tanulmány. Budapest, 1953.
- Spruyt, Hendrik: The Sovereign State and its Competitors. An Analysis of Systems of Change. Princeton, 1994.
- Strayer, Joseph R.: On the Medieval Origins of the Modern State. Princeton, 1970.
- Sutaj, Stefan: A magyar kisebbség Csehszlovákia világháború utáni politikájában. In.: Benes-dekrétumok és a magyar kérdés 1945-1948. Történeti háttér, dokumentumok, jogszabályok. Szerk.: Popély Árpád-Stefan Sutaj-Szarka László. Máriabesnyő-Gödöllő, 2007.
- Stein, Lorenz: Die Verwaltungslehre. Die Lehre von der Innere Verwaltung. Stuttgart, 1866.
- Szalay László: Publicistai dolgozatok, I-II. Pest, 1847-48.
- Szamel Lajos: Az állampolgársági jog közjogi (alkotmányjogi és közigazgatási jogi) illetve magánjogi jellegéről. Kovács István emlékkönyv. Szeged, 1991.
- Szamel Lajos: Az állampolgársági jog reformjáról. Magyar Közigazgatás, 1991/3.

- Szántó György Tibor: Anglia története. Budapest, 2003.
- Szarka László: A Csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolását célzó dekrétumok és rendeletek. In.: Benes-dekrétumok és a magyar kérdés 1945-1948. Történeti háttér, dokumentumok, jogszabályok. Szerk.: Popély Árpád-Stefan Sutaj-Szarka László. Máriabesnyő-Gödöllő, 2007.
- Szarka László: Magyarország és a magyar kisebbségek ügye a párizsi béketárgyalásokon: határkijelölés, népszavazás, kisebbségvédelem. In.: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk.: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Budapest, 2008.
- Szekfű Gyula: Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit? Budapest, 1916.
- Széplaki-Nagy Gábor: Az állampolgárság szabályozása Franciaországban. HEFOP. Kézirat.
- Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Budapest, 1983.
- Szűcs Jenő: Nemzet és történelem. Budapest, 1984.
- Szűcs Jenő: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Budapest, 1997.
- Ugróczky Mária: Az állampolgárság szabályozása Európában. Acta Humana. 1999/37-38.
- Új- és legújabb kori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Budapest, 1983.
- Újszövetségi Szentírás. Budapest, 1985.
- Ulmann, Walter: Law and Politics in the Middle Ages: An Introduction to the Sources of Medieval Political Ideas. London, 1975.
- Tar József: Állampolgárság. Debrecen, 1942.
- Taswell-Longmead, T. P.: English Constitutional History. London, 1929.
- Teschke, B.: Theorizing the Westphalian system of states: International relations from absolutism to capitalism. In: European Journal of International Relations, 1998.
- The Politics of Johannes Althusius. An abridged translation of the Third Edition of „Politica Methodice Digesta, Atque Exemplis Sacris et Profanis Illustrata. Ford.: Carney, Frederick S.. Boston, 1964.
- The Political Testament of Cardinal Richelieu: The Significant Chapters and Supporting Selections. Szerző: Armand Jean du Plessis Richelieu, Cardinal Richelieu. Ford.: Henry Bertram Hill. Wisconsin, 1964.
- Thomas de Aquino: De regno ad regem Cypri. Roma, 1979.
- Tóth Judit. Státuszjogok. Budapest, 2004.
- Tóth István: Baltikum- a visszanyert szuverenitás után. Társadalmi Szemle, 1992/8-9.
- Tóth Norbert: Az 1944 és 1948 között született egyes kisebbségi vonatkozású csehszlovák jogszabályok a nemzetközi jog és az EU-jog tükrében. In.: Benes-dekrétumok és a magyar

- kérdés 1945-1948. Történeti háttér, dokumentumok, jogszabályok. Szerk.: Popély Árpád-Stefan Sutaj-Szarka László. Máriabesnyő-Gödöllő, 2007.
- Van Creveld: The Rise and Decline of the State. Cambridge, 1999.
 - Vadkerty Katalin: A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszer-közmunkája 1945-1948 között. Pozsony, 1996.
 - Vajnági Mária: A Német Nemzet Szent Római Birodalma. In. A kora újkor története. Szerk.: Poór János. Budapest, 2009.
 - Viczián István: A községi szervezet néhány főbb kérdése (Párhuzam a magyar és a külállamok községi törvényei között). Budapest, 1909.
 - Világtörténelmi enciklopédia. Budapest, 1983.
 - Vita Emil: A községi illetőség. Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1912, V. kötet.
 - von Pufendorf, Samuel: Die Verfassung des Deutschen Reiches. Frankfurt, 1994.
 - Weidenfeld, Werner-Korte, Karl-Rudolf: Die Deutschen: Profil einer Nation. Stuttgart, 1991.
 - Weiss, Andre.: Traité Théorique et pratique de Droit international privé. Paris, 1907.
 - Wilson, Peter: Absolutism in Central Europe. London, 2000.
 - Winkler, Heinrich August: Németország története a modern korban. Budapest, 2005.
 - Zlinszky Imre: A magyar magánjog mai érvényben különös tekintettel a gyakorlat igényére. Budapest, 1894.

Internetes források:

- [http:// www.htmh.hu/nemkiss.htm](http://www.htmh.hu/nemkiss.htm)
- <http://www.ind.homeoffice.gov.uk/documents/nisec2gensec/denization?view=Binary>
- <http://www.ind.homeoffice.gov.uk/documents/nisec2gensec/hanover>
(electresssophiaof)?view=Binary
- <http://www.ind.homeoffice.gov.uk/documents>
- Background to British nationality law from BritainUSA.
<http://www.britainusa.com/consular/citizenship/background>
- Blackstone: Commentaries on the Laws of England, Book the First, Chapter the Tenth Of People, Whether Aliens, Denizens or Natives.
<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/blackstone/bk1ch10.htm>
- Blackstone. Book 1, Chapter X, 374.p.
<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/blackstone/bk1ch10.htm>
- British Home Office Article on Denization.

<http://www.ind.homeoffice.gov.uk/documents/nisec2gensec/denization?view=Binary>

- British Nationality – Birth in a British Colony.

<http://australianz.topcities.com/britishcitizenship5.htm>

- British Overseas Citizen – Current Status. <http://www.gherson.com/news.php3?article=boc2>

- Citizenship Act (consolidated text March 2004) in. www.legaltext.ee/text/en

- Devynck, Annick: Citizenship and Naturalization in France and Germany.

www.essex.ac.uk/ecpr/jointsessions/Copenhagen/papers/ws6.htm

- Frenchcitizenship. <http://www.frenchcitizenship.com>.

- New bill on UK immigration, nationality and asylum.

http://www.gherson.com/news.php3?article=new_bill

- Parry, Clive: British nationality law and the history of naturalisation; Milano, Giuffré, 1954.

<http://www.uniset.ca/naty/parry.htm>

- Reform of Germany's citizenship and nationality law: <http://www.german-embassy.org.uk/reform>

- Somogyi Csaba: (Fél-)Fordulat a német bevándorlási politikában. Eszmélet. 48.

www.eszmelet.tripod.com.

- Tarczay Áron: A magyar állampolgárság viszonya a magyar nemzetiséghez és a lakóhelyhez – a jogtörténetben és jelenleg.

[Http://www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu/tanulmanyok/tan_30.html](http://www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu/tanulmanyok/tan_30.html)